Harp Hatıralarım
İSTİKLÂL HARBİ VE GİZLİ CİHETLERİ

Ali İhsan Sâbis
Eski Altıncı ve Birinci Ordu Komutanı

BEŞİNCİ CİLT

Nehir Yayınları

Taşdirek Çeşme Sokak 9/5 Çemberlitaş-İstanbul
Tel: 518 04 21 - 518 41 35

nehir yayınları: 73
hatıralarla yakın tarih dizisi: 16

ISBN 975-551-084-2

Kapak , dizgi ve iç düzen Anajans'ta hazırlatıldı.
Kapak baskısı Orhan Ofset'te, baskı ve cilt
işleri Oğul Matbaacılık'ta yaptırıldı.

Nehir Yayınları

© ATLAS & NEHİR İLETİŞİM A.Ş, İSTANBUL, 1993

Ali İhsan Sabis: 30 Ağustos 1882 tarihinde İstanbul'da, Cihangir semtinde doğdu. İlk mektebi ve Beşiktaş Askeri Rüşdiyesi'ni bitirdikten sonra, 1895 senesinde Halıcıoğlu'ndaki Topçu Mektebi İdadisi'ne leyli olarak girdi. Topçu Harbiyesini de tamamlayarak 1901 senesinde sahra topçu mülâzim-i sanisi rütbesiyle ve birincilikle diploma aldı. Sınıf birincisi olduğundan Erkân-ı Harbiye Mektebine geçti. 1904'te Harp Akademisi tahsilini de birincilikle bitirerek Erkân-ı Harp yüzbaşısı oldu. Harp Akademisi'nde binbaşı rütbesiyle muavin, muallim ve müdür olarak çalıştı. 1912'deki Balkan Harbine iştirak etti. İstanbul'un işgalinde İngilizler tarafından Malta'ya sürgün edildi. Birinci Dünya Harbinde evvela Karargâh-ı Umumide Harekât-ı Harbiye şubesinde, fırka ve müteaddid kolordu kumandanlıklarında, Altıncı Ordu Kumandanlığı'nda ve İstiklâl Harbinde de Birinci Ordu Kumandanlığı'nda bulundu. Müstakil olarak birçok muharebeler idare etti. Henüz kırk yaşındayken Ordu Komutanlığından çekilmeğe mecbur edildi.

İçindekiler

SUNUŞ: 9
ÖNSÖZ: 11

İkinci Kısım
İSTİKLÂL HARBİ

GİRİŞ 15

Birinci Bölüm
Başlangıç 23
Mütarekede İngiliz Kumandanlariyle
Mücadelelerim 25
Şarktaki Altı Vilayetin İşgaline Mümanaat 26
Askeri Ne İçin Terhis Etmedim 28
İngiliz Zulmü ve Tuzağı 32
Mareşal Allenby'nin Şiddetli Notası 36
Haydarpaşa'da İngilizler Yakalayıp
Malta'ya Sürdüler 47
Malta'ya Gidiş 56
Malta'daki Hayatımız ve Neş'e Kaynaklarımız 58
İzmir'in İşgali ve İlk Mukavemetler 59
Mustafa Kemal, Milli Hareketi Tanzim İçin Kolordu
Kumandanlarını Amasya'ya Çağırıyor 63

Artık İstanbul'a İsyan Etmiş Olan Mustafa Kemal Paşa'nın Azli 64
Malta'daki Hayatımız ve Milli Mücadelenin Bize Verdiği Neş'e 67

İkinci Bölüm
Malta'dan Kaçma Teşebbüsleri 69
Malta'dan Kaçıp Kuşadası'ndan Anadolu'ya Kavuşma 73
Roma'dan Kuşadası'na 79
Kuşadası'ndan Anadolu'ya iltihak- Mustafa Kemal Paşa İle Muhabere- Ankara'ya Hareket 82
Koçarlı'da Karşılaştığım Ateşli Yedeksubay Adnan (Menderes) 87
Denizli'de Dinlediklerim 90
Akşehir'de Duyduklarım 96
Sivrihisar'da Kemaleddin Sami Bey'den Aldığım Haberler 99
Polatlı'da Hafif Bir Tenkid 103
Merhum Kenan Paşa'nın İzahatı 104
Ankara İstasyonunda Kalabalık Bir İstikbal ve Mustafa Kemal Paşa İle Kucaklaşma 106
Ankara'da İlk Entrikalar ve Dedikodular 110

Üçüncü Bölüm
Ankara'dan Birinci Ordu'nun Başına 127
Birinci Ordu'da Yaptığım Teftişler ve Islahat 15 Güne Kadar Taarruz Edilecekti; Bu Müddet Dolmak Üzere; Fakat Taarruzu Yapacak Birlikler Ne Halde? 148
Acaba 15 günde Yapılacak Denilen Büyük Taarruza

Başlanacak mı? 162
Sad Hareketi ve Ordunun İdaresinde
İlk Fikir İhtilafı 165
Sarıkamış'ı unuttuk mu? Ben Hafız
Hakkı Paşa Değilim 167
Kışın Taarruz İcrasında Israr Ediliyor 192
Ordunun İdaresinde İlk Fikir İhtilafı 210
Cephe Kumandanı Aklını mı Oynattı? 239
Kanaatımca Sad Hareketi Kışın Yapılamıyacaktı;
Hadiseler Bunu Teyid Etti ve
Yazın Bile Yapılamadı 258
Halkın Sesi: Ali İhsan Paşa Geldi;
Artık Ordunun Sırtı Yere Gelmez 261
İsmet Paşa'da yeni Bir Tereddüt ve
Fikir Değişikliği 262
Çal Muharebeleri ve Haset Krizleri 267
Kış Ortasında Çıplak Ordu ve Kudretsiz Bir
Menzil İle Taarruz Yapabilir miyiz?
Yeni Bir Sarıkamış Tehlikesi mi? Hayır Efendiler
Bu Asla Caiz Değildir 304
Kış Ortasında Yeni Bir Taarruz Talebi 317
Sinan Tekelioğlu (Sinan Paşa) 387
Ordu Sıhhiye Reisi Yüzünden İsmet Paşa İle
Yeni Bir Münakaşa 389
Refet Paşa'nın İstifası 412
Maaşlarda Müsavat Kaidesine Riayet
Edilmediğinden Şikayet ve Tehdit 414
İkinci Ordu Kumandanı, İsmet Paşa'ya Gönderdiği
Takrirde Neler Söylüyor? 423

SUNUŞ

İnsanın insana tahakkümünün ortaya çıkışıyla birlikte, politika ile tarih arasında da bir karşıtlığın oluşmaya başladığını görmekteyiz. Tarih, bugünü kavrama ve geleceği tasarlama imkanı veren bir ilim olduğu için hakim güçler politikalarının zorunlu kıldığı doğrultuda tarihi 'elden geçirme', yeniden düzenleme çabasına girmişlerdir. Bu yüzdendir ki tarih-politika karşıtlığının, tarihin 'resmi tarih' ve 'karşı tarih' diye iki biçim ve ifadeye bölünmesi sonucunu doğurduğunu söyleyebiliriz.

Resmi tarih, büyük insan kitleleri katında, varolan vaziyete nasıl geldiklerini ve hangi istikamette ilerlediklerine cevap teşkil edecek şekilde düzenlenerek, hakim gücün yürüttüğü politikayı meşrulaştırma amacına matuftur. Belli 'nedenler' ile 'hayırlı sonuçlar' sıralanır. Ülkenin tarihsel süreç içerisindeki güncel politikası belli bir mantıkla ortaya konur. Böylece toplumlar, yenik düştükleri ya da destekledikleri siyasal güce tarihlerini çaldırırlar, yanlış bir geçmiş bilgisi, bugünü kavramada ve geleceği tasarlamada eksiklikler, hatalar ve ihanetler doğuracaktır.

Karşı tarih ise resmi tarih karşısında bir 'bütün' olarak yer alamaz. Resmi tarih, yapılan büyük araştırmalarla ortaya çıkarılmış, ciltler dolusu bilgi halinde kütüphanelere ve eğitim kurumlarına hakim, dolayısıyla büyük halk kitlelerini yönlendiren bir 'ilim'ken, karşı tarih, sözkonusu siyasal, sosyal ve ekonomik güçlere dayanmadığından büyük çoğunluğu karanlıkta kalmış, ortada olanı da dağınık ve yetersiz bilgiler halinde, küçük bir çevreye hapsedilmiş bir ilim durumundadır. Bu nedenle de karşı tarih, yayın organların da küçük araştırmalar, aydın

sohbetlerinde özel fasıllar, tarihi-politik araştırmalarda izah farklılığı ve en çok da hatıralar halinde varlığını sürdürür.

Nihai tahlilde politika ile tarih arasında parça-bütün ilişkisi vardır; tarihe 'güncel politikaların toplamı', politikaya da 'tarihin güncel yüzü' olarak bakılabilir. Yönetenler, politikalarının arka planını karanlık bırakmayı ve dellileri ortadan kaldırmayı bilinçli ve planlı bir şekilde sürdürürken, tarihi de biçimlendirmiş olurlar. Karşı tarihe kaynak olarak yalnızca olayları yaşayanların günlük açıklamalarındaki ifadeler, daha sonra kaleme alacakları hatıralar ve yabancı diplomatların hesaplarının farklılığı oranında açıkladıkları bilgiler kalır. Bu nedenle 'karşı tarih' durumuna düşmüş olan 'gerçek tarihe' ilgi duyanlar, sorumluluk düzeylerine göre bu dağınık kıvılcımları biraraya getirerek geçmişi aydınlatmaya çalışırlar.

Karşı tarihin en önemli kaynaklarından biri olan hatıralar, olayların içinde yer almış kişilerin niyet, kaabiliyet ve cesaretleri ile yönetimin tavrı arasında biçimlenir. Buna rağmen, olayların arka planını oluşturan mevcut şartları, temel nedenleri, etki gösteren güç kaynaklarını, rol oynayan kişilerin duygu, düşünce ve tavırlarını belli ölçüde yansıttığı için hatıraların tarihte özel bir önemi, özel bir değeri vardır. Hatta aynı olaya katılmış kişilerden birkaçının hatıraları, birbirinin sağlanmasını yapma açısından gerçeği belirlemede tarihe büyük yarar sağlamış olurlar.

Nehir yayınları olarak, yakın geçmişimizin gerçeğini ortaya çıkarma, karşı tarihin önemli kaynaklarından hatıraları *düşünce dünyamıza taşıma ve tarih bilincimizi geliştirme* sorumluluğunu kendimizde duymaktayız. Bu sorumluluğun verdiği güç ve çabayla ilk adım olarak "Hatıralarla Yakın Tarih Dizisi"ni başlatmış bulunuyoruz. Yayınlayacağımız hatıraların kişisel boyutunu gözönünde bulundurmakla birlikte asıl toplumsal boyutunu dikkatlerinize sunmaya değer bulduğumuzu açıkça belirtmek isteriz.

Nehir Yayınları

İkinci Kısım
İSTİKLÂL HARBİ

GİRİŞ

1947 senesi Eylülünde çilemi doldurarak Sultanahmet Cezaevi kapısından çıkarken bütün kalbleriyle beni sevenlerden, o zaman orada bulunmağa vakitleri ve durumları müsait olan, büyücek bir dost yığını, zayıf vücudumu kucakladılar; alkışlar arasında bir gelin arabası gibi çiçekler ile süslemiş oldukları otomobile koyarak uzun kafile halinde Teşvikiye'deki evime götürdüler; aylardan beri gözyaşı döken eşime ve çocuklarıma teslim ettiler: "Hamdolsun! Ölmeden getirdik. Allah büyüktür" diye bağırıştılar.

Bu dost yığını, küçük evimin içini doldurmuştu. Sevinç içinde gözyaşı dökenler, beni neşelendirmeğe ve o andaki duygularımı dinlemeğe çalışıyorlardı. İçlerinde gazetecilik edenlerden birisi dedi ki:

— "Aziz Paşam! Derler ki: 'Mustafa Kemal Paşa ile Ali İhsan Paşa'nın arası iyi değildi; arada zıddiyet ve rekabet vardı; Gazi onu sevmezdi. Gazi'nin "Nutuk" adlı kitabında Ali İhsan Paşa hakkındaki sözler, Paşanın lehinde değildir...' Acaba bu sözler doğru mu? Realiteye uygun mu? Kuzum Paşam! Aranızda ne vardı? Bir parça olsun izah etmez misiniz? Tarihin tenviri lâzımdır.

— Mustafa Kemal Paşa, beni pek iyi bilir ve takdir ederdi; sınıf arkadaşımdır. Harp Akademisi'nde üç se-

ne beraber, aynı dershanede okumuş ve çalışmış idik. Aramızda hiç bir ihtilâf, gürültü, hattâ hoşa gitmiyecek sert bir söz bile geçmemiştir. Birinci Dünya Harbi'nde, ayrı ayrı harp sahnelerinde düşmanla çarpışmış idik. Bu harbin sonunda, ona, Halep civarında mukavemet etmesine yardım için kendi ordumdan, İstanbul'a haber vermeden, ağır topçu ve makineli tüfek göndermiştim. Malta'dan kaçarak Ankara'ya geldiğim gün, bizzat istasyona gelerek beni karşılamıştı; kucaklaşıp öpüşmüştük.

Ertesi gün, beni Afyonkarahisar Cephesi Kumandanlığı'na tayin etti; Garp Cephesi Kumandanlığı'nı elinde tutan zat, tabiatı icabı hemen tereddüde düşmüş; beni kendisine rakip telâkki ederek entrikalara başlamış; Gazi ile aramı bozmak için ne yapmak mümkün ise, aklına geldikçe ve fırsat buldukça yapmış; benim, Mustafa Kemal Paşa'ya rakip olduğuma, onu nihayet inandırmış.. Görüyorsunuz ki, beni dokuz sene evvel ölen Mustafa Kemal Paşa değil, İsmet Paşa'nın, Reisicumhur sandalyesinde diktatörlük yaptığı devirde sıkıyönetim idaresi tevkif ve mahkûm ederek hapsetmiştir.

— Paşam, bunları yazmıyacak mısınız?

— Allah müsait günleri gösterince, elbette yazmak isterim. Fakat şimdi tekrar mahpus olmak niyetinde değilim. Harp yadigârı müzmin bronşitim var idi. 15 ay mahpusluk, hastalığımı, bronşitli astmaya çevirdi. İstirahate ihtiyacım var.

— Haklısınız; fakat suya sabuna pek dokunmadan bir parça izahat verseniz de neşretsek..

— Biraz dinleneyim de ondan sonra size bir hulâsa yazar, veririm, dedim.

Bir kaç gün sonra, bir hulâsa yazdım. Bunu, Akın ismindeki haftalık bir gazetede, bir kaç tefrika halinde 9/10/1947 tarihinden itibaren neşrettiler; bu yazılar "Atatürk ile Ben" başlığını taşıyordu.

14/5/1950 seçimlerinde, Afyonkarahisar ve Denizli vilâyetlerinin kadirşinas halkı, beni aday göstererek çağırdılar ve milletvekili seçtiler; Çanakkale, İstanbul ve Sinop dahi aday göstermişti.

Kanun icabı, bunlardan birini tercih ettik. 22 Mayıs'ta Büyük Millet Meclisi'ne girdim; Ulu Tanrı'nın, bugünü gösterdiğine hamdettim. Beni mahpushanelerde çürütmek, öldürmek isteyen adam da, ayni günde Cumhurbaşkanlığından düşerek, sadece bir Malatya Milletvekili kalmıştı. 1950 seçimlerinde milletvekili seçilmemekliğim için ne kadar uğraşmıştı!...

Yeni milletvekillerinden tanıdığım bir çok Demokrat arkadaş, beni tebrik ederken "Seninkini gördün mü?" diye sık sık lâtife ederlerdi. Gün geçtikçe yukarıda bahsi geçen sual, Ankara'da da sorulmağa başladı; büyük bir dost kafilesi, tarihin tenvir edilmesi lüzumunu tekrar tekrar ileri sürdü.

Bu arzuyu biran evvel yerine getirerek yakın tarihin, İstiklâl Harbi'ne ait, bir parçasını aydınlatmağı faydalı buldum. Bu sebeple harp hâtıralarımın üçüncü ve dördüncü cildlerinden evvel beşinci cildini neşre karar verdim.

1941 senesinde, Tasviri Efkâr gazetesinde, İkinci Dünya Harbi'ne dair askerî makaleler yazmağa başlamıştım. Aynı zamanda "Harp hâtıralarım" da tefrika ediliyordu. İsmimin tekrar ortaya çıkmasına asla tahammül edemeyen ve kendisine Millî Şef adını verdirmiş olan zat, yeniden bazı krizlere ve ateşlere düşmüş

olacak ki, bin bir çeşit tazyik ve takiplerini arttırdı; her sahada benim parmağım var zannederdi; onun başvekilliği zamanında da millî emniyet teşkilâtı, beni adım adım takip etmiş idi. Kaç defa böyle takip ve tecessüs eden hafiyelere, iz'açlarından dolayı, çatmağa mecbur kalmıştım.

1942 senesinde Matbuat Umum Müdürü, belki aldığı emir icabı, yazılarımı neşreden gazeteleri her gece telefonla sıkıştırır ve ihtarnâme gönderir idi. Çankaya'dan hususi talimat alan bu adam, orta yerde kanuna uygun olarak "Sansür" ilân edilmemiş olduğu halde bu işi bizzat yapardı. Onun iş'ariyle Şükrü Saraçoğlu hükûmeti bir çok gazete kapatmıştı. Güya Türk Cumhuriyeti'nde matbuat serbest idi. Eğer, İkinci Dünya Harbi'nin tehlikesi ve tehdidi sansüre lüzum gösteriyorsa, bunu resmen ilân etmek lâzım idi. İstanbul'da Örfî İdare, sıkıyönetim tatbik edilmekte olduğundan resmen sansür, sıkıyönetim idaresinin icabı olabilirdi...

Nihayet Türkçe gazetelerde yazı yazmaklığım menedildi. Tasviri Efkâr'ın sahibi, Konya Milletvekili Ziyad Ebuzziya, Teşvikiye'deki evime gelerek Selim Sarper'in Tasviri Efkâr'ı sıkıştırmasından dolayı makalelerimi artık neşredemeyeceğini özür dileyerek bana söylemişti.

Bu suretle 1942 senesi sonunda Türkçe gazetelerde yazı neşretmek imkânı kalmayınca, 1943 senesinde kitap ve risaleler neşretmeğe başladım. "Harp Hâtıralarım"ın birinci cildini ve "İkinci Dünya Harbi" namındaki eserlerimi bastırdım.

Fakat bunlar da bin türlü hücumlara vesile oldu. Zamanın diktatörü, beni adım adım takip ettiriyordu.

Asla sönmeyen haset ve kin hırslarının sevkiyle, birtakım gizli kışkırtmalara bile başvuruldu; aleyhime davalar açtırıldı.

Anayasanın 81. maddesi, Şükrü Saraçoğlu hükümeti zamanında, İçişleri Bakanı tarafından çiğnenerek İstanbul'daki posta kutuları kaldırıldı. Ve mahdut merkezlere atılan mektuplar, oralarda bekleyen hafiyeler tarafından alınarak açılıp tetkike başlandı. Bu meyanda şüpheli görülen 1500 kadar imzasız mektubun hepsi polis müdürlüğünce alınarak hiç biri adreslerine gönderilmemiş. Bu gizli tertipler arasında nihayet beni, 23 Mayıs 1944 günü akşam üzeri, avukatım Celâl Yardımcı (Ağrı Milletvekili)nin evinde, kendisiyle görüşürken ve hastalığı münasebetiyle hatırını sorarken tevkif ettiler; sebep "Postahaneye imzasız mektup atmak" imiş; ve bu bahane ile evimi gece yarılarına kadar, gıyabımda taharri etmişler; silah, cephane, telsiz, telgraf vesaire aramışlar. Hiç birisini bulamayınca bazı evrakı, hiç kullanılmamış yazı kâğıtlarımı, karbon kâğıtlarımı, zarfları ve iki adet yazı makinesini alarak polis müdürlüğüne götürdüler. Beni orada, havadan ve güneş ziyasından mahrum, bitli bir taş hücreye kapattılar. Ertesi gün öğrendim ki, etrafımdaki hücrelerde, Ankara'da tutulmuş milliyetçi Türk gençleri, bu meyanda Nihal Adsız, merhum Cenab Şahabeddin'in oğlu İsmet Rasin, tarih muallimi Namık Orhon, Profesör Zeki Velidi Togan ve birçok yüksek tahsil genci varmış... 37 gün bu taş hücrede bırakıldım. Mükerrer feryadlarıma karşı, Ankara'dan bu işler için gelmiş olan o zamanki emniyet umum müdür muavini Kâmuran, Polis Kanunu'nun mahut 18. maddesini göstermişti. Tek parti rejimindeki tahakküm, bütün fer-

yatlarımı boğmuş idi. Nihayet Birinci Sıkıyönetim Mahkemesi, mevkufen muhakeme neticesinde beni bir sene üç ay ağır hapse mahkûm etti. Türkçü gençlerle hocaları da, aynı mahkeme tarafından sekiz seneye kadar muhtelif cezalarla mahkûm edildiler. Temyiz neticesinde, mahkeme değiştirilerek bu cezaların hepsi bir tarafa bırakıldı; ve Türkçü kafileye beraet kararı verildiği halde sade benim hakkımdaki mahkûmiyet kararı, hem de Askeri Yargıtay'ın ilk lehde bozmalarına rağmen, tasdik olundu.

Askeri Yargıtay'da "Orta yerde suç unsuru yoktur; 161. maddenin tatbikinde isabet görülmemiştir" tarzında ilk bozma kararını verenler tebdil edilerek yerlerine başkaları getirildi; aleyhimdeki askeri mahkeme kararı Askeri Yargıtay'ca bu defa tasdik edildi.

Bu suretle beni yakalayıp mahkûm ettirmek hususunda marifet yapanlar orgeneralliğe terfi olundular. Biz de çilemizi çektik; sonra, Sekizinci Büyük Millet Meclisi, müracaatımı tetkik ederek, 25/2/1948 tarihinde neşredilen 5189 sayılı bir kanun ile aleyhimde verilmiş olan mahkûmiyet kararını hukukî neticeleriyle kaldırdı. Bu hususta merhum Kâzım Karabekir'in yardımına teşekkür ederim.

Acı hadiselerin şu basit hikâyesi, murakabesiz, tek partili bir rejimde, Şef'in tensip ve tayini ile ne derece büyük fenalıkların ve zulümlerin yaptırılabildiğine ve diktatör idaresinin hudutsuz keyfî hareketlerine ufak bir misal teşkil eder.

14 Mayıs 1950'de yapılan Milletvekili seçimi, Demokrasi yolunda ciddî adımlar atabilmek için, yanlış hareketleri ve hataları serbestçe tetkik ve tahlil ederek tarihten ve olaylardan ders almak, devlet işlerinde

mesuliyetleri görülenleri cezalandırarak ibret göstermek, her halde millî murakebeyi tam bir ciddiyetle tatbik eylemek vazifesini Demokrat Parti'ye vermiştir.

O zamandan beri tenkid, tefekkür ve vicdan hürriyeti temin edilmiştir. Artık yakın tarihin gizli kalmış hadiselerini, realiteleri tenvir ederek tarihe hizmet etmek, aydın olan yüksek kültürlü her vatandaşın vazifesidir.

Halk Partili bir hukuk profesörünün, politikacılık sevkiyle, hiç sıkılmadan söylediği gibi, hürriyet ve hakikat heykelini ipek şal ile örtmek değil, tarihin hakkını tarihe, ferdin hakkını ferde vermek, palavra ve demogojiden vazgeçmek lâzımdır.

General Kâzım Karabekir, 25/1/1948'de Allah'ın rahmetine kavuşmuş idi. Zavallı mektep ve mefkûre arkadaşım, ilk tuttuğu yolda devam edemeyerek bir çok hakikatleri, kendisiyle beraber, nisyan âlemine götürmeğe mecbur olmuştur. Nutuk'ta tenkid edilecek ve realiteye aykırı yerler vardır deyince, bir çok dalkavuklar, rahmetliye zalimane hücumlar yapmışlardır...

Hepimiz bu fani dünyadan, birgün göçeceğiz; yakın tarihin aydınlatılması işinden çekinmek, vatana faydalı değildir. İbret almak, dertleri gösterip devasını aramak vatandaşlık icabıdır. Meçhul hakikatler üzerindeki esrarlı perdeleri, tarihin tenviri için, yavaş yavaş kaldırmak, tarihin hakkını tarihe vermek zamanı gelmiştir.

Hür fikir ve hür zihniyet yolunda çalışır iken, uluyanlara rastgelmek mümkündür. Bunlara "Hoşt" demeye bile lüzum yoktur. İt ürür; kervan yürür. Zorluklardan, dikenlerden ve çakal ulumalarından endişe ederek vatana hizmetten çekinmek, hakiki vatandaşlı-

ğa sığmaz. Menfaat dinamosuyla müteharrik olanlar, bunu takdir edemezler.

Büyük şair Tevfik Fikred'in:

"Toprağın cevher, suyun kevser, baharın bi hazan;
İşte dünya! Bir eşin, bir benzerin yoktur, inan."

beytiyle övdüğü bu güzel Türk vatanı, fedâkâr evlâtlarının himmetine, yılmıyarak feragatle çalışma larına muhtaçtır.

Biz, vatanımızı Kanunî Sultan Süleyman zamanındaki devlet ve millet haşmetine tekrar yükseltmek isteyen insanlardanız. Bu yolda uğraşacak yeni nesillere çalışmak, ibret almak, mazideki hataların tekerrürüne meydan vermemek için doğru yolu göstermek azmindeyiz. Şiarımız, yılmıyarak çalışmak ve savaşmaktır.

Teşvikiye 1 Eylül 1951
Afyon Milletvekili Emekli General
Ali İhsan Sâbis

Birinci Bölüm

Başlangıç. - Mütarekede İngiliz kumandanlariyle mücadelelerim. - Şark'taki altı vilâyetin işgaline mümanaat. - Askeri ne için terhis etmedim: - Allenby'nin notası. - İstanbul'a çağırılıp Haydarpaşa'da İngilizler tarafından tevkif olundum. - Malta'ya sürdüler. - Malta'daki hayatımız ve neşe kaynaklarımız.

BAŞLANGIÇ

Mütareke akdine kadar, elimizde tutmağa muvaffak olduğumuz Musul şehrini, İngiliz kumandanlariyle uzun boylu didişmelerden sonra, İstanbul'da Sadrazam ve Başkumandan Vekili İzzet Paşa'dan aldığımız direktif ve 9/11/1918 tarihli tebliğ üzerine Musul'u, 10/11/1918'de İngilizlere bırakarak Altıncı Ordu karargahını Nusaybin kasabasına çekmiştim. Musul'daki her nevi silâh, cephane vesaireyi, daha evvel, geceleri, şimale, Cizre'ye göndermiştim.

Mondros Mütarekenamesi'nin yedinci maddesi, müttefik devletlere, sevkulceyşçe mühim addettikleri yerleri işgal hakkını vermekte idi. Aynı madde mucibince, nasıl Boğazları ve İstanbul şehrini işgal etmişler ise, Musul şehrini ve vilayetini de o suretle işgal etmek hakkını haiz olduklarını, İngilizler, son defa ileri sürmüşlerdi.

1918 senesi Ekim ayında Filistin ve Suriye topraklarını tamamiyle ele geçirmiş olan İngilizlerin Mısır kuvvei seferiyesi karşısında, bizim Yıldırım Ordular Grubu namını verdiğimiz kuvvetlerimiz Halep şehrini de düşmana bırakarak, daha Batı Şimalde bir müdafaa mevzii işgal etmişlerdi. Dördüncü ve Sekizinci Ordular lağvolunarak elde kalmış olan kuvvetlerle iki kolordulu bir yedinci ordu tensik olunmuştu. Bu orduya, Mirliva Mustafa Kemal Paşa kumanda ediyordu. Kolordulardan biri Ali Fuad Paşa'nın diğeri Miralay (Albay) İsmet Bey'in kumandasında idi.

Adana civarında sahil muhafazasına memur İkinci Ordu ve bu iki ordunun başında Yıldırım Ordular Grubu Kumandanlığı bulunuyordu. Grup Kumandanı Liman Von Sanders Paşa, mütareke müzakereleri başlayınca, tekmil Almanların Türkiye'yi terketmeleri hakkında verilen emir üzerine, Grup Kumandanlığını vekil olarak Yedinci Ordu Kumandanı Mustafa Kemal Paşa'ya bırakarak İstanbul'a hareket etmişti.

Şu vaziyete göre, Halep'te bulunan İngiliz kuvvetlerine karşı da, kumandam altındaki Altıncı Ordu tarafından emniyet ve müdafaa tertibatı alınması zarureti hasıl olmuştu. Bu suretle Halep civarında Fırat nehrinden Musul civarında Dicle nehrine kadar pek vasi araziyi tarassut etmek ve daha şimalde bulunan Diyarbakır, Bitlis, Van, Erzurum, Trabzon, Sivas, Elaziz vilayetlerine doğru cenuptaki düşmanın sokulmasına ve nüfuz etmesine mani olmak vazifesi, Altıncı Ordu'nun zayıf kuvvetlerine yüklenmişti.

Mütareke şartları mucibince, Kars, Batum taraflarını ve Kafkas Azerbaycan'ını terkederek eski Türk - Rus hududu gerisine ve Erzurum civarına çekilmiş

olan Dokuzuncu Ordu, Mirliva Yakup Şevki Paşa'nın kumandası altında idi. Fakat, bu ordu, Kafkas cephesindeki Ermeni teşkillerine ve Karadeniz'den Batum taraflarına gelen İngiliz kuvvetlerine karşı tarassut vazifesiyle meşgul idi; karargahı Erzurum'da idi.

MÜTAREKEDE İNGİLİZ KUMANDANLARİYLE MÜCADELELERİM

Mütareke şartlarını inceden inceye tatbik için uğraşan İngiliz kuvvetleri, bir yandan yine mütarekenin 24. maddesi mucibince altı Şark vilayetini işgal için bahaneler aramakta idi; diğer taraftan bizim elimizdeki silahları almak ve bizi müdafaa kudretinden mahrum bırakmak çarelerini de temine çalışıyordu. Bu maksatla mütarekenin 16. ve 20. maddelerini ileri sürüyorlardı.

Mütareke şartları arasında bu çeşit maddeleri görünce, bunların tatbiklerine mani olmak ve düşmana bu hususlarda fırsat ve imkan vermemek lüzumuna karar vermiştim. Mütareke oldu diye düşman karşısında atıl ve mütevekkil kalmak, vatanseverliğe aykırı idi. Altı Şark vilayetinin İngilizler tarafından işgali, güya Ermenileri kurtarmak bahanesi altında, bu bölgenin muhtariyeti veya istiklal neticelerini doğurabilirdi. Daha sonra bu vilayetlerin Rusların ellerine geçmesine de yol açabilirdi. Irak ve Suriye'nin elimizden çıktığı aşikardı. Hiç olmazsa, altı Şark vilayetini bu akıbetten kurtarmak için uğraşmak lazım idi.

İngilizlerin şüpheli tavırlarından endişe eden İstanbul hükümeti, karargahı Nusaybin'de bulunan Altıncı Ordu ile karargahı Erzurum'da bulunan Doku-

zuncu Ordu Kumandanlıklarını, mütarekeden evvel olduğu gibi faaliyette bırakmış ve diğer ordu kumandanlıklarını lağvetmiş idi. Harp teşkilleri peyderpey, hazer (sulh) haline irca ediliyordu. İstanbul'da ve Konya'da birer ordu müfettişliği ihdas olunmuştu. Mütareke'den evvelki orduların kumandanlarından Mustafa Kemal Paşa, Cevat Paşa, Fevzi Paşa İstanbul'da toplanmışlardı. Mersinli Cemal Paşa, Konya'daki İkinci Ordu Müfettişliği'ne tayin olunmuştu.

ŞARKTAKİ ALTI VİLAYETİN İŞGALİNE MÜMANAAT

İstanbul'u işgal eden İngiliz kuvvetleri, Karadeniz'de, Bolşevik Ruslara karşı faaliyete ehemmiyet vermekte ve Kafkasya'da, Batum ve Bakü havalisini işgal ederek petrol kuyularını ve tesislerini ele geçirip istifade etmeğe çalışmakta idi. Bu sebeplerle altı Şark vilayetimize gelecek tehlike, cenuptan ve Altıncı Ordumuzun işgal ettiği bölgeden zuhur edebilirdi.

Bu düşünce ile ilk önce, Altıncı Ordu'nun elinde ve menzil anbarlarında bulunan fazla silah ve cephanelerin süratle Elaziz, Malatya ve Sivas taraflarına nakledilmelerini temin ve tanzim ettim. Diğer taraftan altı Şark vilayetinin işgaline bahane vermemek için valilerle muhabere ederek asayişin muhafazası hususunda sıkı tedbirler aldık. Acz içinde bocalamakta olan İstanbul hükümetinden enerji beklemek abes idi.

İngilizlerin, Mütareke'nin verdiği salahiyetten istifade etmelerinin önüne geçemediğimiz takdirde, her kasabanın ve şehrin, müslüman halkın hukukunu muhafaza için, Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri ve mahalli

milis teşkilatı kurmalarını valilerle müstakil mutasarrıflıklara tavsiye ettim; bu hususta icap eden silâh ve cephaneleri, Altıncı Ordu'nun elindeki menbalardan vereceğimi bildirdim. Bu hususstaki tavsiye ve tebliğlerimizi ilk defa kavramak, anlayış ve iyi niyet göstermek, tatbik sahasına geçmek hususunda Urfa Mutasarrıfı Nusret Bey dirayet göstermişti. Bu işi mahallinde tetkik ile teşvik etmek, yardım göstermek ve diğerlerini de cesarete sevk eylemek için 10 Ocak 1919'da Urfa'ya giderek Nusret Bey ile ve mahallin ileri gelenleri ile görüştüm. O zaman alınan fotoğraflardan iki tanesi bu cildi tezyin etmektedir.

Bu esnada, Yarbay Kiling isminde bir İngiliz subayı, bir gece karanlıkta otomobil ile ileri karakol postalarımızın arasından habersizce geçmeye muvaffak olarak Urfa civarındaki köylerde Ermeni kadın ve çocukları aramaya başlamış. Bize haber vermeden ve müsaade almadan Mütareke Hattı'nı geçerek bu hattın gerisinde kışkırtıcı teşebbüslerde bulunması, fena halde canımı sıktı. İngiliz subayının derakap hareketten menedilerek nezaret altına alınmasını, bununla biraber hüsnü muamele edilmesini ve fakat kaçmasına meydan verilmemesini mahalline tebliğ ettim. Aynı zamanda Halep'teki İngiliz generaline bir telgraf göndererek Kiling'in hüviyetini, vazifesini sordum; ve bize haber vermeden Mütareke Hattı'nın geçilerek, tahrikat yapmasını ve yaptırılmasını protesto ettim. İki gün sonra gelen cevabında, Kiling'in, İngiliz kuvvei seferiyesi başkumandanlık karargahına mensup olduğu ve serbest bırakılarak Haleb'e iadesi bildirildi. Bunun üzerine, iki gün mevkuf tutulmakla hatasının cezasını görmüş olan Kiling'in, bir daha bu çeşit hareketlerde

bulunmamak şartiyle ve doğru Haleb'e gitmek üzere serbest bırakılması emrini verdim.

ASKERİ NE İÇİN TERHİS ETMEDİM

Bu hadiselerden sonra, İngilizler, benim kendi emel ve teşebbüsleri için ciddi bir engel olduğumu anlayarak, yine Mütareke şartları mucibince, kumandam altındaki askerin bir an evvel terhisi için uğraşmaya başladılar. Bu hususta İstanbul'daki Harbiye Nezareti'nden gelen terhis emirlerini geciktirmek ve vakit kazanmak zaruretini hissettim. Köyleri yakın erlerin terhisine başlamakla beraber Orta ve Garbi Anadolu'ya gidecek efradın kış ortasında, fena kara yollarında yürüyerek köylerine sevklerinin doğru olmadığını Harbiye Nezareti'ne yazdım; dört harp senesi içinde ölmeyerek berhayat kalmış vatan müdafilerinin köylerine dönerken fena sevkiyat ve kifayetsiz menzil tertipleri içinde, çamur, batak ve soğuktan müteessir olarak hastalanmalarına ve ölmelerine muvafakat edemeyeceğimi ve İngilizler ile muhabere edilerek terhis edilecek efradımızın Halep'ten geçen demiryolu vasıtasıyla Anadolu'ya nakledilmelerinin temin olunmasını bildirdim.

Elimizdeki askerin terhisi halinde, Altıncı Ordu birlikleri çok zayıf bir mevcuda düşecekler ve üzerimizdeki vazifeyi ifaya kifayet etmiyeceklerdi. Böyle bir halde altı Şark vilayetinin İngilizler tarafından daha kolay işgali mümkün olacak ve bu vilayetlerde Ermeni unsurunun çoğunlukta olduğu iddiaları ortaya atılacak idi.

Bu endişeler üzerine, mahalli milis teşkilatı mese-

lesini, müslüman ve Türk yerli halkın kendi haklarını muhafaza ile uğraşacak Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri'nin bir an evvel kurulmalarını, valilere ve mutasarrıflara tekrar tavsiye ettim. Aynı zamanda, Erzurum'daki Dokuzuncu Ordu Kumandanı'nı bu işlerden haberdar ederek onun da kendi mıntıkasında aynı teşkilatı vücuda getirmesini rica ettim.

Harbi kaybettiğimize artık tamamiyle inanarak, İstanbul'u terketmiş olan İttihat ve Terakki hükümeti ileri gelenlerinin belki bir planları olduğunu, bir müddet, zannetmiş ve beklemiştim. Suriye'deki mağlubiyetimiz, kati olmakla beraber, Kafkasya'da oldukça mühim kuvvetlerimiz vardı. Romanya'dan ve Makedonya'dan geri alınmış ve mevcutları dolgun bazı tümenler, 1918 ilkbaharında Kafkasya'ya naklolunmuştu. Kafkasya'da Batum ve civarında Üçüncü Ordu, Kars ve civarında Dokuzuncu Ordu bulunuyordu. Enver Paşa 1/11/1918 akşamı, geceleyin bir Alman destroyeriyle ve Karadeniz yoluyla İstanbul'dan kaçarken Sadrazam İzzet Paşa'ya göndermiş olduğu mektupta Azerbaycan İslam hükümeti için çatışmak üzere Kafkasya'ya geçeceğini bildirmişti.

Henüz harp devam ederken Filistin taraflarındaki zayıflığımızı Enver Paşa idrak ediyordu; fakat demiryollarının kifayetsizliği hasebiyle o tarafa daha fazla kuvvet gönderemiyordu. Hatta orada mevcut olan birliklerin beslenmesinde bile zorluk çekiliyordu. Bununla beraber Romanya'dan gelen vesair muhallerden tasarruf olunan kuvvetlerle Halep civarında bir ihtiyat ordusu vücuda getirmek ve icabına göre bunları kullanmak fikrini reddederek bu kuvvetleri Batum taraflarına göndermesini, harbin gayri müsait neticesinde,

yeni vaziyetler ihdası için düşündüğü gizli bir tasavvurun ve bir plânın icabına atfetmiştim.

Hatta 1918 Temmuz'unda benim Altıncı Ordu Kumandanlığına ve benden evvelki Altıncı Ordu Kumandanı ve Enver Paşa'nın amcası Halil Paşa'nın da, Üçüncü, Altıncı ve Dokuzuncu Ordulardan mürekkep Kafkas Ordular Grubu Kumandanlığına tayin edilmekliğimizi, yine bu gizli tasavvurun bir mukaddemesi zan ve telakki eylemiştim. Gerçi, zahirde, Altıncı Ordu'nun Musul taraflarında İngilizlere cepheden taarruz ederken, Dokuzuncu Ordu'nun İran içinden dolaşarak Bağdat taraflarına ilerlemesi ve Bağdat'ın istirdadı fikri ileri sürülmüştü; ben de bu fikire veya plâna Batum'da şiddetle itiraz etmiş idim; İran içinden dolaşarak Bağdad'ı istirdat etmek fikrinin kuru bir hayal olduğunu söylemiştim. Bununla beraber, böyle Bağdad'ın istirdadı düşüncesinin, Almanları oyalamak maksadına matuf aldatıcı bir fikir olması ihtimali daima zihnimi meşgul etmişti.

Zannediyorum ki, Enver Paşa, harbin mağlubiyetle neticeleneceğini artık anlamış ve İstanbul taraflarında mukavemet ümidi kalmamış olduğundan mütarekede Kafkasya'ya giderek orada amcası Halil Paşa'nın kumandasındaki kuvvetlerin başına geçecek ve o mıntıkada İngilizlere mukavemet edecek; Azerbaycan Türkleri'nden ve Türkistan'dan da istifade suretiyle bir Turan hükümeti vücuda getirmek emelini takip eyleyecek...

Bu fikir veya tasavvur, benim zihmini çok meşgul etmiş ve Altıncı Ordu'daki tecrübeli askerlerimi terhis etmeyerek, pek ağır mütareke şartları karşısında bu yeni mukavemet cephesine iltihak etmek, belki, vatan

için faydalı olacaktır diye düşünmüştüm. Fakat Enver Paşa'nın, İstanbul'dan bir torpido ile kaçtıktan sonra, Batum'a gideceği yerde Odesa'ya çıktığını haber alınca hayrete düşmüştüm. Belki Rusya'da Ruslar ile anlaşarak Kafkasya'ya bundan sonra dönecek diye kendimi teselli etmiştim; fakat Kafkasya'daki kuvvetlerimizin Erzurum taraflarına geri çekildiğini ve bu kuvvetlerin Yakup Şevki Paşa kumandasında bırakıldığını görünce ümit ve tahminlerim büsbütün suya düşmüştü; çünkü Yakup Şevki Paşa'nın bu çeşit hareketleri kabul ve tatbik edeceği pek şüpheli idi. Esasen mütarekenamenin fena tatbikinden yeise düşen Ahmet İzzet Paşa,Padişah Vahideddin'in kabine işlerine müdahalesine kızmış ve 8/11/1918 akşamı Kanunu Esasi'nin ihlâlini ileri sürerek istifa etmişti. 11 Kasım'da, bunun yerine geçen Tevfik Paşa kabinesi acz içinde bocalamakta ve enerjilerini kaybetmiş, yarı bunak, köhne adamlar bu kabinede ve devlet işlerinde bir ölü hareketsizliği ve beceriksizliği gösteriyorlardı.

Biz, İzzet Paşa kabinesinde bulunan Cavit, Ali Fethi, Adliye Nazırı Hayri, Nabi ve Rauf Beyler gibi oldukça enerjik adamlardan sabır ve tahammül göstererek iş beklerken, Hünkâr'ın "Bunlar İttihatçıdır" diye intikam almak için bu nazırların kabineden çıkarılmasını İzzet Paşa'dan mükerreren talep etmesi ve Ahmet Rıza Bey'in de bu talepte rol oynaması İzzet Paşa kabinesini istifaya mecbur etmişti.

Tevfik Paşa kabinesi zamanında, mütareke tatbikatı daha fenalaşmış ve müttefikler; büsbütün azıtmışlardı...

Artık, Boğazların mayınlardan temizlenmesi hitam bulmuş olduğundan 13 Kasım'da müttefiklerin

harp gemileri İstanbul'a gelmişler idi. Bu meyanda İngilizlerin vaadi hilafına Yunan harp gemileri de bulunuyordu. Fransızlar, İskenderun'un işgalini talep ederek oraya girmişler ve Fransızlarla İngilizler, mütareke ahkâmını aleyhimize tatbik için birbirleriyle yarışa koyulmuşlardı. Bir yandan Antakya'yı, diğer taraftan Adana vilayetini Pozantı'ya kadar Fransızlar işgale başladılar. İngilizler de güya Bolşevik Rusya'ya karşı asker sevki bahanesiyle İstanbul'a asker doldurdular. Bizim mıntıkamızda altı vilayeti işgal çarelerini arıyorlar ve bahaneler ihdasına çalışıyorlardı...

Nihayet, 1919 senesine girdik. Hâlâ Enver Paşa'dan bir ses yok. Düşman işgalinin gittikçe genişlediğini görerek Şark Vilayetlerini korumak ve elde tutmak endişesi ile yeni tedbirler almağa başladım. Bir aralık Dokuzuncu Ordu Kumandanı Yakup Şevki Paşa ile doğrudan doğruya temasa geçerek elbirliğiyle bir hareket tertibini düşündüm; fakat daha, mahalli milis teşkilleri ve Müslüman Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri vücuda getirmek teşebbüsünde anlaşamamıştık. Daha vasi bir kombinezon için hiç ümit göremiyordum.

İlk önce, kendi ordumun hakim olduğu bölgede bu teşkilleri kuvvetlendirmeyi ve ondan sonra, mütareke işlerinin inkışafına göre yeni hareket tarzı kararlaştırmayı uygun buldum. Bu suretle Ocak ayı da geçti.

İNGİLİZ ZULMÜ VE TUZAĞI

1919 senesi Şubat başında şarktaki Fransız kuvvetleri başkumandanı General Franchet d'Esperey İstanbul'a gelerek bizi tahkir edercesine zafer nümayişleri ile şehir sokaklarını dolaşmış!..

O zaman, birbirleriyle nüfuz ve zulüm yarışına çıkan İngiliz ve Fransız işgal kuvvetleri bu Fransız nümayişine karşı, bir İngiliz gösterişi tertip etmişler; Türkiye'yi mütareke talebine mecbur eden Fransızlar değil, biziz demek için, geçen 1918 senesi sonbaharında mütarekeden evvel yaptıkları taarruzlar neticesinde Filistin ve Suriye'yi zapteden, Kudüs, Şam ve Halep şehirlerini ele geçirmiş olan ve İngilizlerin "Mısır Kuvve-i Seferiyesi" adını verdikleri İngiliz ordusunun kumandanı Mareşal Allenby, 1919 senesi Şubat'ının sekizinci günü İstanbul'a gelmiş ve bu vesile ile İngilizler de İstanbul sokaklarında bir zafer nümayişi yapmışlar; fakat iş bununla kalmamış; 8/2/1919'da Allenby, güya Türk Hariciye Nazırı'nı ziyaret şeklinde yaptığı bir görüşmede, Hariciye Nazırı Reşit Paşa'ya tahkir edercesine bir azamet ile bir nota, nota değil, bir ihtarname tebliğ etmiş.

Bizim İstanbul'da olup biten bu diplomasi facialarından hiç haberimiz yok idi. Esasen İstanbul ile posta ve telgraf irtibatımız güçleşmiş idi; 12 Şubat 1919 tarihinde "Müstaceldir" işaretini havi ve üç gün evvel İstanbul'dan çekilmiş; Harbiye Nazırı Ömer Yaver imzasını taşıyan şifreli şu telgrafı aldım:

Altıncı Ordu Kumandanı
Ali İhsan Paşa Hazretlerine
628/12/81 sayılıdır.
Harbiye: 9/2/1919
Müstaceldir.

Altıncı Ordu ünvanı On Üçüncü Kolordu'ya tahvil olunmuştur. Kolordu Kumandanlığı'na münasip birini

tevkil ederek hemen Dersaadet'e avdet eylemeleri ve tevkil edilecek zatın ismiyle tarih hareketlerinin inbası mütemennadır.

İmza
Harbiye Nazırı
Ömer Yaver

Emrin içinde bulunan "Hemen Dersaadet'e avdet eylemleri" ve "tarihi hareketlerinin inbası" kayıtlarını okuyunca bir hususi maksat bulunduğu şüphesi hâsıl oldu. Bunu keşif ve tahmin için çok düşündüm ve mesai arkadaşlarıma, hususiyle eski Erkanı Harp Reisim ve o zaman Beşinci Fırka Kumandanı bulunan Kenan Bey'e sordum; akla gelebilecek her şeyi, enine boyuna inceledik. Nihayet diğer ordular gibi, bizim ordunun da, hazer haline rücu' için lağvolonduğunu ve tabii olarak, diğer orduların kumandanları gibi benim de İstanbul'a çağırıldığımı istihraç ettiler. Hiç kimse başka bir mana ve maksat atfetmedi. Fakat benim şüphem zail olmadı; çünkü ben, gerek İngilizlere karşı ve gerek Harbiye Nezareti'nin askerin terhisi hakkındaki emirlerine karşı vaziyet aldığımı ve miskin adamların bu vaziyeti "Kafa tutmak, serkeşlik etmek" veya hiç olmazsa "Uysallık göstermemek" manasında telakki edeceklerini biliyordum.

Bu esnada Altıncı Ordu Karargahı Nusaybin'de bulunuyordu. Yukarıda tafsil olunduğu üzere, mütarekeden sonra, vatanın menfaati namına hususi ehemmiyet verdiğim işlerle, yani fazla silah ve cephanelerin geri taraflara, Elaziz ve Malatya taraflarına sevki ile, Musul ile Halep arasındaki geniş sahada, Ermeni meselesini hortlatmamak için, her iki taraftaki İngiliz or-

dularına karşı emniyet hizmetleriyle ve şarktaki altı vilayetimizin İngiliz işgaline girmemesine çalışmakla meşgul olmuş ve olmakta idim. Mütarekenamenin 24. maddesinde şu kayıt vardı:

"Altı vilayette iğtişaş zuhurunda mezkür vilayetlerin herhangi bir kısmının işgali hakkını İtilâf Devletleri muhafaza ederler".

İngilizler, mütemadiyen Maraş, Antep, Urfa havalisini işgal niyetinde görünüyorlardı. Antalya taraflarına İtalyan askeri çıkarılmış; bunlar da Konya taraflarına yayılmağa başlamışlar; Fransızlar, Adana Vilayeti'ni işgalleri altına almışlardı; âdeta her devlet kendisine bir nüfuz mıntıkası ayırmış... Yunanlılara da İzmir havalisi, Samsun tarafları ve "Pontus" denilen bölge, İngilizler tarafından hediye edilecekmiş...

Böyle bir hengâmede başladığım işleri yüzüstü bırakıp İstanbul'a çekilmek istemiyordum. Müslüman halkın hukukunu müdafaa edecek teşkilleri ve milis kuvvetlerini vücuda getirmeye çalışıyordum. İstanbul'a hareketim halinde, bu işlere cesaretle devam edecek otorite sahibi, yüksek rütbeli ve kabiliyetli kimse bulunmadığından Harbiye Nazırı'ndan gelen emri münasip bir bahane ile geciktirmek, İngilizlerin vatanın geri kalan kısımlarını işgal eylemelerine meydan vermemek ve bu maksatla yerli mukavemet tertiplerini ikmale vakit bulmak istiyordum. İşte bu düşünce ile Harbiye Nazırı'na yazdığım cevapta 13. Kolordu'ya kumandan vekili olacak kimse bulunmadığını, İkinci Fırka'nın başında da kumandan mevcut olmadığı, bunlara birer kumandan gönderilmesini ve o zamana kadar benim iş başında kalmaklığımın zaruri olduğunu arzettim.

MAREŞAL ALLENBY'NİN ŞİDDETLİ NOTASI

15 Şubat 1919'da İstanbul'dan yazılarak aynı günde elimize gelen şifreli bir telgrafname dikkatimizi çekti:

Altıncı Ordu Kumandanlığına
Harekat 920 sayılıdır.
Erkan-ı Harbiye-i Umumiye: 15/2/1919

1- Miralay Cevdet Bey 13. Kolordu Kumandan Vekili olur.

Mumaileyhin Nusaybin'e vüruduna değin de işbu vekalet vazifesini Beşinci Fırka Kumandanı Kenan Bey'e şimdiden tevdi buyurur ve kumandadan çekilirsiniz. Kenan Bey emri âhara değin hareketini tehir eder.

2- Gerek Kolordu'ya ve gerekse İkinci Fırka'ya kumandanlar tayin edilecektir.

3- İaşe umurunu da şimdilik Kolordu Kumandan Vekili tedvir eder.

4- Tren hakkında ayrıca tebliğat yapılacaktır efendim.

İmza
Harbiye Nazırı
Ömer Yaver

Bu telgrafı okuyunca, terhis edilecek erleri kara yollarından memleketlerine göndermemek hususundaki ısrarıma karşı Harbiye Nazırı ile, Genelkurmay Başkanı'nın içerlediklerini ve beni iş başından bir an

evvel ayırmak gibi bir karara vardıklarını zan ve tahmin etmiştim.

Ne Genelkurmay Başkanı ve ne Harbiye Nazırı, benim İstanbul'a gelmekliğimin tehlikeli olabileceğini ve bir hastalık bahanesiyle bir müddet oralarda istirahat ederek vakit geçirmekliğimin ihtiyata muvafık bulunacağı hakkında hiçbir hususi ikaz ve tavsiye yapmak cesaretini ve iyiniyetini göstermemişlerdi. Bilakis 15 Şubat'ta yazılmış olan bu şifrenin aynı günde benim elime varması için yollar açtırılarak makine başında bana çektirilmesi temin edilmiş... Bu telgrafa çok kızmıştım; fakat Harbiye Nazırı'na ters cevap vererek itaatsizlik göstermek veya isyan etmek için henüz vakit gelmemişti.

Bundan bir gün sonra 16 Şubat'ta; yine Harbiye Nazırı Ömer Yaver imzasiylè Onüçüncü Kolordu Kumandanlık Vekaleti'ne hitaben Genelkurmaydan üç gün evvel yazılmış şu şifreli telgraf geldi:

13'üncü Kolordu Kumandanlığı Vekaletine
239 sayılıdır.
Erkân-ı Harbiye-i Umumiye: 13/2/1919

Ali İhsan Paşa'nın infikak etmiş bulunacağı düşünülerek işbu telgraf zatıâlinize hitap edilmiştir. İstanbul'a gelerek bu defa avdet eden General Allenby'nin hükümete verdiği mutalabatı sureti, atiye dercolunmuştur. Hükümetçe bunların ademi kabulü hakkında her gûna teşebbüslerde bulunulmakta olup alınacak netice de ayrıca size tebliğ olunacaktır.

İmza
Harbiye Nazırı
Ömer Yaver

Suret

Mısır Kuvvei Seferiyesi idaresi altında bulunan mıntıkada icra mevkiine konacak mukarrer şartlar:

1. Altıncı Ordu Kumandanı Ali İhsan Paşa'nın memuriyetine hitam verilecektir.

2. Altıncı Ordu kâmilen teslimi silah ederek top, mitralyöz vesair silahları muayyen bir noktada tarafıma ita olunacaktır.

3. Tarafımdan emir verildiğinde ahalinin elinde bulunan silahlar toplatılacaktır.

4. Benim mıntıkam dahilinde ihtiyacım olmayan Türk jandarması teslimi silah edecek ve emrim mucibince terhis olunacaktır. İdarem altındaki mıntıkalar dahilinde bulunan Türk jandarması terhis olununcaya kadar emrime tabi tutulacaktır.

5. Tavır ve hareketleri ademi memnuniyeti mucip olan Osmanlı memurları emrime tebeiyetle azledilecektir; ve bunların yerine nasp ve tayin kılınacak yeni memurların isimleri berayi tasvip tarafıma verilecektir.

6. Ahvalin müsaadesine göre, Ermeniler, kendi memleketlerine geri gönderilerek bunların iskânları temin, arazi vesair emlâki şimdi kendilerine iade olunacaktır. Ermenilerin kendi memleketlerine gönderilmeleri hususunda muavenet ve mallarına iras edilmiş olan zarar ve ziyanı tahmin etmek üzere icabeden yerleri ziyaret edecek bilcümle zabitlerime teshilat ibraz olunacaktır.

7. Gerek cinayetler ve gerek umumi asayişi ihlal edecek fiiller icrasiyle müttehem bulunan kimseleri tevkif ettireceğim; bu dahi, tamamiyle reyime muhavvel bulunacaktır.

8. Konya'nın şarkında bulunan bütün şimendifer hatları tarafımdan kontrol olunacaktır.

9. İdarem altındaki mıntıkanın umum telgraf ve telefon hatlarını kontrol eyliyeceğim.

10. Lağvolunacak Altıncı Ordu'nun efradı ... tarihinden itibaren haftada dokuz yüz kişi olmak suretiyle memleketlerine sevk ve izam olunacaktır.

11. Osmanlı memurları, Hint ordumuzun efradı da dahil olduğu halde bilcümle esirleri teslim edeceklerdir.

12. İstediğim mevkileri işgal etmek salahiyetini haiz olduğum izahtan varestedir. Bâlâdaki sekizinci maddede zikrolunan kontrol kelimesinden matlup şudur ki, tarafımdan iş'ar vukubulduğu zaman, şimendifer hattının askeri veya sivil her türlü nakliyatını arzu ettiğim veçhile icra ettireceğim gibi, mezkur hattı her cins nakliyat icrasından her zaman meneylemek salahiyetini haiz olacağım."

Bu şifreyi okuyunca, kendi kendime düşündüm: Mütarekenin akdinden beri geçen ahvali ve yaptığımız işleri zihnimden geçirdim; müzaffer İngiliz ordusu kumandanının o zamana kadar cihan tarihinde hiç görülmemiş bir şekilde bize zulüm ve tazyik yapmak kararını verdiğini, milletlerarası hukukun tamamiyle parçalanıp ayaklar altına alındığını, mütareke hattı gerisinde elimizde bulunan yerlerde bizim her türlü nüfuz, itibar ve hükümranlığımızı hiçe indirmek istediğini, ötedenberi endişe ettiğim gibi Şark'taki altı vilayetimizi işgal ederek buraları Ermeni memleketi haline sokmayı düşündüğünü aşikâr buldum. İngilizler, Ali İhsan Paşa'yı iş başından ayırmadıkça Türkiye'deki maksatlarını takip edemeyeceklerini anlamışlar; beni

ve ordumu ortadan kaldırmak için bu notayı vermişlerdi. Şu halde İngilizlerin tazyikiyle benim vazifeme nihayet verildiği anlaşılıyordu; fakat hükümetin beni acele "Hemen İstanbul'a avdet" ettirmesinden maksadı ne idi? Neden bu İngiliz ultimatomunu doğrudan doğruya bana bildirmeden çekinmişti!

Bu esnada İstanbul gazetelerinde bir balon uçurulmuş: İstanbul'da bulunan ordu irtibat subayımızın gönderdiği bir şifrede "Benim güya Harbiye Nazırı veya Genelkurmay Başkanı yapılmak üzere İstanbul'a çağırıldığım ve hareket ettiğim hakkında gazetelerde haberler intişar ettiği ve tahkikine imkan bulunamadığı" bildirilmişti; ancak ben, bunu hiçbir suretle mümkün ve muhtemel görmemiştim. İstanbul'daki hükümetin benim ile iş ve fikir birliği yapabileceğini düşünmek için pek kısa görüşlü olmak lazım idi. Esasen İngiliz notası da buna müsait değildi.

Diğer taraftan benim, Altıncı Ordu'nun başından ayrılmaklığım, altı Şark vilayetinin işgaline meydan verebilirdi.

31/10/1918 tarihli ve Amiral Calthrope ile Hüseyin Rauf, Reşat Hikmet ve Sadullah imzalarını taşıyan mütarekenamenin 24. maddesi şu şekilde kabul olunmuş idi:

"24 - Altı vilâyette iğtişaş zuhurunda mezkur vilayetlerin herhangi bir kısmının işgali hakkını İtilaf Devletleri muhafaza ederler."

Mütarekenamenin yedinci maddesinde de müttefiklere büyük bir salahiyet verilmesine muvafakat olunmuştu:

"- Müttefikler, emniyetlerini tehdit edecek vaziyet zuhurunda herhangi bir sevkulceyş noktasını işgal

hakkını haiz olacaklardır."

İngilizler, evvelce muharebe ile zapt veya işgal edememiş oldukları Musul şehrini, mütarekenin akdinden ve yürürlüğe girmesinden sonra, işgal etmek için nihayet bu maddeyi ileri sürmüşler ve bu suretle maksatlarına nail olabilmişlerdi. O zaman, imkan nisbetinde Musul şehrini İngilizlere bırakmamak için didinmiş olan Altıncı Ordu Kumandanı ve bu hatıraların muharriri Ali İhsan Paşa, 1918 senesi son ve 1919 senesi ilk aylarında da Şarktaki altı vilayetimizi işgal etmemeleri için İngilizlere karşı yine cephe almıştı. Fakat bu mücahedenin şimdi istikameti ve neticesi ne olacaktı? İstanbul hükümetine isyanın vakti gelmiş miydi?..

Bir taraftan fazla silah ve cephaneleri Diyarıbekir (Diyarbakır), Ergani, Elaziz ve Malatya taraflarına sevk ile uğraşırken, diğer taraftan Türk, Kürt, Arap, bütün yerli müslüman vatandaşlarımızdan gönüllü milis taburları teşkil ederek ve silahlandırarak, her şehir ve kasaba için hususi muhafızlar vücuda getirmeye ve Ermeni unsurunun varlığını ve çoğunluğunu ileri sürecek olanlara karşı yerli müslüman halkımızın haklarını müdafaa imkanlarını temin eylemeye çalışıyorduk.

İşte bu mukavemetleri ve vatani çalışmalarımızı kendileri için uygun bulmayan İngilizler, İstanbul'da verdikleri nota ile bizi ortadan kaldırmaya, yok etmeye, Altıncı Ordu'yu da dağıtmaya karar vermişlerdi.

İstanbul'daki hain Padişah Vahideddin'in aciz ve kadit hükümeti, bu fenalığı önlemek için münasip çareler tertip ederek beni koruyacağı yerde, belki iğfal şeklinde, İstanbul'a çağırmıştı...

İngiliz kumandanının notasındaki yedinci madde, kendisinin her istediği adamı tevkif ettirmek niyetinde olduğunu anlatıyordu. Allenby'nin verdiği şiddetli notayı okuduktan sonra, İstanbul'a gitmeyerek, ya miskin ve korkak bir vaziyette Diyarbakır'da gizlenmek ve hastalık bahane ederek beklemek... yahut bu notayı ve İstanbul hükümetinin miskince mutavaatını ileri sürerek, İstanbul'un emrine itaat etmemek; bırakılması emrolunan kumandayı bırakmayarak İstanbul hükümetini tanımamak ve ona karşı isyan ederek Şarkî Anadolu'nun istiklalini ilan eylemek... gibi iki hareket aklıma gelmişti.

Birinci şekilde, miskince hareket, nefsini kurtarmak gayesini temin edebilirdi; fakat vatana bir faydası yok idi. Altıncı Ordu'nun kumandasını bıraktıktan ve açıkta, ordusuz bir ordu kumandanı vaziyetine düştükten sonra tekrar bir hareket yapmak ve iş başına kendi kendine geçmek kolay değil idi. Şimalde Erzurum tarafında bulunan Dokuzuncu Ordu Kumandanı, İstanbul'dan alacağı emir üzerine, bana karşı İstanbul hükümetiyle işbirliği yapabilirdi...

İkinci şekil, gayet iyi bir hareket olurdu; fakat bu iş için henüz muhiti, mülkiye memurlarını ve halkı hazırlamamıştık. Böyle bir hareket karşısında, yine Dokuzuncu Ordu Kumandaniyle anlaşmak mümkün değil idi. Ben, onu bir kaç defa yoklamıştım. O, ancak klasik hareket eden, verilen emrin dışında düşünmeyi bile kabul etmeyen bir kumandan idi. Nusaybin ile Erzurum arası çok uzakdı. Bir gecede gidip görüşmek ve anlaşmak mümkün değil idi. Onun yukarıda tasvir edilen zihniyetini, bir sene sonra Anadolu'ya geçemeyerek İstanbul'da saklanması ve 1920'de İngilizler ta-

rafından yakalanarak Malta'ya sürülmüş olması da teyid eylemiştir.

Bu endişelerime rağmen, ben, Altıncı Ordu bölgesindeki vilayetlere ve livalara, milis teşkilatı yapılmasını ve bunlara silah ve cephane vereceğimi tamim ettiğim zaman, Dokuzuncu Ordu'ya bu kararımı bildirmiş ve o taraftaki vilayetlerde de aynı tesislerin ve milis kuvvetlerinin teşkil edilmesini Şark'taki altı vilayetin müşterek menfaati namına faydalı ve lüzumlu gördüğümü iş'ar eylemiştim. Bu iş'arıma müsaid bir cevap verilmemişti. Eğer, Erzurum'da, Dokuzuncu Ordu'nun başında, aynı düşüncede bir kumandan bulunsaydı, 16/2/1919'da öğrendiğim İngiliz notası karşısında, altı Şark vilayetimizi kurtarmak emelini ileri sürerek istiklali temin edecek bir milli hareketi ayaklandırmaya fiilen teşebbüs edebilirdik.

Bu fikirleri uzun boylu düşündüm. Bu hususta eski Kurmaybaşkanım olan Beşinci Fırka Kumandanı Kenan Bey'le de tetkik ve münakaşa ettik. Nihayet İstanbul'a gidip oradaki devlet adamlariyle ve diğer kumandanlar ile görüşmeyi, ondan sonra karar vermeyi münasip bulmuştuk. İstanbul'a gidince orada beni İngilizlerin tevkif edebileceği hiçbirimizin aklına gelmemişti.

Mevsim, henüz, kış; ortada halkın fiilen görüp acısını çektiği bir düşman zulmü ve tazyiki de, halkın gözüne batacak kadar belirmemişti. İngiliz generalinin verdiği nota üzerine İstanbul hükümeti sadece yeni bir karara geçmişti.

Usulen diğer ordular gibi, bizim Altıncı Ordu da şimdi lağvolunuyordu; eldeki kuvvetlerden Diyarbakır ve civarında Onüçüncü Kolordu teşkil ediliyor ve bana

da, evvelce diğer ordu kumandanlarına yapıldığı gibi, hükümet merkezine avdet etmekliğim emrolunuyordu...

İstanbul'da olup biten işlerden haber alamadığımız için, İngiliz ultimatomu karşısında İstanbul hükümetinin bu kararını bir acz eseri telakki etmiş idik; henüz bu hükümete şiddetle kafa tutmak ve emirlerini dinlemeyerek isyan eylemek vaziyeti hasıl olmadığından hükümet merkezi olan İstanbul'a avdette bir mahzur görmemiştik.

Mustafa Kemal, Cevat, Fevzi, Mersinli Cemal Paşalar vesaire gibi birçok ordu kumandanları, ordularının lağvi üzerine İstanbul'a dönmüşlerdi ve orada hiçbir şahsi tazyike uğramadan vakit geçirmekte idiler; bir kısmı Genelkurmay Başkanlığı ve Birinci Ordu Müfettişliği gibi vazifeler bile deruhde etmişlerdi. Onlara ilişmeyen müttefiklerin İstanbul'da bana ilişeceklerini pek zayıf bir ihtimal gibi görmüştük. İstanbul'da diğer ordu kumandanlariyle, gizli, aşikar temaslar ve görüşmeler yaparak icabına göre hükümete yardım etmek veya icabına göre tekrar Anadolu'ya geçerek bazı mukavemet teşkilatı vücuda getirmeye çalışmak cihetini daha münasip görmüştük.

Benim Ermeni tehciri meseleleriyle bir münasebetim de yok idi. Yalnız İngiliz generali Allenby'nin notasındaki şu yedinci madde şüphe uyandırıyordu: "Gerek cinayetler ve gerek umumi asayişi ihlal edecek fiiller icrasiyle müttehem bulunan kimseleri tevkif ettireceğim; bu dahi, tamamiyle reyime muhavvel bulunacaktır." Fakat böyle ithamlar ile benim hiç bir münasebetim yok idi. İngiliz kaymakamı Kiling'i yolsuz hareketinden dolayı, nezaret altına alıp Halep'teki İngiliz ge-

neraline haber vermek ve hakkında malumat aldıktan sonra, Halep'e dönmesine müsaade etmek hadisesi, bu yedinci maddede yazılı fiillere benzer bir fiil olamazdı. Notanın beşinci maddesinde "Tavır ve hareketleri ademi memnuniyeti mucip olan Osmanlı memurları emrime tebeiyetle azledilecektir." ihtarı da sadece azilden bahsetmekte ve tevkif ile ilgisi görülmemekte idi. Bu maddedeki ihtar, esasen notanın birinci maddesinde benim hakkımda tatbik edilmiş oluyordu.

Bütün bu tahlillere rağmen, şimendifer ile hareket etmemek ve Halep, Adana, Konya gibi düşman askerlerinin işgali altında bulunan yerlerden geçmemek ve bu düşünce ile karadan at veya araba ile Diyarbakır, Elaziz, Sivas üzerinden Samsun'a gitmek ve oradan ahvale göre ya İstanbul'a vapurla gitmek veyahut İstanbul'da bulunan ailemi Samsun'a celbederek bir müddet orada beklemek fikrini de tetkik ettik.

Bunda, Diyarbakır'dan Samsun'a kadar hiçbir suretle düşman tesir ve müdahalesine maruz kalmayacağımız kati idi. O zamana kadar İstanbul'dan haber almak ve icabında muhabere etmek ve alınacak malumata göre Samsun'da son kararı vermek mümkün idi. Fakat İstanbul hükümetinde iyi niyet olması halinde bu yolda hareketin faydası var idi. Bu hükümetin, düşman tesirine kapılarak veya kasten beni İngilizlere teslim etmeye niyeti var idiyse, beni bin türlü tertip ve vaidler ile İstanbul'a celbederek aldatabilirdi. Bu sebepler ile kış ortasında Anadolu'nun çamurlu yollarında böyle otomobilsiz uzun bir kara yolculuğu yapmayı, fazla ihtiyatkarlık gibi telakki etmiştim. "Beni tevkif etmek istiyorlarsa, verdikleri notanın birinci maddesinde, İngilizlerin böyle bir talepte bulunmaları lazım

gelirdi" mütalaasını, netice olarak daha doğru ve isabetli bulmuştum. "Akacak kan damarda durmaz" diye bir Türk atalar sözü vardır... Bu söz tahakkuk edecek ve Malta'ya gönderilmek takdiri yerini bulacakmış...

Esasen, terhis bekleyen erlerimizi, daha fazla tutmaya imkan görmediğim cihetle bu erlerin şimendiferle Anadolu'ya sevklerini temin için evvelce uğraşmıştım. Halep'teki İngiliz idaresi, şimendiferin masrafı için para istemişti. İyiniyet addederek, askerlerimizin şimendiferle nakli kararını elde etmek için bir miktar avans vermeyi kabul etmiştim. Bunun üzerine İngiliz idaresinin tertip ettiği ilk asker katarı Halep'ten Nusaybin'e gelmişti... Bu birinci trene kendi gözümün önünde askerin bir kısmını bindirerek sevkettirdim. Bu trenin emniyetle Halep'ten geçerek Adana istikametinde yoluna devam ettiğini görünce, diğer trenleri de tanzim ve sevk ettirmeye başladık. Bu muntazam sevkiyat bize daha ziyade emniyet verdi. Bu trenlerden bir tanesini İstanbul'a sevkedilecek yedek subaylarla erlere tahsis ettirdim. Ordu karargahına mensup olup İstanbul'a sevkolunacak subaylar ile erler de bu trene binecek ve aralarında ben de bulunacaktım. Bu esnada Adana'dan geçen trenlerimize oradaki Afrikalı askerlerin girerek subaylar ile erlerimizin üzerlerindeki bazı kıymetli madalya, saat, tabanca vesaireyi "Souvenir Yadigarı" adı altında ve fakat cebren aldıklarını, tecavüze uğrayan silah arkadaşlarımız orduya şikayet etmiştiler.

Halep'teki İngiliz kumandanı, bazı müracaatlarımıza karşı, iyi niyet göstermiş olduğundan, bu hadiseyi kendisine bildirerek soygunculuğun önüne geçilmesi ve Afrikalı Fransız askerlerinin tecavüzlerine mâni ol-

mak üzere her trene Halep'ten Konya'ya kadar bir subay ve birkaç inzibat askeri konması lüzumunu bildirdim.

Buna da muvafakat olundu. Bu muameleler hep düzgün cereyan ettiğinden artık, ordu karargâhı mensuplarını İstanbul'a götürecek trene benim de binmekliğimin münasip olacağına karar verdik; hiçbir arkadaş aksi mütalâada bulunmadı.

HAYDARPAŞA'DA İNGİLİZLER YAKALAYIP MALTA'YA SÜRDÜLER

Şimdi, mukadderat bizi, sürüklüyordu.

Hazırlanan trenle 21/2/1919 Cuma günü Nusaybin'den İstanbul'a hareket ettik. Bu trende yaverler, emir subayları, ordu sıhhiye reisi (Abdülkadir Noyan) vesair arkadaşlarım, benimle beraber İstanbul'a gidiyorlardı.

Konya Ereğlisi'ne kadar her şey düzgün gitti. Orada biraz beklemek zarureti hasıl olmuştu; bu da demiryolu istasyonlarındaki yığılmalardan ve işletmenin intizamsızlığından ileri gelmişti. Böylece biraz Konya Ereğlisi istasyonunda bekledikten sonra Konya'ya geldik. Ne Konya Ereğlisi'ndeki ve ne de Konya'daki tevakkuflar esnasında İstanbul ahvali hakkında, endişe verecek hiçbir haber almadık. Konya'da Vali Muammer ve Ordu Müfettişi Mersinli Cemal Paşa ile görüştüm. Onlar da, gazete havadislerine göre, benim İstanbul'a gidince Harbiye Nazırı olacağıma inanmışlar ve Konya'daki ihtiyaçlar hakkında benden yardım talebinde bulunmağa kalkmışlardı. Ben, acı acı gülmekle beraber, böyle bir şayiaya inanmamalarını tavsiye et-

tim ve Mareşal Allenby'nin İstanbul hükümetine vermiş olduğu nota muhteviyatı hakkında izahat verdim; Vali ile Ordu Müfettişi'nin İstanbul'a yakın bir yer olan Konya'da, İstanbul ahvaline dair bu kadar bilgisiz olmalarına hayret ettim. Halbuki, ben onlardan doğru malûmat alacağımı ümit etmiştim. Eğer Konya'da, İstanbul'daki tevkiflerden, Bekir Ağa Bölüğü'ne kapatılmış olan devlet ricalinden, Padişah Vahidettin'in İngilizler ile işbirliği yapmakta olduğundan vesaireden haber alabilmiş olsaydım; İstanbul'a gitmekten vazgeçerek Konya'da treni terk ve hiç olmazsa bir müddet orada veya civarda ahvalin inkişafını intizar edebilirdim; icabına göre İstanbul'daki ailemi de Konya'ya getirtebilirdim.

Nihayet, İzmit civarına yaklaştık. Binek hayvanlarımı Sapanca civarında Yaverim Hasan Bey'in (Korgeneral Hasan Atakan) babasının Büyük Derbend'deki evine bırakmayı tensip ettim. İçimde daimi bir şüphe ve endişe vardı. İstanbul'a gidince ahvali kötü görürsem, oradan kaçmayı ve binek hayvanlarımı Derbend'den tekrar kolayca alarak Anadolu içine, belki Ankara'ya gitmeyi düşünmüştüm. Konya'da Mersinli Cemal Paşa bulunduğundan, o orada çalışırken, ben de Ankara taraflarında faaliyet sahası temin etmeye uğraşacaktım. Binek hayvanlarımı seyisleriyle beraber Derbend istasyonunda indirdikten sonra, biz trenle Haydarpaşa'ya doğru yolumuza devam ettik ve 1/2 Mart gece yarısından sonra Haydarpaşa istasyonuna varınca etrafımızı İngiliz polis ve askerleriyle kuşatılmış gördük; işte o zaman acı hakikat meydana çıktı; gafletten ayıldık ve esrar perdesi kalktı.

Sulh zamanında Moda'da oturan ve o vakit İngiliz

ordusu karargahında istihbarat subayı bulunan Yüzbaşı La Fontaine, İstanbul'daki İngiliz kumandanının emriyle tevkif olunduğumu ve kendisiyle beraber gelmekliğimi Fransızca söyledi. Bu konuşma esnasında etrafımızı on beş, yirmi kadar müsallah İngiliz askeri kuşatmış idi... Sebebini sordum; bilmediğini ve kendisinin aldığı emri ifa ve tatbike mecbur olduğunu ve benim ile münkaşaya mezun olmadığını ciddi bir tavır ile söyledi.

İngiliz İntelligence Servisi'ne mensup Eczacı La Fontaine ile daha fazla görüşmeye izzetinefsim mani oldu. Benim etrafımda toplanan Türk subayları yeisten yaşlanan gözleriyle bana bakıyorlardı. Bir ölüm sükûneti ortalığı kapladı. Burada bir mukavemet teşebbüsünde bulunamazdık. Aksi halde, bize hakaret için bahane arıyan İngiliz askerleri bizi zorla sürüklemeye belki de sille, tokat ezmeye kalkışabilirlerdi. Nihayet karşılıklı silahlar patlar, masum birkaç kişi vurulabilirdi. Aşikar idi ki, bütün İngiliz kin ve husumeti bana tevcih edilmiştir. Şahsım için, benim refakatimde olanları kara belaya sokmak ve onları da hapishanelere tıktırmak doğru değil idi. Soğukkanlılığımı muhafaza etmeyi ve mukadderatı kabul ile şahsi haklarımın başka türlü aranmasını temin eylemeye çalışmayı muvafık buldum. Arkadaşlarıma, kendilerinin de başlarına bir musibet gelmemesi için beni terketmelerini, getirdikleri evrak vesaireyi Harbiye Nezareti'ne teslim eylemelerini, hadiseyi gördükleri gibi Harbiye Nazırı'na ve Genelkurmay Başkanı'na arzetmelerini söyledim. Yaverlerimden biri benim zati eşyamı, Teşvikiye'deki evime götürecek ve hadiseyi aileme anlatacaktı.

Eşimden ve iki küçük oğlumdan dört harp senesinde ayrı ve uzak kalmış olduğum için İstanbul'a dönmek, birkaç gün istirahat ile hasret gidermek bir memnunluk uyandırmıştı... Fakat mukadderat, bize şu nimeti çok görmüş; eşimi ve çocuklarımı görmeden İngiliz tuzağına tutulmak bana çok ağır gelmişti. Subay arkadaşlarımdan nemli gözlerimi saklamaya dikkat ediyordum.

Ordu Sıhhiye Reisi, Doktor Profesör Abdülkadir Noyan, aynı zamanda şahsî tedavimle de meşgul olduğundan onunla daha hususî konuştum; çocuklarımı teselli etmesini ve hastalanmalarına meydan vermemesini rica ettim. Bu esnada Abdülkadir Bey dedi ki:

- Ah! Paşam; Arabın söylediği söz çıktı...

- Nedir? Kim bu Arap? diye sordum.

- Karargâhtaki Bağdatlı... Efendi remil dökerdi; boş zamanlarımızda ona remil attırırdık. Verdiği haberlerin bazısı doğru çıkardı. Buraya hareket günü, bizim yolculuğumuz hakkında da remil döktürmüştük. "Bu seyahatin neticesi biraz kederli görünüyor, Paşa bir musibete uğrayacak; fakat sonu iyidir" demişti.

Biz buna, belki bir yolculuk kazası filân demiş ve inanmamıştık. Şu cevabı verdim:

- Ben esasen, Adana ve Konya üzerinden trenle İstanbul'a gitmeyi şüphéli görüyordum. Eğer bu fal hikâyesini hareketten evvel bana söylemiş olsaydınız, sizleri trenle gönderir ve kendim Diyarbekir'e giderdim. Oradan ahvale göre ve sizlerin İstanbul'dan bana bildireceğiniz haberlere göre ya Diyarbakır'da kalır veya Samsun'a doğru yola devam ederdim; ne yapalım, mukadderat böyle imiş...

Kendi kendime, bir an için düşündüm: Gerçi fala,

rüyaya inanmak adetim değildir. Fakat, şu remil haberini bana Nusaybin'de söyleseler idi, belki bu şüpheli vaziyette, İngilizlerin elinde her zaman bazıca olmak imkân ve ihtimali kuvvetli olduğundan onların tesirinden uzakta kalmak kararını katiyetle vermekliğime sebep olabilirdi... Bu inanış ile, belki bir yo: gunluğa lüzumsuz yere katlanmış olurdum; belki İstanbul'a bir iki ay geç gider idim; fakat ziyan, bu kadar olabilirdi; eğer İstanbul ahvali fena görünürse, tuzağa düşmemek için Anadolu'da kalış beklemeyi, ahvalin inkişafına göre hareket etmeyi muvafık bulurdum. Bu suretle Haydarpaşa'da kurulan şu tuzağa düşmez idik... Takdir ve nasip böyle imiş; yani yapılacak bir çare yok hükmünü verdim.

Benim ile beraber gelmiş olan arkadaşlara veda ettim. Ve mukadderata boyun eğerek La Fontaine'ne döndüm ve Fransızca:

- Haydi gidelim, dedim.

Geceleyin yaya olarak Haydarpaşa'dan Moda'ya kadar yürüdük; bu adamın evine girdik; salonda bir koltuk üzerine küskün, iradesini kullanmaktan vazgeçmiş, üzüntülü bir mahlûk gibi çöktüm; fakat meyus değil, mütevekkil idim. Mukadderat böyle imiş, diyordum.

Saygısız İngiliz, hiçbir şey ikram etmedi; bir parça uyumak imkanını bile temin etmedi. Kendisi, odasına çekildi. Tabii, beni sıkı bir kontrol altına aldırmıştı. Koltuk üstünde gözüme uyku girmedi; evvelâ, hasretlerini çektiğim eşimi ve çocuklarımı düşündüm; onlar beni bu sabah Haydarpaşa'da karşılayacaklar idi. Halbuki Eskişehir'den sonra trenimizin sürati arttırıldığından Haydarpaşa'ya 2 Mart sabahı varacak yerde

birkaç saat evvel gelmiştik. Şimdi yaverin, bensiz, sadece eşyalarımı eve getirdiğini görünce kimbilir nasıl ağlamışlardır?...

Bundan sonra, dört seneden beri selameti ve istiklâli için didinip kan döktüğümüz vatanımızın akıbetini düşünmeye sıra geldi. Bunun için mi dört sene harp etmiştik? Böyle bir mütarekenin sonu ne olacak idi? Bu herifler, daha şimdiden bu derece zalimane hareket ederlerse sulh müzakeresinde neler yapmıyacaklardı? Dört aylık mütareke devrinde, bana tatbik ettikleri şekilde, hiçbir hadise olmamıştı. Şimdiye kadar yapılan tevkifleri bizim Padişah hükümeti yapıyordu. Bir ordu kumandanı olan Ali İhsan Paşa'nın böyle mütarekeden sonra, Türk hükümet merkezinde, yabancı bir devlet askeri ve polisi tarafından, Türk otoritesinin gözü önünde tevkif olunması, 1919'da şiddetli bir baskı yapılacağının ilk alarm işareti idi. Birkaç sene sonra, Erzurum Mebusu Hüseyin Avni merhum, 1919 Mart'ında Erzurum'da Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kurulmasına teşebbüs için bu hadiseden ibret ve ilham aldıklarını bana söylemiştir.

Bugün 2 Mart 1919 sabahı çıkan İstanbul gazetelerinde hükümetin değiştiğini, Damat Ferit Paşa kabinesinin iktidara getirildiğini ve bu kabinede Ali Kemal'in Dahiliye Nazırı bulunduğunu gördüm.

Teessür ve hayretim büsbütün arttı. Padişah Vahidettin'in artık maskesini atarak İngilizlerle tamamiyle işbirliği yapacak adamlara hükümeti verdiğini anladım. Halbuki, İngilizlerin bana karşı yaptıkları küstahça hareketi, Türk hükümetinin kabul etmiyerek, beni bunların elinden alacağını ümit etmiş idim. İlahi takdir, bu son ümidi de ortadan kaldırmıştı. Halbuki,

Türk generalinin bir suçu varsa, Türk hükümeti tarafından takip edileceğini ileri sürerek beni ısrarla İngilizlerin elinden kurtarmaya çalışacaklarını tahmin ediyordum. Hatta zahiri kurtarmak için, beni diğer devlet adamları gibi Bekirağa Bölüğü'ne koyacaklarını bile bekliyordum; fakat Damat Ferit Paşa ile Ali Kemal'in iş başına getirildiklerini gazetede okuyunca bu ümit ve tahmin de kayboldu.

Sabahleyin saat sekizde beni, Kadıköy iskelesinden bir motora bindirerek Galata rıhtımına ve oradan da Merkez Rıhtım Hanı'ndaki İngiliz polis idaresinde bir odaya getirdiler. La Fontaine artık görünmüyordu. Odanın içinde, suratı, tıpkı buldok köpeğine benzeyen kart bir İngiliz çavuşu peyda olmuştu. İçkiden kan çanağına dönmüş gözlerini bana dikmiş ve sert adımlarla dolaşmakta idi. Biraz daha gayrete gelse, boksa tutuşacak gibi idik...

Bu terbiyesiz herife, patırdı yapmaması için işaret ettim; anlamadı. Yanına yaklaşarak iki omuzundan tuttum ve durmasını anlatmak istedim; korkarak tabancasına davranmak teşebbüsünde bulundu. Yüzüne tükürme işareti yaparak üzerimdeki general üniformasının alametlerini gösterdim.

Al Right-Ol rayt" dedi. Karşılıklı birbirimize bakarak burnumuzdan solumaya başladık. Birbirine saldırmak isteyen ve fakat saldıramayan iki horoz vaziyetine geldik.

- Ya Sabur! dedim.

Bir kaç saat sonra, ihtimal ki İstanbul'daki İngiliz işgal ordusu kumandanı kendi karargahına gelerek verdiği emir üzerine; beni bir otomobile bindirip Osmanlı Bankası'nın karşı sırasında bulunan binaların

arkasındaki sokakta, mahpushane ittihaz edilmiş bir taş hana soktular. Burada her tarafı taş ve ufak pencereli pis bir odaya kapadılar. Odada möble namına hiç bir şey yoktu. Bağırıp çağırdım; nihayet bir demir karyola, bir asker battaniyesi, bir iskemle ve bir masa koydular. Burada geçirdiğim üç dört gün zarfında İstanbul'daki İngiliz kumandanına, Fransızca, çok acı bir lisanla bir kaç şikayet mektubu yazıp gönderdim. Nihayet bir İngiliz kurmayı geldi. Düzgün bir Fransızca ile derdimi sorup dinledi. Terbiyeli ve nazik bir tavırla Arabyan Hanı'nın üst katında bir daire hazırlanmakta olduğunu, hazırlık bitince oraya nakledileceğimi, daha sonra Malta'ya sevkolunacağımı söyledi. İstanbul'daki İngiliz generalinin beni böyle pis bir yere kapatmasına teessüf ettim ve General Towensehend'e böyle yapmadığımızı söyledim.

Kendi kendime mukadderat yürüyor dedim. Ey Ulu Tanrı! Beni buralara ve buradan da Malta'ya yollayacağına, Diyarbakır'da kalıp İstanbul'a isyan etmeyi düşündüğüm zaman bu fikrimde karar kılmaklığıma müsaade etseydin daha adilane olmaz mı idi? diye söylendim. Sonra nedamet getirerek:

- Elbette bu işlerin bir hikmeti vardır. Beterinden koru Ya Rab; kusur ettim. Affet, diyerek Allah ile konuşmama son verdim. Tevekkül ile akıbeti bekledim. Bir gün sonra, Arapyan Hanı'nın üst katında yeni açılan polis tevkifhanesinde bir odaya beni naklettiler. Buraya seyyar karyolamı, esvap, lüzumlu çamaşır vasaireyi evimden getirdim. Nihayet, nezaret altında Arapyan Hanı'nda, ailemle birkaç defa görüşmeye de müsaade ettiler.

1919 senesi Mart ayı içinde cereyan eden bu hadi-

selere İstanbul hükümeti tamamiyle bigâne kalmıştı; İstanbul'da bulunan ordu kumandanları da hiç ses çıkarmamışlardı. Benim ile görüşmek ve hatırımı sormak zahmetine bile kimse katlanmamıştı. Belki, bu esnada, herkes, kendi başına bir belâ gelmemesini düşünmekten başka bir şeyle meşgul değildi. İstanbul'da yeni iktidar mevkiine gelmiş olan Damat Ferit Paşa hükümetinden ve bunun İçişleri Bakanı (Dahiliye Vekili) Ali Kemal'den bir medet ummak da boş bir hayal idi; ne Harbiye Nazırı ve ne Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi (Genelkurmay Başkanı) bir mevcudiyet gösteriyordu. Bu esnada Mebusan Meclis'inde Başkatiplik yapmış olan Abidin Daver, Mustafa Kemal Paşa'nın Meclis koridorlarında sık sık görünerek kendisini Harbiye Nazırı yaptırmaya çalıştığını 1951 senesinde 19 Mayıs için yazdığı bir makalede açıklamıştır.

İttihat ve Terakki'nin ileri gelen devlet adamları ve liderleri de birer birer Bekirağa Bölüğü'ne kapatılmakta idi. Hain Padişah ile onun vicdansız ve hamiyetsiz hükümeti, düşman ile işbirliği yapıyordu. Bu gürültü arasında, Arapyan Hanı'nda bir Ali İhsan Paşa bulunduğunu kimse hatırına bile getirmemiş gibi idi.

Yalnız, Şubat ayı içinde benim azlim ve 2 Mart 1919'da İstanbul'a gelince Haydarpaşa'da İngilizler tarafından tutularak hapsedilmekliğim, Erzurumlu dadaşları çileden çıkarmış ve bunlara ön ayak olan Erzurumlu Hüseyin Avni merhum (Hüseyin Avni Ulaş) tarafından Erzurum'da bir miting yapılarak işgal kuvvetlerinin şımarık hareketleri protesto edilmiş ve altı vilayet arasında müşterek teşkilat vücuda getirilmesine ve Temmuz ayında bu vilâyetler tarafından Erzurum'da bir kongre akdine karar verilmiştir.

MALTA'YA GİDİŞ

Malta'da iki buçuk sene azap çekmek mukadder imiş. Evime gitmeye ve ailem arasında bir iki gece geçirmeye imkan ve rıza göstermeden beni Malta'ya sürdüler.

Birinci Dünya Harbi'nin sonundaki Musul muharebeleri ve hadiseleri, mütareke devrinde İngilizlere karşı, Altıncı Ordu'nun başında gösterdiğim faaliyet, İngiliz Yarbay Kiling'i tevkif ettirmekliğim, İngilizlerin ileri sürdükleri ve desteklediklerı Ermeni iddialarına karşı Türk ve müslüman halkın hukukunu müdafaa ve muhafaza için yaptırmaya başladığım teşkilat ve bunlara silah ve cephane vermekliğim, bu maksatla Urfa'da ilk yaptığımız toplantı, İstanbul hükümetinin emrine rağmen, Altıncı Ordu'da terhis edilecek erleri terhis etmeyerek elde tutmaklığım; hasılı İngilizlerin beni kendi düşünce ve emellerini tatbik için mühim bir engel görmeleri, bu belayı başıma getirmişti.

İngilizlerin, hiç bir mukavemet görmeksizin, memleketimizde istedikleri gibi at oynatmaları ve bu arada, İngilizlerle Fransızlar arasındaki işgal rekabetleri ve entrikaları böyle facialara sebep olmakta idi.

Ben işgal kuvvetlerinin böyle şımarık ve küstahça hareketlerinden ziyade, bizim devlet adamlarımızın, münevverlerimizin, korkak ve sönük hareketlerine kızıyordum.

1919 Mart ayının sonuna doğru beni, bir İngiliz beylik nakliye gemisine bindirerek Malta'ya yolladılar. Vapur, İngiltere'ye dönen İngiliz subayları ile dolu idi. Bunların içinde Fransızca bilenler ile görüşerek derdimi unutmağa, gam dağıtmağa çalıştım. Yalnız başıma

bir kamara vermişlerdi. Vapurun içinde tamamiyle serbest idim. Nazik ve terbiyeli bir İngiliz yüzbaşısının nezaretinde, Malta askerî kumandanlığına sevkolunuyordum.

Fırtınalı geçen iki günden sonra, Malta'ya vardık; Orta Çağ'dan kalma, eski bir tabya içine soktular. İçeride kırk elli kadar Alman bahriye esiri vardı. Birkaç gün sonra Polverista denilen ve Türk esirleri için kamp ittihaz edilmiş olan bir kışlaya götürdüler. Orada Medine kahramanı Fahri Paşa'nın yanında bir odayı bana tahsis ettiler. Mısır'dan gelmiş bir çok esir Türk subayları bu kışlayı doldurmuştu. Kışlanın etrafı tel örgülerle kapatılmış ve etraftan tecrid olunmuştu.

Artık her şey bitmişti. Senelerden beri burada esir hayatı yaşayan Türk, Alman subay ve erleri arasında ben de çilemi doldurmaya başladım: Memleket, vatan, ordu kumandanlığı, aile, her şey uzakta kalmış, sadece ruhsuz bir kalıp burada nefes almakta idi...

Birkaç hafta sonra İstanbul'da Bekirağa Bölüğü'nde mevkuf bulunan eski nazırların, Mahmut Kamil Paşa'nın, İttihat ve Terakki Merkezi Umumisi üyelerinin de İngilizlere teslim edildiğini, bunların Mondros limanına sevkolunduğunu ve Malta'ya gönderileceklerini haber aldık. Nihayet onlar da Polverista kışlasına geldiler. Mağdur Türk kolonisi çoğalmıştı.

15 Mayıs 1919'da, İngilizlerin teşvik veya muvafakatleri üzerine, Yunan askerlerinin İzmir'e çıkarıldığını, Pontus isyanını bastırmak üzere Üçüncü Ordu Müfettişliği'ne tayin ve İstanbul'dan Samsun'a izam edilen Mustafa Kemal Paşa'nın 19 Mayıs'ta Samsun'da karaya çıktıktan sonra, İzmir hadiselerinden müteessir olan heyecanlı halkın başına geçerek İstanbul hü-

kümetine isyan ettiğini İngiliz gazetelerinde okuduk; İstanbul hükümeti Mustafa Kemal Paşa'yı Samsun'a gönderdikten sonra, İngilizler bu işi haber almışlar ve Paşa'nın oraya gönderilmesini tasvip etmeyerek geri çağırılmasını talep etmişler. Mustafa Kemal Paşa, benim başıma gelen vakayı hatırlayarak, Ali İhsan Paşa'nın düştüğü tuzağa düşmemek için, İstanbul'a geri dönmeyeceğini bildirmiş ve İstanbul hükümetinin davetini reddetmiş... Bu husus için Samsun'a gelen İngiliz torpidosu boş olarak İstanbul'a dönmüş...

İngiliz gazeteleri bu hususta her gün tafsilat veriyorlardı... İlk defa olarak Londra gazetelerinde Mustafa Kemal Paşa'ya taraftar olan halka "Kemalist" denildiğini okuduk. İngiliz idaresinden hiç memnun olmayan maltızlar, bize de Kemalist demeye başladılar. Muhafızların bir kısmı ve hizmetkarların çoğu Maltalı olduğu için bunlarla dert ortağı olmuştuk. Her iki taraf birbirine, sempati ve şefkat ile bakıyordu, yalnız İngiliz çavuşlarıyla aramız açık idi.

MALTA'DAKİ HAYATIMIZ VE NEŞ'E KAYNAKLARIMIZ

İngiliz, Fransız ve İtalyan gazetelerinin tedarikine ve okunmasına müsaade edildiği için muhtelif lisandaki ecnebi gazeteleri tetkik ederek Anadolu'daki hadiseleri artık yakından takip ve tetkike başlamıştık.

Bir yandan İstanbul gazeteleri de geliyordu. Bu gazeteleri okudukça Anadolu'daki hadiseler hakkında tafsilat ve malumat alıyorduk.

Esasen gerek Pontus isyanı ve gerek Türkiye'deki Rumların şımarıklığı ve Yunan gazetelerinin neşriyatı

daha evvelden dikkatimizi çekmişti. Gerek muhtelif vasıtalarla memleketimizden aldığımız Türkçe gazeteleri ve gerek ecnebi matbuatı dikkatle takip ve tetkik ederek, Anadolu'daki Milli Mücadele hakkında aşağıda yazılı hulasayı peyderpey elde ettik: İngilizlerin Türkiye'de muhtelif yerleri işgal etmelerine mukabil, Fransızlar Adana; İtalyanlar, Konya; daha sonra Kuşadası ve Söke taraflarını işgal etmişler ve Yunanlılara da İzmir ve civarının hediye edileceği şüyu bulmuştu. Bu şayialar, Nisan'da müphem şekilde ve fakat Mayıs ayı iptidasında sarih olarak gazete sütunlarında görülmüştü. Bunun üzerine İzmir'de bir miting yapılmış; halk heyecan göstermiş; Damat Ferit Paşa hükümeti İzmir'deki Vali ve 17. Kolordu Kumandanı Nureddin Paşa'yı azletmiş... Kanbur İzzet'i vali, Ali Nadir Paşa'yı kumandan tayin edip İzmir'e göndermiş.

İZMİR'İN İŞGALİ VE İLK MUKAVEMETLER

13 Mayıs 1919'da İngiliz Akdeniz filosu kumandanı Amiral Calthrope, İzmir Valisi'ne, mütarekenin yedinci maddesi mucibince İzmir kışla ve istihkamlarının 14 Mayıs 1919'da Müttefik Devletler tarafından işgal edileceğini bir nota ile bildirmiş. 14 Mayıs, Ali Nadir Paşa, bu hususu maiyetine tebliğ etmiş, 14 Mayıs öğleden sonra işgalin başlayacağını, Müttefik Devletlerin istihkamlara birer müfreze göndereceklerini, bunlara top kamalarının, nişangahlarının vesair aksamının teslimini, katiyen hiçbir mümanaat gösterilmemesini emretmiş. Bundan sonra aynı gün akşamı diğer bir emirle 15 Mayıs sabahı İzmir Şehri'nin de Yunan askerleri tarafından işgal edileceğini bildirmiş. Bu su-

retle, işgal, güya bir muahede icabı ve dostane bir şekilde yapılacak imiş. Fakat Yunan askerleri şehire çıkar çıkmaz, yerli Rumlar da iltihak ederek, adeta bir katliam yapılmış; oradaki Askerlik Kalem Reisi Miralay Süleyman Fethi Bey şehit edilmiş; Kolordu Kumandanı vesaire esir alınmış. Yunanlılar, sade şehrin işgaliyle iktifa etmeyerek, güya şehrin emniyeti ve müdafaası için, bir kol ile Manisa ve diğer bir kol ile Aydın taraflarına doğru, işgal sahalarını genişletmeye başlamışlar. Denizden çıkarılacak bir müfreze ile Ayvalık'ı da işgal teşebbüsünde bulunmuşlar; bu ciheti, evvelden tahmin eden Ayvalık'taki 172. Alay Kumandanı Kaymakam Ali Bey (Afyon Milletvekili, merhum ve Kel Ali namiyle maruf vatanperver) maiyetindeki subay ve erlere de kendi fikrini kabul ettirerek, Yunanlılara ateş ile mukavemet etmeye karar vermişler ve muhtemel gördükleri bir ihraç hareketine karşı, müdafaa tertibatı almışlar. Ayni zamanda civardaki köy ve nahiyelerde, halktan millî teşkilât vücuda getirmeye çalışmış ve muvaffak olmuş. Yunanlılar bir müddet tereddütten sonra, 28 Mayıs 1919'da, Ayvalık'a asker çıkarmışlar ve Ali Bey'in kumandasındaki kuvvetler de Ayvalık'ın iki kilometre kadar şarkındaki mevzileri işgal ederek ateş ile mukabele ve müdafaada bulunmuşlar; bu suretle, ilk önce silâh kullanılarak Yunanlılara karşı bir müdafaa cephesi teşkil olunmuş. İstanbul hükümetinin 29 Mayıs'ta verdiği geri çekilme emrine rağmen mukavemete devam edilmiş; 17. Kolordu Kumandanlık vekaletini ifa eden Miralay Bekir Bey, Salihli'den verdiği bir emirle, Ali Bey'in hareketini takdir ve tasvip etmiş. 6 Haziran 1919'da Tekirdağ'ından Balıkesir'e gelmiş olan 14. Kolordu Kuman-

danı Yusuf İzzet Paşa da, Ali Bey'in Ayvalık'taki hareketini takdir ve tasvip etmiş; nihayet İstanbul hükümeti de, bu fikir ve kanaati kabul eylemiş; Yunanlılar 9 Haziran'da Bergama'yı işgal etmişler. Ali Bey, kendi vaziyetine zarar veren bu işgali bertaraf etmek için, bir mukabil taarruz tertip ederek, 16 Haziran'da Bergama'daki Yunan kuvvetine baskın yaptırmış; bunları perişan ederek Bergama ve havalisinde de cenuba karşı bir cephe teşkil etmiş. Bundan sonra, Bandırma'da bulunan 61. Fırka'nın kumandanlığına tayin edilen Miralay Köprülü Kazım Bey (Kazım Özalp) Soma'ya gelerek, bu cephenin kumandasını deruhde etmiş...

Diğer taraftan Yunanlılar 28 Mayıs'ta Aydın'ı da işgal etmişler, bu hareket karşısında, Aydın ve Denizli vatanseverleri, Yörük Ali Efe, Demirci Mehmet Efe ve o taraflardaki piyade, makineli tüfenk ve topçu kuvvetlerimiz, Binbaşı Hacı Şükrü Bey'in kumandasında bir milli kuvvet ve cephe vücuda getirmişler; Aydın'ı üç günlük muharebe neticesinde 30 Haziran'da Yunanlılardan kurtarmışlar; fakat yeniden gelen kuvvetlerle takviye edilen Yunan müfrezesi, Aydın'ı tekrar ele geçirmiş... Bizimkiler de Aydın ile Nazilli arasındaki Köşk tarafına çekilerek, orada mukavemete devam etmişler ve Nazilli cephesini teşkil etmişler. Yörük Ali Efe, Menderes havalisi kumandanlığını deruhde etmiş; eski İzmir Mebusu Mahmut Celal Bey (Üçüncü Cumhurbaşkanımız) Galip Hoca namı altında o taraflarda dolaşarak, inilli kıyamı temin ve takviye eylemiş.

İşte bu suretle, 13 Mayıs'ta Amiral Calthrope'un resmi müracaatiyle başlamış olan ve 15 Mayıs'ta İzmir'de Yunanlıların yaptıkları katliam ile vatandaşlarımızı pek haklı galeyan ve heyecana sevkeden İzmir

faciları, bütün memlekette büyük bir aksülamel vücuda getirmiş. İzmir işgalinden evvel, Samsun civarındaki Pontus hadiselerinden çok ürkmüş olan İstanbul hükümeti, Mustafa Kemal Paşa'yı fahri yaver ve Üçüncü (veya Dokuzuncu) Ordu Müfettişi olarak olağanüstü salahiyetle Samsun'a göndermeye karar vermiş ve Pontus isyanını tedibe memur eylemiş. Paşa'nın maiyetine mühimce bir karargah heyeti tayin olunmuş; Sivas tarafındaki Üçüncü Kolordu kumandanlığını deruhde etmek üzere de Miralay Refet Bey intihap edilmiş. Bu kolordu için Mustafa Kemal Paşa, Miralay İsmet Bey'i istemiş ise de İsmet Bey'in bu teklifi kabul etmemesi üzerine Refet Bey'e bu vazife verilmiş; o da büyük bir memnuniyet ile bunu kabul ederek, Mustafa Kemal Paşa ile beraber Samsun'a gitmiş. Müfettişlik Kurmay Başkanlığına Miralay Kazım Bey; İkinci Başkanlığa Kaymakam Arif Bey; Birinci Şube Müdürlüğüne Binbaşı Hüsrev Bey; Topçu Kumandanlığına, Binbaşı Kemal Bey; Ordu Sıhhiye Reisliğine Miralay İbrahim Tali Bey; Sıhhiye Reis Muavinliğine Binbaşı Doktor Refik Bey; bir çok mülhak, emir zabiti ve yaver yüzbaşı ve mülazimler tayin edilerek, hepsi birlikte 16 Mayıs 1919'da "Bandırma" vapuriyle İstanbul'dan Samsun'a hareket etmişler ve 19 Mayıs'ta Samsun'a çıkmışlardır.

İstanbul hükümetinin geri çağırmasını reddettikten sonra, Mustafa Kemal Paşa, Samsun'da kalmayı muvafık bulmayarak, karargahını Havza'ya nakletmiş; burada muhtelif yerlerdeki askeri ve mülki erkan ile muhabere etmiş. İngilizler, İstanbul hükümetini tekrar tazyik ettiklerinden, Harbiye Nazırı Şevket Turgut Paşa, 8 Haziran 1919'da, Üçüncü Ordu Müfettişi Mus-

tafa Kemal Paşa'ya şu emri göndermiş:

"Maiyeti âlinizdeki istimbotlardan biriyle hemen buraya teşrifiniz rica olunur."

MUSTAFA KEMAL, MİLLÎ HAREKETİ TANZİM İÇİN KOLORDU KUMANDANLARINI AMASYA'YA ÇAĞIRIYOR

Mustafa Kemal Paşa, bazı mazeretler serdederek Harbiye Nazırı'nın davetini kabul etmemiş; biraz sonra karargahiyle ve Refet Bey ile beraber Amasya'ya hareket etmiş. Kendisiyle müzakere etmek üzere Ankara'daki Yirminci Kolordu Kumandanı Ali Fuat Paşa'yı (Ali Fuat Cebesoy) acele Amasya'ya davet etmiş. Bu esnada Bandırma üzerinden Anadolu'ya geçerek Ankara'ya gitmiş olan Hüseyin Rauf Bey'le birlikte, Ali Fuat Paşa, 19 Haziran'da Amasya'ya gelmiş. 19/20 Haziran gecesi, Mustafa Kemal Paşa ile Ali Fuad Paşa, Refet ve Hüseyin Rauf Beyler uzun müzakereler yaparak, mühim kararlar vermişler; bu kararların neticesinde Mustafa Kemal Paşa bir tamim tebliğ etmiş; esaslı noktaları şunlardır:

"Hükümet merkezi tamamen ecnebi tazyik ve tesiri altında kalmıştır. Esaret boyunduruğuna girmemek azim ve iradesiyle, milletin her tarafta teşkil etmiş olduğu Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri'nin faaliyet ve mesailerini tanzim ve vahdeti milliyenin temin edilmesi,

Milletin kendi hukukunu bizzat müdafaa eylemesi için selahiyettar bir Meclisi Milli'nin Sivas'ta toplanması ve Meclis'in toplanacağı zamana kadar mahalli içtimain hafî kalması ve Meclis'in yevmi inikadından evvel her nevi tedabiri tedafiiyeye tevessül olunması,

Bu meyanda İstanbul'dan gönderilecek kumandanların fikir ve içtihadı kanaatbahş olmadıkça emir ve kumandanın devrü-teslim edilmemesi..."

Bu mukarreratı, Erzurum'da bulunan 15. Kolordu Kumandanı Kazım Karabekir Paşa ile Konya'da bulunan İkinci Ordu Müfettişi Mersinli Cemal Paşa da kabul ve karara iltihak eylemişler. Bundan sonra Ali Fuad Paşa Ankara'ya dönmüş; Mustafa Kemal Paşa da Refet ve Rauf Beylerle birlikte Sivas'a hareket etmiş ve daha sonra, Erzurumluların Temmuz'da toplanmasına karar vermiş oldukları Erzurum kongresine gitmiş.

ARTIK İSTANBUL'A İSYAN ETMİŞ OLAN MUSTAFA KEMAL PAŞA'NIN AZLİ

20 Haziran'da Amasya'da verilmiş olan kararları haber alan İstanbul hükümetinin Dahiliye Nazırı Ali Kemal 23 Haziran'da vilayetlere bir tamim yollayarak "Mustafa Kemal Paşa'nın azledildiğini, müşarünileyh ile hiçbir muamele-i resmiyeye girişilmemesini ve umur-u hükümete müteallik hiçbir matlubunun is'af edilmemesini" tebliğ etmiş... Ertesi gün, 24 Hizaran'da, ikinci bir tamim ile Ali Kemal şu tebliğatı yapmış:

"Hükümet, ne Yunanistan ve ne de kimse ile bu esnada harbe giremez; Paris'teki konferansa giden murahhaslarımızın eczayi asliyeyi vatanı kurtaracaklarına ümidimiz günden güne artmaktadır. Esbab-ı müdafaa hazırlayanları menediniz. Haklarında insafsızca davranınız."

Mustafa Kemal Paşa, Erzurum kongresine iştirak

için Temmuz iptidasında Sivas'tan hareket ettikten sonra, yolda Padişah'tan, Damat Ferit'ten, kendisinin İstanbul'a avdeti için mükerrer emirler almış; en nihayet Erzurum'da iken 6 Temmuz 1919'da Padişah'ın Başkâtibi'nden şu şifre gelmiş:

"Hasbelicabat, memuriyeti aliyelerine hitam verilmiş olduğundan hemen bilâ teahhür Dersaadet'e avdetleri irade-i Padişahî iktizasındandır.)

Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa, askerlikten istifa ederek şu cevabı 8 Temmuz 1919'da göndermiştir:

Mabeyni Hümayûnü cenab-ı mülûkâne Başkitabeti celilesi vasıtasiyle atabe-i Ulyayi Hazreti Padişahiye:

"Şimdiye kadar gerek zat-ı akdes-i hümayunlarına ve gerek Harbiye Nezareti'ne vukubulan maruzatıma da, vatan ve milletin ve makam-ı muallây-i hilafetin maruz-ü giriftar olduğu avakib-i elime ve buna karşı mütehassil âlâm ve evza-ı milliyeyi tekmil safahat ve hakikatiyle arzettim. Bunu ifa etmekle, mukaddesatımın nefsi acizaneme tahmil eylediği en yüksek ve en vicdani vazifelerden birini yapmış oldum. Amâl ve teşebbüsati ubeydanemin, İngilizlerce müdafaa-i vataniye suretinde değil, şekli âherde telakki olunmasından naşi hükümet-i seniyelerinin müşkül bir vaz-ı tazyik altında kaldığı irade ve ifham buyuruluyor. Hükümet-i seniyelerinin ve payitahtı saltanat-ı hümayunlarının, zaten ne gibi tazyik ve şeraiti elimei inhisar altında bulunduğu, çekerlerince malum olup, bütün revabiti sıdku ubudiyetle merbutu bulunduğum kalb ve âmâl-i müşfika-i hümayünlarının, düçar-ı kelâl olmasına, hiç bir veçhile razı olamayacağım cihetle, yalnız memuriyeti acizaneme değil, tekmil mübahatını vatan ve mil-

letimin ve makamı akdes-i hümayunlarının nurü feyiz ve necatından alan pek çok sevdiğim mübarek hayatı askeriyeme de veda suretiyle, arzı fedakâri eyledim. Makamı uzmayi saltanat ve hilafetin ve milleti necibelerinin, hayatımın son noktasına kadar daima haris ve sadık bir ferdi gibi kalacağımı, kemali ubudiyetle arz ve temin eylerim. Silkî celili askeriden istifa ettiğimi Harbiye Nezareti'ne arzettim. Sıhhat ve afiyeti cenabı mülükaneye dua ve her türlü afattan masun buyurmalarını, Cenab-ı Kibriya'dan niyaz eylediğim muhat-ı ilm-ü-ali buyuruldukta, ferman."

Bundan sonra 4 Eylül 1919'da Sivas Kongresi toplanmıştır.

Mustafa Kemal Paşa, Erzurum'a gider iken, İngilizlerin Samsun'a asker çıkaracakları şayi olduğundan, merkezi Sivas'ta bulunan Üçüncü Kolordu Kumandanı Miralay Refet Bey'in müdafaa tertipleri alması kararı verilmiş ve bu maksatla Samsun'un cenubunda, Kavak civarında hazırlık yapılmıştır. İngilizler böyle bir sergüzeşte girişmekten vazgeçmişler; hatta Merzifon'daki kuvvetlerini de geri almak basiretini göstermişlerdir. Mukavemet tertipleri alındığından dolayı, İstanbul hükümeti Refet Bey'i de Üçüncü Kolordu Kumandanlığından azletmiştir.

Erzurum'da, daha 1919 Mart'ında başlamış olan Müdafaa-i Hukuk hareketleri ve teşkilatı, orada Kolordu Kumandanı bulunan Kazım Karabekir Paşa'nın teşvik ve himayesiyle inkişaf etmiş ve nihayet Mustafa Kemal Paşa'nın oraya çağırılmasiyle; Erzurum Kongresi istiklâl mücadelesinde mühim bir merhale ve hamle teşkil etmiştir. Denilebilir ki Mustafa Kemal Paşa'yı ilk destekleyen ve ona cesaret veren halk kuv-

veti, Erzurum Kongresi'nde meydana çıkmıştır.

Diğer taraftan İstanbul hükümeti, isyan halinde bulunan Mustafa Kemal'in derdest ve tevkif edilmesini Erzurum'daki 15. Kolordu Kumandanı Kazım Karabekir Paşa'ya emretmiş olduğu halde; Kazım Karabekir, İstanbul'un bu emrini dinlememiş ve her zamanki gibi kendisine itaat edeceğini Mustafa Kemal Paşa'ya, bu münasebetle, teyid eylemiştir.

MALTA'DAKİ HAYATIMIZ VE MİLLÎ MÜCADELENİN BİZE VERDİĞİ NEŞ'E

Erzurum Kongresi'ni ve Mustafa Kemal Paşa'nın istifasını haber alınca neş'e ve ümidimiz artmıştı. Şimdi, bizdeki keyfi ve heyecanı görmeli... Sevincimize hadd-ü payan yok idi... O zamana kadar hayatlarından ümidi kesmiş görünen İstanbul sürgünleri, harp mücrimi sayılan nazırlar, Ermeni tehciri ile ilgili zannedilen valiler, İttihatçı merkezi umumi âzaları, Ziya Gökalp, Ağaoğlu Ahmet, Salah Cimcoz, Celal Nuri, Velid Ebuzziya vesaire vesaire neş'e içinde dolaşmağa ve Cimcoz'un kahkahalariyle çocuk gibi zıplamaya başlamışlardı. Rahmetli Ağaoğlu'nu, böyle bir neş'eli anımızda, verandada kovalarken zavallının düşmesine sebep olmuştum. Hamdolsun, bir arıza olmadığını görünce sevinerek merhumu kucaklamış ve öpmüştüm.

İngiliz ve İtalyan gazetelerinde, sık sık Anadolu haberlerini okuyarak milli hareketleri takip ediyorduk. Fakat işin asıl tatlı tarafı, Antalya ve Roma üzerinden İtalyan postasiyle Malta'nın, Valetta şehrindeki bir dostumuza gelen Türkçe Anadolu gazetelerinin Milli Mücadele'ye ve kongrelere dair verdikleri tafsila-

tı okumak idi.

Artık hepimiz, platonik birer Anadolu mücahidi, aşırı derecede Mustafa Kemal taraftarı, nasyonalist veya İngiliz tabiriyle müfrit Kemalist kesilmiştik.

Malta'da, 1919 senesi böylece geçti; fakat, henüz, Anadolu'da beklediğimiz kati hamle ve hareketler hasıl olmamıştı. 1920 Mart'ında İstanbul'daki İngilizlerin yeni bir çılgınlığı, "İstanbul'u işgal ediyoruz" bahanesi altında, 16 Mart'ta Şehzadebaşı'ndaki karakola hücumları, Mebuslar Meclisi'ni kapatarak, mebusları birer birer yakalayıp tevkife başlamaları, halkın sabır kesesini patlatmış; fizik kaidesi mucibince, tazyik çoğalınca, içeriden mukavemet ve nihayet kapı patlatmak hadisesi vukua gelmiş. Kaçanlar, Anadolu'ya geçmişler; kaçamayanlar, Malta yolunu tutmuşlar...

Şimdi yeni bir Malta yaranı kafilesi gelmiş idi. Bunlar arasında Ceyat Paşaların, Mersinli Cemal Paşaların, Yakup Şevki Paşaların, Rauf ve Kara Vasıf Beylerin bulunduklarını görünce hayretten donakalmıştık; bunlar neden Anadolu'ya kaçmamışlar?! Ali Çetinkaya'nın da bunlar arasında bulunmasına şaşırdık...

Koca göbeğiyle Mebusan Meclisi Reisi Celaleddin Arif kaçmış; Fevzi Paşa kaçmış; bunlar kaçmayarak, Malta'da bize çile arkadaşı mı gelmişler? İstanbul'daki 16 Mart çılgınlığı, 1920 Nisan'ının 23. günü Ankara'da Büyük Millet Meclisi'nin açılmasına sebep olmuş. "Hah! Şimdi artık, ümit ettiğimiz tarzda işler yoluna giriyor" diyerek yeniden neş'eli heyecanlara kapıldık; konuşuyor, zıp zıp sıçrıyor; her köşe başında bir sokak hatibi gibi propaganda veya teselli nutukları söylüyorduk. Muhafızların Türkçe bilmemeleri işimize yarıyordu; İngilizlere atıp tutuyorduk.

İkinci Bölüm

Malta'dan nasıl kaçtık? - Kuşadası'ndan Anadolu'ya iltihak. - Mustafa Kemal Paşa ile muhabere ve Ankara'ya hareket.

MALTA'DAN KAÇMA TEŞEBBÜSLERİ

23/4/1920'de Ankara'da Büyük Millet Meclisi açılarak, Anadolu'nun istiklâli ve Misak-ı Millî Mücadelesi ilân olunduktan sonra, artık bende, Malta'dan kaçarak Anadolu'ya, iltihak fikri uyanmıştı. Malta'dan kaçabilmek pek mühim bir mesele olduğundan, bunun muhtelif şekildeki çarelerini düşünmeye ve aramaya başlamıştım. Kampta aldığım İngilizce dersleri kâfi derecede anlaşmaya imkân veriyordu...

Rauf Bey'in Malta'ya gelmiş olması, bana ondan istifade fikrini ilham etmişti. Malta'nın bir ada olması, bir denizcinin bilgi ve tecrübesinden yardım görmeyi icabettiriyordu.

Dışarıdan bir yardımcımız olmazsa, bu işi başarabilmek mümkün görünmüyordu.

Anadolu'daki millî hareketler, inkişaf ettikçe; İngilizler, Malta'da bize biraz nefes aldırmaya başladılar. Yaz sıcaklarında denize girmek fırsatı verildi. Muhafaza altında adanın ıssız bir koyuna gidip deniz banyosu

yapmaya başladık. Haftada iki gün, bir kaç saat için, şehirde serbestçe dolaşmak müsaadesi de verildi. Maltızların yardımiyle şehirde münasebetler tesisine başladık. Ben, hariçte mandolin dersi almağa başladım. Şehirde ne ile meşgul olduğumu örtmek için bunu bir çare olarak yapıyordum; aynı zamanda ruh sıkıntısını bertaraf etmeye bir vesile teşkil ediyordu. Şimdi "Kırkından sonra saz çalmak" vaziyetinde görünüyordum. Benim gibi bu işleri yapan başkaları da vardı. Deniz kenarında gezmeye, sandala binmeye, ufak yelkenli kotra dolaşmalarına başladık. Bu arada, vapurların seferleri, pasaportsuz vapura binmek imkânları aradık. Benim gibi kaçmak isteyen, bu sevdaya düşen başkaları de belirdi; bunların bir kısmı, Ermeni tehciriyle ilgili göründüklerinden idam edilmekten kurtulmak emeliyle kaçmak istiyordu. Parası olanlar vapurla ve gizli pasaport tedarik ederek İtalya'ya geçmek yolunu arıyorlardı. Ben, Rauf, Kara Vasıf, Galatalı Şevket, Milli Mücadele'ye iştirak için uğraşıyorduk. İzmir valisi merhum Rahmi de bize katılarak Anadolu'ya geçmeyi düşünüyordu. Rauf'un kaptanlığı, bizi bir deniz sergüzeştine sürüklüyordu. Ben, Malta'daki ölü hayattan bıkmış olduğum için, ne olursa olsun, kaçmayı göze almıştım ve deniz sergüzeştinden korkmak istemiyordum. Bir sandal ile Malta'dan Sicilya'ya geçmek teşebbüsü çok tehlikeli ve çılgınca bir hareket olduğundan, bunu yapabilmek için ölümü Malta'da oturmaya tercih edecek derecede gözü pek ve dinamik olmak lazım idi; fakat maksat, denizde boğularak Malta'dan kurtulmak değil; sağ, salim İtalya'ya geçip, daha sonra Anadolu'ya atlamak ve İstiklâl Savaşı'na iştirâk etmek sevdasında ve azminde idim.

Bunun için bulunacak çarenin az çok emin olmasını düşünüyordum. Denizden sandal ile kaçmak teşebbüslerini denemeye başladık. Nihayet bir gün, kati karar ile bir yelkenli sandala binerek, Malta'dan açıldık. Sekiz kişi idik. Sahilden biraz açıldıktan sonra, rüzgar kesildi. Yelken düştü; biz dönmek zorunda kaldık. Kürek çekerek Ada'ya geri geldik. Muhafızlara bahşiş vererek geç kalmamızı kapattık. Sade yelken ile bu işin yürümeyeceğini kabule mecbur olduk.

Bu arada, iki zengin arkadaş, pasaport ile vapura binip kaçmaya muvaffak oldu. Biri Van Valisi Cevdet, diğeri Acente Mustafa Bey idi. Kaçtıklarını anlayınca, beni aralarına almadıklarından dolayı, günlerce bu iki yoldaşa kızgınlığım geçmedi...

Bu esnada postadan bir kart aldım; sansürden kurtulup gelmiş; bu bir kartvizit idi:

Büyük Millet Meclisi'nde Ertugrul Mebusu Osmanzade Ahmet Hamdi

(Yenigün gazetesi Müdür-ü Mesulü)

6 Şubat 1921 (1337) tarihini taşıyan bu kartta şu yazı yazılmıştı:

İhsan Paşa'ya;

Muhterem Paşa, Türk, kahramanları pek sever; arkanızdan koşacak yüzbinlerce, erler lisanı konuşan türkler var. Büyük tarihli, büyük Türk sizi bekliyor. Koş gel.

Ahmet Hamdi

Ben, zaten havalanmış idim... Mümkün olsa uçmak istiyordum. Ruhumun, enerjimin bu kadar kaynadığı bir zamanda, elime gelen şu kart, beni büsbütün coşturdu. Bu kart nasıl gelmişti?! Nihayet anladım. Londra'ya giden murahhaslarımıza verilmiş; onlar

İtalya'da postaya vermişler. Malta'daki sansür de bir mahzur görmemiş; veya dalgınlığına gelmiş; daha evvel Kastamonu'da neşredilen Açıksöz gazetesinin 3/11/1920 ve daha sonraki nüshaları da aynı suretle bana gönderilmişti. İsmail Habib'in o zaman başmuharrirlik ettiği bu gazetede, lehimde hayli yazılar vardı. Ben o zaman henüz 38 yaşında idim. Esasen uçarı akıncı tabiatim, bu yaşın verdiği zindelik ve Birinci Dünya Harbi'nde kazanmış olduğum muharebelerin ve muvaffakiyetlerin neş'eli hatıraları, kaçmak için beni mütemadiyen kırbaçlıyordu. Arada sırada vatanımdan ve vatandaşlarımdan aldığım bu çeşit ilhamlar ve telkinler, büsbütün beni rahat durmaz bir hale sokuyorlardı.

Nihayet, İttihatçı nazırlardan Kara Kemal'in komiteci ruhu ve kafası imdadımıza yetişti; Ermeni meseleleriyle ilgili görülen valiler, Kara Kemal'in tertibiyle bir kombinezon yapmışlar; herkes birer miktar para katmış; İttihat ve Terakki'nin mirasından da istifade edilerek, Basri Bey isminde eski bir İttihatçı arkadaşın dışarıdan işbirliği yapması sayesinde bir kaçma plânı hazırlanmış; beni de aralarına, Anadolu mücadelesine iştirak ile vatana faydası dokunacak bir kumandan olarak almışlar. Hareketten bir gün evvel bana bu tertibi ve hareketi haber verince, elimi kaldırarak, "Hey Allahım, kaçmak için gözlerimi havaya dikerek bulutlar arasından ümit ararken, yerde ayaklarımın önüne kaçma vasıtası gönderdin. Sana ne kadar şükretsem kâfi gelmez" dedim ve gözlerim sevinçten yaşardı.

İngilizlerin duymamaları ve bizi yakalamamaları için en ufak tedbirsizlik yapmamak, telaş ve fevkalade

hareketler göstermemek icap ediyordu. Düşman, yalnız İngiliz muhafızlar değil idi. Kaçacaklar listesi haricinde bulunan diğer, esir yoldaşlar ve çilekeşler, beşer zayıflığına kapılarak, kendilerinin bu tertibe dahil olamamalarından dolayı kıskanabilirler ve bizi de kurtulmaktan men için "Anca beraber, kanca beraber" diyerek, İngilizlere ihbar edebilirler idi. Şu halde, kampta kalacak olan diğer arkadaşlarımızın kaçma tertibimizi çakmamalarına dikkat etmek icap ediyordu.

İşte bu dikkat ve ihtiyatın müsaadesi nisbetinde hazırlanmaya başladım. Benim, birbiri içinde iki odam bulunduğundan, arkadaki odada kimse beni göremez idi; yavaş yavaş, yükte hafif, pahada ağır şeylerimi ayırıp üstüme aldım. İki kat yedek çamaşır ve ince esvabımı da üstüste giydim. Hepsinin üzerine ince bir pardösü giyerek, kamuflaj, örtme işini ikmal ettim ve bu suretle izin zamanı kamptan muayyen saatte, her zamanki gibi çıktım. Çıkarken imza defterine bir kargacık burgacık çizgisini imza yerine koydum.

MALTA'DAN KAÇIP KUŞADASI'NDAN ANADOLU'YA KAVUŞMA

Bu defaki firar teşebbüsümüzün artık muvaffakiyete varacağına şüphe yok idi. 5 Eylül 1921 Pazar günü, bizi kurtaracak nakliye vasıtası, Malta'ya gelmişti; bu, Tricotti isminde küçük bir İtalyan kaçakçı gemisi idi. Tunus'tan yüklediği sığırları, Malta Adası'na getirmiş ve askeri bir liman olan "Marsa Siroco" ya girip orada bu hayvanları rahatça karaya çıkarmak müsaadesini almıştı. Büyük Liman adındaki diğer ticaret limanında, yolcu gemileri, gümrük, sandallar ve halk

bulunduğundan ve halkın buralarda hiçbir işi olmadığından, tenha idi. İki liman arasında uzun bir dil veya yarım ada üzerinde Valetta şehri vardı.

İngiliz harp gemileriyle sahil arasında bir yere demirlemiş olan Tricotti, hemen yükünü boşaltmış ve 6 Eylül 1921 Salı günü akşamı, Napoli'ye hareket etmek üzere, evrakını vize ettirmişti. Biz de aynı gün kamptan izinli çıkarak, her zamanki gibi Valetta'da dolaştıktan sonra, geminin bulunduğu limanın sahiline doğru, muayyen ve aralıklı gruplar halinde gidecektik. Orada güya gemi tayfası, mürettebatı imiş gibi, bu sahilden, geminin kendi sandalına binerek, gemiye girecektik. Bu suretle bir seneden beri uğraştığımız kaçma teşebbüsü, artık bu defa, muvaffakiyete ulaşacaktı.

Kara Kemal, bu teşebbüsün esasını düşünmüş ve tertip eylemiş idi. Basri isminde eski İttihatçılardan ve süvari zabitliğinden emekli bir arkadaş da İtalya'da hazırlık yaparak, bu gemiyi bulmuş ve kaçakçılar ile sözleşerek, Malta'ya göndermişti. Böyle işlerde becerikli ve açıkgöz bir Maltız kaçakçı, bu teşebbüsün tekmil teferruatını bizzat tanzim ve icra etmeyi üzerine almıştı. Malta Adası'ndaki binme işlerinde de, diğer bir Maltız kılavuz, yerli polis kıyafetiyle, bize yol göstermişti. Basri Bey'in gayret ve himmetlerini burada takdir ve teşekkürle yadederim.

Firar teşebbüslerimiz hakkında, Hüseyin Cahit Yalçın, 1925 senesinde Tanin gazetesinde neşrettiği Malta hatıralarında şu mütalaaları yazmıştı:

"Firar teşebbüsüne iştirak edenlerin isimlerini tamamen hatırlamıyorum. Aklımda kalanlar şunlardır: Rauf Bey, İsmail Canbolat Bey, Rahmi Bey, Kara Vasıf Bey, Ali İhsan Paşa, Galatalı Şevket Bey... Kaçacak

olanların Anadolu Mücahede-i Milliyesine faydaları olacak zevat arasında intibahı cihetine itina edilmişti. Rauf, Kara Vasıf ve Şevket Beyler zaten bu mücahede erkanından idiler. Ali İhsan Paşa'nın da değerli bir kumandan sıfatiyle Anadolu'da bulunmasına lüzum görüyorlardı. Bundan dolayı, kendisini tertibata ithal eylemişlerdi..."

Burada bahsolunan kaçma teşebbüsü, sandal ile yaptığımız ilk teşebbüstür.

Hüseyin Cahit Bey'in gerek Malta'da iken ve gerek İstiklâl Harbi esnasında ve bundan sonra İstiklâl Mahkemesi'nce "Nefi" cezasiyle mahkûm edildiği zamana kadar, bana bir husumet ibraz ettiği görülmemişti. Fakat, yukarıdaki fıkrada benim için nakletmiş olduğu sözler, kendi şahsî düşüncesinden ziyade, Malta'daki dostlarımın, hususiyle eski valilerden Rahmi, Tahsin ve Muammer Beylerin hakkımda göstermekte oldukları iltifat ve takdirin, aynen naklinden ibaret olabilir. Ancak aynı Hüseyin Cahit, 1943 senesi sonbaharında ve 1944 Mart'ında, ihtimalen malûm şefin bir ihtar veya telkini neticesi, "Harp Hatıralarım"ın birinci cildi bahanesiyle, Tanin'de yaptığı hücumlarda, o zamana kadar taşıdığı şirinlik muskasını çıkarıp, maskesini tamamiyle atarak, çıplak çehresiyle, hakiki hüviyetini göstermişti.

Bu sebeplerle, Malta Hatıraları'nda nakletmiş olduğu sözler her halde kendi dimağının ve muhakemesinin mahsulü kabul olunamaz; aksi takdirde bu sözleri yazan adamın 18 sene sonra, bî edebane ve çok çirkin laflarla hücum etmesi, mantıksız olur. Bu lafları, tabii o zaman, kendisine reddetmiştik.

6 Eylül 1921 Salı günü akşamı hareket edecek Tri-

cotti vapuruna 16 arkadaş, şu suretle ve üç kafile halinde binmiştik; her kafilede bir kişi takip edilecek yolu biliyor ve diğerleri onu takip ediyordu:

Birinci kafile: Ali İhsan Paşa, Ahmet Bey, Nevzat Bey, Sabit Bey, Necmi Bey;

İkinci kafile: Mahmut Kâmil Paşa, Bedri Bey, Nevzat Bey, Gani Bey, Faik Bey;

Üçüncü kafile: Memduh Bey, Muammer Bey, Tahsin Bey, Şükrü Bey, Macit Bey.

Kara Kemal, Malta'daki işleri tanzim vazifesini deruhde etmiş olduğundan, hepsine nezaret etmiş ve en sonra gemiye binmiştir. Hepimiz saat üçte esirler kampından, her zaman olduğu gibi, izinli çıkmıştık. Kılavuzu uzaktan sükunetle takip ettik; gemi kaptaniyle bir gemi tayfasının bizzat kürek çektikleri sandala, ayrı ayrı üç kafile halinde bindik.

İlk kafile olarak, gemiye bindiğimiz zaman, bizi kıç anbarına attılar. Kaçakçı gemisinin 200 metre kadar yakınında bir İngiliz beylik gemisi vardı. Malzeme deposu imiş. Bunun üzerinde bize bakan İngiliz askerlerinin önünden sükunet ve neş'e ile geçerek gemiye yanaşmış idik. Fakat gemi üzerinde kalabalık ve heyecanlı konuşma ve gülüşme göstermemek için anbarda saklanmak lazım gelmişti. Anbar kapağının üzerine muşamba da çekildiğinden, hiç hava alamıyorduk. Havasızlık ve karanlık içinde, heyecanlı maceranın neticesini, bir ölü sükunetiyle bekliyorduk; hepsi iyi; fakat bir hava deliğinin bulunmaması çok fena idi. İçimizde terleyenler, spazmoz geçirenler, ah ve of çekenler, heyecanla hızlı hızlı tıkanacak gibi soluyanlar eksik değil idi. Diğer kafileler de birbiri arkası sıra, sükûnetle geldiler ve anbara tıkıldılar. Bu zamana kadar, sıcak ve

pis nefes kokusu çoğalmış ve havasızlıktan bunalma, son dereceyi bulmuştu; diri diri mezara sokulmuş gibi, güçlükle soluyorduk. Hepimiz, kan ter içinde, ölüm azabı çekiyorduk...

Akşam saat yedide, 16 arkadaştan gemiye binme işi tamamlanmıştı. Vapur süratle demirini alarak, saat yedi buçukta harekete başladı. Hava kararmıştı. İki saat sonra, Malta, hayallere karışmış oldu. Artık kıç anbarından bizi çıkardılar. Baş anbara bir kaç yelken bezi serilmiş ve kapakları açılmış idi. Oraya geçtik ve tayfa için hazırlanmış haşlama patatesten yapılmış bir yemekle karnımızı doyurduk. Uyumaya başladık.

Gece karanlığında, uzaktan görünen perakende ışıklar, bazı arkadaşlarda evham ve endişe uyandırmış... Valilerden birisi beni uyandırarak ışıkları söyledi. Kaptan köprüsüne çıktık. Yıldızlara ve fener ışıklarına bakarak takribi bir surette cihet tayin eyledim. Görünen ışıkların Sicilya sahilindeki fenerler olduğunu ve bu sahile yaklaşmakta olduğumuzu söyleyivererek, heyecanlarını teskin ettim. İngilizlerin takibinden hiçbir eser olmadığına ikna eyledim. Biraz sonra, ortalık ağardı. Sicilya sahili sislerin arasında farkedilmeye başladı. Meğer ışıkların bir kısmı da balıkçı gemilerinin ışıkları imiş...

7 Eylül 1921 Çarşamba sabahı, Sicilya Adası'nın şark kıyılarını, şimale doğru takibe başladık. Artık İtalyan karasularında bulunuyorduk. Nihayet Mesina Boğazı'na girdik. Akşam üzeri, ortalık karardığı zaman, Messina şehrinin karşısında bir ufak kasabanın limanına yaklaştık.

Bizi Malta'dan kaçakçı vapuruna bindiren Maltız kılavuz, aynı akşam Malta'dan kalkan bir İtalyan va-

puruna binerek, Siraguze'ye geçmiş ve oradan şimendiferle bu küçük şehire gelerek, bizi karşılamış idi. Kaçakçılığa alışkın bir yerlinin sandalına binmiş ve takma bir siyah sakal takmıştı. Ağır ağır kürek çeke çeke, bizim gemiye yanaştı. Asma bir iğreti merdivenden bu kayığa 16 kişi dolduk. Kürekçilerle beraber 18 kişi idik.

Kayık o kadar suya batmış idi ki, suyun üzerinden, ancak iki parmak kadar bir kenar kalmıştı. Ufak bir kıpırdama ve telaş neticesi batmak, mümkün idi. Kürek çekenlerin İtalyanca şarkıları arasında, güya bir gezmeden geliyor gibi, seyir ederek tenha bir iskeleye çıktık. Orada, diğer bir iki yardımcı kaçakçı, ıslıklarla bizim kılavuza işaret veriyordu. Biz, vapurdan sandala geçerken, vapurun asıl iskele tarafından, yerli gümrük ve muayene memurları, vapura yaklaşıp girmek üzere idiler.

Çıktığımız küçük şehirde, saat dokuzda kalkacak trene binecektik; fakat yetişemedik. O gece, pis birkaç otelde geceledik. Ertesi sabah, vapur iskelesine giderek, trenleri Messina şehrine geçiren bir feribota bindik. Vapur Messina'dan sonra Regio şehrine gitti. Orada karaya çıktık ve Napoli'ye giden bir trene bindik. Kalabra Yarımadası'nın garp sahili boyunca, dağlarla deniz arasında şimale doğru ilerledik. 8 Eylül 1921 akşamı, saat ona doğru, Napoli'ye geldik. Orada indik. Tren değiştirdik. Geceleyin, Roma'ya giden diğer bir trene bindik. 9 Eylül 1921 Cuma günü öğleden evvel, saat onda, Roma'ya vardık. Maltız kılavuz, Napoli'de bizden ayrılmış idi. Bundan sonraki hareketleri, Basri Bey deruhde ve idare etmişti. Hepimizi, münasip otellere ve pansiyonlara yerleştirdiler.

10 Eylül 1921 Cumartesi, süratle resim çıkarıp pasaport almaya koyulduk. Ben, süratle anavatana gitmek istiyordum. Roma'da iki Türk Sefareti vardı. Birinde İstanbul hükümetinin sefiri Osman Nizami Paşa, diğerinde Anadolu'nun mümessili Cami Bey bulunuyordu. Bu zat, bizim yattığımız yerlere gelerek hatırımızı sordu; sonra Ataşemiliter Miralay (Albay) Mümtaz Bey de beni ziyaret etti ve bana yol parası verileceğini söyledi. Her ikisine makamlarında mukabil ziyaret yaptım ve ilk vapurla Anadolu'ya geçmek istediğimi söyledim. Bari'den Pazartesi hareket edecek vapurla Kuşadası'na hareket edebilecektik. Fakat, Gani, Faik ve Nevzat Beyler, hiç lisan bilmedikleri için, odalarından bile dışarı çıkamadıklarından dolayı, onların da ilk vapurla memlekete sevkleri münasip görülmüştü. Ben, yakalanmak tehlikesini azaltmak için, yalnız başıma gitmeyi tercih ettiğim cihetle, ertesi haftaki vapurla hareketim kararlaştırıldı.

ROMA'DAN KUŞADASI'NA

11 Eylül 1921 Pazar günü, posta kutusuna bir mektup atarak, İstanbul'daki aileme gönderdim. Kısaca "Ankara'ya gidiyorum. Siz, ilk vapurla Antalya'ya geliniz. Oradan sizi aldırırım. Sıhhatteyim" diye yazdım. Bu mektubumu alacak refikamın, hiçbir şeyden haberi yoktu. Ölüm intizarı içindeki karanlık bir alemden gelen bu ses, kimbilir onları ne kadar heyecanlandıracaktı.

İki buçuk sene evvel Haydarpaşa'da yakalanmak ile şimdiki kurtuluş haberi, birbirine tamamiyle zıd, iki heyecanlı sürpriz idi...

O zamana kadar bıyıklı idim. Bugün bıyıklarımı tıraş ederek ve siyah bir gözlük takarak, çehremi değiştirmeye çalıştım. 12 Eylül Pazartesi günü yol parasına mahsuben Cami Bey biraz para verdi; bunlarla bavul, çamaşır, askeri esvap, ayakkabı, tabanca, vesaire aldım. Ankara Mümessilliği Ataşemiliterinin maiyetinde bulunan Muhlis isminde bir topçu yüzbaşısı, benim refaketime tayin edilmişti. Bu zat, yerli ahvali ve lisanını bildiğinden, bana vapura bininceye kadar çok yardım etmiştir. Gerek Cami Bey'in ve gerek Mümtaz ve Muhlis Beylerin gösterdikleri himmet ve lütfu, her zaman takdir ve teşekkürle yadederim.

15 Eylül 1921 Perşembe günü, pasaportum hazırlandı. "Konya tacirlerinden Mehmet Turan Efendi" adıyla seyahat edecektim. Bugün, İtalyan Hariciye Nazırı, Ankara'nın Roma'daki mümessili Cami Bey'e "İngilizlerin firar vakasını haber verdiklerini" söylemiş ve bizi sormuş. O da "Hepsi geldi ve durmayıp çıktılar; Almanya'ya gittiler" cevabını vermiş. Hakikatte de benden başka, kimse kalmamıştı; hepsi Almanya'ya gitmişti. Kont Sforca'nın otuz sene evvel göstermiş olduğu hayırhahlığa teşekkür etmek borcumuzdur. Cuma günü, İstanbul'a bir mektup daha göndererek, askeri esvap ve eşyalarımı, Ankara'da Refet Paşa vasıtasiyle namıma göndermelerini yazdım. 17 Eylül 1921 Cumartesi akşamı, Roma'dan şimendifer ile Bari'ye hareket ettim. 18 Eylül Pazar sabahı Bari'ye geldik. Topçu Yüzbaşısı Muhlis Bey benim ile beraber idi.

19 Eylül Pazartesi sabahı Puglia Kumpanyası'nın bir vapuruna bindim. Öğleden evvel, saat 10.30'da vapur hareket etti.

Şimdi, ikinci bir macera başlamıştı. Bizi takip

eden İngiliz İntelligence Service'i deniz üzerinde, İtalyan vapurunu durdurup, beni almak cüretinde bulunabilirdi. Vapurda sade Fransızca ve lüzumunda İngilizce konuşmaya ve bu lisanda gazeteler okumaya dikkat ettim. Vapurumuza Brindizi'den iki Türk vatandaşımız da binmişti. Bunlardan biri âyandan Sait Bey'in kayınbiraderi ve diğeri eski Hariciye Nazırı Halil Bey'in kardeşi imiş. Bunlara kendimi asla tanıtmadım; ve hiç konuşmadım. Uzaktan merakla baktım. 20 Eylül sabahı Aya Saranda'ya, öğleden sonra Korfo'ya, 21 Eylül sabahı Patras'a uğradık; akşam saat 17.30'da Korent Kanalı'na girdik. 15 metre kadar genişliğinde olan bu kanalı, adeta, iki sahiline dokunacak gibi geçtik.

Saat 22'de, geceleyin, Pire'ye geldik. 22 Eylül öğleden evvel Pire'den hareketle, fırtınalı ve soğuk bir havada, Ege Denizi'ni geçtik; 23 Eylül saat 16'da İzmir Limanı'na girdik. Geceyi İzmir'de vapur içinde geçirdim. Dışarı çıkmadım. 24 Eylül 1921 sabahı, saat beşte, İzmir'den hareketle, Urla'ya uğradık. Üzüm hamulesi aldıktan sonra, aynı gün akşam üzeri hareketle, 25 Eylül 1921 Pazar sabahı, saat onda Kuşadası'na vardık. Bir İtalyan çavuşu vapura geldi. Pasaportumu göstererek çıkacağımı işaret ettim. Vapurda bulunan iki Türk vatandaşıma kendimi bildirerek veda ettim. Bir sandala atlayarak iskeleye çıktım ve hemen yere kapanarak anavatan toprağını öptüm. Benden bir hafta evvel İtalya'dan hareket etmiş olan Nevzat, Faik ve Gani Beyler, kaza memurları ile iskelede idiler. Hepsinin gözleri yaşardı. Söke'den Askerlik Kalemi Reisi ile Kızılay Derneği Başkanı ve bir doktor da Sökeliler namına gelmişlerdi. Bunların arasında Şükrü Saraçoğlu

da vardı. Hep bir arada fotoğraf çekildi. Kızılay tarafından, lüzumlu ilaçları ve sıhhiye malzemesini havi küçük bir kutuyu, bana hediye ettiler. Kuşadası'nda, öğle yemeği için üç saat kadar kaldım.

KUŞADASI'NDAN ANADOLU'YA İLTİHAK - MUSTAFA KEMAL PAŞA İLE MUHABERE - ANKARA'YA HAREKET

Söke'den gönderilmiş olan bir otomobil ile oraya hareket ettim. Kuşadası'nda askerlik memuru bir subay arkadaşımızın hediye ettiği bir siyah kalpağı, başıma geçirerek, şapkayı attım. Bir İtalyan kaputu, bir seyyar karyola, harita ve bir perğer de hediye edilmişti. Bunlarla, artık anavatan içinde harekete hazırlanmış oluyordum. Kuşadası'ndan İstanbul'daki aileme, bir mektup yazıp postaya attım. Söke'ye gelince, Mustafa Kemal Paşa'ya vesair icabedenlere şu telgrafları yazıp askerlik kalemine şifre ettirerek Ankara'ya çektirdim.

Ankara'da Başkumandan
Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine
Şifre:
Aceledir.
Söke'den: 25 Eylül 1921

İki buçuk senelik zaruri ve elim bir gaybubetten sonra bugün avn-i Hak'la Anavatan'a ayak basmaya muvaffak olarak Söke'ye geldim. Aziz vatanın ve milletin istiklal mücadelelerinde aciz uhdeme tevdi buyurulacak mukaddes vazifeyi ifa için emri fehimanelerine

muntazırım. Denizli ve Eğridir tarikiyle Akşehir'e doğru yola devam ettiğimi arzeylerim efendim.

Mülga Altıncı Ordu Kumandanı
Ali İhsan

Ankara'da Başkumandan
Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine
Açık Telgraf:
Söke'den: 25 Eylül 1921

Son muvaffakiyeti devletlerini ve bu münasebetle Büyük Millet Meclisi'nce tevcih buyurulan Müşirlik ve Gaziliği ruhumun bütün samimiyetiyle tebrik eder ve daha büyük muvaffakiyetlere ve mübeccel hizmetler ifasına nailiyeti Hak'tan dilerim efendim.

Mülga Altıncı Ordu Kumandanı
Ali İhsan

Ankara'da Milli Müdafaa Vekaletine
Şifre:
Söke'den: 25 Eylül 1921

Teferruatı malum felaketten, nihayet avn-i Hak'la kurtularak, maiyetimde Yüzbaşı Nevzat Efendi olduğu halde, bugün Söke'ye geldim. Roma'dan aldığım yol parası, halin hususiyetine binaen, ancak bazı zaruri eşya mübayasına ve buraya kadar gelmeye kifayet ettiğinden, tayin buyurulacak memuriyet mahalline kadar münasip miktarda harcırahın tesviyesi için Denizli Mutasarrıflığı'na emir buyurulması ve Denizli üzerin-

den Akşehir istikametinde yola devam etmekte olduğum maruzdur.

Mülga Altıncı Ordu Kumandanı
Ali İhsan

Büyük Millet Meclisi Riyaseti Celilesine
Açık Telgraf:
Söke'den: 26 eylül 1921

Teferruatı malum olduğu üzere, İngilizlerin pençe-i zulmünde uzun bir devre-i kahır ve elemden sonra, kendilerinin hiç hakları olmadığı halde, alçakça tevkiflerine layık bir mukabele ile Malta'dan kurtularak avn-i Hak'la dün anavatana ayak basmaya muvaffak oldum.

Vatanın istiklâl mücadelelerinde pek büyük bir şeref teşkil eden Sakarya muzafferiyetinden ve bunu temin hususunda sarfedilmekte olan ulüvv-ü himmetlerinden dolayı milletin timsali olan Meclisi Âli'yi bütün kalbimle tebrike müsaraat eder ve karınca kaderince fehvasınca, aciz uhdeme düşecek ve vüs-ü iktidarım dahilinde bulunacak her nevi fedakârlıklara ve âcizane hizmetlere bir an evvel kavuşmak için yola devam etmekte olduğumu arzeylerim efendim.

Mülga Altıncı Ordu Kumandanı Mirliva
Ali İhsan

26 Eylül'de Söke'de istirahat ile yol hazırlığı yaptım.

27 Eylül 1921 Salı günü sabahı Söke'den hareket ederken Mustafa Kemal Paşa'dan şu cevabı aldım:

Ordu Kumandanı
Ali İhsan Paşa Hazretlerine
Ankara'dan:
26 Eylül 1921

Düşman esaretinden tahlis-i nefsederek vatanımıza kavuşmalarını hepimiz büyük meşerret ile telakki ettik. Ordumuza mazide olduğu gibi büyük hizmetler ifa edeceğinize itimadımız büyüktür. Doğruca Ankara'ya teşrifinizi rica ederim. Seyahatinizin teshili için memurini aidesine emir verilmiştir efendim.

Başkumandan
Mustafa Kemal

Söke'de İtalyan seferi kuvvetleri kumandan vekili diye Yarbay Cakini isminde bir zat vardı. Ben bunun vazifesini tanımak istemediğim için varlığından haberdar değil gibi görünmüş idim. Benim Söke'den hareketimden sonra, İtalyan kumandanı, irtibat subayını Aydın Mutasarrıfı'na göndererek özür dilemiş; bu hususta Aydın Mutasarrıfı 27 Eylül'de şu telgrafı göndermişti:

Koçarlı'da Ali İhsan Paşa Hazretlerine
Söke'den:
27 Eylül 1921

Buradaki İtalyan kuvve-i seferiyesi kumandan vekili Kaymakam Cakini zatıalilerini ziyaret edemediğinden müteessir olduğunu ve vakti hareketlerinden haberdar olamamasından dolayı bu vazifeyi ifaya muvaffak olamadığını, irtibat zabiti vasıtasiyle iblağ ve

ihtiramatı mahsusasının takdimine vesatat etmekliği mi, rica etmiştir efendim.

Aydın Mutasarrıfı
Halil

Bu nezaket muamelesine münasip bir surette telgraf ile cevap verdim.

27 Eylül 1921 akşamı şu telgrafı aldım:

Altıncı Fırka vasıtasiyle
Ordu Kumandanı Ali İhsan Paşa Hazretlerine

Vatanımıza salimen muvasaletinizi davamız için falı hayır addetmekten mütevellid fevkalade meserretlerimizi arzeylerim. Seyahati devletlerine teshilat iraesi için evamiri lazime verilmiştir. 26 Eylül 1921

Garp Cephesi Kumandanı
İsmet

Ordu Kumandanı
Ali İhsan Paşa Hazretlerine

Garp Cephesi Kumandanlığı'ndan zatı devletlerine vasıta-i acizanemle keşide buyurulan telgraf berveçhi bâlâ arzolunur. Seyahatlerinde hizmet ve teshilat iraesi için Fırka mıntıkasındaki bilumum mutasarrıflık ve kalem riyasetlerine dün gece telgrafla emir verilmiş olduğu. 27 Eylül 1921

Altıncı Fırka Kumandanı
Nazmi

Bir gün sonra Ankara'dan şu telgrafı aldım:

Ankara'dan:
28 eylül 1921

C- Tebrikat ve hissiyatı samimanenize teşekkürler ederim efendim.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi
Başkumandan
Mustafa Kemal

KOÇARLI'DA KARŞILAŞTIĞIM ATEŞLİ YEDEKSUBAY ADNAN (MENDERES)

Bir yandan bu muhabereleri yaparken, diğer taraftan Ankara'ya bir an evvel varmak üzere acele ediyordum. Söke'de ancak bir gün kalmış idim; hamam yapmak, noksanları ikmal ve hususiyle yatak tedarik etmek ile meşgul olmuştum. 27 Eylül'de Söke'den bir at üstünde hareketle Koçarlı'ya gittim. Orada, 1950 senesinde Demokrat Parti'nin ilk Başbakanı olan Adnan Menderes'i genç ve ateşli bir yedek teğmen ve müfreze kumandanı olarak görüp tanıdım. Ertesi sabah, Adnan Bey'in temin ettiği yeni dinç atlarla ve kendisiyle birlikte Yenipazar'a gittik. Öğle vakti Cumalı köyünde Yörük Ali Efe ve arkadaşlarıyla karşılaştım. Bunlarla beraber öğle yemeği yedik. Efelere vatana ve istiklal savaşına yardım ve hizmet etmek için kendilerinden beklediğimiz hizmetleri izah ettim. Bundan sonra tekrar atlarımıza binerek Yenipazar'a hareket ettim.

Yolda at üstünde giderken, çokça süratli ve az, adeta yürüyüş kullanıyordum. Bana refakat eden genç

Teğmen Adnan Bey'i dikkatle tetkik ediyordum. Âdetaya indiğimiz zaman yanıma çağırıp kendi müdafaa ve tasarrut tertiplerimiz ve düşman postaları hakkında tafsilat soruyordum. Genç Teğmen'in verdiği cevaplarla ateşli zekası ve dinamik karakteri dikkatimi çekmiş idi; muvazzaf subay olsaydı, yanıma alır ve bir kumandan olarak yetiştirmeye çalışır idim, diye düşünmüş idim. Bu takdirin verdiği şevk ile kendisine ordumuzun Yunanlılara karşı nasıl tertibat alması lazım geldiğini ve bir gün yapacağımız taarruzun nasıl olabileceğini, o zaman kısaca izah etmiştim.

Koçarlı'da, Aile Çiftliği'nin bulunduğunu öğrendiğim için, kendi arazisinin üzerinde düşmana karşı müdafaaya memur olmasını daha uygun bularak karargahıma almak fikrinden vazgeçtim.

O zaman sezmiş olduğum zeka ve enerji boşa gitmemiş; zaman onu demokrasi mücadelesine sevkederek, 1950'de Demokrat Parti iktidarının Başbakanı yapmış ve şüphe yok ki benim tasavvur ettiğim hizmet yolundan daha faydalı bir yola sevketmiştir. Ben o zamanki genç teğmenin bugünkü Adnan Menderes olduğunun farkında bile değildim. O zaman soyadı yoktu. 1949'da Parti işlerini görüşmek üzere Adnan Menderes ile Teşvikiye'deki mütevazı evimin bir odasında toplanmış idik. Harbe ait resimlere bakılırken, Koçarlı hatırasından bahis açıldı.

- O zaman gördüğüm genç teğmen, narin yapılı, ateşli ve tığ gibi bir delikanlı idi. Nihat Paşa'nın kayın biraderi olduğunu söylemişti. Siz Nihat Paşa'nın kayın biraderi misiniz? Yoksa benim mi aklımda yanlış kalmış? dedim.

Adnan Bey:

- Evet! Paşam! Hafızanızın kuvvetine hayranım. 30 sene evvel bir mülazimin söylediği lakırdı, nasıl hatırınızda kalmış? Bir ordu kumandanı olduğunuz halde, bir mülazimin sözlerine nasıl dikkat etmişsiniz, cevabını verdi.

Yenipazar'da Demirci Mehmet Efe ve maiyeti ile görüştüm. Onlara da İstiklal Savaşı'nın ehemmiyetini ve milli mücadelede kendilerine düşen vatan vazifesini izah ederek Ankara Hükümeti ile sıkı işbirliği yapmalarını, İstanbul'da İngilizler'e kendisini teslim etmiş olan Padişah'ın adamlarına aldanmamalarını tavsiye ettim.

29 Eylül 1921 Perşembe sabahı Yenipazar'dan hareketle Karıncalı dağ yolunu takip ederek, akşam karanlığında Karacasu'ya varabildik. Demirci Mehmet Efe, bir saygı ve sevgi eseri olarak, kendi kır atını bana vermişti. Fakat bu at, idmansız olduğundan, dağ üzerinde pek dik patikada duraklamıştı. Kâh yaya yürüyerek, kâh değnek ile kır atı yürüterek, ancak geç vakit, Karacasu kaza merkezine varabilmiştik. Eşyalarımız da yetişememişti. Efe'nin atı ertesi sabah çatladı. 30 Eylül 1921 Cuma sabahı, hâlâ gelmemiş olan eşyalarımızı beklemiyerek, Karacasu'dan hareketle, öğle vakti Tavas civarında, Denizli şosesinin başladığı bir küçük köye vardık. Tavaslılar bir çok atlı halinde istikbale gelmişler ve geceyi Tavas'ta geçirmekliğimi ısrarla teklif etmekte idiler. Denizli'den araba getirtmiştik; Denizlilerden bir öncü kafile de ayrı arabalarla gelmişlerdi. Denizli'de halkın sokaklara dökülerek bizi beklediklerini haber verdiklerinden, onları üzmemek için, Tavaslıların müsaadesini istedim. Üç saatte Denizli'ye vardık.

Söke'den sonra ilk büyük şehir olan Denizli, mühim hazırlıklar ile, bir bayram havası içinde beni karşıladı. 1921 Eylül'ünün son günü yapılmış olan bu hararetli karşılaşmayı, 1950 senesi Mayıs'ının başında, milletvekili seçmek için beni davet eden aynı Denizli halkının yaptığı karşılama şenlikleriyle şimdi hafızamda mukayese ediyorum. Hangisinin daha coşkun ve daha samimi olduğunu ayırdedemiyorum. Denizli, 1921 Eylül'ünden beri yüreğimde muhabbet ile yer tutmuş bir inci şehirdir. Denizlililer, o zaman beni, Birinci Dünya Harbi'nde maiyetimde çalışmış asker evlatlarının kıymetli hatıralarının tesiriyle, bir halaskâr ve popüler bir ordu kumandanı olarak karşılamışlar; benden, kendi şehirlerinin, Aydın gibi düşman eline terkedilmemesini rica için çırpınmışlar, sevinç ve ümitle gözyaşı dökmüşlerdi. Bu defa, 1950 Mayıs'ında ise, 30 sene evvel verdiğim vaadi tuttuğumdan ve İstiklal Savaşı'nda Birinci Ordu Kumandanlığımdaki çalışmalarımı yakından takip ederek asker çocuklarının değerli ve şefkatli bir kumandanı olduğuma kanaat getirdiklerinden dolayı, Büyük Millet Meclisi'ne iftihar ile seçmek için yine büyük bir şevk ve neş'e ile beni İstanbul'dan davet edip karşılamışlardı.

Denizli'den Eğridir'e kadar şimendiferden istifade edeceğimiz için, Denizli istasyonunda bir tren hazırlanmıştı. Eşyalarımız gelseydi, gece yarısı trene binip yolumuza devam edecek idim; fakat eşyamız yetişmediğinden, mecburi olarak geceyi Denizli'de geçirmeye karar verdim.

Denizli Mutasarrıfı Ali Rıza ve Kalem Reisi Musta-

fa Beyler, Denizli Belediyesi, Denizli eşrafı ve halkı, büyük bir alay halinde, beni, Denizli Belediye Dairesi'ne götürdüler. Akşam yemeği için orada hazırlık yapılmış; Afyon Mutasarrıfı Bayram Fehmi Bey, Aydın Hattı İşletme Müdür Vekili Binbaşı Mehdi Bey, Dinar'dan Denizli'ye gelmişlerdi. Burdur Mebusu Mustafa Şeref Bey de orada idi. Yemekten sonra, beni, Belediye salonunun bir köşesine çeken Şeref Bey, memleketin vaziyeti hakkında bana biraz mahrem malumat vermek istediğini söyledi. Memnuniyetle dinlerim, cevabını verdim.

Mustafa Şeref Bey'i İstanbul'dan tanırdım. İttihatçıların Ziraat ve Ticaret Nazırı idi. Bu eski dost bana dedi ki:

"Paşam! Bu sene Kütahya ve Eskişehir mağlubiyetleri gibi talihsizlikler ve geri çekilmeler olunca, Büyük Millet Meclisi'nde galeyan hasıl olmuştu. Ordunun maneviyatını düzeltmek ve mağlubiyet sebeplerini araştırmak üzere mebuslardan mürekkep bir heyet cepheye gönderilmiş ve bunlar kıtaları dolaşmışlardı. O zaman bazı kumandanlar, bilhassa Dördüncü Grup Kumandanı Çolak Kemal (Kemaleddin Sami Paşa) ve Kocaeli Grubu Kumandanı Halit Beyler (Deli Halit namiyle maruf Halit Paşa) bizim şimdiye kadar müdafaada biraz kabiliyet gösterdiğimizi, fakat manevra yaparak yan ve gerilerimize doğru tesire başlarsa, bizim onun karşısında manevra yapamadığımızı, şimdiki cephe kumandanının bu manevracılık kabiliyetini gösteremediğini, geri çekilmekten başka bir çare bulunmadığını, Harbi Umumi'de en ziyade manevracı düşman karşısında iş görebileceğini ve ne yapıp yapıp Ali İhsan Paşa'yı, Malta'dan kurtararak veya kaçırarak

burada kumanda başına getirmek lazım olduğunu, söylemişler... Mahrem olarak ileri sürülmüş olan bu sözlerin, başka kumandanların haset ve rakebetini doğurmamak üzere, onlara duyurulmamasını da ilave etmişler. Ben, bu sözleri, o zaman mebus arkadaşlarımızdan işitmiş idim. Şimdi sizin gelmeniz, bu hususta ki düşünce ve emelleri tatmin edecektir. Ordumuz, Sakarya nehri gerisine çekilirken, Meclis'te Mustafa Kemal Paşa'yı sıkıştırdılar ve ordunun başına geçip bizzat kumanda etmesini ve vatanı kurtarmasını istediler. 5/8/1921 tarihli Başkumandanlık kanunu bunun üzerine çıkmıştır. Mustafa Kemal'in, Başkumandanlığı deruhde etmesi için ileri sürdüğü şartlar ve talepler, bu kanun ile kabul edilmiştr. Bu vasiyeti gözönüne alarak, er geç maruz kalacağın hücumlara hazırlıklı bulun."

Şeref Bey'in bu sözleri beni çok üzdü. Garp Cephesi Kumandanı İsmet Paşa'nın aleyhinde olan bu tahkikat doğru ise ve bu bundan kendisi haberdar ise, benim Malta'dan kaçıp Anadolu'ya iltihakım, İsmet Paşa'nın uykusunu herhalde kaçırmıştır ve bir haset ve kin mücadelesi er geç başgösterecektir, diye kendi kendime düşündüm. Fakat Mustafa Şeref Bey'e bir şey hissettirmeyerek, vaziyet hakkında beni aydınlattığından dolayı teşekkür ettim.

Bu esnada altı, yedi ay evvel Malta'da almış olduğum bir kartı hatırladım:

Birinci Büyük Millet Meclisi'nde Ertuğrul Mebusu ve Yenigün gazetesinin mesul müdürü olan Ahmet Hamdi Bey, Malta'da iken bana gizli bir yol ile ve kendi el yazısiyle ve imzasiyle bir kart göndermişti; yukarıda bahsettiğim bu kartta, hafızama nakşetmiş olduğum şu yazılar vardı:

Ankara
6 Şubat 1921
İhsan Paşa'ya

Muhterem Paşa,

Türk, kahramanları pek sever; arkanızdan koşacak yüzbinlerce erler lisanı konuşan Türkler var. Büyük tarihli, büyük Türk sizi bekliyor. Koş, gel.

İmza:
Ahmet Hamdi

Bu kartın 10 Ocak 1921'de vukua gelmiş ve çok beceriksizce idare edilmiş olan Birinci İnönü Muharebesi'nden sonra yazılarak Avrupa'ya giden Türklerden biri vasıtasiyle, belki İtalya'dan geçerken, postaya verilmiş olduğunu anlamıştım.

Bu kartı aldıktan sonra, Malta'dan kaçarak koşup anavatana gelmek için damarlarımda daha kırmızı ve daha dinamik ve enerjik bir kanın dolaştığını hissederdim; Malta'da duramaz olmuştum.

İşte kaçtık; koştuk; geldik. Fakat akıbet hasetçilerle çarpışmak mı olacak, acaba! dedim.

Birkaç gün sonra, Ankara'ya vardığım zaman, orada da şöyle bir dedikodu kulağıma çalınmıştı:

"İngilizler, bir kere ellerine geçirdikleri Ali İhsan Paşa'nın Malta'dan kaçmasına, hiç meydan verirler mi? Onlar, Ali İhsan'ı, kendilerine hizmet için mahsus kaçırmışlardır."

Bu tarzda, çirkin ve sefil bir düşünce ile, iftira eylemek için insanın ne kadar alçak olması lazım idi. İftiracılar, beni acaba Mustafa Sağir'e mi benzeterek,

halkın gözünden düşürmek istiyorlardı?

Mustafa Şeref Bey'in sözlerini, o zamanki mebuslardan Sırrı Bellioğlu, Hulusi, Hüseyin Avni, Hacı Şükrü ve isimlerini şimdi hatırlayamadığım diğer mebuslar da Ankara'da teyid etmişlerdi.

Eski Bahriye Vekili ve Mebus İhsan Eryavuz da Yeni Türkiye gazetesinin 4/8/1946 tarihli nüshasında bu hadiseler hakkında şu fıkrayı yazmıştır:

"Eskişehir-Afyon hattına Yunanlılar taarruz ediyordu. Bir sabah Meclis'te, cephenin bozulduğu, ordunun bütün levazımını, hatta mecruhin yuvalarında ve seyyar hastahane ittihaz edilen yerlerdeki yaralılarını bile düşman elinde bırakarak kısmı azamı dağılmak suretiyle geriye çekilmekte olduğu şayiası dolaşmaya başladı. Bu şayia bir saika gibi beynimize inmişti. Uzun zaman iyi yeştirildiği ve "Eskişehir-Afyon" hattını müstahkem bir sahra mevzii haline koyduğu söylenen bu ordu, nasıl oluyor da, böyle birden bire bu kadar ağır bir sarsıntıya uğramıştı? İkinci Grub'a mensup bazı erkanıharp zabiti ve mebus arkadaşlar, bunun sebebini, ordunun sevk ve idaresinde gösterilen kusurlarda buluyor ve düşman hakkında vaktinde ve doğru malumat alınmamış, ihtiyat kuvvetler fena kullanılarak icap eden noktaların zamanında takviye edilmemiş olacağını ileri sürüyorlardı. Hatta ikinci bir Birüssebi'den bahsedenler vardı... Mustafa Kemal Paşa cepheye gitmiş... Milli Müdafaa Encümeni namına, Milli Müdafaa Vekili'nden hakikatî öğrenmeye gittik. Vekil yok idi. Müsteşardan, sorduk. Maatteessüf öğrendik ki, şaiyalar aynı hakikat imiş. Musibet mutlak ve ordu Sakarya gerisine çekilmeye uğraşıyormuş. Müsteşar'a, Meclis içindeki galeyandan bahsederek

mesullerin aranacağını söyledik.

İki gün sonra, Yaver Salih Bey cepheden gelerek Mustafa Kemal Paşa namına sureti mahsusada benim ile Kılıç Ali Bey'i aramış. Paşa'nın selamlarını tebliğden sonra, şunları söyledi:

- Vaziyet kritiktir. Paşa Eskişehir'e yetişti ve işe müdahale etti. Cephe Kumandanı'na lazım gelen direktif ve talimat verildi. Paşa diyor ki, hiçbir harp yoktur ki bütün muharebelerin safhaları daima ve yalnız bir tarafın zaferiyle hitam bulmuş olsun. Bizleri iş başında görmek istemeyenler, Meclis'te yaygara yapabilirler. Bizim arkadaşların vazifesi, o havaya uyarak şunu bunu protesto etmek değil, sükûnet ve itidal göstererek, diğerlerine nümune olmaktır."

Ben, 5/10/1921 Ankara'ya geldiğim zaman, görüştüğüm bazı mebuslar ve askerler de Haziran ve Temmuz aylarında vukua gelmiş olan bu hadiseleri teyid etmişlerdi.

Mustafa Kemal Paşa'nın, Yaver Salih Bey tarafından naklonunan sözlerine ve ihtarlarına göre Büyük Millet Meclisi'nde kendisini iş başında görmek istemeyenler varmış... Bizim arkadaşlar dediği kendi taraftarları da varmış.

Denizli'de uykusuz, sıkıntılı bir gece geçirdikten sonra, ertesi sabah 1/10/1921 Cumartesi günü, eşyalarım gelmiş olduğundan, trenle hareket ettik. Öğle vakti Dinar'a geldik. Orada da Afyon Vilayeti namına parlak bir istikbal ve bir öğle yemeğinden sonra, tekrar trene binerek Eğridir'e gittik. Gece olmasına rağmen, kalabalık bir istikbal heyeti ile karşılaştım. Yoldaki istasyonlarda da Burdur ve Isparta Mutasarrıfları ve halk tarafından selamlanmıştık. Geceyi Eğridir'de ge-

çirdikten sonra, iki Teşrinievvel (Ekim) Pazar sabahı, gölde bir römorköre bindik. Eğridir'e gelirken, bizim trene iki mebus binmiş idi: Biri, Antalya Mebusu Rasih ve diğeri Isparta Mebusu Hafız İbrahim Efendi imiş. Benim misafir edildiğim evde bunlar da misafir edilmişti. Kendilerini yeni tanımış olduğumdan Denizli'de Mustafa Şeref'ten işittiğim haberi, bunlardan sorup tahkik etmeyi münasip görmedim. Bu iki mebus, benimle beraber Akşehir'e kadar gelmişlerdi.

AKŞEHİR'DE DUYDUKLARIM

Eğridir gölünü geçerken, hava gayet güzel ve sakin idi. İki saatlik bir göl seyranından sonra, Höyük iskelesine geldik. Orada bir hasta ve mecruh kafilesini geriye gitmek üzere bekler vaziyette gördüm. Kendileriyle konuştum. Sakarya'da yaralanmışlar; şimdi biraz iyileştiklerinde, gerideki hastahanelere nakledliliyorlarmış. Tütünsüzlükten ve karınlarının aç olduğundan bahsettiler. Bir gün evvel, asker firarilerinden mürekkep bir çete bunları soymuş. Mebus Rasih ve Hafız İbrahim Efendiler de bu konuşmayı dinliyordu. Bu yaralıların her birine beşer lira vererek tütün almalarını söyledim. Menzil memurlarına da, Eğridir'de kendilerine yiyecek ve giyecek verilmesini tenbih ettim. Benim şefkatli bir insan hissiyle yaptığım bu hareket sonradan "Ali İhsan Paşa, askere para dağıtmaya başladı" şeklinde tevil edilerek, tekrar benim kulağıma kadar gelmişti. Benim yerimde olan herkes, bu lafların kimler tarafından ve ne için uydurulduğunu kolayca keşfedebilir.

Akşehir Menzil Mıntıka Müfettişliği'nden gönderil-

miş olan bir yaylı arabaya binerek ve ara yerde Orkenes'de atları değiştirerek Sultan Dağı'nı şiddetli bir yağmur altında geçtik; 2/10/1921 akşam üzeri, geç vakit Akşehir'e vardık; Belediye'de misafir kaldık. Burada Menzil Mıntıka Müfettişi Yarbay Ali Rıza Bey ile görüştüm. Bu zat sonra "General Alı Rıza Artunkal" adiyle Milli Savunma Bakanlığı'na kadar yükselmiştir. Kendisini Edirne'den tanır idim. Sakin bir kurmay subayı idi. Ali Rıza Bey'den harp vaziyetini sordum; Afyon civarında bir muharebe başladığını, İkinci ve Beşinci Kolordıların başlarında başka bir kumandan olmadığı halde, Afyon önündeki Yunanlılara taarruz etmekte olduklarını öğrendim. Garp Cephesi karargahı yüz yirmi kilometre geride, Polatlı'da imiş. İkinci Kolordu'nun Kumandanı Miralay Salahaddin Adil Bey ve Beşinci Kolordu'nun Kumandanı Fahreddin Paşa imiş... Akşehir'de iki günden beri yağmur yağıyormuş.

Akşehir'den 2/10/1921 akşamı şu telgrafı yazıp çektirdim:

Garp Cephesi Kumandanı
İsmet Paşa Hazretlerine
Akşehir'den: 2/11/1921

Üç Teşrinievvel sabahı, Akşehir'den hareketle, dörtte Sivrihisar'a, ertesi gün Beylikköprü'ye geleceğim. Beş Teşrinevvel öğle vakti, Beylikköprü'den trenle hareket edebilmek için, lütfen iktiza edenlere emir buyurulması.

Ordu Kumandanı
Ali İhsan

Bu telgrafıma cevaben 4/10/1921 akşamı Sivrihisar'da iken şu telgrafı aldım:

Ali İhsan Paşa Hazretlerine

Kemal-i izz-ü afiyet ile muvasaletlerini hürmet ve muhabbetle selâmlarım. Otoderezin Beylikköprü'de emri devletlerine hazır bulundurulacağı maruzdur.

Garp Cephesi Kumandanı
İsmet

Sivrihisar'dan aynı akşam "Garp Cephesi Kumandanı İsmet Paşa Hazretlerine" adresiyle yazdığım uzun bir telgrafta hulâsa olarak hissiyatımı şu tarzda bildirdim:

"Kahraman ordunuzun içine girerek bu geceyi muharipler arasında geçireceğimden dolayı duyduğum meserreti tarif kabil değildir... Sakarya kahramanlarını bir an evvel deraguş etmek için adeta uçarak muharebe meydanına varmak istiyorum... Bütün ordunuzu hürmet ve tazim ile selamlar ve gösterilen fedakârlıkların büyüklüğünü ve kudsiyetini takdir ve iftiharla yadederim... Bu kadar kahramanlıklar ve fedakârlıklar gösteren ordunun son ve kati neticeye pek yakında nail olmasını Allah'tan dilerim.

Ordu Kumandanı
Ali İhsan

SİVRİHİSAR'DA KEMALEDDİN SAMİ BEY'DEN ALDIĞIM HABERLER

3/10/1921 sabahı yağmur altında araba ile Akşehir'den hareket etmiştik. Akşam üzeri, Piribeyli köyüne vardık. Burada Menzil Nokta Kumandanı olarak eski bir arkadaşa rastgeldim. Erzincan'da 16 sene evvel aynı topçu alayında bölük kumandanlığı yaptığımız "Karabiber Ahmet" namiyle maruf ve şimdi Topçu Binbaşısı olan bu arkadaşla sarmaş dolaş olduk. Erzincan hatıralarını yadettik.

4/10/1921 sabahı Piribeyli'den yine araba ile hareket ederek ve yolda hayvan değiştirerek saat 15'e doğru Sivrihisar'a geldik. Burada Dördüncü Kolordu Karargahı var idi. Kumandanı Albay Çolak Kemaleddin Sami (Merhum Kemaleddin Sami Paşa) ve Kurmay Başkanı Binbaşı İsmail Berkuk Bey (Kayseri Milletvekili İsmail Berkuk Paşa) idi.

Bu iki zatı da eskiden tanır idim. İsmail Berkuk, ben Kafkas cephesinde Birinci Kuvve-i Seferiye Kumandanı bulunduğum zaman, bu fırkada Kurmay Yüzbaşı idi. Kemaleddin Sami Bey'le konuşurken Mustafa Şeref Bey'in Denizli'de anlattığı hadiseleri sordum:

- Evet, ben söyledim; fakat şimdi, Sakarya'dan sonra, bu hikâye tamamiyle tarihe gömülmüş kalsın. Sen geldin ya! Yetişir. Aradığımız bu idi. Bu hikâyeyi ne Mustafa Kemal Paşa ve ne de İsmet Paşa duysun; sen de işitmemiş görün, dedi. Kendisinden harp vaziyeti hakkında şu malûmatı aldım: (Kroki -1).

Şimalde Halit Paşa kumandasında Kocaeli Grubu: 17. Piyade ve Birinci Süvari Fırkasıyla bir Süvari Li-

vasından ve Milis kuvvetlerinden mürekkep; Şark Cephesi'nden gelen 12. ve 16. Fırkaların nereye verileceği belli değil.

Ortada sağ cenahımızda: Eskişehir civarındaki düşman karşısında:

Kazım Paşa (Kazım Özalp) kumandasında Üçüncü Kolordumuz;

(Birinci ve 41. Piyade Fırkalarından mürekkep.)

Merkezde: Seyitgazi civarındaki düşman karşısında:

Aziziye ve civarında Miralay İzzeddin Bey kumandasında Birinci Kolordumuz;

(15, 23 ve 57. Piyade Fırkalarından mürekkep.)

Sol Cenahımızda: Afyon taraflarındaki düşman karşısında:

Bolvadin ilerisinde Miralay Salahaddin Adil Bey kumandasında İkinci Kolordumuz; (3. Kafkas, 4. ve 7. Piyade Fırkalarından mürekkep.)

Bunun solunda Fahreddin Paşa kumandasında Beşinci Kolordumuz;

(Sekizinci Piyade Fırkasıyla, 2. 3. ve 14. Süvari Fırkalarından mürekkep.

Afyon cenubunda, Efe Sultan civarında Yarbay Nazmi Bey kumandasında Altıncı Piyade Fırkamız bulunuyormuş. Şimdi bu kuvvetler, Afyon'u zaptetmek üzere düşmana taarruz ediyorlarmış...

5. 11. 16. Piyade Fırkalarından mürekkep Dördüncü Kolordumuz Sivrihisar civarında ihtiyatta imiş. Kemaleddin Sami'ye sordum:

- Afyon tarafında yapılan muharebede bir muvaffakiyet ve Afyon'un zaptı aranıyorsa, neden ihtiyatta bulunan sizin Dördüncü Kolordu, o tarafa gönderilmemiş

ve muharebeyi bizzat cephe kumandanı o tarafa giderek idare etmemiş?

- Bilmem, dedi ve güldü.

Garp Cephesi Karargahı, cepheden 120 kilometre geride Polatlı'da imiş.

Merhum Kemaleddin Sami bu son cümleyi söylerken 120 rakamı üzerinde durarak yüzüme baktı ve dudaklarını büktü...

- Bu adam korkak mı? dedim.

- Bilmem; fakat, Filistin'de Birüssebi'de güçbelâ canını kurtarabildiği için pek ilerilere sokulmuyor, cevabını verdi.

Bu esnada "Yıldırım" isimli kitapta General (Hüsnü Emir Erkilet)in neşretmiş olduğu hadiseler hatırıma geldi.

"Yıldırım" adlı kitabın 126. sayfasında şu fıkra göze çarpar:

"Birüssebi'nin cenubundaki arazi piyadenin işgal ettiği sırtlara doğru yükselmekte olduğu için, ne kolordu ve ne de fırka, kendileri için bu havalide münasip bu tarassut mahalli bulamamışlardı. Bu sebeple, her iki kumandanlık, maatteessüf Birüssebi kasabasında kalmış ve muharebeyi buradan ve ancak telefonla sevk ve idare etmişlerdi. Kolordu'nun Birüssebi şimalinde olsun kendisine tarassut ve muharebe için bir kumanda mahalli ihzar etmemiş olması ve 27. Fırka Kumandanlığına da muharebe esnasında kasabada telefon başında kalmaya müsaade etmesi esbabı meçhuldür."

Burada bahsedilen kolordu, Albay İsmet Bey'in kumandasındaki Üçüncü Kolordu'dur.

Aynı kitabın 133 ve 134. sayfalarında da şu fıkralar vardır:

"Birüssebi' muharebesi, Filistin'de talih harbimize kati bir tesir icra eden meydan muharebesine meş'um bir mukaddime teşkil etmiş ve Birüssebi' beyhude yere kaybolmuştur. Burada daha bidayette su-i idare neticesi oldukça ağır bir hezimete maruz kalmış idik. Bunun için, Birüssebi' Muharebesi'ni idare edenlere büyük bir mesuliyet teveccüh ediyordu... Burada Üçüncü Kolordu Kumandanı'nın bütün ihtiyatlarını hakiki taarruz başlamadan evvel sarf ve istimal etmiş olması ve Süvari Fırkası'nın müteharrik bir ihtiyat olarak kullanılacağı yerde, muharebe başlamadan evvel, Tellüsebi' civarında bir mevzide tesbit edilmiş olması, Birüssebi'in düşmesine sebep olmuştur. Süvari Fırkası'nın biraz daha âkılâne istihdamı halinde, Birüssebi' kurtulmuş" olabilirdi.

Aynı kitabın 130. sayfasında şu fıkralar göze çarpmaktadır:

"Kolordu, Vadi-i Sebi'in şimal kenarı tutulmak üzere umumî ricat için emir verdi.... Kolordu Karargahı, Haşm-ül-Batir'e hareket edeceği sırada, şarktan açılan yarıklardan nüfuz eden düşman süvarileri, Sebi' kasabasına dahil olmuş ve karargâh binası önünde görünmüş idiler. Kolordu Kumandanı, ancak bir iki zabit ile karargah binasını terkederek, Sebi' kasabası içinde, yirmi kişilik bir piyade kıtasına iltihak edip kurtulmuş ve ilk önce 81. Alay istikametine ve badehu beş altı kilometre şimal-i garbi'de Yirminci Kolordu emrinde bulunan 143. Alay mevzilerinde kolordusunun kumandasını tekrar ele almaya çalışmış idi. Kolordu yaverleriyle karargâhtan bazı zabitler, kolordu şifresiyle birlikte düşman eline geçtiler."

5/10/1921 sabahı erkenden yine araba ile hareket

ettik. Sakarya üzerindeki demiryolu köprüsü henüz tamir edilmemiş olduğundan, Sakarya'nın şarkında demiryolu kesik kalmış ve vagonlar yığın halinde durmakta idi. Bunların arasında bana gönderilmiş olan oto derezini güçlükle bulabildim. İçinde beni bekleyen yaver uyukluyordu. Buna binerek yarım saatte Polatlı istasyonuna vardık. İsmet Paşa maiyetiyle istasyona gelerek beni karşılamakta idi. Beraberce Karargâh'a gittik. Eski yaverlerim Kurmay Binbaşı Cemil ve Yüzbaşı Hasan Beyler de orada idiler. (Merhum Korgeneral Cemil Tanir ve Korgeneral Hasan Atakan).

POLATLI'DA HAFİF BİR TENKİD

İsmet Paşa'dan harp vaziyetimiz hakkında malûmat rica ettim. Afyon etrafındaki muharebeye dair düşüncemi ve endişemi gizlemedim. Onların başına enerjik bir kumandan lâzım olduğunu ve Polatlı'dan onların idaresinin mümkün olamayacağını, adam yoksa kendisinin oraya gitmesinin daha uygun olacağını İsmet Paşa'ya söylemekten çekinmedim. Herhalde bu ihtarım hoş karşılanmadı...

Kimin aklına gelirdi ki, birkaç gün sonra beni, kendimden her hususta kıdemsiz olan bu adamın maiyetine girmeye mecbur edecekler!.. Ve bu tenkidim, bir kin ve intikam vesilesi olacak!..

İsmet Paşa'ya, bana ne vazife verilmesinin muhtemel olduğunu sordum; nereye tayin edeceklerini kolay bulamazlar, cevabını verdi.

Kuşadası'ndan Mustafa Kemal Paşa'ya çektiğim ilk telgrafa karşı aldığım iltifatlı cevabı mahsus İsmet Paşa'ya gösterdim; okuduktan sonra:

- Doğrudur; samimidir, dedi; fakat Mustafa Kemal'in takdir ve iltifatını kıskandığı, yüzündeki alâmetlerden seziliyordu.

Aynı gün saat 15'te tekrar derezine binerek Polatlı'dan Ankara'ya hareket ettim. Önümüzdeki bir marşandiz trenine vakitsiz yol verilmiş olduğundan geç kalmamak için, bu trenin hemen arkasında ihtiyat ile biz de yolumuza devam ettik; ben saat 17.30'da Ankara'ya varacağımı hesaplayarak, ona göre icap edenlere muvasalet zamanımı bildirmiştim. İstikbal için geleceklerini tahmin ettiğim zatları bekletmemek için gecikmeye meydan vermemek lâzım idi. Bunun için usul hilâfında, marşandiz treni arkasında, gayet az bir mesafe ile, bu treni takip ettik.

MERHUM KENAN PAŞA'NIN İZAHATI

Bir kazaya meydan vermemek için kendim bizzat treni ve bizim otoderezinin süratini kontrol ediyordum. Polatlı ile Ankara arasındaki istasyonlardan birinde eski Erkân-ı Harp Reisim Yarbay Kenan Bey'e rastgeldim. Tedavi için Ankara'ya gidiyormuş; Polatlı'dan Yusuf Akçura da bizim derezine binmişti. Kenan Bey'i de alarak yolumuza devam ettik. Bu esnada Kenan Bey, aramızda Birinci Dünya Harbi'nden beri mevcut samimiyet, fikir mutabakatı ve arkadaşlık muhabbeti gibi rabıtalara dayanarak, memleket ahvali hakkında malumat verdi. Sakarya Muharebesi'nden bahsetti, hadiseleri ve neticeleri izah ederek zayiat hasebiyle bir çok fırkaların ve bu meyanda kendi fırkasının da lağvolonduğunu, hayalarından muzdarip bulunduğundan, ameliyat yaptırmak üzere Ankara'ya gitmekte olduğu-

nu, birçok kumandanların Sakarya Muharebesi'nde gevşeklik göstermelerinden dolayı, açığa çıkarıldıklarını, Şükrü Naili'nin de (İstanbul Kumandanı merhum Şükrü Naili Paşa) bu meyanda geri alınarak, Adana Menzil Mıntıka Kumandanlığı'na gönderildiğini söyledi. İsmet Paşa'nın hareketlerinden, İnönü Muharebeleri denilen çarpışmalarda düşmanın keşif taarruzu yaptığı belli olduğu halde ricat emirleri vermesinden, İstanbul'dan Anadolu'ya gelmekteki tereddütlerinden ve geç geldiği halde Anadolu'dakileri birer vesile ile iş başından uzaklaştırmasından, Refet Paşa ile Ali Fuad Paşa'yı birer bahane ile Cenup ve Garp Cephesi Kumandanlıklarından çektirip, onların yerine kendisinin geçmesinden, Kütahya ve Eskişehir muharebelerindeki beceriksiz idaresinden dolayı, mağlubiyete uğradığımızdan ve Temmuz ayında perişan bir surette ordunun Sakarya gerisine çekilmesinden bahsetti. Bundan sonra Büyük Millet Meclisi'nde şiddetli münakaşalar cereyan ettiğini, Mustafa Kemal Paşa'yı sıkıştırdıklarını, ordunun başına geçip kumandayı bizzat deruhte etmesini talep ettiklerini, Paşa'nın bazı şartlar dermeyan ettiğini, nihayet 5/8/1921'de Başkumandanlık Kanunu'nun kabul olunduğunu, bunun üzerine Gazi'nin bizzat kumandayı deruhde etmesiyle Sakarya Muharebesi'nin kazanıldığını, eğer iş İsmet Paşa'ya kalsaydı, neticenin yine Eskişehir Muharebesi'nin aynı olacağını söyledi.

5/10/1921 Çarşamba akşamı Ankara'ya geldik. Önde marşandiz treni ve arkasında bizim derezin olduğu halde, istasyona girdik. Saat 18'i bulmuştu. Büyük bir kalabalık istasyonu doldurmuştu. Beni marşandiz treninde arıyorlardı.

ANKARA İSTASYONUNDA KALABALIK BİR İSTİKBAL VE MUSTAFA KEMAL PAŞA İLE KUCAKLAŞMA

Hemen derezinden atlayarak kalabalığa doğru yürümeye başladım. Birçok mebuslar, tekmil vekiller heyeti, Fevzi ve Refet Paşalar, Ali Fethi Bey orada idi. Bunların hepsi ile sarmaş dolaş olarak öpüştük. Bu esnada bir hareket oldu. Mustafa Kemal Paşa geliyor dediler; kendisi, istasyon binasında istirahat ederek bekliyormuş. Geldiğimi haber vermeleri üzerine, dışarı çıkarak bize doğru gayet ağır adımlarla vakurane ilerlerken gördüm. Bunun üzerine diğer arkadaşları bırakarak, şimdi bir devlet reisi ve bir başkumandan olan bu eski sınıf arkadaşıma usulen hürmet ve tazimlerimi arzetmek için, sert ve diri adımlarla kendisine doğru yürüdüm ve evvela askerce selâm verdim; sonra gördüğüm güleryüz üzerine, eski sınıf arkadaşımın boynuna sarıldım. O da bana sarılarak karşılıklı öpüştük. Eski arkadaşlık ihya edilmişti. Gözlerim sevinçten yaşardı. O anda, Malta'da iki buçuk sene çektiğim azâbı unuttum. Vatanıma kavuşmuş ve tekrar hizmet edecek vaziyete gelmiştim.

Yeni bir enerji ve zindelikle vazife başına gelmiş olduğum için büyük bir heyecan ve meserret içinde konuşmakta idim. Gözlerim parlamış, yüzüm kızarmış...

Bazılarının beni, gerek vücut ve gerek fikir ve muhakeme itibariyle düşmüş göreceklerini zannettiklerini, fakat şimdi Ankara istasyonunda ümit veya tahminleri hilâfında zinde görünce hayret izharından nefislerini menedemediklerini tavırlarından anlıyordum. Bana, yolda gelirken, bazı arkadaşlarım, iki kolordu

ile bir fırkanın Afyon tarafındaki düşmana taarruz etmekte ve bocalamakta olduklarını söyleyerek "Belki seni o cepheye kumandan tayin ederler" demişlerdi. Ankara'ya gidip görüşmeden böyle bir şey yapılmaz, cevabını vermiştim. Şimdi Ankara istasyonunda gördüğüm ve sezdiğim ruhi haletten "İhtimal ki yorgundur. İstirahate muhtaçtır" düşüncesiyle bana daha yolda iken bir vazife vermediklerini anladım.

Bizzat Mustafa Kemal Paşa "Paşam, sizi eskisi gibi mükemmel ve dinç gördüğümden dolayı çok memnunum" dedi. Fevzi Paşa'ya dönerek "Pekâlâ, misafirinizi alınız; beraber teşrif ediniz" emrini verdi. Genelkurmay Başkanı olan Fevzi Paşa, bu emir üzerine, beni alarak birlikte otomobile bindik. Ve doğruca Erkan-ı Harbiye-i Umumiye (Genelkurmay) binasına gittik. Orada bir yatak ve bir iş odası hazırlamışlardı.

Ertesi gün, 6/10/1921 Perşembe sabahı, Fevzi Paşa ile görüştüm; harp vaziyetini sordum; bana nasıl bir vazife verilmesi ihtimali olduğunu öğrenmek istedim. Merkez ordusu ve Elcezire cephesi mevcut olduğunu, Nihat ve Nureddin Paşalar aleyhinde, Meclis'te bir galeyan bulunduğunu söyledi. Mustafa Kemal Paşa'yı ziyaret etmek istiyorum, dedim. Kendisi Erkan-ı Harbiye-i Umumiye'ye geleceğini telefonla söylemiş, cevabını verdi. Bundan sonra, Genelkurmay'daki subaylar, bu meyanda Harp Akademisi'nde talebemden olanlar ve beni sevenler, birer ikişer gelerek selâmladılar ve hatırımı sordular. Bunlarla konuşurken Nureddin Paşa hakkında bazı malûmat aldım. İstanbul'dan gelince, birtakım şartlar dermayan ettiğini, soğuk telâkki olunduğunu, bir müddet vazife verilmeyerek Taşköprü'de ikamete memur edildiğini, daha sonra Pontus İsyanı

ehemmiyet kesbedince, Merkez Ordusu Kumandanlığı ihdas olunarak oraya tayin edildiğini, fakat şiddetli hareketleri sebebiyle, bu sefer de Millet Meclisi'nde aleyhinde münakaşalar cereyan ettiğini söylediler; bana da ne vazife verilirse, itiraz etmeyip kabul etmekliğimin münasip olacağını samimiyetle rica ettiler. Bunların ifadelerinden anladım ki, Sakarya Zaferi'nden sonra, Mustafa Kemal Paşa kuvvetlenmiş; Başkumandanlık Kanunu'na dayanarak her istediğini yapıyor. Sakarya'dan evvel, Ankara'nın tahliyesine bile başlanmış; zaferden sonra, izhar ettiği arzu üzerine ve Meclis İkinci Reisi Adnan Bey'in bir tertibiyle kendisine Müşirlik ve Gazilik rütbe ve ünvanı verilmiş; bu hususta Fevzi ve İsmet Paşalar Meclis'e bir takrir vermişler. Mustafa Kemal Paşa, Meclis tarafından Müşir yapıldıktan sonra, o da Fevzi Paşa'yı Birinci Ferik, Kazım ve Fahreddin Paşaları Mirliva yaptırmış; yeni terfi etmiş olan İsmet Paşa'ya takdirname verilmiş.

Saat onbire doğru Mustafa Kemal Paşa, Erkan-ı Harbiye-i Umumiye binasına geldi. Yanında Kalem-i Mahsus Müdürü Miralay Arif Bey vardı. Fevzi Paşa ile beraber, dördümüz bir odada toplanıp oturduk. Garp Cephesi'ndeki vaziyet hakkında konuştuk. Mütalaamı sordu:

- Yeni geldiğim cihetle ahvale yakından vakıf değilim, dedim. Ancak; görünüşe göre, düşman vaziyetinde iki grup teşekkül etmiş gibi... Biri Eskişehir ve civarında; diğeri Afyonkarahisar ve civarında... Bu inkisamı dikkate alarak bizim de, biri Eskişehir karşısında, diğeri Afyon karşısında olmak üzere iki ordu veya cepheye ayrılmaklığımız lâzım; biri Garp Cephesi, mevcut; diğeri mesela Cenup Cephesi olur.

Zatıâliniz, Genelkurmay Başkaniyle beraber, Başkumandan olarak iki cepheye kumanda eder ve işbirliğini temin buyurursunuz. Ankara'da birtakım siyasi işler ve müzakereler mevcut olduğundan Ankara'dan ayrılmanıza lüzum yoktur. Mühim hareketler ve muharebeler olmadığı zaman Fevzi Paşa Hazretleri namı devletinize mutad işleri tedvir ve imza eder. Mühim hareketlerde bizzat kumanda edersiniz ve icabına göre cephelere yaklaşırsınız. Taarruz etmek zamanı gelince, bu taarruzumuzun, Afyonkarahisar'ın cenup ve batı taraflarından düşmana kati darbe vurulacak surette tanzim ve tevcihi münasip ve müessir olur fikrindeyim.

Mustafa Kemal Paşa, tam bir sükunetle, beni dinledikten sonra:

- Evet, ben de sizin fikrinizdeyim, dedi.

Bundan sonra Fevzi Paşa'ya dönerek:

- Paşa Hazretleri, İhsan Paşa'ya ne vazife verelim, diye sordu.

Fevzi Paşa: Elcezire Cephesi ve Merkez Ordusu Kumandanlığı var. Her ikisi için Meclis'te müzakere ve münakaşalar cereyan ediyor. Bunlardan hangisini değiştirmek lazım gelirse, oraya İhsan Paşa'yı göndeririz, cevabını verdi.

Mustafa Kemal Paşa, sağ elini kaldırarak:

- Yoook!... Paşa'dan en mühim Yunan ordusuna karşı istifade edelim, dedi.

Bunun üzerine, ben müsaade isteyerek, odadan dışarı çıktım ve onları yalnız bıraktım. Biraz sonra Arif Bey de, dışarı geldi.

- Bravo İhsan! dedi. Teklifin çok iyi oldu. Seni İsmet'in maiyetine vermeleri ihtimali de vardı...

Ne münasebet, dedim, ben İsmet Paşa'dan her hususta kıdemliyim. Mektepten iki sene evvel çıkmışım. Harb-i Umumi sonunda ben Altıncı Ordu Kumandanı Mirliva Ali İhsan Paşa, o, Üçüncü Kolordu Kumandanı Miralay İsmet Bey olarak harpten çıkmış idik. Yanlışlık olmasın; sen bu fena işin önüne geçmeye çalış...

Arif Bey, Ayıcı lakabıyla anılıyordu. Ele geçirmiş olduğu bir ayı yavrusunu Çankaya'da besliyor ve ona oyunlar yaptırıyormuş. Erkan-ı Harp Mektebi'nde okurken, sınıf arkadaşlarımız idi. Ve dershanede yanımda oturuyordu. Bu münasebetle sıkı görüşürdük; 1909 senesi sonbaharında beraber Almanya'ya gönderilmiş idik. Orada da görüşmelerimiz devam etmişti. Mustafa Kemal Paşa da sınıf arkadaşımız olduğundan Arif'i yanına almış; Çankaya'da beraber bulunuyorlardı.

ANKARA'DA İLK ENTRİKALAR VE DEDİKODULAR

Biraz sonra, Mustafa Kemal Paşa, bize veda ederek, gitti. Öğle vakti, Milli Müdafaa Vekili Refet Paşa, beni telefonla aradı; ve kendisiyle beraber beni, Mustafa Kemal Paşa'nın akşam yemeğine çağırdığını, akşam üzeri beraber Çankaya'ya gitmek üzere buluşmamızı söyledi.

Yemekten sonra, bazı vekilleri ziyaret ettim; Büyük Millet Meclisi'ne gittim. Mustafa Kemal Paşa da orada idi. Oturduğu odaya girerek selâm verdim. Hüsnü kabul ile yanında yer gösterdi. Bundan sonra, ilk önce şahsen tanıştığım mebuslar birer birer odaya ge-

lerek elimi sıktılar ve sefa geldin, dediler. Ondan sonra, tanımadıklarım da birer ikişer gelerek, aynı suretle iltifat ettiler.

Son olarak, gelenler arasında talebemden Yüzbaşı Recep Bey'i (Recep Peker) görüncü hayretim arttı. Birdenbire:

- Ah!!! Siz de mi mebussunuz, Recep Bey? diye sorarak hayretimi izhar ettim.

- Hayır Hocam; Meclis Bakâtibiyim, dedi.

- Sizin gibi genç kurmay subaylarının yeri burası değil, cephedir. Sizi orada görmek ister idim, cevabını verdim.

Meclis'ten çıkıp biraz şehri görmek üzere Anafartalar caddesine doğru giderken, yaya kaldırımlarını dolduran halk arasında, bir duraklama, bir kıpırdama ve sağa sola doğru bakışma hareketleri gördüm. Ben de etrafıma bakmaya ve "acaba Mustafa Kemal Paşa mı geliyor?" diye aranmaya başladım. Bir şey göremedim. O zaman beni görmek isteyenlerin heyecanlı telaşını farkettim. Yürüyen halk, durup kalabalığı arttırıyordu. Üzerimdeki üniformada Ankara'da görülenlere benzemediğinden, herkes birbirine beni göstererek tecessüs meraklarını tatmin etmeye çalışıyordu. Halkın bu hareketleri ve bakışları karşısında heyecanlanarak kızarmaya ve hızlı yürümeye başladım.

Yüksek sesle ismimin söylendiğini işitiyordum. Nihayet halk arasından beni daha yakından tanıyanlar, ellerini şiddetle birbirine çarparak alkışladılar. Halkı hürmetle selâmladım.

Yanımda bulunan bir milletvekili arkadaşım bana dedi ki:

- Paşa, Ankara'da böyle halk tarafından, şimdiye

kadar, sokakta kimse alkışlanmamıştır.

Akşam üzeri, Refet Paşa'nın yanına gittim. Beraber Çankaya'ya gittik. Yemekte Mustafa Kemal Paşa'dan başka, Refet Paşa, Ali Fethi Bey, Arif Bey ve ben var idik. Gerek sofrada ve gerek yemekten sonra, Avrupa'daki efkârdan, İtalyanlardan ve Roma'daki ahbaplardan aldığım haberlerden bahsettim. Kendisine, asi diyen Avrupalılara karşı bizim "Gambeta"mız olduğunu, Fransa'da, 1870 harbinde ortaya atılan Fransız Gambeta'nın büyük bir vatanperver olarak bütün dünyaca takdir edilmesine mukabil, bizim Gambeta'mızın (Mustafa Kemal'in) asi telâkkisinin doğru olmadığını söylediğimizi izah ettim.

Mustafa Kemal Paşa, gayet samimi ve neşeli görünüyor ve hiçbir haset, istirkap ve şüphe fikri hissedilmiyor ve sezilmiyordu. O gece, hepimiz, ani muhabbet ve meveddetle hasbihal ediyorduk. Refet Paşa, bir ayağını, diğerinin üzerine atarak kanapeye yaslanmış, sigarısını içerek, bizi dinliyordu.

Ali Fethi Bey'in "Franklen Buyan" ile müzakereye girişmiş olduğunu haber almıştım. Ondan malumat almaya çalıştım. Müzakereye yeni başlamış olduklarını, Fransızların birtakım iddia ve taleplerde bulunduklarını söyledi.

Bu münasebetle Ali Fethi Bey'e şunları söyledim:

- Malta'da iken de görüştüğümüz veçhile, ne yapıp yapıp Fransızlarla bir an evvel itilaf aktedilmeli ve onlardan harp malzemesi vesaire tedariki için süratle istifade olunmalıdır; hattâ bu hususta çok pazarlığa ve müşkülpesentliğe girişilmeyerek bir karış aşağı, bir karış yukarı hudut ile iktifa edilmeli; bize belli başlı Adana, Mersin, İskenderun, Antakya, Antep, Kilis,

Maraş, Birecik, Urfa, Mardin gibi yerleri verirlerse, ötesi asli davayı tehlikeye düşürecek surette Fransızlarla kavgayı uzatmaya değmez. Belki Antakya ve İskenderun'u bırakmak istemeyecekler; bunları şimdilik feda zaruri olursa, kuvvetimizi Yunanlılara karşı teksif için bu hususta da feragat ve fedakârlık göze alınmalı.

Ali Fethi Bey'le Mustafa Kemal Paşa Fransızların samimiyetinden şüphe ediyorlardı.

- Hissiyat ile çok müteharrik ve müteheyyiç olan Fransa'nın ta Ankara'ya kadar gönderdikleri memurları, bizi iğfal için göndermiş olduklarını zannetmiyorum, dedim.

Ali Fethi Bey, acaba vaidleri mucibince, Adana'yı tahliye ederler mi? diye fikrimi sordu.

- Yüzde doksan Adana'yı ve Mersin'i tahliye edecekleri kanaatindeyim. Biz, ancak, Fransızlardan alacağımız makineli tüfenk, vesair harp malzemesi ve cephane ile Yunan ordusuna karşı harbi muvaffakiyete isal edebiliriz. İki cephede harbi başa çıkaramayız, cevabını verdim.

Daima neticeden ümitvar ve neşeli göründüm. Hazır bulunan diğer zatlar düşünceli görünüyorlardı. Yunanlılara karşı devamlı, taarruza geçebilmek için arkamızın temin olunmasına ve Mersin Limanı'ndan ithalat yapmaya lüzum olduğunu izah ederek Fransızlarla bir an evvel uyuşulmasını ısrarla ileri sürdüm. Nihayet, bu fikirde mutabık kaldık. Geceleyin Refet Paşa ile şehire avdet ettik.

7/10/1921 Cuma günü Hacıbayram Camii'ne giderek Cuma namazını kıldım. İstanbul gazetelerinde İngiliz Generali Harrington'un benim Malta'dan kaç-

maklığım hasebiyle vermiş olduğum şeref sözünü tutmadığıma dair beyanını okuyunca kızdım. Son defa kamptan çıkarken imza defterine imzamı koymayarak kargacık burgacık çizgiler çizdiğimi ve esasen beni 1919'da Haydarpaşa'da yakalayarak Malta'ya sürmelerinin hangi namus ve şeref icabı olduğunu, hangi milletlerarası haklara dayandığını acı bir lisanla yazarak (Hakimiyet-i Milliye) gazetesine "General Harrington'a cevap" başlıklı bir makale halinde gönderdim.

Bugün gelen İstanbul gazetelerinde, benim Ankara'ya vürudumu haber alınca, bir çok gazetelerin büyük başlıklarla yazılar yazmaya başladıklarını gördüm. Velid Bey de Tevhid-i Efkâr'da benim hatıralarımı ve harp menakıbımı bir kaç güne kadar neşre başlayacağını ilan etmekte idi. Bu yazılar beni düşündürmeye başladı.

Malta'da iken Velid Bey'in, gazetecilik gayretiyle sorduğu suallere bazı notlar ile cevap vermiştim. Merhum, şüphe yok ki hüsnüniyetle, bu notları işleyerek tarafımdan dikte edilmiş hatırat şeklinde gazetesine dercetmek fırsatını kaçırmayacak. Daha yeni geldiğim Ankara'da iş başında olanların, kendisine reklam yaptırıyor, şeklinde tefsir etmelerine sebep olabilecek bu yazıların, İstanbul gazetelerinde intişarını iyi karşılamadım. Refikama İstanbul'da durmayarak ailece Antalya'ya gelmelerini ve oradan kendilerini aldırtacağımı yazmıştım. Onların da başlarına bir bela gelmesi ihtimalini düşünerek üzüntülerim arttı; Cenab-ı Hak, encamını hayır etsin; ok yaydan fırlamış. Çevirmek ihtimali yok, diyerek Allah'a tevekkül ettim.

Bugün akşam yemeğine beni tüccardan Erzurumlu Nafiz ve Nail Beyler davet etmişlerdi. Fena tevil edil-

memesi için Malta'dan gelen arkadaşlar şerefine" diyerek Ali Fethi, Maarif Nazırı Şükrü, Telgraf ve Posta Umum Müdürü Sabri Beyleri de çağırdıklarını söylediler.

- Of bu Ankara! Ne kadar ürkek ve endişeli olmuşsunuz! Hepimiz elbirliğiyle çalışıp şu vatanı düşmandan kurtaracağız. Bunda da dedikodu, particilik filan olur mu? dedim.

- Elbette olur; İttihatçılık kokusu olmayacak; Enver Paşa taraftarlığı olmayacak, Padişahçılık olmayacak; benlik olmayacak; şahsiyet temayüzü ve kendini gösterip başa geçmek hırsları sezilmeyecek; Mustafa Kemal'in şüphesini celbedebilecek hiçbir bakış, gülüş, hareket belirmeyecek; anladın mı Paşam; biraz politik ol, dediler.

- Benim politika ile alış verişim yok. Ben, kendi elimle hazırlayacağım bir ordunun başında, düşmana saldırıp vatanı kurtarmak istiyorum. İstiklal savaşına bugün Mustafa Kemal alemdar olmuş. Onu başkumandan tanıyorum. Gambeta tarzında devlet başkanı, yani Cumhurreisi olmasını da haklı buluyorum. Yalnız haksızlık, kanunsuzluk yapılmasın. Herkesin hakkına hürmet edilsin; üst tarafı zırvadır; dedim.

Ziyafetin mürettipleri gülerek:

- Paşa, çok temiz kalblisin; fakat politikanın karıştığı işlerde, bu kadar saflık yürümüyor, diye bağırıştılar ve hep gülüştük. Ah bu politika ve hırs dedik.

Onlar rakı içiyorlardı. Ben, alkolden hoşlanmadığım için azar azar limonata veya bira içiyordum.

Akşam üzeri, beni uzun boylu aradıktan sonra, gece bu toplantıda bulmuşlar; "Sizi Mustafa Kemal Paşa aramış; bulamamış; kapalı bir zarf bırakmış; Fevzi Pa-

şa sizi bekliyormuş" dediler.

Arkadaşlara veda ederek Fevzi Paşa'nın yanına geldim. Mustafa Kemal Paşa'nın akşam üzere Erkân-ı Harbiye-i Umumiye'ye geldiğini, beni aradığını, nereye gittiğimi bilmedikleri için muhtelif yerlerde aradıklarını, bir müddet beklediğini, nihayet bir emir yazıp bıraktığını söyledi; bu emri aldım; zarfı açınca şu tebliği okudum:

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti
Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti 6530
Mirliva Ali İhsan Paşa Hazretlerine
Ankara: 7/10/1921 (337)

1- Afyonkarahisar mıntıkasındaki Garp Cephesi Kıtaatının cephe emrinde olmak üzere Ordu Kumandanı Ali İhsan Paşa Hazretlerinin kumandasında tevhidi münasip görülmüştür. Müşarinüleyh vazifesine ait talimatı almak üzere Garp Cephesi Karargahı'na hareket edecektir.

2- Müşarinüleyhin cephesine ait karagahın teşkili Garp Cephesi Kumandanlığınca Müdafaa-i Milliye Vekaleti ile muhabere edilerek temin olunacaktır.

3- Müdafaa-i Milliye Vekaletine, Garp Cephesi Kumandanlığına ve Ordu Kumandanı Ali İhsan Paşa Hazretlerine tebliğ edilmiştir.

Başkumandan
Mustafa Kemal

Bu emri okuyunca tepemden vurulmuş gibi oldum...

Fevzi Paşa'ya, "İsmet Paşa'nın emri altına girmek, benim için pek ağır bir şeydir. Biraz düşüneyim" dedim.

Kendi kendime düşündüm: Tertibat iyi ama, Garp Cephesi Kumandanı'nın emri altına beni ve ordumu sokmanın hikmeti ve sebebi nedir? Dün, Arif Bey'e tenbihim hiç bir fayda vermemiş; hemen telefonla Arif'i buldum ve sebebini sordum; dedi ki:

- İsmet Paşa itiraz ediyor; "Siz Meclisteki işlerle ve siyasetle meşgul iken, geriden cepheye doğru ikmal işleri ve menzil tertibatı iki cephe arasında iyi tanzim ve idare olunamaz. Tevhid-i harekat da güçtür. Vaktiyle Refet Paşa tecrübesi bunu göstermiştir" tarzında mütalaa serdetmiş; kıdem meselesine gelince, "Anadolu'da kıdem, Anadolu'ya geldiği günden başlar" diyorlar.

- Ben Anadolu'ya gelmedim ise, bu kendi keyfimden ve onlar gibi İstanbul'daki rahatımı feda etmemekten ileri gelmemiştir. Herkes, hatta Mustafa Kemal, İstanbul'da otururken, ben Irak cephesinde mukavemete devam ettiğim için İngilizler, beni İstanbul'a çağırtmışlar ve Haydarpaşa'da kahbece tevkif ederek Malta'ya sevketmişlerdi. Ben 1919 Mart'ı başında cebren Malta'ya sevkolunurken, herkes, İstanbul'da idi. Bu tarihten ancak iki ay sonra, Yunanlılar İzmir'e asker çıkarmışlardır. Malta'da serbest değildim; şimdi kaçabildim. Ve hiçbir yerde soluk almaksızın Anadolu'ya geldim; binaenaleyh benim hizmetim ta Malta'ya refyedildiğim günden başlar, cevabını verdim.

Bu konuşmadan sonra, odama çekildim; Mustafa Kemal Paşa ile İsmet Paşa arasında, telefonla belki 6/10/1921 akşamı veya bugün görüşüldükten sonra, bu kararın verildiğine hükmettim; fakat Fevzi Paşa neden bizim hukukumuzu korumamış? Diğer taraftan bugün, 7/10/1921'de bazı hususi ziyaretler yaparken,

"Beni İngilizlerin mahsus Malta'dan kaçırdıkları" hakkındaki dedikoduyu kulağıma fısıldayanlar olmuştu. Bunun da kasten çıkarıldığı aşikardı. Eğer yalnız başıma kaçmış olsaydım, kimbilir ne hezeyanlar yapılacak idi. Bereket versin 16 kişi ile birlikte kaçmıştık. Odamda bir saat kadar düşündüm; Nurettin Paşa'ya yapılan muameleyi gözümün önüne koydum. Nail'in evinde söylenen politika entrikalarını hatırladım. Bu sabah görüşürken Fevzi Paşa'nın "15 güne kadar hazırlığımızı bitirip taarruza geçeceğiz" dediğini aklıma getirdim. Uzun bir nefs mücadelesinden sonra, nihayet, kendi kendime:

- İhsan! dedim, Sen Malta'dan büyük tehlikeleri göze alarak neden kaçıp çoluk çocuğunu bile görmeden Anadolu'ya geldin? Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi 15 güne kadar umumi taarruza geçeceğiz diyor. Sana en mühim taarruz cephesinde ordu kumandanlığı verdiler. Şimdi vatanına hizmet etmek fırsatı ve imkanı zuhur etmiş iken, kıdemli kıdemsiz veya post kavgası çıkarmak doğru mudur? Bunu, bir izzetinefs meselesi yapma; gururundan fedakârlık ederek hizmet fırsatını kaçırma! Belki mahsus yapıyorlar! Kabul etmez de kurtuluruz, bir kenara atarız. Şan ve şeref yalnız bizim olur, diyorlar. Haydi şeytana uyma... Kalk!

Diyerek kendi kafama, ellerimle vurdum. Birkaç defa daha odamın ortasında dolaşıp ah ve of ile içimi çektikten ve kaçarken geçirdiğim tehlikeleri gözümün önüne getirip birkaç damla gözyaşı döktükten sonra, hiddet buhranı hafifledi; biraz ferahlık hissettim. Yeni bir azim ve karar ile Fevzi Paşa'nın odasına girdim.

Mübarek derviş, hâlâ yatmamış; belki de benim son sözümü ve kararımı bekliyordu; o yere serilmiş bir

halı seccadenin üstünde bağdaş kurmuş oturuyordu. Önünde birtakım kağıtlar vardı. Ben de seccadenin üstüne bağdaş kurup oturdum.

- Paşam dedim, 15 güne kadar kati taarruza geçeceğiz demiştiniz, bu doğru mudur? Takarrür etmiş bir plân var mı?

- Evet! Katidir. Hazırlığımızı ikmal etmek üzereyiz. 15 güne kalmaz bile; kış basmadan, pastırma yazından istifade ederek, Yunanlıları geri atacağız.

- Beni İsmet Paşa'nın maiyetine vermekten maksat nedir? O Garp cephesini, ben Cenup cephesini, siz de her ikimizin başında Başkumandanlığı idare edecektiniz. Dünkü konuşmamızın hulasası ve neticesi böyle değil mi idi?

- Bizim Elcezire ve Adana cepheleri, Şark ve Merkez Orduları gibi meşguliyetlerimiz de var. Siz yeni geldiniz. Ahvale henüz vakıf değilsiniz. İsmet Paşa daha evvel bu işler ile meşgul olmuştur. Garp cephesini bir elde tutmak icabediyor. İsmet Paşa menzili idare edemezsiniz, diyor.

Her ikimiz de sustuk. Kendi kendime düşündüm: Hüsnüniyete müstenit olmak şartiyle, bu mütalaalar büsbütün boş değildir; ancak, İnönü, Kütahya, Eskişehir muharebelerindeki idaresizlik ve becerisizlik ile fena tecrübeler geçirmiş olan İsmet Paşa'nın yalnız başına böyle büyük birliklere iyi kumanda edemediği anlaşılarak Sakarya'da işin başına bizzat Mustafa Kemal geçmemiş mi idi? Fakat, bunları söylemekte bir fayda olmadığı gibi bu laflar, benim gibi yeni gelmiş bir ordu kumandanına da münasip düşmezdi. Nihayet:

- Paşam, dedim, madem ki 15 güne kadar kati taarruza geçeceğiz diyorsunuz; bu sözünüzü senet ittihaz ediyorum. Böyle bir düğünde benim de bulgurum bulunsun. Vatanıma hizmet fırsatını kaçırmayı, hamiye-

time yakıştıramıyorum. Bu vazifeyi kabul ediyorum; fakat hakkım mahfuz kalmak şartiyle... Yani daha dün Mirliva olmuş, Harbi Umumi'den Miralay rütbesiyle ve bir Kolordu Kumandanı olarak çıkmış. Birüssebi'de iyi bir not almamış İsmet Paşa'nın bugünkü vaziyetine göre, kumandası altına girmek, daimi olarak onun madunu olmak demek değildir. Kıdemim mahfuz kalacak; bugünkü vaziyet muvakkat olacak. Bu zararı telafi vazifesini sizden bekleyeceğim. Bu şartla kabul ediyorum.

- Merak etmeyiniz. Hepimizin gayesi vatana hizmettir. Hakkınızı ben gözeteceğim; cevabını verdi. Odama gidip yattım. Yarı uykusuz bir gece geçirdim.

Ertesi sabah, 8/10/1921 Cumartesi günü, yine Millet Meclisi'ne gittim. Bazı arkadaşlar ile görüştüm, salonda müzakereyi dinledim. Akşam üzeri Erkan-ı Harbiye-i Umumiye'ye gelince elime bir emir daha verdiler:

Büyük Millet Meclisi Hükümeti
Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti 6551
Mirliva Ali İhsan Paşa Hazretlerine
Ankara: 8/10/1921

1- Ali İhsan Paşa Hazretleri Afyonkarahisar mıntıkasındaki kuvvetlerin kumandasını Ordu Kumandanı salahiyetiyle Afyonkarahisar cephesi kumandanlığı namı altında deruhde edecektir.

2- Garp Cephesi Kumandanlığı'na, Mirliva Ali İhsan Paşa Hazretlerine yazılmıştır.

Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi
Birinci Ferik
Fevzi

Bu emri okuyunca, hâlâ İsmet Paşa ile muhabere ve münakaşanın devam ettiğine kani oldum. Dün verilen emirde, ünvan tesbit edilmemiş olduğundan bu eksikliği tamamlıyorlar, dedim.

Artık Ankara'dan hareket lazım geliyordu. İstanbul'a aileme, asker elbise ve eşyalarımı Refet Paşa vasıtasiyle göndermelerini yazmıştım. Bunları bugün Refet Paşa bana göndermiş. Karıştırdım. Seferi ihtiyaç için, bazı noksanlar gördüğümden, bunların yarın pazardan tedarikini ve öbürgün, Ankara'dan cepheye hareketi, kararlaştırdım.

9/10/1921 Pazar günü, noksanlarımızı mübayaa ettik: İsmet Paşa'nın maiyetine verildiğimi duyanlar, rastgeldikçe, teessürlerini bildirmekte, bu şekli kabul etmekle fedakarlık ve büyüklük gösterdiğimi söylemekte idiler. Hatta bazıları, bunun mahsus böyle yapıldığını ve kabul etmeyeceğimi ümit ve tahmin ettiklerini; fakat kabul edince onların da şaşırdıklarını, iddia etmekten çekinmediler. "Dedikoduya lüzum yok! Ben Malta'dan vatanıma hizmet için kaçtım; geldim. Para sarfederek beni aralarına alıp kaçıranlar da bu emel ile bana bağlanmışlardı. Şimdi hizmet zamanı, fedakarlık ve feragat zamanı olup post kavgası, makam hırsı zamanı değildir" diye cevap vermekle, iktifa eyledim.

Öğleden sonra, Meclis binasına giderek Riyaset odasında Mustafa Kemal Paşa'ya ve mebus arkadaşlara veda ettim ve yarın vazifemin başına hareket edeceğimi, bildirdim. Bu görüşmeler esnasında, yine eskisi gibi şen ve şatır görünmeye çalıştım. Mustafa Kemal Paşa'yı bugün daha ciddi ve düşünceli gördüm.

Hakimiyet-i Milliye gazetesine göndermiş olduğum

makale hâlâ neşredilmediğinden, sebebini gazete idarehanesinden telefonla sordum. Matbuat Müdürü makaleyi Mustafa Kemal Paşa'ya vermiş. Oradan geri gelmemiş; kendi kendime "Gizli sansür var" dedim. Meclis'te Mustafa Kemal Paşa'dan makaleyi sordum.

- Ha, içinde bazı uygunsuz yerler var; dedi.

- Nasıl şeyler, değiştirelim, dedim.

Cebinden makaleyi çıkarıp altı kırmızı kalem ile çizilmiş yerleri gösterdi. Baktım, İttihatçı nazırların isimleri, Enver ve Talat Paşa'ların zikri gibi şeyler... İttihatçılık propagandası yapıyorum zannı gelmiş galiba... Hemen bunları silip münasip suretle ibareleri düzelttim. Benim maksadım, İngiliz generaline sert bir cevap vermek idi. Tashihlerime baktı; kabul etti. "Şimdi olur" dedi. Hakikaten makale, Salı günü Hakimiyet-i Milliye'de neşrolundu.

Bu akşam, Erkan-ı Harbiye-i Umumiye'ye gelince, tekrar yeni, üçüncü bir emir daha elime verdiler:

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti
Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti 6562
Afyonkarahisar Cephesi Kumandanlığına
Ankara: 9/10/1921

1- Afyonkarahisar Cephesi Kumandanlığı namı Birinci Ordu Kumandanlığına kalbedilmiştir.

2- Müdafaa-i Milliye Vekaletine, Garp ve Afyon Cephesi Kumandanlıklarına yazılmıştır.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi
Başkumandan
Mustafa Kemal

Bu emri okuyunca, acı acı güldüm. İlahi İsmet Paşa! dedim, karıştır bakalım. Bu işin sonu ne olacak?.. Allah'tan sabır vermesini diledim. Ulu Tanrı öyle bir sabır verdi ki, bugün 1951 senesine vardık; hamdolsun hayattayız. O günlere nazaran bin bir çeşit daha şiddetli hücumlara ve tahriklere göğüs gerdik. Hâlâ sabrımız tükenmedi. Sabır kesemiz hayli geniş ve dolgun imiş; Allah bir bela verince, sabır ve tahammül kuvvetini de veriyormuş.

9/10/1921 akşamı geceleyin, Erkan-ı Harbiye-i Umumiye binasında otururken Müdafaa-i Milliye Vekili Refet Paşa geldi. Benimle görüştü.

Öteden beriden bahsederken söz İsmet Paşa'nın maiyetine girmeye intikal etti. Ben, dedim ki:

-Acaba, elime müstakil bir kuvvet vermek mi istemiyorlar?

Böyle bir düşünceyi, Birinci Dünya Harbi esnasında 13. Kolordu ile Rusları tarda memur olarak İran içine girerken Enver Paşa'nın amcası Halil Paşa ileri sürmüş ve Enver Paşa'ya bildirmiş, diye duymuştum.

Refet Paşa şu cevabı verdi:

- Hayır, öyle değil, seni büyültmek istemiyorlar!

Bu cevap üzerine Fevzi Paşa ve Arif Bey ile aramızda geçen muhavereleri anlattım ve "Anadolu'da kıdem, Anadolu'ya gelindiği günden başlarmış" dedim.

- Herkes Anadolu'da çalışırken kendileri nerede imiş? İsmet Paşa, Fevzi Paşa, eğer İstanbul İngilizler tarafından 1920'de işgal edilip Cemal, Cevat, Yakup Şevki Paşalar gibi adamlar Malta'ya sürülmeseydi, Anadolu'ya kendiliklerinden gelecekler mi idi? Onları gördüler de Malta belasına uğramayalım diye kaçıp buraya geldiler. Bu kahramanlar, o zamana kadar ne-

rede imişler? Bahusus İsmet Paşa'yı, daha 335 (1919) senesinde İzmir'in işgalinden birkaç gün evvel, Mustafa Kemal Paşa, Üçüncü Kolordu Kumandanlığına istemişti; fakat İsmet kabul etmeyerek Anadolu'ya gelmedi...

Refet Paşa'yı Harp Akademisi'nde okurken tanımıştım. Ben Almanya'dan gelerek, Harp Akademisi'nde Aubert ismindeki Alman tabiye muallimine muavin tayin edildiğim zaman, Refet Paşa'yı Akademi'de tahsilde bulmuştum. Daha sonra İtalyanlara karşı Çanakkale'de bir ordu tahşid edildiği zaman, bu ordunun kurmay heyetinde beraber çalışmış idik. Bu sebeple, aramızda fikir birliği ve eski arkadaşlık dostluğu vardı.

Miralay Refet Bey, Birinci Dünya Harbi'nde Filistin cephesinde, Gazze'de kolordusuyle muvaffakiyetli muharebeler verirken, Miralay İsmet Bey de Birüssebi'de Üçüncü Kolordu'nun başında bulunuyordu. Bu hususta türlü türlü rivayetler vardı. Bu meseleler hakkında biraz konuştuk. Kolordusunu bırakıp Birrüsebi'deki karargahından dar kaçmış şayiasını tahlil ettik. Nihayet Refet Paşa ile veda ederek ayrıldık; ben de yattım.

İsmet Paşa'nın İstanbul'dan Anadolu'ya cebren sevkolunduğunu bilenler pek çoktur. Bu hadisenin en doğru şekli 1921 senesinde Kartal Maltepesi'nde Piyade Endaht Mektebi (Atış Okulu) Müdürü bulunan Binbaşı Şükrü ve ev sahibi Hulusi Beylerden naklen şu suretle vaki olmuştur:

1920 Mart'ında Mustafa Kemal Paşa'nın talebi üzerine Şükrü Bey, Erkan-ı Harp İsmet ve Saffet Beyleri, Maltepe'de Bağdat Caddesi'nde Hulusi Bey'in Ka-

rakızın namiyle maruf evine davet edip getirtmiş; Mustafa Kemal Paşa'nın kendilerini Anadolu'ya çağırdığını ve oraya gitmeleri lazım geldiğini söylemiş. İsmet Bey hulasa olarak şu cevabı vermiş:

- Muntazam ordu teşekkül etmedikçe böyle çetecilikle iş yürümez. Ordu teşkil etmek de bu şartlar içinde mümkün değildir. O halde ben ne diye gideyim? Olmayacak bir şey peşinde koşmak deliliktir.

İsmet Paşa'nın o zamanki şu cevabı ve ısrarı karşısında Şükrü Bey sert ve ciddi bir tavırla ve yüksek sesle şu ihtarı yapmış.

"Bu memleket, bizi bugün için yetiştirdi Beyefendi! Biz askeriz; işte silaha sarılmış, vatan uğrunda seferberiz. Siz de başımıza geçin; bizi idare edin. Gitmem ne demektir? İstiyorlar; emirdir; itaat lazımdır."

Saffet Bey (Saffet Arıkan) ayağa kalkarak, vaziyetin ciddiliğini ve vehametini idrak etmiş ve başıyla Şükrü Bey'e tasvip ve kabul işareti vermiş. Şükrü Bey evvelce hazırlamış olduğu nefer elbisesini masanın üzerine koyarak ve İsmet Bey'e hitaben, sert bir çehre ile getirdiği esvabı göstererek:

- Haydi bakalım! diye son ihtarı yapınca, İsmet Bey, mukavemet imkanı kalmadığını anlayarak, yola gelmiş; üzerindeki siyah sivil esvabını, başındaki Şılık markalı fesini, rugan iskarpinlerini Hulusi Bey'in evinde bırakarak, verilen asker elbisesini giymiş; Saffet Bey'le beraber muhafız posta refakatinde kerhen Anadolu'ya gitmek üzere geceleyin yola çıkarılmış. Ev sahibi Hulusi Bey, artesi gün İsmet Bey'in evine haber göndererek bırakılan elbise, vesairesini, evinden gönderilen adama teslim etmiş. Birinci Dünya Harbi'nde Enver Paşa'nın yaverliğini ve daha sonra Ankara'da

İstanbul Mebusluğu'nu yapmış olan Yenibahçeli Şükrü Oğuz Bey, 1951 senesinde gazete sütunlarındaki bir münakaşa vesilesiyle bizzat şu izahatı neşretmiştir:

"İsmet İnönü'yü, izhar buyurdukları tereddüdü izale suretiyle lüzum-u hareketlerini anlatarak ve bir nefer elbisesi giydirerek Yaverim Bekir ve Esat Beylerin refakatlerinde yola çıkardım. Bu ifadem ortalıkta dolaşıp tevatürü az çok lehlerine tashih mahiyetinde idi."

Üçüncü Bölüm

Ankara'dan Birinci Ordu'nun başına. — 15 günde taarruza başlanacak mı? — Birinci Ordu Kumandanı iken uğraşmağa mecbur olduğum zorluklar ve orduda yaptığım ıslahat. — Ordunun idaresinde ilk fikir ihtilâfı. — Kışın yapılmasında ısrar ettikleri ve fakat bir türlü yapamadıkları (Sad) hareketi. — Vakitsiz yığnak. — İsmet Paşa ile münakaşalar. — Halkın sesi: Ali İhsan Paşa geldi, artık ordunun sırtı yere gelmez. — Haset krizleri. — Çal Muharebesi ve Söke'nin terki meselesiyle benim askerî şöhretimi kırmak teşebbüsleri. — Kış ortasında çıplak ordu ve kudretsiz bir menzil ile taarruz yapabilir miyiz? — 1921 Aralık ayında Mustafa Kemal Paşa ile Hariciye Vekili'nin taarruz talebi ve buna karşı verdiğim cevap. — Yeni bir Sarıkamış tehlikesi mi? — Hayır, efendim bu asla caiz değildir.

ANKARA'DAN BİRİNCİ ORDUNUN BAŞINA

10/10/1921 Pazartesi öğleden sonra, saat ikide otoderezinle Ankara'dan Polatlı'ya hareket edeceğim. Bu sabah da bazı arkadaşlarla konuşurken İsmet Paşa'nın Anadolu'ya geç gelmesi meselesi bahis konusu oldu. Bazıları "Celaleddin Arif Bey iri vücuduyle, koca göbeğiyle sivil iken Ankara'ya koşup geldiği halde, İsmet

Bey bir türlü gelmemiş ve gelmek istememiştir. Bu adam, insanın yüzüne güler; arkasından kuyusunu kazar. Anadolu'ya geldikten sonra, evvela Ali Fuad Paşa'nın, sonra Refet Paşa'nın aleyhinde bulundu; onları birer birer atlattı. İyi dikkat etmek lazımdır. Herhalde İsmet Paşa, eski İsmet Paşa değildir. Bir çok da yapma tavırları vardır" mütalaasında bulundular.

Artık dedikodu dinliye dinliye kafam dolmuştu.

Öğle yemeğini Fevzi Paşa ile birlikte yedikten sonra, beraber istasyona gittik.

İki gün evvel, bana, Birinci Ordu Erkan-ı Harp Reisliği için iki aday ismi verilmiş ve birini tercih etmekliğim istenilmişti. Bunlardan birisi Üçüncü Kafkas Fırkası Kumandanı Kastamonulu Yarbay Halit Bey, diğeri Yedinci Fırka Kumandanı Kadırgalı Yarbay Hüseyin Hüsnü Bey idi. Yarbay Halit Bey, ben Musul'da Altıncı Ordu Kumandanı iken, mütarekeden bir ay evvel Musul'a gelmiş ve birkaç ay maiyetimde çalışmış olduğundan, benim çalışma usullerimi öğrenmiştir, düşüncesiyle onu tercih etmiştim. Buna göre icap eden tebliğatı yaptılar. Bugün Erkan-ı Harbiye-i Umumiye'den hareket etmezden evvel, talebemden olan bazı kurmay subayları, veda için yanıma gelerek elimi öpmüşler ve muvaffakiyet dilemişlerdi. Bu arada şu ikazda bulundular:

Muhterem Hocamız, Erkan-ı Harbiye Reisi olarak tayın edilen Kaymakam Halit Bey İsmet Paşa'nın adamıdır; İsmet Paşa vasıtasiyle Mustafa Kemal Paşa'ya da sokulmuştur. Mütevakkız bulunmak lâzımdır. İnsanlar, eski insanlar değildir. Mütarekeden sonra çok değişenler vardır. Bir kumandanı gizlice tarassut etmek için, onun maiyetine, kendi itimat ettikleri

adamları, mahrem talimat ile tayin ediyorlar; onun gönderdiği gizli raporlara itimat olunarak, huzursuzluk yaratılıyor.

- İkazınıza teşekkür ederim, dedim. Birinci Ordu İstihbarat Şubesi'ne tayin edilmiş olan Erkan-ı Harp Yüzbaşı Faruk Bey'i yanıma alarak cepheye götürüyordum. Ankara istasyonunda Fevzi ve Refet Paşalarla, Nafia Vekili Ömer Lütfi Bey, Büyük Millet Meclisi İkinci Reisi Adnan Bey, birkaç mebus arkadaş ve subay, beni yolcu etmeye gelmişlerdi.

İstikbal gününe nazaran bugünkü tenhalık, tabii olmakla beraber, dikkatimi çekti. İsmet Paşa'nın tesiriyle onun maiyetine verilmiş olmaklığım, ilk tesirini burada göstermişti; fakat ben, böyle şeylere kulak asan, teşrifat budalası bir adam olmadığım için, içimden gülmekle iktifa ettim.

Yolcu etmeye gelmiş olan dostla a, Fevzi ve Refet Paşalara veda ederek, otoderezinle Polatlı'ya hareket ettim. Saat 17'de oraya geldik. Garp Cephesi Karargahı Sivrihisar'a nakletmiş. Geceyi burada geçirdim. Ankara'da bulduğum eski binek hayvanımı, Karargah Kumandanımız arkadan getiriyordu. Şark cephesinden yeni gelmiş olan 12. Fırka'nın Karargahını Polatlı'da buldum. Bu fırka, birkaç gün sonra, Dördüncü Kolordu'ya verildi. Polatlı'da Refet Paşa'nın tavsiye ettiği Mülazim Sani Cemal Bey'i emir zabiti olarak aldım.

Ertesi sabah, 11/10/1921 Salı günü, Garp cephesinden gönderilmiş bir otomobil ile Polatlı'dan hareket ederek, öğleden bir saat evvel, Sivrihisar'a geldik. Hakimiyet-i Milliye gazetesi nihayet bugün makalemi neşretmiş.

Sivrihisar'da İsmet Paşa'yı uykuda bulduk; kalkıncaya kadar bekledim. Bir müddet sonra geldi ve gece geç yattığını ileri sürerek özür diledi. Kendi kendime, dün Ankara'dan harekette görülen tenhalık ile bugün İsmet Paşa hazretlerinin uykuda kalmış olmaları birbirini tamamlıyor, dedim. Bir cephe kumandanı, iş icabı ne kadar geç yatmış olsa bile, öğleye kadar uykuda kalamazdı. Hususiyle bir muharebe ve gece hareketi olmadığı için, geç yatmak zarureti de yok idi. Halide Edip Hanım'ı Garp Cephesi Karargahı'nda bir vazife deruhde etmiş gördüm.

Hamdolsun, düşman tarafında da; bizim tarafta da sükunet vardı. Ekim ayının ilk günlerinde Afyonkarahisar tarafında bizimkilerin yaptıkları taarruz, tahmin ettiğim gibi, muvaffakiyetsizliğe müncer olmuş ve zayıf mevcutlu beş piyade ve üç süvari fırkamız, düşmanın üç piyade fırkası karşısında muvaffak olamayarak geri çekilmeye mecbur kalmışlar ve büyük zayiat vermişlerdi.

Daha Ankara'ya vardığım gün, bu muharebe hakkındaki endişemi ve muvaffakiyet ihtimalini pek zayıf gördüğümü Fevzi Paşa'ya söylemiştim. İki gün sonra mağlubiyet haberini ve mühim zayiat miktarını haber alınca, Fevzi Paşa'ya tekrar bu meseleyi açarak, muharebelerde kumanda kusurunun çok defa mağlubiyeti intaç ettiğini hatırlatmıştım. Kimbilir, bu tenkidim de dedikodu konusu yapılmıştır.

Cephe karargahında ilk işimiz, Birinci Ordu Karargahı'nın teşkili ve Bolvadin'e sevki meselesi idi.

Birinci Ordu Karargahı'nın teşkili vazifesi Milli Müdafaa Vekaleti ile Garp Cephesi Karargahı'na bırakılmıştı.

Bir yandan, Milli Müdafaa Vekaleti; diğer taraftan Garp Cephesi bizim karargahımız için subaylar tayin ve izam ediyorlardı. Bazan aynı vazife için her iki makam birden ayrı ayrı subay tayin edince, bizce en münasip görüleni tercih ederek, diğerini reddediyorduk. Bu hadiseler, münakaşalar doğurmaya başladı.

İsmet Paşa'nın Kurmay Başkanı Albay Kütahyalı Asım Bey, sınıf arkadaşım olduğundan, kendisine mektep arkadaşı samimiyetiyle müracaat ederek, karargahımızın iyi subaylardan teşkilini rica etmiştim.

- Gadeş! Hep iyi zabitleri size verir isek, biz ne yapacağız? dedi.

- Asım Hoca (kendisine mektepte böyle hitap ederdik)! dedim; siz yine bulursunuz; bir kere şu benim eski yaverlerimi, Cemil ve Hasan Beyleri bize verin. Ordu Sıhhiye Reisi'ni, eski yıpranmışlardan, köhnelerden seçmeyiniz. Ben, ordunun sıhhî işlerine, yiyecek ve cephane tedariki kadar ehemmiyet veririm. Milli Müdafaa'nın tayin ettiği Hulusi Bey'i kabul ettik. Milli Müdafaa'ya itiraz etmeyiniz. Benim gibi genç ordu kumandanına, genç erkan-ı harp reisi ve genç başhekim lazım. Benim kadar onlar da enerjik ve dinamik olmalı. Tenbelliğe hiç tahammül edemem. Bunun için, sizin kıdem düşüncenize ordunun işlerini feda etmeye razı olamam. Lüzumsuz yere zorluk çıkarma.

Bu eski sınıf arkadaşımın müracaatlarını hüsnüniyetle kabul eder gibi görünerek, arkamdan kuyumu kazdığını ve İsmet Paşa'ya daima, arzu ve tekliflerime aykırı mütalaalar dermeyan ettiğini bir gün sonra bana bildirdiler. Bunun üzerine doğrudan doğruya İsmet Paşa ile işleri halletmeye uğraştım. Halbuki İsmet Paşa ile Milli Müdafaa Vekili Refet Paşa arasında da zıd-

diyet varmış. Bizim Ordu Karargahı'na subay tayini meselesi, Cephe ile Milli Müdafaa arasında çarpışmaları, inat ve ısrarları mucip olmaya başladı. Diğer taraftan, Garp Cephesi Kumandanlığı'nın, Birinci Ordu Karargahı'na tayin etmek istediği subaylarda aradığı şartların arasında uysallık ve Cephe Karargahı'na bağlılık aranıyormuş. İcabında bu sadık subaylar, cephe ile gizli irtibatta bulunarak, bizim karargahımızdaki hadiseleri cepheye bildireceklermiş. Bunu çok sonra, tecrübe ile anladık. Milli Müdafaa'nın tayin ettiği subaylara itirazın asıl sebebi bu düşünce imiş.

Garp Cephesi Karargahı'nda bulunan eski yaverlerimden Binbaşı Cemil ve Yüzbaşı Hasan Beyleri aldım. Ve bunları Karargah işlerini tanzim ve temine memur ettim. Eskiden tanıdığım ve karargahlarımda bulunmuş olan subaylar da, Birinci Ordu Kumandanlığı'na tayin olunduğumu haber aldıkça, seslerini çıkararak, Karargahımıza aldırmaklığımı arzu ediyorlardı. Bunlardan da istifade etmeye çalşıtık.

12/10/1921 Çarşamba günü, İsmet Paşa ile beraber cephedeki birlikleri dolaşmaya başladık ve ilk olarak Dördüncü Kolordu'ya bağlı iken dört gün ev·el Üçüncü Kolordu emrine verilmiş olan 61. Fırka'nın Karargahına gittik. Bu fırkanın kumandanlığına Yarbay Salih Bey (General Salih Omurtak) yeni tayin olunmuş... İstanbul'dan yeni gelmiş olan Salih Bey, kendisinden daha kıdemli ve Sakarya Muharebesi'nde yararlıkları görülmüş piyade kumandanları var iken, yekten Başkum·ndan'ın himayesiyle bu fırkaya kumandan nasbedilince; bunu Dördüncü Kolordu Kumandanı Çolak Kemaleddin Sami Bey iyi telakki etmemiş; açıkta bulunanların haklarını müdafaa için vaziyeti izah ile mütə-

laasını arzetmiş. Bunu itiraz telakki eden Mustafa Kemal Paşa kızmış, Kemaleddin Sami Bey'in hareketini takbih ederek Salih Bey'in tayininde ısrar etmiş ve Kemaleddin Sami Bey'in hareketinde bir itaatsizlik varsa azledilmek üzere İsmet Paşa'yı tahkika memur etmiş... Kendi kendime mütalaa da mı istemiyorlar, dedim ve şaştım.

Sivrihisar'a geldiği zaman, İsmet Paşa, Kararga-hiyle Sivrihisar'da bulunan Kemaleddin Sami Bey'le görüşmüş ve raporunda sadece bir mütalaa dermeyanından başka bir mahiyet olmadığını arzederek, şafaat etmiş; bu suretle Kemaleddin Sami Bey'i azledilmekten kurtarmış; Başkumandan da bu hal bir daha tekerrür etmemek kaydiyle onu makamında bırakmış... Günün dedikodusu, Sivrihisar'da benim de kulağıma gelmişti. Bu dedikodudan kasten benim haberdar edildiğimi, yani "Ali İhsan Paşa, sen de böyle ukalâlık, itiraz, mütalaa yapar isen azledilirsin ha!" demek istediklerini tahmin etmiş ve fakat hiç anlamamazlığa gelmiştim. Disiplin hudutları dışına taşmamak şartiyle, Ordu Kumandanlığı salahiyetlerinin bana verdiği hak ve vazifeleri serbest bir vicdan ile yapmak, başkalarının haklı oldukları talep ve mütalaalarını hüsnükabul ve müdafaa etmek, esas prensiplerimden olduğundan, bundan şaşmamın dalkavukluk olacağını, bana bu dedikoduyu masal olarak söyleyenlere, ben de yine umumi bir mütalaa olarak söylemiştim. "Kemaleddin Sami Bey'in ne yazdığını bilmiyorum... Fakat bir kumandan, mütalaa dermayanından mahrum edilirse, yanlışlıkların düzeltilmesine, mafevklerin ikaz edilmesine imkan kalmamış olur" tarzında bir mütalaamı da bu hadise münasebetiyle sıra getirerek İsmet Paşa'ya söylemiş-

tim. Birkaç ay sonra aramızda bir istihkâr bölümleri meselesi çıkmış ve İsmet Paşa, bizim fırkalardaki istihkâk bölüklerinin ordumuzun mıntıkası haricinde bir vehim yüzünden tahkim ettirilmek istenilen "Kaf" hattına sevkini bildirmişti. Ben de, bu istihkâr bölüklerinin kendi fırkalarının müdafaa mıntıkalarında tahkimat ve yol yapmakla meşgul olduklarını izah ederek, bu talepten sarfı nazar buyurulmasını rica etmiştim. Cephe Kumandanı gayet sert bir lisan ile Birinci Ordu Kumandanı'na "Evvela emir yapılarak istihkam bölükleri emir olunan mahallere gönderilmeli; badehu mütalaa dermeyan olunmalı" mealinde bir cevap vermişti. Bu cevabı alınca, Sivrihisar'da işitmiş olduğum yukarıdaki dedikoduyu hatırlamıştım. Bu tarzda bir cevabın, ancak bir bölük veya tabur kumandanına verilebileceği; ordu kumandanlarına emir değil, direktif verileceği; kumanda verir gibi emir vermenin, ancak bölük ve takım kumandanlarına yakışık alacağı izaha muhtaç değildir. O sert cevabı aldığım zaman, beni zorla istifaya mecbur etmek istediğini bildiğim için, kızmamaya ve tuzağa düşmemeye karar vermiştim.

61. Fırka'dan sonra, Üçüncü Kolordu Karargahı'na gittik; orada da Kolordu Kumandanı Köprülülü Kazım Paşa (Kazım Özalp) ile görşütük. Gerek 61. Fırka'da ve gerek Üçüncü Kolordu'da hiçbir birlik ve mevzi görmedik; sadece fırka ve kolordu kumandanlariyle görüşmüştük.

Kâzım Paşa ile görüşürken İsmet Paşa dedi ki:

- Nasıl Paşam! Taarruz edeceğiz, değil mi?

- Hazırız Paşam; hem bekleyelim. Hava biraz daha soğuk olsun; çünkü bizim asker soğuğa daha ziyade dayanır.

Ben bu sözlerden bir şey anlamadım. Yollarda gördüğüm askerlerin çoğunun sırtı ve ayakları perişan idi. Nakliye vasıtaları pek az, çadır yok gibi idi. Bu vaziyette kışın soğukta düşmana nasıl taarruz edilecek? Nümunesi ve neticesi bir hafta evvel Afyon önünde görülmüştü. Şimdi, bu mağlubiyeti unutarak böyle demagoji veya palavra tarzında konuşmak mesul generallere, ordu ve kolordu kumandanlarına yakışır mı? Aklım kabul etmedi. Gerçi, Ankara'da iken 15 güne kadar taarruza başlanacağını Genelkurmay Başkanı söylemişti; ama, şimdiye kadar gördüğüm şeyler, böyle bir taarruzun sadece kuru laftan ibaret olduğunu gösteriyordu. Her halde Bolvadin'e gidip Birinci Ordu'nun kumandasını deruhde ettikten ve kendi kolordularımı kendi gözüm ile tetkik ve muayeneden sonra hakikati anlayabilecektim. Askeri birliklerin ahvali, kudret ve kabiliyetleri sadece kumandanları görüp kahve, çay içmekle anlaşılamazdı.

13/10/1921 Perşembe günü, Dördüncü Kolordu Karargahı'na ve Beşinci Kafkas Fırkası'nın mıntıkasına gittik. Dördüncü Kolordu, evvelce Sivrihisar civarında ihtiyatta iken şimdi ileriye, birinci hatta sürülmüş; düşmanın yeni bir hareketi sezilmediği halde, Dördüncü Kolordu'yu ileri sürmek manasız bir karar ve hareket idi. Kolordu Kumandanı Kemaleddin Sami ve Fırka Kumandanı Cemil Cahid Beylerle görüştük. Yine hiçbir birlik ve mevzi görmedik. Yalnız Beşinci Fırka bölgesinde bir tepeye çıktık. Etrafa bakındık; askeri hiçbir şey görünmüyordu.

Biz etrafı tarassut ederken, Garp Cephesi Kumandanı İsmet Paşa, Beşinci Fırka Kumandanı Cemil Cahit Bey'le hususi bir şekilde, ağız ağıza konuşuyorlar-

dı. Ben, Kemaleddin Sami ile yalnız kalmadan istifade ederek Salih Bey meselesini sordum: "Sizi azledeceklermiş. Bir daha yapma demişler; doğru mu?" dedim.

- Bunlar hep yapmacık şeyler. Bizi kukla yerine koymak, minnettar bırakmak gayesi güdülüyor. Siz de böyle ordu kumandanlığı yapacak iseniz, vay halimize... Şuraya bakınız. Cephe kumandanı, sizi ve beni bırakmış; Fırka Kumandanı ile fiskos ediyor. Ne asker görüyoruz, ne mevzi ve ne düşman! cevabını verdi.

Gece Sivrihisar'a döndük. Şimdiye kadar şimalde Kocaeli Grubu emrinde Geyve tarafında bulunan Birinci Süvari Fırkası cephe emrine alınarak Seydigazi'nin cenubu şarkisine getirilmiş... 12. Piyade Fırkası da Dördüncü Kolordu emrine verilmek üzere Polatlı'dan ileriye hareket ettirilmiş. Artık Sivrihisar'da kalmaktan bıkmış idim. Ordu karargahının teşkili için lazım gelen çadır, hayvan, muhafız piyade ve süvari vesaireyi tedarik etmekte bile hayli güçlük çekerken, hareket ve nakliye vasıtalarımızı temin ve ikmal edememiş iken, taarruzdan bahsediliyor. Bari, Bolvadin'e gidelim; noksanlarımızı oradan da tedarike çalışmakla beraber, biz de bir an evvel harekete ve muharebeye hazır bir hale gelelim, dedim. Malta'ya gitmezden evvel bırakmış olduğum binek hayvanlarımdan birini bulmuştum; Ankara'da bir eğer takımı da almıştım. İcabında ata binecek vaziyete gelmiş idim. Eski eğer takımlarımın Ali Fuad Paşa'nın yanında kaldığını haber aldığım cihetle Moskova'ya yazdırarak Birinci Dünya Harbi'nde kullandığım bu eğer takımlarımı istemiştim. Onları da tekrar ele geçirince binek hayvanlarım meselesi halledilmiş olacaktı. İsmet Paşa, bize bir adet binek otomobili buldurdu. Bununla idare et-

meye çalışacağız. Yarın, 14/10/1921 Cuma günü, Bolvadin'e harekete ve işe başlamaya karar verdim. At ve araba ile veyahut yürüyerek gideceklerin sabahleyin erken hareketleri için emir verdim. Ben, üç Erkan- ı Harp zabitini ve bir yaveri yanıma alarak, otomobil ile hareket edecektim. Bize hâlâ, Birinci Ordu'nun vazifesi hakkında hiçbir direktif verilmemişti. İsmet Paşa'dan bu gece bunu istemeye mecbur oldum. Cephe karargahında harp haline uymayan garip çalışma tarzı vardı. Lüzumsuz yere gece yarısından sonraya kadar herkes ve her şube çalışıyor; buna mukabil yine herkes sabahları saat on bire kadar derin uykuda uyuyordu. Askeri hareketler ve muharebeler yapılırken büyük karargahların gece yarısına kadar çalışmaları zaruri olur. Çünkü cephedeki fırka ve kolordulardan akşam raporları alındıktan sonra ertesi gün yapılacak hareketlere ve vazifelere dair emir hazırlayıp tebliğ etmek için bu gecikmeden içtinap edilemez; bununla beraber, büyük kumandanlar dahi emirlerini erken vermeli ki, o emirleri ertesi günü yapacak birlikler, vaktiyle bunları alıp kendi maiyetlerine, icabeden emirleri erkence varebilsinler. Cephe veya Ordu karargahı, gece yarısından sonra emir verirse, bu emir ne zaman kolordulara ve oralardan da ne zaman fırkalara verilebilir? İşlerin cereyanı, harp makinesinin nasıl çalışacağı düşünülüp iyi tanzim edilmezse, daima fena randıman alınır. Madun kumandanlara bıkkınlık ve yeis gelir. Halbuki, hiçbir muharebe ve hareket faaliyeti olmadığı halde, Garp Cephesi Karargahında yine her gece, uzun bir gece faaliyeti veya eğlencesi devam ediyor ve ertesi sabah bütün karargah uykuda yatıyor, görülüyor. Sabahleyin erkenden düşman faaliyeti vaki

olursa, cepheden gelecek alarm haberlerini karargah mensupları uyku sersemliği ile nasıl kavrayıp çalışacaklar? Birliklerden karargaha müracaat edenler, karargahı sabahleyin uykuda bulurlarsa, bu hali nasıl telakki ederler?

Hiç hoşuma gitmeyen, bu çalışma tarzı beni sıkmış idi. Bir an evvel buradan kurtulmak istiyordum. Burada bir de, bir aile laübaliliği var idi. Garp Cephesi karargahına mensup bir çok subayların ve memurların aileleri karargah ile beraber bulunuyordu. Karargah bir yerden bir yere nakledilirken resmi karargah eşyasından başka bir sürü ev eşyası, kadın, çoluk çocuk, muhacir kafilesi gibi, cephe karargahını takip edermiş. Hiçbir harp karargahında görülüp işitilmemiş şey... 14/10/1921 Cuma günü işe, başlamak üzere harekete hazırlandık. Geç kalkan İsmet Paşa ile görüşüp veda edebilmek için öğleye kadar bekledim. Yemekten evvel odama geldi. Öteden beriden konuştuk; bu esnada Birinci Ordu'nun teşkili hakkındaki emirle Ordu'nun vazifesi hakkındaki talimat veya direktif yazılı olarak bir subay tarafından bana verildi. Söz arasında münasebet getirerek Garp Cephesi karargahında gördüğüm subaylardan bazılarının evvelce tekdirime uğramış kimselerden olduklarını; bu sebeple, bu subayların ikimizin arasını bozacak surette menfi çalışmaları muhtemel olduğunu, söyledim. Bilhassa Erkan-ı Harp Reisi ile Birinci Şube Müdürü hakkında dikkatini çektim. Bu subayların mütalaa yaparken tezvire sapmaları varid olduğundan, bu cihetin dikkate alınmasını bugünkü hususi konuşmada İsmet Paşa'dan rica ettim.

Cephe Kumandanı, bunlara hiç vakıf değilmiş gibi davranarak dikkate alacağını söyledi. Beraber yemek

yedik ve öğleden sonra otomobil ile yeni vazifeme hareket ettim. İkindi vakti Aziziye'ye geldim. Burada Birinci Kolordu Kumandanı Albay İzzeddin Bey'le İlçe Kaymakamı ve halk bizi istikbal etti. Hükümet konağında biraz oturup görüştükten sonra tekrar hareket ettik ve gece karanlıkta Bolvadin'e geldik. Birinci Ordu Erkan-ı Harp Reisliği'ne tayin edilen Kaymakam Halit Bey daha evvel Bolvadin'e gelmiş idi. Ordunun süvarı ve talgraf bölükleri bugün Bolvadin'e gelip yerleşmişler idi. Harekat ve istihbarat işlerini görecek Erkan-ı Harp zabitleri benim ile beraber geldiklerinden, harekâtı harbiyeye mütaallik işlerimize hemen başladık.

Kaymakam Halit Bey'in fırkasının bağlı bulunduğu İkinci Kolordu Kumandanı Albay Salahaddin Adil Bey'le araları iyi olmadığından, Birinci Ordu Erkan-ı Harp Reisliği'ne tayin olunmasını minnet ve şükranla karşıladığını ifadelerinden anladım. Halit Bey ilk görüşte bana:

- Değerli ve yüksek kumandanımın maiyetinde eskisinden daha büyük gayret ve sadakatle çalışacağıma emin olmalarını rica ederim, dedi ve elimi öpmeye davrandı. Elimi çektim; alnından öptüm.

- Elbirliğiyle ve iyi bir ahenk ve intizam ile çalışarak inşallah vatanımızı şu düşmandan kurtarırız; cevabiyle mukabele ettim.

Gönlüm, Halit Bey'in bu vaziyette ve sözlerinde samimi olduğuna inanmak istiyordu; o anda evvelce Ankara'da iken, onun İsmet Paşa'nın adamı olduğu hakkında kulağıma söylenmiş olan sözler hatırıma geldi.

Amiri bulunan İkinci Kolordu Kumandanı ile

aralarının açık olduğu haberini de duyunca, hepsini birleştirerek, şu neticeye vardım: Halit Bey, bir tertibi mahsus ile bana teklif olunmuştur; Malta'da geçirdiğim acı günlerde memleket ahvalini takip edememiş olmaklığım hasebiyle, böyle ince ve entrikalı şahsi meselelerden haberdar olmadan bu teklifi kabul etmiş olduğum anlaşılıyor; bununla beraber, bütün bu dedikodular, Halit Bey'in ileride benim aleyhimde vaziyet alacağına delalet edemezdi; hüsnüniyeti ve vatanına muhabbeti var ise, benim ile iyi bir şekilde işbirliği yapabilir ve istediğim şekilde gayet gösterdikçe, taltif olunacağını pekâlâ takdir edebilirdi. Bu sebeplerle, Allah'tan muvaffakiyet ve kusursuz bir işbirliği hayatı vermesini diledim. Hayırlı dua ile güzel güzel işlerimize başladık. Bolvadin Belediye Dairesi karargah ittihaz edilmiş idi; bunu ben de kabul ettim.

İsmet Paşa'dan bu sabah aldığım şu emirle, daha aşağıda yazılı talimatı; cüzdanımdan çıkararak Halit Bey'le beraber okuduk:

Garp Cephesi Kumandanlığı
Erkan-ı Harbiyesi, Şube -1-2550.
(Çifte ay resmi.)
Birinci Ordu Kumandanı
Ali İhsan Paşa Hazretlerine
Sivrihisar'dan: 14/10/1921

1- Başkumandanlığın 7/10/1337 tarihli emirnamesi ile Garp Cephesi dahilinde Birinci Ordu Kumandanlığı teşkil ve Ordu Kumandanlığı'na Ali İhsan Paşa Hazretleri tayin buyurulmuştur.

2- İkinci ve Beşinci Kolordularla Altıncı Fırka ve

Denizli ve Aydın mıntıkasındaki kıtaat, Birinci Ordu'nun taht-ı emrine verilmiştir. Ali İhsan Paşa Hazretleri Bolvadin'e muvaseletinden itibaren Birinci Ordu'nun kumandasını deruhde buyuracaklardır.

3- Birinci Ordu Garp Cephesi'ne merbuttur. Alelumum menzil müfettişlikleri de şimdilik kamilen Garp Cephesine merbut olup Kolorduların iaşe ve ikmali Cephe tarafından tanzim olunacaktır.

4- Kolordulara, Kocaeli Grubu, Altıncı Piyade ve Birinci Suvari Fırkalarına, Konya ve Ankara Menzil Müfettişliklerine, Konya Havalisi Kumandanlığı'na yazılmış ve berayi malumat Başkumandanlığa, Müdafaa-i Milliye Vekaletine, Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetine arzedilmiştir.

Garp Cephesi Kumandanı
İsmet

Bu emire göre, bize verilen birliklerden yalnız İkinci Kolordu ile Altıncı ve Sekizinci Fırkaların muharebe ve ateş kudretine malik olabileceklerini kabul etmek lazımdı; çünkü Beşinci Kolordu'nun Sekizinci Piyade Fırkası'ndan başka diğer fırkalarını, zayıf mevcutlu suvari fırkaları teşkil ediyordu. Ekim ayı başında Afyon'daki düşmana taarruz etmiş ve muvaffakiyet elde edemeyerek geri çekilmiş olan bu birliklerin bugünkü halleri de tetkike muhtaç idi.

Yukarıdaki emirden başka, Birinci Ordu'nun vazifesi hakkında şu direktif verilmişti:

Garp Cephesi Kumandanlığı
Erkan-ı Harbiyesi, Şube -1-2540.
Birinci Ordu Kumandanlığı'na
Sivrihisar. 14 Ekim 1921

Zata mahsustur

Garp Cephesi'nde vaziyet-i umumiyenin mütalaasına ve orduların vezaifine müteallik direktifi berveçhiâti takdim ediyorum.

Bunun bir sureti Başkumandanlığa da takdim olunmuş ve zata mahsus olarak kolordulara da verilmiştir:

1- Son günlerin tayyare keşfine ve kıtaat raporlarına nazaran düşman Eskişehir ve Afyon cephelerinde takriben mütesaviyen inkisam etmiş bulunuyor; bu inkisama ve ricatten şimdiye kadar inkişaf eden harekâtına nazaran, düşmanın "Eskişehir-Afyon" hattını kati olarak müdafaa ve muhafaza kararında olduğu kabul olunur.

2- Maksadı aslimiz, ordu kısmı küllisini cenuba nakletmek ve Konya şimendiferine istinat eden ve istihsal edilecek muvaffakiyat düşmana en müessir olacak olan bu mıntıkada düşmana kati bir darbe vurmaktır. Ancak ordunun cenuba naklinden evvel, kati muharebe için muktazi ihzaratın hitam bulmuş olması lazımdır. En mühimmi cephane ikmali olan bu ihzaratın hitam bulmuş olması tabiriyle top başına 250 merminin kıtaatın yanlarında nakli mümkün olacak surette ikmal edilmiş ve top başına lâakal 250 merminin de Konya ve Akşehir şimendiferine nakledilmiş bulunması murad edilmektedir.

3-İhzaratın hitamında Birinci, Dördüncü Kolordularla belki Üçüncü Kolordu, İkinci Kolordu'nun gerisinden şimendifer hattının cenubu garbisine naklolunacaktır. Nakil keyfiyetinin temini için Birinci Ordu'nun mümkün olduğu kadar "Bayat - Paşadağı - Bozan dağı" hattının garbinde bulunması şayanı ehem-

mıiyettir. "Aziziye - Bolvadin" istikameti kıtaatın nakli için en kısa ve yegane müsait yol olduğu gibi, Çay istasyonundan bed' ile Garbi Anadolu menzilinin tesis ettiği Bolvadin - Aziziye ve imtidadı menzil hattı da, Birinci ve Dördüncü Kolorduların iaşesi için esaslı menzil hattıdır.

4- İhzarat devri esnasında hali hazır vaziyeti muhafaza olunacak; yani Kocaeli Grubu ile Üçüncü Kolordu Sakarya kolları arasında, Dördüncüo Kolordu Çifteler cenubunda, Belpınarı mıntıkasında, Birinci Kolordu Aziziye etrafında bulundurulacaktır. Polatlı'da bulunan On İkinci Fırka, Aziziye şimali şarkisinde Vaysal mıntıkasına yerleştirilecektir. İhzarat devri esnasındaki faaliyetimizin hududu umumiyesi, kolorduların bulunduğu hattı takviye ve tahkim ve şimalden Karaköy ve Bilecik istikametlerinde zayıf ve Afyon garbinden kuvvetli surette suvari kolordusu ile düşman gerilerinde akın faaliyetini idame etmektir.

5- İhzaratın hitamından evvel düşmanın umumi bir taarruza geçmesi ihtimali azdır. Bütün düşman ordusunun bugünkü vaz'ülceyşinden ileri hareket ederek, vukubulacak umumi bir taarruza, bugünkü vaziyeti itibariyle İkinci Kolordu münferiden maruz kalabilir. Bu halde, birinci Ordu"Kesen dağı - Paşa dağı - Bozan dağı" hattı umumisinde, muharebe-i katiye kabul edecektir. Şimaldeki kolorduların ihzaratın derecesine göre muharebe-i katiyeyi bulundukları hatta mı, yoksa daha şarkta mı kabul edecekleri, zamanında ayrıca tasrih ve tayin olunacaktır. Maahaza, fırkalarımızın düşman fırkalarıyla başabaş muvaffakiyetle muharebe etmekte oldukları sabit ve ahiren tecrübe edilmiş olduğundan, ihzaratımızın bugünkü haliyle ve hatta

"Yapraklı Çiftliği - Beylikahır - Kaymaz - Belpınar - Aziziye" hattında muharebe-i katiye kabulüne karar verilmiştir. Bugün mer'i olan karar ve emir budur.

Şimaldeki kolordular, şarka alındıkları halde dahi Birinci Ordu, daima Konya şimendiferine istinat ederek, bu şimendiferin tarafeyninde kalacaktır. Bu halde, şimaldeki kolordular, eğer daha şarka alınırsa, Birinci Ordu'nun cenupta ayrı harekat mıntıkasında kalması muhtemeldir.

Garp Cephesi Kumandanı
İsmet

Direktif adiyle Birinci Ordu Kumandanı'na ve Kolordulara yapılan şu tebliğ hakkında uzun boylu mütalaa yürütmeyeceğim. Yalnız yirminci asrın askeri tarihinde en fena bir nümune olduğuna işaret edeceğim. Yukarıdan aşağı okununca, yazanın veya imza edenin kafasındaki her nevi tereddüt, proje, bir harekat-ı harbiye layihası şeklinde ve mütalaa arzı kabilinden yazılabilir. Fakat direktif diye, madün makamlara böyle lafların yazılması asla doğru değildir. Fırkalarımızın, düşman fırkalarıyla, başabaş muharebe etmekte oldukları sabit ve tecrübe edilmiş iddiasına kim inanır. Daha bir hafta evvel, Afyon şarkında uğranılan mağlubiyet ne çabuk unutuldu? Düşmanın üç fırkadan mürekkep bir kolordusuna karşı, bizim beş piyade ve üç suvari fırkamızın muvaffak olamadığı meydanda ve herkesçe malum idi. Tasavvur edilen hareketlere başlamak için ceman top başına 500 merminin celbi esas şart olarak ileri sürülmüştür. Bu işin, 14 Ekim gününe kadar yapılamamış olmasına göre, bundan sonra da bir iki ay içinde yapılamayacağına kolayca hükmolu-

nabilir. Bu vazife ile Cephe Kumandanlığı, Menzil Teşkilatı, Genelkurmay ve Milli Müdafaa Vekaleti uğraşacağından, bu işi onlara bırakarak ve yakında yapılmış olacak addederek, kendi emirlerimiz altındaki kolordular ile Altıncı Fırkayı teftişe ve taarruz hareketlerine hemen başlayıp başlamayacaklarını tetkik etmeye ve bu hususta lüzumlu göreceğim çalışmaları yapmaya karar verdim.

Bu direktife göre, ihzaratın hitamında Birinci ve Dördüncü Kolordular cenup tarafa, Konya şimendiferinin cenubu garbisine noklolunacaktır. Halbuki yine bu direktiften anlaşıldığına göre, evvelce Sivrihisar civarında, cephe gerisinde ihtiyatta bulunan Dördüncü Kolordu, hiçbir lüzum olmadığı halde, düşmanın atıl durmasına rağmen, Üçüncü Kolordu ile Birinci Kolordu arasında cepheye sürülmüş... Niyet ve maksat ile bu hareket arasında hiçbir münasebet yok. Bilakis zıddiyet var.

Bu akşam (14/10/1921), Birinci Ordu'ya aşağıda yazılı emri yevmiyi yazıp tebliğ eyledim:

Birinci Ordu Kumandanlığı
Erkan-ı Harbiyesi: 1
Ordu Emri Yevmîsi - Numara: 1
Bolvadin'den: 14 Ekim 1921

1- 14 Teşrinievvel 1337 akşamı, Bolvadin'e muvasaletle, avn-i Hak'ka ve tekmil silah arkadaşlarımın yüksek himmet ve muavenetlerine müsteniden, Birinci Ordu'nun kumandasını deruhde ettim. Bütün zabit ve asker arkadaşlarımın ve evlatlarımın şimdiye kadar göstermiş oldukları gayret ve fedakârlıkları takdir ile

dinledim. Bundan sonra, daha büyük bir ceht ile çalışarak milli gaye olan istiklal-i vatanı temin, menfur ve zalim düşmanı Anadolu'nun temiz ve mukaddes toprağından tardederek yurdumuzun, ocaklarımızın harap olmaktan ve milli ve şahsi namuslarımızın tecavüzden kurtarılacağına imanı tammım vardır.

2- Muvaffakiyet için zapt-ü-raptın ehemmiyeti aşikârdır. Herkesin yekdiğerine karşılıklı hürmet ve şefkat, itimat ve emniyet göstererek vatanın, milletin ve dinin, düşman esaretinden kurtulmasına çalışanlara layık bir surette vekar, ciddiyet ve vazifeşinaslık ibraz etmelerini isterim. Çalışanların er geç takdire mazhar olacaklarına ve kusur edenlerin, kalbim kanadığı halde, selamet-i vatan için zaruri olarak tecziye edileceklerine imanları kadar, kanaat etmeleri lazımdır.

3- Ordu'nun mahrumiyetlerini peyderpey tetkik ediyorum. Mevcut menbalardan azami istifadeye çalışarak, imkan nisbetinde, bu mahrumiyetlerin izalesine sayedeceğim.

4- Badema iaşe ve ikmal hususatından maada bilcümle müracaatlar Birinci Ordu Kumandanlığı'na yapılacak ve iaşe ve ikmal hususlarında Cephe Kumandanlığı'na müracaat edilecek; fakat bu müracaatların bir sureti berayi malumat, Birinci Ordu Kumandanlığı'na da gönderilecektir.

5- İkinci ve Beşinci Kolordularla Altıncı Fırka Kumandanlıklarına tebliğ olunmuştur.

Birinci Ordu Kumandanı
Ali İhsan

Bu esnada, aldığım müteaddit tebrik telgrafları arasında şu üç tanesini, merhumları çok sevdiğim için, buraya dercediyorum:

Ankara'da Ali İhsan Paşa Hazretlerine
Diyarbakır'dan: 11/10/1921

Kurtulmanız ve kahraman ordumuzun gazasına iştirak için Anadolu'ya gelmeniz, hepimizi büyük meserette garketti. Beraber kurtulanların isimlerinin lütfen iş'arını niyaz eylerim.

Ziya Gökalp

Cenup Cephesi Kumandanı
Ali İhsan Paşa Hazretlerine
Ürgüp'ten: 12/10/1921

Muhterem Paşa Hazretleri, aminen ve salimen mukaddes vatanımıza muvaseletinizi tebrik ederim. Deruhte buyurduğunuz vazife-i mühimmede mazhar-ı muvaffakiyet olmanızı samimi ruhumla temenni etmekteyim. Ürgüp'teyim. Vaktiniz olursa, zatıalinizin ve gerek rüfakanın bizden sonraki hayatına dair bir mektup gönderirseniz, müteşekkir olurum efendim.

İmza
Şeyhülislam-ı esbak
Hayri

Ali İhsan Paşa Hazretlerine
Kars'tan 14/10/1921

Birçok acı hatırattan sonra vatanımızın hür toprağına kavuştuğunuzu Ajanstan anladım. Arzı samimiyetle beyanı hoş âmedi eylerim.

İmza
Şark Cephesi Kumandanı
Kazım Karabekir

BİRİNCİ ORDU'DA YAPTIĞIM TEFTİŞLER VE ISLAHAT - 15 GÜNE KADAR TAARRUZ EDİLECEKTİ; BU MÜDDET DOLMAK ÜZERE; FAKAT TAARRUZU YAPACAK BİRLİKLER NE HALDE?

Sivrihisar'da iken Garp Cephesi Karargahı'ndan bize verilen nizamı harplere göre: Miralay Salahaddin Adil Bey'in kumandasındaki İkinci Kolordu, Üçüncü Kafkas Piyade Fırkasiyle Dördüncü ve Yedinci Piyade Fırkalarından mürekkepti. Her fırkada on tabur piyade, bir bölük suvari, iki batarya top, birer istihkam ve muhabere bölüğü var idi. Altıncı Piyade Fırkası da aynı terkipte olup yarbay Nazmi Bey kumandasında idi.

Salahaddin Adil ve Nazmi Beylerin birer derece terfi ettikleri on gün sonra tebliğ edildi; ben de bu tebliği 23/10/1921 tarihli Ordu Emri Yevmisi ile tebşir ettim. Mirliva Fahreddin Paşa'nın kumandasındaki Beşinci Kolordu ise 2. 3. ve 14. Suvari Fırkalarından mürekkep idi. Her suvari fırkasında üçer bölüklü, üç veya dört suvari alayiyle iki ila beş top vardı.

Evvelce bu kolorduya merbut iken, Beşinci Kolordu'nun Sandıklı ve Dinar taraflarına gönderilmesi esnasında, İkinci Kolordu emrine terkedilmiş olan Sekizinci Fırka'yı, şimendifer hattının cenubunda ve Çay'ın

garbindeki Pazarağaç'a çekerek İkinci Kolordu'dan ayırdım ve ordu ihtiyatı yaptım. Bu fırkayı gözümün önünde ıslah ve tanzim etmek ve yetiştirmek istiyordum. Adana taraflarından getirilmiş olan kuvvetler, iki Adana alayı halinde tensik olunmuş ve Altıncı Fırka'nın emrinde bulunuyordu.

Bize verilen ve Eylül nihayetinde tanzim olunmuş kuvve-i umumiye cedvellerine göre:

İkinci Kolordu'nun, Üçüncü Kafkas Fırkası 3082 tüfenk; Dördüncü Piyade Fırkası 2079 tüfenk; Yedinci Piyade Fırkası 2329 tüfenk mevcudunda idi.

En kuvvetli olan Altıncı Piyade Fırkası'nda 5049 tüfenk var idi. Sekizinci Piyade Fırkası'nda 2553 tüfenk bulunuyordu.

Beşinci Kolordu'nun İkinci Suvari Fırkası'nda 547 tüfenk, Üçüncü Suvari Fırkasında 765 ve 14. Suvari Fırkası'nda 1340 tüfenk vardı.

Görülüyor ki her piyade fırkası, ancak bir piyade alayı ve her suvari fırkası da keza bir suvari alayı kuvvetinde sayılabilirdi.

Diğer kolordulardaki mevcutlar da hemen aynı miktarda idi. Hatta 61. Fırka'da 1760 tüfenk bulunuyordu.

Garp Cephesi Karargahı'ndan düşman ordusu hakkında bize verilen malumata göre;

General Papulas Kumandasındaki Yunan (Küçük Asya) ordusu:

General Kondolis kumandasında 1. 2. ve 12. Fırkalardan mürekkep Birinci Kolordu'dan;

General Prens Andre kumandasında 5. 9. ve 13. Fırkalardan mürekkep İkinci Kolordudan;

General Polimenakos kumandasında 3. 7. ve 10.

Fırkalardan mürekkep Üçüncü Kolordu'dan müteşekkildi.

Kolordu teşkilatı haricinde 4. ve 11. Piyade Fırkalariyle mürettep Mümtaz Fırka namı altında diğer bir fırka daha var idi. Her fırka, üçer taburlu, üçer alaydan mürekkep imiş.

14 Ekim 1921 akşamı yemek yedikten sonra bütün bu cedvelleri ve nizami harpleri kısaca tetkik ettim ve ertesi sabah erkenden İkinci Kolordu'yu teftişe başlamaya karar verdim.

Bu teftişten sonra, 15 Ekim akşamı aşağıdaki iki numaralı ordu emri yevmisini yazıp neşrederek, gördüklerimi orduma tamim ettim:

Ordu Emri Yevmîsi - Numara: 2
Bolvadin'den: 15 Ekim 1921

1- Bugün, İkinci Kolordu'nun mevzilerini tetkik ve bazı kıtalarını teftiş ettim. Gördüğüm kıtalarda arzu ettiğim derecede zapt-ü-rapt ve talim ve terbiye mükemmeliyeti göremedim. Bu hususta, müteaddit mahrumiyetlerin icrayi tesir ettiğini tasdik ederim. Fakat herhalde, tekmil mafevk kumandanlar, madunlarının her suretle mükemmel olmalarına, zapt-ü-rapt ve talim ve terbiyelerine, sıhhatlerine, iyi iaşe ve iskan edilmelerine, sık sık teftiş icrasiyle görülecek noksan ve kusurların mütemadiyen ve üşenmeksizin tashihine son derece itina etmelidirler. Birçok kusurlar var ki bunların tashihine elbise ve techizat noksanı mani olamaz.

2- Ben sık sık, bazan haber vererek, bazan ansızın kıtaları teftiş ederim. Evvelemirde her kıtayı görmek

niteyindeyim. Göreceğim kusurlardan hangisinin himmet ve gayret noksanı ve hangisinin mahrumiyet icabı olduğunu kolayca farkederim. Birçok sualler, hasbihaller ve hatta latifeler ile herkesi yoklarım; hoşuma gitmeyecek şeyler, mutlaka selameti umumiye için fena şeyler olacağından, bunları bazan doğrudan doğruya söylerim. Bazan ima ile geçer ve bazan sükut eder ve fakat mimlerim. Bunların tesir ve neticeleri müruru zaman ile anlaşılır.

Ben isetrim ki, bütün madunlarım, dünyanın en mükemmel, muntazam, muti, zapt-ü rapt ve talim ve terbiyesi mükemmel askeri olsunlar. Elde çelikten bir silah olarak onlarla düşmana en keskin ve helak edici darbeler vurabilelim; ve düşmanı biran evvel sulha icbar ederek, harp halini süratle bitirelim; vatanımıza istiklal, selamet ve saadet temin edelim. Bu da, ancak çok çalışmak, çok himmet etmek ve her vesileden ve menbadan hüsnü istifade ederek noksanları ikmale gayret etmekle olur.

3- Zaptü-ü rapt ve talim ve terbiye noksanını süratle telafi, maddi ve manevi kudreti askeriyeyi tezyid ve hüsnü muhafaza için, kıtaat, mütemadiyen nazari dersler, ameli talim ve tatbikat, açık havada oyunlar ve tahkimat yaptırmalıdır. Açık havada yaptırılacak bu nevi iştigaller, sıhhatin de hüsnü muhafazasına ve soğuğa mukavemete yardım eder.

4- Ordu emri yevmileri aynen en ufak kıtaata ve tekmil zabitana tamim edilecektir.

Birinci Ordu Kumandanı
Ali İhsan

İkinci Kolordu Kumandanlığı'na - Telefonla ve tah-

riren,

Beşinci Kolordu Kumandanlığı'na - Telgrafla ve tahriren,

Altıncı Fırka Kumandanlığı'na - Telgrafla ve tahriren,

Sekizinci Fırka Kumandanlığı'na - Tahriren.

Bugün görmüş olduğum ahval, şu emri yevmide yazdıklarımdan çok fena idi; bu teftiş, beni hiç memnun etmemişti. Gerçi birçok mahrumiyetler ve hususiyle Sakarya Muharebesi gibi büyük ve uzun sürmüş yıpratıcı bir muharebeden henüz çıkmış olan fırkalarımızı mükemmel bulacağımı hiç aklıma getirmemiştim; fakat bunların, Sakarya Muharebesi'nden sonra, bir tensik gördüklerini ve bazı fırkaların lağvolunarak diğerlerinin takviye edilmiş olduğunu duymuştum. Bu tensikin, perişanlığı bir miktar ıslah etmiş olacağını tahmin ediyordum. Hususiyle Garp Cephesi Kumandanı İsmet Paşa'nın gerek Kazım Paşa ile görüşürken ve gerek bize verdiği emirlerde, bir taarruzdan bahsettiğini ve fırkalarımızın düşman fırkalarına muadil olduklarını iddia ve tebliğ ettiğini görünce, elbette bu adam, bir şeye güveniyor demiştim.

Fırka mevcutlarına baktım. Çok az, bugün İkinci Kolordu'nun üçüncü Kafkas Fırkası'na mensup birlikleri teftiş etmiştim. Bu fırka, bizim Ordu Kurmay Başkanı Yarbay Halit Bey'in birkaç gün evveline kadar kumandanı olduğu fırka idi. İkinci Kolordu'nun diğer fırkalarına nazaran daha iyi olduğunu Halit Bey söylemişti. İyi denilen o fırkada başıbozuk yığınları gibi kümeler, hatta her piyade bölüğünde muhtelif cinsten piyade tüfeği bile gördüm. Bunu olsun tashih ve tanzim

etmek cihetini kimse düşünmemiş...

Kasatura veya süngülerin kılıfları yok. Erler bunları bellerine, ekmekçi bıçağı gibi sokuşturuvermişlerdi. Kolordu Kumandanı Miralay Salahaddin Adil Bey'le konuştum; ahvaline ve karargahına baktım. Yanımdaki Erkan-ı Harp zabitlerine ve emir subaylarına, Kolordu Karargahı'nın muhtelif subaylariyle görüşerek, ihtiyaçları hakkında malumat almalarını tenbih etmiştim. Onların edindikleri ve bana bildirdikleri şeyler, hayret verecek derecede, acı haberler idi. Erlerden ziyade subaylarda ve kumandanlarda bıkkınlık ve ümitsizlik seziliyordu.

Kolordu Kumandanı'nı bile neşesiz ve usanmış gördüm. Kurmay Başkanıma sordum:

- Halit Bey, bu ne haldir? dedim. Fırka ve Kolordu Kumandanları'nın kendiliklerinden yapabilecekleri işler bile ihmal edilmiş. Malzeme ve techizat yokluğuna bir şey yapamazlarsa da, elde mevcut şeyleri ıslah etmek, talim ve terbiye ve zapt-ü rapt eksiğini düzeltmeye çalışmak mümkün değil mi?

- Paşam, efrad durmuyor; kaçıyor; yeni gelenleri düzeltmeye uğraşıyoruz. Onlar da biraz yola gelince kaçıyorlar; başkaları geliyor. Başta Kolordu Kumandanı, Fırka Kumandanlarını desteklemezse, Fırka Kumandanları ne yapsın? O her akşam, çilingir sofrasını kurdurur; geç vakte kadar keyif çatar; sabah geç kalkar. Kolordu'nun fırkalarını, kıtalarını teftiş denilen şeyi, ilk defa bugün sizde gördük; cevabını verdi.

Üçüncü Kafkas Fırkası mıntıkasında yüksek bir tepeye çıkarak, İkinci Kolordu ile karşısındaki düşman mevzilerini gözden geçirdim. On gün evvel yapılan ve muvaffakiyetsizlikle ve büyük zayiat vermekle netice-

lenmiş olan Afyon Muharebesi hakkında, bu muharebeye iştirak etmiş olanlara bazı sualler sordum.Düşmanın azamî üç piyade fırkasiyle çarpışmış olduklarını ve bizim İkinci Kolordu'nun üç fırkasiyle, Sekizinci ve Altıncı Fırka ile, Beşinci Kolordu'nun üç süvari fırkasiyle, ceman beş piyade ve üç suvari fırkamızla bu düşmanı tardedemediklerini, bilakis, 1700 küsur zayiat vererek bu sırtlara kadar geri çekilmeye mecbur kaldıklarını izah ettiler.

Halbuki, ben Akşehir'den geçerken, 2/10/1921 akşamı, Fahreddin Paşa'nın imzasını taşıyan o günkü muharebe raporunu okumuştum. Bugünkü muharebe anlatıldıktan sonra, yarın üç Teşrinievvel'de, muharebe raporunu Afyonkarahisar'dan yazacağını, müjdeliyordu. Yanlış görüşler, mübalağalı raporlar, üst kumandanların, vaktinde tedbir ittihazına mani olurlar. Bu muharebe ne için yapılmış idi? Acaba, "Düşman, Sakarya ricatinden sonra, Afyon'dan da kaçmak mecburiyetindedir. Bir kere dürtersek geri çekilecektir" zannı ve tahmini mi bu muharebeye sevketmişti?

Fırka ve kolordu kumandanlarından bu hususta tenvir edici bir cevap alamadım.

Hasılı, bu son Afyon muharebesine iştirak ederek muvaffak olamamış bulunan İkinci Kolordu'yu acınacak bir halde buldum. Belki diğer fırkalar böyle değildir diye kendimi teselli etmek istedim.

Cephe Kumandanı bana demişti ki: "Şimdiye kadar bizim bir fırkamız, düşmanın bir fırkasına karşı gelemiyordu. Şimdi biz o hale geldik ve düşman o derece zayıfladı ki, bizim bir fırkamız, düşmanın bir fırkasına taarruz edebilir ve muvaffak olabilir."

Bu hususta fırka ve kolordu kumandanlariyle gö-

rüştüm; hiç birisi bu fikri teyid etmedi. Zaten son mağlubiyet de bunu sarahatle gösteriyordu. Yalnız müdafaada bir fırkamızın, düşmanın bir fırkasına karşı mukavemet edebileceğini, bazı şartlar altında, ümit ve kâbul ediyorlardı. Subayları, yakında yapılacak bir taarruz için kafi derecede hazır ve yetişmiş görmedim.

İkinci Kolordu'nun hazır bulunan fırka ve alay ve sair kumandanlarını ve subaylarını toplayarak, bugün gördüğüm ahval hakkında mütalâalarımı ve tenkidlerimi söyledim: "Bir çok noksanları olduğunu, bunları ikmale çalışacağımızı, kendilerinin de bugünden itibaren talim v eterbiyeye ve zapt-ü raptı tesise son derece itina etmelerini, bir taarruz ordusu olmak üzere hazırlanmaya başlamalarını ve ancak şiddetli bir taarruzumuzla bu düşmanın memleketimizden tardı mümkün olduğunu, artık kuvayi milliye vesaire zihniyetini akıldan çıkararak, muntazam bir ordu olmalarını; zabitanın kıyafetlerini düzeltmelerini, başıbozuk elbise ve gömlek ve yakalıkları çıkarmalarını; asker için, tevzi edilecek melbusattan birer kat elbise ve ayakkabı esmanı mukabilinde alarak ve alâmet markalar, takılarak derakap zabitanın kıyafetinin yeknesak bir hale ifrağını, itaat ve mütekabil hürmet ve saygı tesisini" tenbih ettim.

Sık sık teftiş edebilmekliğim için, yarından itibaren yolların otomobil mürurına salih bir hale konmasını Kolordu Kumandanı'na tebliğ eyledim.

İkinci Kolordu'nun Karargahı'na giderken kısmen otomobilden istifade edebilmiştik; otomobilin geçemeyeceği kısma, binek hayvanlarımızı daha evvel göndermiş olduğumuzdan, o kısımda hayvanlarımızdan istifade etmiştik.

Avdette biraz geç kalmış olduğumuz cihetle, karanlıktan evvel, tekrar otomobilimize binebilmek için hayvanlarımızı biraz sürdüm. Yanımda bulunanlardan, eski yaverim Kurmay Binbaşı Cemil Bey'le, bir yaverim ancak benimle beraber gelmişlerdi. Ordu Kurmay Başkanı Yarbay Halit Bey geri kalmıştı. Esasen, sabahleyin de, hayvan sırtında vakit kaybetmemek ve kıtaları teftişe kafi zaman bırakmak için, mümkün olan yerlerde uzun süratli yapmıştım. Arada bir kafamı geriye çevirdiğim zaman, maiyetimden birçoklarının ve Ordu Erkan-ı Harp Reisi'nin birkaç yüz metre geri kalmış olduklarını görmüş ve hayvanımı adeta yürüyüşe indirmeye mecbur kalmıştım. Bu hal birkaç defa tekerrür edince, durup kaşlarımı çatarak, geri kalmamalarını ihtar eylemiştim.

Akşam üzeri, otomobilin başına döndüğümüz zaman, Binbaşı Cemil Bey'le Yaverimden başka kimsenin yanımda olmadığını görünce, kızdım ve burnumdan solumaya başladım; otomobil başında diğerlerini beklemeye mecbur kaldım.

Cemil Bey, kızdığımı farkedince; dedi ki:

- Zatıaliniz, Malta'da idmanınızı hiç kaybetmemişsiniz. Biz güç yetişiyoruz; Halit Bey'in galiba hayvanı fena; geri kaldı.

Hiç istemeyerek gülümsedim; canım laf söylemek neşesini vermiyordu.

Halit Bey, Fırka kumandanı idi; elbette binek hayvanını iyi intihap etmiş olması lazımdı. Kusur, belki hayvanda da var idi. Fakat üstündeki binici şişmanca ve tenbel ise, hayvanını nasıl fazla sürebilirdi. Acaba böyle mi devam edecek diye yeise düştüm. Malta'da benim için hayvana binmek imkânı tabii, yok idi; ama,

ben, denize gidip gelirken, kasten yaya yürür ve idmanımı muhafazaya çalışırdım. Hatta bir gün merhum Ali Fethi Bey, "Paşa, denize giderken yürümenizi anlıyorum, ama; denizden sonra yürümenizi anlamıyorum" demişti. Ben de cevaben "Elbette bir gün bu bacaklar bana lazım olacak! Nasıl olsa deniz suyu ile vücudumu tutamam; tatlı su ile duş yapmaya mecburum. Şu halde avdette terlemekte bir mahzur yoktur; İngiliz muhafızlar da bir Türk generalinin nasıl yürüdüğünü görsünler" cevabını vermiştim. Bazı dar kafalı yoldaşlar, benim yürümemi araba parasından kaçan bir hasislik zannederlerdi...

Malta'daki o yaya yürüyen bacaklarım, bugün Birinci Ordu Kumandanı sıfatıyle at üstünde yürüyüşte, kudret gösteriyorlardı. Söke'den Denizli'ye kadar at üstünde geldiğim için bu yürüyüş de fayda vermişti. Fakat bunların hiçbiri, benim gibi esaret geçirmemişti ve en aşağı bir seneden beri düşmanla harbetmekte ve benden yaşça daha genç olan bu kurmay subaylar, neden benim kadar hayvanla yürüyemiyorlardı? Kendi kendime dedim ki; "Sizi ben çabuk yola getiririm; anlarsınız; Ali İhsan Paşa'nın yanında çalışmak nasıl olurmuş! Ben tenbel adamdan hiç hoşlanmam."

Bugün gördüklerim ile, İsmet Paşa'nın iddialarını telife imkan yok idi. Bundan başka Garp Cephesi Karargahı'ndan gelmiş subaylar ile bir Fırka Kumandanlığı'ndan bana kurmay başkanı olarak gelmiş olan Yarbay Halit Bey'in bu derece idmansız olmalarına şaşmamak kabil değil idi.

Bu satırları yazarken Bahadır Dülger'in merhum Mareşal Fevzi Çakmak ile yaptığı ve neşreylediği mülakat hatırıma geldi: Bahadır Dülger diyor ki:

"1947 başlarında Tasvir'de Rahmetli Mareşal Çakmak'ın hatıralarını yazdığım günlerde, ihtiyar asker bana aynen şöyle söylemişti: "İnönü'nün mizacı, sebatlı ve azimli insanların iradesine galebe çalacak kuvvette değildir. O, mücadelelerinde, ciddi mukavemetle karşılaştığı her zaman, ricat etmiştir. Bunda da ricat edeceği muhakkaktır. Ben Yıldırım Ordular Grubu'nda Yedinci Ordu Kumandanı iken, emrim altındaki kolordulardan birine İsmet Bey kumanda ediyordu. Bu kolordu İngilizlerin bir taarruzu karşısında çekilme zorunda kalmıştı. Fakat taarruzdan en büyük dehşete düşen, bizzat kolordunun kumandanı idi. O kadar ki, kıtalarını yüzüstü bıraktığını ve hareketiyle bütün orduyu tehlikeye düşürdüğünü hiç düşünmeden kurtuluşu, palansız bir beygire atlayıp geri çekilmekte bulmuştu. Eğer cephe kumandanını, ben önlememiş olsaydım, bu hareketini caniyle ödeyecekti. Mareşal, bundan sonra, bana, bu mesele hakkında Yıldırım Ordular Grubu Kumandanı ile aralarında geçen ve hadiseyi resmen tevsik eden muhaberelerin de elinde olduğunu söylemişti."

Filistin'de vaziyeti idrak edemeyen kolordu kumandanı albayın, bugünkü Garp Cephesi Kumandanı sıfatiyle buradaki vaziyeti hiç idrak veya idare edemediğini görmeye başlamıştım. İki hafta evvel Afyon önündeki muharebeye soktuğu İkinci ve Beşinci Kolorduların başına gidip muharebeyi bizzat idare etmesi ve vaziyete göre, Sivrihisar'da ihtiyatta bulunan Dördüncü Kolordu ile bu taarruzun takviye edilmesi lüzumunu bile takdir edememişti.

On gün evvel, Ankara'da görüştüğüm kurmay subaylarından birinin bana söylemiş olduğu şu sözler, bu

esnada hatırıma geldi ve genç subay ne kadar haklı imiş, dedim.

- Paşa Hazretleri, Garp Cephesi Kumandanı İsmet Paşa, Birüssebi'de bir piyade ve bir suvari fırkasını idare edememiş idi. İhtiyatlarını yanlış kullanmış ve vaktinden evvel elinden çıkarmıştı. O zaman bir piyade ve bir suvari fırkasını idarede kabiliyetsizlik göstermiş olan bu sözde kumandana, şimdi birçok fırkalar teslim edilerek, Cephe Kumandanlığı yaptırılıyor.... Birkaç ay evvel, 1921 Mayıs'ında tam 22 piyade ve dört suvari fırkası bu adamın elinde toplanmıştı. Eskişehir'de bir ziyafette, "Bu sene üzüm mahsulünü İzmir'de yiyeceğiz" diye öğünmüştü! Fakat bir kaçgün sonra, Temmuz'da vukua gelen düşman taarruzlarına karşı ihtiyatları yine yanlış kullanarak, "Düşman sağ cenahımıza karşı kuşatma yapacaktır" diye kendi sabit fikrine saplanmış, Yunanlıların başka taraflardan yaptıkları kati taarruz hareketlerini önleyememiş ve koca ordu, perişan bir halde, Sakarya gerisine çekilmiş, çekilmiş değil, adeta başı boş, (Sauve qui peut) halinde, çözülüp kaçmıştı.

Genç subay bunları, vatan aşkiyle bana anlatırken, heyecandan ve teessüründen gözleri yaşarmıştı...

Kendi kendime, "Mustafa Kemal, bu adamı büyük işlerde kullanmakta neden ısrar ediyor" diye düşündüm.

1951'de notları tekrar gözden geçirirken buraya, İsmail Habib'in gündelik gazetelerde neşretmiş olduğu şu hatıraları da ilave etmeyi münasip gördüm:

"11/7/1921 Pazartesi düşman taarruza başlamıştı. Birkaç gün sonra Afyon düşünce üzüldük, Afyon, İkinci İnönü Muharebesi'nde de düşmüş ise de sonra geri

alınmış idi... Fakat bu defa, 18 Temmuz Pazartesi Kütahya'nın da düşmesi ruhlarımızı sarstı. Kral Kostantin, biz üçüncü bir İnönü Muharebesi'ni düşünerek tertibat alırken, düşman bizi cenuptan ve Altıntaş tarafından yaman bir şekilde vurdu. 21 Temmuz Perşembe günü Eskişehir de elden gidince, ayaklarımızın altında vatan toprağının sallandığını hissediyor gibi olduk. 24 Temmuz'da Fevzi Paşa, Büyük Millet Meclisi'nde beyanatta bulunarak, artık Ankara'nın da boşaltılması lazım olduğunu bildirdi...

Fakat 5/8/1921 Cuma günü, Başkumandanlık Kanunu kabul edilerek Mustafa Kemal kumandayı eline aldı; ve ordunun Sakarya gerisinde toplanmasını temin ile bir ay sonra Sakarya zaferi için düşmanla çarpışmaya başladı."

İki gün Bolvadin'de kalarak biriken işleri gördük. Bolvadin'de bir hastahane ve bir tamirhane tesis olundu. Birliklerimize bunlardan istifade etmelerini tebliğ ettim. Fırkalarda ve erler üzerindeki yedek erzak ve demirbaş erzakın noksanlarını ikmal ile uğraştık.

16 Ekim'de emrim altındaki İkinci ve Beşinci Kolordularla, Altıncı ve Sekizinci Fırkalara birinci mesele olarak iki sual halinde bir sevkulceyş meselesi tertip edip şifreli telgraf ile gönderdim; Fırka ve Kolordu Kumandanlarının 20 Ekim'e kadar bu meseleyi halledip tahriren bana bildirmelerini istedim; bu suretle kumandanları tabiye ve sevkulceyş ile de meşgul ederek onları denemek ve yetiştirmek işine başladım.

18/10/1921 Salı günü Sekizinci Piyade Fırkası'nı teftiş ettim. Bu fırka, Afyonkarahisar ile Çay arasında Pazarağaç civarında ordu ihtiyatında idi. Bu teftişin neticesini de bir gün sonra şu ordu emri yevmisini ya-

zarak tamim ettim:

Ordu Emri Yevmîsi - Numara: 4
Bolvadin'den: 19/10/1921

1- Dün, Sekizinci Fırka'nın tekmil kıtalarını teftiş ettim. Bunları geçen gün gördüğüm kıtalardan biraz daha düşkün buldum. Yalnız hücum taburu ile Topçu ve Makineli Tüfenk kıtaları nisbeten daha iyi idiler. Bunlara ve kumandanlarına teşekkür ederim. Fırka Süvari Bölüğü ile Milis Süvari Bölüğü arasında gerek kıyafetçe, gerek talim ve terbiyece ehemmiyetli bir fark görmedim. Talim ve terbiye, zapt-ü rapt noksanı, her vesile ile şiddetle göze çarpmaktadır. Evvelki emirlerimi tekrar eder ve bu cihete son derece itina eylemeyi ve nazarî, ameli ders ve talimlere devam ederek kabiliyet-i harbiyenin tezyidini talep ederim.

2- Efrad ve zabitanın mafevklerini tanımadıklarını görüyorum. Bu da gösteriyor ki mafevkler, kumandaları altındaki kıtaları teftiş etmiyorlar. Etseler, mutlaka asker onları görür; ve tanır. Her mafevkin, maiyetindeki kıtaları, zabitan ve efradı sık sık teftiş ederek gördüğü hataları tashih etmesini, onların noksanlarını, ihtiyaçlarını, dertlerini daima ve sık sık tetkik eyleyerek deva bulmaya çalışmasını ve maiyetindeki zabitan ve efradı iyi yetiştirmeye, mükemmelleştirmeye gayret etmesini talep ederim. Talim ve terbiyede ve her şeyi anlamak ve kavramakta ve iş görmekte gözle görmenin, göstermenin büyük ehemmiyeti ve tesiri vardır. On defa yazıp çizmek yerine, bir defa bizzat görmek ve mahallinde tedbir ittihaz etmek, daima mürecahtır. Bunun için, her kumandan, bulunduğu ma-

halli o suretle intihap etmeli ki maiyetinin kısmı azamını sık sık görüp teftiş ve şahsî nüfuzunu ve tesirini irae ve tatbik edebilsin.

(3. 4. 5. maddeler idari meselelerden bahistir.)

6- Firarın süratle önünü almak lazımdır. Bunun için, her müstakil fırka ve kolordu, köylerde suvari devriyeleri dolaştırarak, firarileri derdest ettirip seriyan divanharpleri yapılmalı ve hemen idam hükmü tasdik ve icra edilmek üzere Ordu Kumandanlığı'na iş'ar olunmalıdır...

İmza
Birinci Ordu Kumandanı
Ali İhsan

Dünkü teftişimde firar vakalarının çokluğu dikkatimi çekmişti. Bunun önüne geçmek için her çeşit tedbirleri düşünmek ve tatbik etmek lüzumuna karar vermiştim. Ben bu teftişi yaparken Garp Cephesi Kumandanlığı'ndan gayet mühim ve zata mahsus şifreli şu emir gelmiş:

ACABA, 15 GÜNDE YAPILACAK DENİLEN BÜYÜK TAARRUZA BAŞLANACAK MI?

Birinci Ordu Kumandanlığı'na
Zata Mahsustur
Garp Cephesi: 17/10/1921

1- Mukarrer olduğu veçhile, ordu kısmı küllisinin yeni tahaşşüd için pek yakında cenuba tahrikine başlanılacaktır; cephane ikmalinin mübrem olan kısmı hitam bulmak üzeredir. Tahaşşüd yürüyüşleri esnasında

düşmanın setir vazifesini görecek olan İkinci Kolordu'ya taarruzla, bu hareketimizi men'e çalışması muhtemeldir. Hasmın böyle bir hareketine karşı İkinci Kolordu'nun mevazii sureti katiyede müdafaa etmesi icabedecektir. Gerek bu sırada ve gerek ordu kısmı küllisinin sandıklı havalisinde başlayacağı harekatı tarruziyye esnasında, İkinci Kolordu'nun kendi cephesi istikametinde vaki olacak düşman taarruzatını muvaffakiyetle defedebilmesi için, en nihayet cenahı Emirdağı'na kırmak suretiyle bir mıntıka-i müstahkeme ihzar ve bunun tahkimatına son derece ehemmiyet vermesi icabeder.

Bu muharebat esnasında İkinci Kolordu'nun şimal cenahını Karacadağa istinad edebileceği hesap edilmekte olup, daha vasi ve kuvvetli ihatalara karşı ise Kolordu müstakilen ittihazı tedabire ve Emirdağı'na kadar kırmaya mecbur olacaktır. Bundan maada, ihtiyaten "Emir dağı - Karakol dağı" ile "Hudan gölü - Akşehir gölü" arası ve imtidadı hududu müdafaasının şimdiden keşif ve ameli taburları ve ahali vasıtasiyle gece ve gündüz çalışılarak, tahkim ettirilmesi elzemdir.

2- Ordu kısmı küllisinin cenuba nakliyle inkişaf edecek Meydan Muharebesi'nin "Karaca dağ - İsce Karahisar - Kalecik tepesi - Kılınçarslan beli - Ahur dağı - Toklu sivrisi - Ahat dağı - Tonsar (Okunamamıştır) hattı umumisinde vukuu tahmin edilebilir.

Garp ve cenuptan bu mevzie giden yolların ve alelumum harekat sahasının bu noktai nazardan süratle ve dikkatli bir surette keşfettirilerek neticesinin bildirilmesini zatı devletlerinden rica ederim.

3- Düşmanın tahşidatımız esnasında, Çivril'den, Dinar istikametinde ilerleyerek "Dinar-Eğridir" şimen-

difer hattını tahrip etmek istemesi muhtemeldir.

Düşmanın böyle bir hareketi ordunun harekatını ciddi akamete uğratabilecek derecede mühimdir. Binaenaleyh; bu istikametin tahkim ve müdafaası, düşman tahşidatına göre, Beşinci Kolordu'nun bu piyade fırkasiyle takviye edilmesi icabedecektir.

Dinar mıntıkasına tahrik edilecek olan bir piyade fırkası yerine, lüzumu halinde ordu kısmı küllisinden bir fırkanın süratle emrinize gönderileceğini arzederim. 1.30 sonra da harekatın 2590 numarasiyle yazılmıştır.

İmza
Garp Cephesi Kumandanı
İsmet

19/10/1921 sabahı, diğer bir şifreli emir daha gelmiştir:

Birinci Ordu Kumandanlığı'na
(Çifte kırmızı ay işareti)
Zata mahsustur.
Garp Cephesi Karargahı'ndan: 18/10/1921

14/10/1921 tarihli zata mahsus talimatta tasavvur edilen tahaşşüt karibülicradır. Mahrem muhaberatta dahi ihtisar için bu tahaşşüde "Sad" hareketi denilecektir. Şimaldeki Kolordu cephelerindeki piyade kıtaatını şimdiden suvarilerle tebdil ederek, yalnız suvari temasına alıştırmalı ve kış için ihzaratta bulunduğu fikrini vermek için mıntıkaları dahilinde şiddetli bir surette inşaat işleriyle iştigal etmelidirler. Üçüncü Kolordu'nun dahi mıntıkasında suvari bırakılarak bütün

kolordu ve Onyedinci Fırka dahi naklolunacaktır. Bu talimat yalnız kolordu kumandanlarının zatına mahsustur.

İmza
Garp Cephesi Kumandanı
İsmet

Bu esnada, Kocaeli Grubu'nda bulunan 17. Piyade Fırkası'nın oradan alınarak Sivrihisar civarına getirildiği ve Üçüncü Kolordu'ya veildiği anlaşılmıştır. (Kroki - Numara - 2).

Cephe Kumandanlığı'ndan gelen bu iki emri okuyunca, Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa'nın Ankara'da, bana söylemiş olduğu şu sözü hatırladım:

- On beş güne kadar umumi taarruz yapacağız...

- Acaba bunun tatbikine mi başlandı? diye düşündüm.

O zaman, Garp Cephesi'ndeki birliklerin ahvalini bilmediğim ve görmemiş olduğum için "Belki doğrudur" demiştim. Şimdi, bir haftadan beri Garp Cephesi'nin içine girerek yapmakta olduğum tetkikler, beni, "Ne ile ve nasıl taarruz yapılacak" demeye sevketmekte idi.

Bugün aldığım bu emirler, tasavvur edilen umumi taarruz için lazım gelen tahaşşüdün, yığınağın yapılmasına başlanacağını bildiriyorlar.

SAD HAREKETİ VE ORDUNUN İDARESİNDE İLK FİKİR İHTİLAFI

Cephane ve erzak işleri tanzim ve ikmal edilmeden, şimaldeki kolorduların cenuba nakledilmelerine

neden lüzum görülüyor? Şimdiden düşmanın dikkati neden bu tarafa çekiliyor? Sade suvari ile Eskişehir tarafının tarassudu, Birinci ve Dördüncü Kolordulardan başka, Üçüncü Kolordu'nun dahi tekmil piyade fırkalariyle cenuba sevkolunması tasavvur ediliyor; halbuki, düşmanın Üçüncü Kolordusu, bizim Üçüncü Kolordumuzun karşısında Eskişehir civarında bulunurken, bunun karşısına birkaç bölük suvari bırakmak ile Garp Cephesi'nin sağ cenahı tehlikeye düşmez mi? Hakikatte bir sene sonra yapılan taarruz hareketlerinde bile Üçüncü Kolordumuz kısmen yerinde bırakılarak, bu kolordu Bursa istikametinde ileri hareket ettirilmişti. Bundan başka, kolordularda suvari namına yalnız pek zayıf mevcutlu birer fırka suvari bölüğü var idi. Elli, altmış atlıdan ibaret bu bölüklerden kendi piyade fırkalarını mahrum etmek, onları keşif ve emniyet hizmetlerinde kör bırakmak demek olur idi.

Üç suvari fırkasından mürekkep olan Beşinci Kolordu'nun, Çivril'deki zayıf düşmanın taarruzundan endişe edilerek bir piyade fırkasiyle takviyesi lâzım görülürken, şimaldeki üç kolordunun işgal ettikleri büyük bir cepheyi birkaç suvari bölüğüyle tarassut etmeyi nasıl tensip ve kabul etmişler? Garp Cephesi Karargâhı'nda böyle garip fikirler icat eden kimdir?.. Fevzi Paşa bu tarzda harekete taraftar mı?

"Sad" hareketi denilen taarruzun, tarafımızdan kışın icrasına imkân yok idi. Esasen hareket kabiliyetleri çok azalmış olan birliklere, çamurlu yollarda ve topraklarda taarruz ve ileri hareketler yaptırmak hiçbir zaman muvaffakiyetli neticeler veremezdi. Bugün, Ekim ayının 19'u... Yarın, Sad hareketi için yürüyüşlere başlansa, en aşağı on günde yeni vaziyet alınabilir-

di.. Kasım ayı girdikten sonra, kış basacak ve yeni bir Sarıkamış felâketine doğru gitmek tehlikesi hasıl olacaktı...

SARIKAMIŞ'I UNUTTUK MU? BEN HAFIZ HAKKI PAŞA DEĞİLİM

1914'de, Birinci Dünya Harbi'nin başında, Sarıkamış felâketinin neticelerini gördüğüm ve bu seferin nasıl yapılmış olduğunu yakından bildiğim için, şimdi burada da ona benzer teşebbüslere meydan vermeyi muvafık bulmadım.

Ben, Hafız Hakkı değilim. Hiç şüphe yok ki, gerek Garp Cephesi Kumandanı, gerek Genelkurmay Başkanı, Sakarya Muharebesi'nden bir ay sonra, birliklerimizin ne halde olduklarını bilmiyorlar ve yanlış kararlara doğru gidiyorlardı; hususiyle, kışın bir taarruz hareketi yapmak ve muvaffak olacağımızı zannetmek büyük bir hata olacaktı. Elde daha on gün evvel mağlubiyetle neticelenmiş bir Afyon Muharebesi misali var idi. O muharebede iki kolorduya kumanda eden Fahreddin Paşa, bir raporunda "Yarın raporumu Afyon'da yazacağım" diye iddiada bulunmuş idi. Halbuki iki gün sonra, beş piyade fırkası ve üç suvari fırkası mevcudundaki bu kuvvetimiz cem'an bin yedi yüz zayiat vererek geri çekilmeye mecbur olmuştu. Bu mağlubiyetin sebepleri neden tetkik edilmemişti? Bu neticeyi, daha evvel sezerek, gerek Polatlı'da Garp Cephesi Kumandanı'na ve gerek Ankara'da Fevzi Paşa'ya endişemi söylemiştim. Günlerce sürmüş olan bu muharebe, adi bir futbol maçı değil idi. Henüz bunun yaraları sarılmamış, sarfedilen cephanesi bile yerine konmamış iken, yeni bir

"Sad" hareketinden ve taarruzdan bahsetmek ne demek idi? "Taarruz edeceğiz, değil mi Paşam?

— Evet! Edeceğiz.. Hem bizim asker kışın soğuğa daha çok dayanır; bekleyelim. Kış gelsin" gibi muhavereler ve palavralarla ordu idare edilebilir mi? İkinci cildde naklettiğim Sarıkamış seferinde de böyle olmuştu. Bu defa, ben Birinci Ordu Kumandanı, yani bu taarruzu yapmaya memur edilecek ordunun kumandanı idim. Vazifem, hatanın önüne geçmek idi. Mustafa Kemal Paşa, Ankara'da dahili ve harici siyasi meselelerle meşgul idi; bugünlerde Franklen Buyon ile Adana meselesi müzakere ediliyordu.

Kars'ta, Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan ile Türkiye arasında müzakereler yapılmış ve birkaç gün evvel, 13 Ekim'de muahede imza olunmuştu. Büyük Millet Meclisi'nde İkinci Grup peyda olmuş ve Mustafa Kemal Paşa'nın bazı icraatı tenkide başlanmıştı. Üç ay müddetli olan Başkumandanlık Kanunu'nun tecdidi bahis konusu idi. Böyle birtakım siyasi meseleler ile uğraşan Mustafa Kemal Paşa'nın cepheye gelip birlikleri yakından görmesi ve taarruz fikirlerinin bugün tatbik kabiliyetleri olup olmadığını tetkik eylemesi mümkün olmamıştı.

Bu sebeplerle bir çılgınlığı bertaraf etmek için, hakikati olanca çıplaklığıyla mafevk makama bildirmeye karar verdim ve şu raporu yazdım:

Garp Cephesi Kumandanlığı'na
Acele ve gayet mahremdir.
Bolvadin: 19/10/1921

1- Elimde kullanacağım silahı yakından tetkik ile

kuvvetli ve zayıf noktalarını iyice ve kendi gözümle görerek, nasıl kullanmak lazım geldiğini tayin için yapmakta olduğum teftişler ve istikşaflar meyanında, dün de Sekizinci Fırka'nın tekmil kıtalarını birer birer muayene ettim ve icap edenlerle görüştüm.

2- Bu kıtaları, geçen gün gördüklerimden daha düşkün ve sefil buldum. Bunlar, adeta ellerine çıplak ve kirli bir tüfenk verilmiş bir yığın fukara halinde idi. Asker esvaplı yüzde beş insana tesadüf edemedim. Köylü kıyafetler vücutlarını koruyacak bir halde olsa yine şükredeceğim; fakat yarıdan fazlası yırtık palaspareler içinde, tamamen mevsimin şiddetine maruz ve mahkumdur. Kaput, ancak yüzde beş nisbetinde var; ayakkabılarının nısfı gayri kabili istimal; hatta don, gömlek, pamuklu ve çorap gibi bol olması lazım gelen şeylerde dahi nısıf derecesinde ihtiyaç vardır. Dörtte bir nisbetinde kasatura yoktur. Onda dokuzunda matara, çanta, torba, beylik karavana ve saç, istihkam edevatı yoktur. Efradın yarısı fişenkliksizdir. Hayvanların semer ve moytabiye ihtiyacı şedittir. Bir çok kıtalarda ağırlık meyanında kağınılar vardır. Çadır bezi Anka kuşu nevinden ismi işitilir, cismi na malum şeydir. Zabitanın bir kısmı dahi çadırsızdır. Yüzbaşı, mülazim noksanı çoktur. Bazı zabit vekilleri gördüm ki, hâlâ sivil ve köylü kıyafetindedir. Kıtaları yürüterek önümden geçirdim. Dururken yine bir mânâ ifade eden bu yığınlar, yürüyüşte bütün kusurlarını gösterdiler. Sorduğum suallere aldığım cevaplar; bazılarına yaptırdığım ufak tefek hareketler, talim ve terbiye, zapt-ü raptça dahi çok geri olduklarını gösterdi. Bununla beraber ekserisinde kalb kuvvetine delalet eden parlak gözler gördüm; fakat bugün havanın müstesna bir su-

rette iyi olmasına rağmen, muayene vaziyetinde açıkta durmaya tahammül edemeyerek titreyenler çok idi. 1318, 1319 ve 1288 doğumlu bazı gönüllüler gördüm ki bunların, miktarı mahdut olmakla beraber, herhalde mevcudiyetleri bazı efradı milletteki hamiyetin derecesini gösterir. Fakat meselâ, Sekizinci Fırka'ya Teşrinievvel iptidasından beri verilmiş olan bin küsur ikmal efradından dört yüzünün firar etmiş olması da şayanı teemmüldür.

3- Görüştüğüm zatlar, tahkim edilmiş ve evvelce malûm bir mevzide, bir düşman fırkasına karşı bir fırkamızın müdafaa edebileceğini ve fakat taarruz mevzuu bahsolunca bir fırkaya karşı, bol topçu ile mücehhez iki piyade fırkamıza lüzum olduğunu ileri sürüyorlar. Düşman topçusundan şikayet çoktur. Tesadüfi muharebede müdafaa için biraz tereddüt gösteriyorlar; gerek bu husus için ve gerek taarruz için ileri sürülen mahzurlar, topçunun azlığı, talim ve terbiye ve techizat fikdanı ve zabitan noksanıdır. Zayiatın çoğu düşman topçu ateşindendir. Hatta bazı arkadaşlar, bir alayla müdafaa edilen müstahzar düşman mevziine, sırf cepheden taarruz ile iki fırkamızın dahi iş göremediği kanaatindedirler.

4- Bugüne kadar tetkikatımdan edinebildiğim kanaata göre evvela, bu asker oldukça hamiyetli ve yürekli, fakat cahil ve beceriksizdir. Başlarında hüsn-ü idare edecek zabitler çok eksilmiştir. Uzunca bir müddet talim ve terbiye ve zapt-ü rapt ile iştigal edilmedikçe, buhranlı ve müşkül vaziyetlerde taarruzda muvaffak olamazlar. Diğer cihetten bu husus, iki üç ayda ikmal edilse bile taarruz için lüzumlu olan techizat olmadıkça devamlı ve müşkül bir taarruz başa çıkarıla-

maz. Yürümek için ayakkabısı, havanın şiddetlerine tahammül için çamaşır ve esvabı ve kaputu ve portatif çadırı, su için matarası, fişenk için fişenkliği, yedek çamaşırı ve ekmeği için çantası ve torbası, tahkimat için portatif edevatı olmazsa, nasıl yürüyüp taarruz edebilir ve bu esnada nasıl yeyip içebilir? Nasıl muharebe eder ve nasıl geceyi geçirir ve havanın şiddetlerine mukavemet edebilir? Şimdi köylerde ikamet edildiği halde, her gün soğuktan mütevellit hastalıklar tezayüd ediyor. O zaman kıtaatta kaç kişi kalır? Bu sebeplerle, bu hal ıslah edilmedikçe, şu kış mevsiminde, müşkül vaziyetlerde, menzil hatlarını değiştirerek, büyücek taarruzlar icrasını zararlı ad ve elimizdeki iyi bir müdafaa aletinin hesapsız taarruz ile kaybedilmesinden endişe ediyorum. Karşımızdaki düşman ordusu, bila sebep istihfaf edilmemeli. Onun terkettiği veya etmek üzere olduğu yerleri yavaş yavaş işgal ederiz; fakat "Eskişehir-Afyon" hattından kendiliğinden çekileceğe benzemiyor. Bazı kumandanların bila teammül taarruz ve düşmanın çekileceği veya çekilmekte olduğu ve bizim askerin düşmandan daha ziyade kışa tahammül edeceği hakkındaki mütalaalarına maatteesüf iştirak edemiyorum.

Hayalat ile ve batıl zanlarla kendimizi iğfale ve hükümetin vaziyeti umumiyesini tehlikeye koymaya meydan vermek doğru değildir. Afyonkarahisar ve bu seferki Çivril Muharebeleri neticeleri meydandadır. İnönü ve Sakarya Muharebelerinin tafsilatı, zabitan ve askerin kabiliyetini gösteriyor, İkinci Kolordu'dan bu defa aldığım zayiat cedveline göre, dört fırkadan ceman 1700 küsur kişi zayiat var. 927 sandık cephane, 3160 adet top mermisi sarfedilmiş ve 700 tüfenk kay-

bolmuştur. Dört piyade fırkasiyle üç suvari fırkası düşmanın Akarçay şimalindeki üç fırkası karşısında iyi bir müdafaa yapamamışlardır. Çivril Muharebesi'nde de mesela bir suvari alayımız, bir bölük ve bir suvari fırkamız da bir tabur karşısında kalıp günlerce muharrebe ediyor ve onu tardedemiyor. Düşmanın müdafaa ve taarruz kabiliyetini el'an muhafaza ettiği görülüyor.

5- "Afyonkarahisar-Dumlupınar" hattı cenubundaki düşman mevzileri, esasen dağlık ve metindir. Düşman oldukça kuvvetli tutmuş ve tahkim etmektedir. Ve bizim o taraftan bir şey yapacağımızı duymuş ve anlamışa benziyor. Cephe kısmı küllisinin bugünkü şartlara göre, Sandıklı havalisinde toplanarak, bu hatta taarruzda bir muvaffakiyet istihsal edilemeyeceğini zannediyorum. Bahusus yolların hali ve menzil vasıtalarının mahdudiyeti bu tarafta geri hidematını muntazaman icraya manidir. Büyük kuvvetlerle günlerce devamı muhtemel muharebeye cephane ve ekmek yetiştirilemeyecektir.

6- Yalnız Afyonkarahisar ve civarının ehemmiyetli bir hazırlık ve azami cüret ve gayret ile belki zaptı mümkündür. Fakat ondan sonra, düşman bizi oradan atmak için mütemadiyen taarruz edeceğinden, esbabı muhtelife tesiriyle elde tutabileceğimize katiyetle hükmedilemez. İşin iyi cihetlerini ve düşmanın çekilmesi nimetini münakaşa etmeye hacet yok. Sade Afyon'u işgal etmek için taarruza karar verilirse, bu taarruzda, "Afyon-Uşak" demiryolu cenubundaki düşman mevzilerine ve İslamköyü istikametine şimdiki kuvvetlerle taarruz edilmekle beraber, taarruz aslının Afyon ile Döğer arasında icrasını ve Üçüncü Kolordu'nun "Kırkkız dağı - Seydigazi - Akin-Kırka" hattındaki düşmana

karşı taarruz ederek, asıl taarruzu icraya memur diğer kıtaları temin etmesini münasip görüyorum. Eğer buna karar verilirse, İkinci, Birinci, Dördüncü Kolorduların ve Birinci Suvari Fırkası'nın nerelerde toplanıp, hangi istikametlerde ilerlemeleri muvafık ve mümkün olacağını ayrıca arzederim. Herhalde bu kış iyi hazırlanıp kabiliyet-i taarruziyemizi her cihetten tezyid ederek, bir bahar seferini dikkate almak hususuna son derece ehemmiyet verilmesi iktiza ettiği fikrindeyim, efendim.

İmza
Birinci Ordu Kumandanı
Ali İhsan

Bu raporu bizzat yazıp imza ettikten sonra, yaverlere verip şifre etmelerini ve hemen Cephe Karargahı'nı buldurup çektirmelerini tenbih ettim.

Sekizinci Fırka'yı, İkinci Kolordu'da gördüğüm birliklerden daha sefil ve perişan bulmuştum. Bu derece derme çatma birliklerle, nasıl taarruz yapılabileceğini, hususiyle kışın, yağmur ve kar mevsiminde nasıl ileri hareketler yapılabileceğini tekrar düşünmeye başladım. Acaba hakikaten bu haldeki birliklerle taarruz yapmak mı istenildiğini, yoksa blöf mü yapıldığını kendi kendime sordum.

Garp Cephesi Kumandanı'nın, hakikaten taarruz fikrinde ise ve Sad hareketiyle, Konya demiryolunun cenubunda toplanarak bu taarruzu yapmak istiyorsa, kendisini aldattığını ve böyle acemice, muhakemesiz teşebbüslerle elimizde mevcut ve kurulmuş binanın iskambil kağıtları gibi yıkılacağını ve her şeyin mahvolacağını, düşmanın Sakarya Muharebesi'yle elde ede-

mediği neticeyi, bizim kendi elimizle düşmana ihzar ve ita edeceğimizi, behemehal kendisine anlatmak ve bildirmek lazım idi. Bu sebeple yukarıdaki raporu yazıp göndermiş olmaklığımın iyi bir hareket olduğuna tekrar karar verdim.

Birliklerle yakından temas etmeyen, bu kumanda ve Erkan-ı Harp heyetine ahvali izah etmek ve böyle kış iptidasında tehlikeli planlar takibinin fena netice vereceğini anlatmak mutlaka lazım idi. Evvelâ menzili ıslah ve takviye etmek, cephane ikmali hakkındaki tasavvuru tamamiyle tahakkuk ettirmek icabediyordu. Bunu kendileri de ilk hazırlık şartı olarak ileri sürmüş iken, bu henüz yapılmadan, nasıl oluyor da "Sad" hareketine başlıyoruz diye kendi kendime söylenmeye başladım.

Bundan başka, orduda müthiş bir surette firar vakaları bulunduğu anlaşıldı. Bu asker, ne için kaçıyor? Sebebini aramak lazım. Sade ceza ile iş halledilmez. Bir kere idam cezasını tatbik hususunda tereddüt etmeyeceğimi kendi kumandam altındaki birliklere bildirdim. Fakat bu göz korkusu kafi değil idi. Bu adamların dertlerini, firara sevkeden ihtiyaçları ve zaruretleri öğrenmek lazım idi.

Asker ailelerine tasallut edildiğini, bîkeslere yardım edilmediğini, hattâ zabit ailelerine bile sipariş aylıklarının muntazaman verilmediğini haber almıştım. Bunlar üzerinde durarak alınması lazım gelen tedbirler zihnimde ukde teşkil ediyordu. Askerin ve zabitlerin yeise ve ümitsizliğe düşmüş olduklarını da farketmiştim. Bunun sebeplerini ararken, fena sevk ve idarenin, bakımsızlığın, müsavatsızlığın büyük rol oynadığını ve düşmanı Anadolu'dan tardetmek ümidinin

kaybedilmek üzere olduğunu, düşündüm. Hususiyle son Afyon Muharebesi bu hususta çok fena tesir yapmış ve Sakarya muzafferiyetiyle kazanılmış olan neşe ve ümit kaybolmuştu.

Biraz odamda dolaştıktan ve yemek yedikten sonra, tekrar kendi kendime, masamın başında şöylece bir murakabeye daldım:

- Eh! Ali İhsan Paşa! Söyle bakalım; dedim; kendin Cephe Kumandanı olsan, sana, emrin altında bulunan bir Ordu Kumandanı böyle bir rapor gönderse ne yaparsın?

Bu sualimin cevabını, hemen, yine kendim şöyle verdim:

- Bu kadar açık bir raporu, başıma tokmakla vurur gibi yazıp gönderen Ordu Kumandanı ya haklıdır; memleketin ve ordumuzun menfaati için yürekten feryad ediyor. O halde ben kör ve sersem bir adamım. Şimdiye kadar onun gördüğü ahvali görememiştim. Yahut, bu adam bir müfsit ve münafıktır. Ahvali fena tefsir ederek ve göstererek, bizi taarruz fikrimizden vazgeçirmek istiyor. Düşman, Böh! deyince geri çekilecek ve kaçacak vaziyette yıpranmış iken bu güzel fırsattan istifade etmekliğimizi istemiyor. Bu işin hakikatini meydana çıkarmak için hemen teftiş ettiğini bildirdiği aynı fırkayı yarın sabah ben de göreyim; onu da çağırayım. Ahval dediği gibi ise, hakkını teslim ederek (Sad) hareketinden şimdilik vazgeçelim ve ilkbahara kadar çalışalım. Dediği gibi değil ise, şu herifi adamakıllı haşlayıp ağzının payını vereyim.

Kendisine güvenen ve iş görmek isteyen bir kumandan ancak böyle düşünebilirdi; ben bir ordu kumandanı tarafından mafevki bulunan diğer bir ordu

veya cephe kumandanına bu derece ağır ve hakikatları, tokmakla kafasına vurur gibi ve herkesçe malum müfredatı birer birer ve tekrar tekrar sayıp dökerek, adeta bir cahile öğretir gibi, mufassal bir rapor yazmak mecburiyetine düştüğümden dolayı pek müteessir idim. Ne yapalım ki, anlayana sivrisinek saz, anlamayana davul zurna az gelir, demişler. Davul zurna çalmak zaruretine uğradım. Bu ahval içinde ve kış ortasında yeni bir Sarıkamış felaketinin önüne geçmek için başka bir çare bulamadım.

- Bekle bakalım, Ali İhsan, ne cevap alacaksın? Veya ne mukabele göreceksin? dedim.

19 Teşrinievvel'de Aziziye'ye gelmiş olan İsmet Paşa'dan 1920 gecesi aldığım bir şifrede 20/10/1921 sabahı İkinci Kolordu mıntıkasını gezeceği ve akşamı Bolvadin'de geçireceği yazılı idi. Kendi kendime:

- İşte gördün mü? Raporumu okuyunca yerinde tetkike geliyor; çok iyi; dedim.

Sabahleyin "Aziziye-Bolvadin" yolundan İkinci Kolordu mıntıkasına ayrılacak yere otomobil ile gidip bekledim. Biraz sonra, İsmet Paşa geldi. Beraber İkinci Kolordu Karargahı'na gittik. Orada hoş-beşten ve umumî laflardan sonra, yemek yedik; müteakip Yedinci Fırka mıntıkasına gittik. Geçen gün vermiş olduğum emir yapılarak yolların, otomobil geçecek surette ıslah edilmiş olduğunu gördüm. Tabiî memnun kalarak Kolordu Kumandanı'na teşekkür ettim; fakat içimden de:

"Be efendiler, şunu kendiniz daha evvel düşünerek neden yapmamıştınız? Benim Malta'dan gelip size ihtarım mı lazım idi?" demekten fariğ olamadım.

Yedinci Fırka'nın Kumandanı Yarbay Hüseyin Hüsnü Emir (Erkilet) Bey idi. Hazırlanmış olan iki ta-

buru teftiş ettik. Evvelce gördüklerimin aynı idi. En yüksek bir tepeye çıkıp düşman mevzileriyle bizimkileri uzaktan gözden geçirdik. Fırsatı ganimet ittihaz ederek iki hafta evvel yapılmış olan Afyon Muharebesi hakkında hazır bulunan kumandanlardan izahat istedim; İsmet Paşa can kulağıyla dinlemeye başladı; gerek Kolordu Kumandanı Miralay Salahattin Adil Bey, gerek Yedinci Fırka Kumandanı Yarbay Hüseyin Hüsnü Bey ve gerek o zaman Üçüncü Kafkas Fırkası Kumandanı olan Ordu Erkan-ı Harp Reisi Yarbay Halit Bey birer birer arazide göstererek izahat ve tafsilat verdiler.

Bu esnada haber aldım ki, bu Kolorduyu İsmet Paşa, şimdiye kadar hiç görmemiş. Maraş taraflarında iken Sakarya Muharebesi başlamazdan biraz evvel Garp Cephesi'ne getirilmiş; bugün ilk defa bu Kolordu'yu görüyormuş.

Cephe Kumandanı, hâlâ dün kendisine gönderdiğim acı rapordan, bahis açmamış idi. Ben önüne dökülerek birliklerimizin perişan halini söylemeye başladım. Diğer kolorduları bilmediğim için, gerek bu İkinci Kolordu'nun ve gerek Sekizinci Fırka'nın pek fena olduklarını, ne talim ve terbiye, ne zapt-u rapt, ne kıyafet, ne techizat vesaire bulunmadığını söyledim.

İsmet Paşa, hâlâ benim raporumdan bir şey söylemeyince, şüphelendim; sormaya mecbur oldum. Bu şifreli raporumu Aziziye'de almış oldukları için, baş tarafını bir parça açmışlar ve tamamlanmayarak yola çıkmışlar; henüz raporun muhteviyatından haberi yok imiş. Kendi yaverine sorarak şifreyi istedim; gösterdi. "Evet, budur" dedim ve izahat verdim. İsmet Paşa şifreli raporu eline alarak evirdi, çevirdi; bazı yerleri açık

bırakılıp ancak gizli kalması lazım gelen yerleri kapatılmış olan bu şifreye karşı bir şey söylemiş olmak için:

- Fena kapatılmış, dedi.

Nihayet anladık ki, Bolvadin'e gelmekten maksadı, fırkaları, kolorduları, mevzileri görüp tetkik etmek değil imiş; Konya'daki Menzil Müfettişi Albay Kazım Bey'i de Bolvadin'e çağırarak başlamak istedikleri "Sad" hareketi münasebetiyle iaşelerinin temini meselesini görüşmek imiş...

Kendi kendime:

- Eh! dedim; her gün sabahları öğleye kadar herkesi, minelbab ilelmihrab (kapıdan mihraba kadar) uyumaya alıştığı Garp Cephesi Karargahı'nda, gece gelen şifreli raporlar, işte böyle yaverlerin elinde halledilmemiş kalır. Sabahleyin erken kalkıp bu şifreli raporu halletseydiler, Cephe Kumandanı, hareket etmezden evvel okumuş olurdu. Bizim büyük bir ehemmiyetle yazarak üzerine "Gayet aceledir ve mahremdir" işaretini koyup çektirdiğimiz şifreli raporun böyle henüz açılmamış bir halde yaverin cebinde çıkmasına canım sıkıldı. Benim yaverim olsaydı, derakap onu şiddetle haşlar ve bir daha yapmamasını tenbih ve temin eder idim; fakat Cephe Kumandanı, köş dinlemiş galiba, hiç kızmadı ve yaverine bir şey söylemedi; bu şekilde çalışan bir kumanda heyetiyle, taarruz hareketinde işlerimiz nasıl yürüyecek diyerek üzüldüm.

Bugün İkinci Kolordu mıntıkasında iken, kıta kumandanlarının bir fırkamızın bir düşman fırkasına muadil olduğu fikrine iştirak etmediklerini, topçumuz takviye edilmek şartiyle, müdafaada bir fırkamızın bir düşman fırkasına mukavemet edebileceği kanaatini izhar eylediklerini söylemiştim. İsmet Paşa, bu hususta

fırka ve kolordu kumandanlarına, bizzat sualler sormuş ve aynı cevapları almıştı.

Henüz benim şifrem açılmamış olduğundan, okusun da kararını versin fikriyle, ben mufassal izahat vermedim. Yalnız "Teftiş ettiğim kıtaların çok noksanları var. Hususiyle ayakkabı, çamaşır, esvap ve kaput ihtiyacı pek şiddetlidir. Bunlar temin edilmedikçe, kışın bir taarruz icrası, yeni bir Sarıkamış felaketi doğurur. İlkbahara kadar noksanlarımızı ikmal edelim, o zaman taarruz edelim teklifini havi mahrem bir rapordur" dedim.

Bir an evvel Fransızlarla itilaf aktedilerek onlardan, silah, top, makineli tüfenk, cephane ve tayyare alınması lüzumunu ileri sürdüm. İsmet Paşa, bahsi değiştirdi: Ordu Erkan-ı Harp Reisi olan Halit Bey'in nasıl olduğunu, İkinci Kolordu Kumandanı hakkında bir şey söyleyip söylemediğini sordu. "Çok gevşek ve kıtaat ile uğraşmaz; olmayacak ve yapılmayacak şeyler emreder" dediğini söyledim. İsmet Paşa: "Araları pek iyi değildir" cevabını verdi. Geç vakit Bolvadin'e geldik.

Konya'dan gelmiş olan Garbi Anadolu Menzil Müfettişi Albay Kazım Bey'le "Sad" hareketi için lazım olan menzil işlerini uzun boylu müzakere ve tetkik eden İsmet Paşa, birtakım mukarrerat ittihaz ederek 22 Ekim günü, "Beylikköprü"de, Ankara'dan oraya gelecek olan Fevzi Paşa ile görüşmek üzere Bolvadin'den hareket etti; bu esnada benim raporumun açılarak kendisine verilmiş olmasını ve benim verdiğim tafsilat üzerine Menzil Müfettişi ile eksiklerin ikmali çarelerinin aranılmış olmasını tahmin ve muhtemel addettim. Bana hiçbir şey söylemediler.

Kendi kendime düşündüm:

Bu adamlar, "Sad" hareketinin icrasına karar veriyorlar. Fakat bu hareketin icrası için, ilk önce halli lazım gelen menzil işleri henüz tanzim ve ikmal olunmamıştır. Şimdiye kadar "Ankara-Beylikköprü" demiryoluyla yapılan cephe ikmal işleri, şimdi "Sad" hareketi icabı olarak "Konya-Çay" demiryoluyla yapılacaktır. Bu iş, tamamiyle temin edilip Çay'a gelen demiryolu boyuna en aşağı on fırka için on günlük yiyecek ve yem idhar edilmeyince ve 14/10/1921 tarihli direktifte bahsedildiği veçhile top başına hiç olmazsa 500 mermi geriden celb ve ihzar olunmadıkça "Sad" hareketine başlamak çılgınlık olur; böyle bir şuursuz hareketin yapılmayacağını ve verdikleri direktife de aykırı olacağını düşünerek ahvale ümit ve sükunetle bakıyordum; her halde benim raporumun müsbet tesir icra edeceğini zannediyordum. 14/10/1921 tarihli direktife tekrar baktım: "Ordunun cenuba naklinden evvel kati muharebe için muktazi ihzaratın hitam bulmuş olması lazımdır. En mühimmi cephane ikmali olan bu ihzaratın hitam bulmuş olması tabiriyle top başına 250 merminin kıtaatın yanlarında nakli mümkün olacak surette ikmal edilmiş ve top başına lakal 250 merminin de "Konya-Akşehir" şimendiferine nakledilmiş bulunması murad edilmektedir. İhzaratın hitamında Birinci ve Dördüncü Kolordularla belki Üçüncü Kolordu, İkinci Kolordu'nun gerisinden şimendifer hattının cenubu garbisine naklolunacaktır" ibarelerini tekrar tekrar okudum. Eğer bu cümleleri tam bir şuur içinde düşünüp yazmışlarsa, bunlar yapılmayınca, ne Birinci ve ne de Dördüncü Kolordu'nun cenuba hareket ettirilmeyeceği aşikardır. Henüz ileri deki birlikler nezdinde bi-

le top başına 250 mermi tamamlanmamış ve bunları taşıyacak nakliye vasıtaları temin ve ikmal edilmemiş olduğundan, kendi kararlarına muhalif icraatta bulunamazlar, diyordum.

Keza 17/10/1921 tarihli emirde "Mukarrer olduğu veçhile, ordu kısmı küllisinin yeni tahaşşüd için pek yakında cenuba tahrikine başlanılacaktır. Cephane ikmalinin mübrem olan kısmı hitam bulmak üzeredir" denilmesine göre, yine cephane ikmalinden evvel harekete geçilmeyeceği teyid olunmakta idi.

22 Ekim sabahı İsmet Paşa, Bolvadin'den hareket ettikten sonra, şimdiye kadar, Garp Cephesi Kumandanlığı'ndan almış olduğumuz direktifleri ve harp vaziyetini dikkate alarak, Birinci Ordu'ya düşman karşısındaki vazifesi hakkında ilk ordu emrini yazarak tebliğ ettim:

(İki numaralı krokiye müracaat)

Bolvadin'den: 22/10/1921
Birinci Ordu Kumandanlığı
Erkan-ı Harbiyesi Birinci Şube: 131
Ordu Emri, Numara - 1

1- Bugüne kadar alınan haberlere nazaran düşmanın Üçüncü Kolordusu, üç fırkasiyle Eskişehir civarında, On birinci Fırkası, ihtimalen Eskişehir ile İznik Gölü arasındadır. Bir düşman fırkası, Seydigazi cenubu garbisinde Ak-İn civarında; İkinci Kolordu, üç fırkasiyle Ayazin, Dinar ve Gazlı-göl civarlarında; Birinci Kolordu, üç fırkasiyle Bal Mahmut - Afyonkarahisar mıntıkasında, Dördüncü Fırka da Dumlupınar - İslamköy mıntıkasındadır. Bundan başka, Ahad Köyü, Çiv-

ril, Nazilli taraflarında demiryolunu muhafazaya memur müstakil alaylar bulunmaktadır. Düşmanın elyevm işgal ve tahkim etmekte olduğu mevzi, şimalden itibaren "Bozdağı - Sarıkavakça dağı - Kırkkız dağı - Seyidgazi şark ve cenubu - İmer - Bostanlı - Susuz şarkındaki Güzelim dağı - Çavdarlı - Süğlün şimali - Kalecik tepesi - Kılıçarslan beli - Aşur veya Ahur dağı - Toklu siyrisi - Ahad köyü - Ahad dağı - Işıklar dağı - Işıklı gölünden itibaren Kuruçay'a karışan derenin ve Kuruçay'ın ve Banaz ve Menderes çaylarının şimal sahili" hattındadır. Son zayiattan sonra düşman piyade bölüklerinin 60-80 mevcudunda bulundukları ve düşmanın harbin neticesinden ümitsiz göründüğü ehemmiyetli bir tazyik karşısında "Sevir" paçavrasında yazılı olan çizgiye kadar çekilip orayı müdafaa niyetinde olduğu zannediliyor.

2- Kocaeli Grubu Marmara ile Bozdağı arasındaki mıntıkayı setir ve temin ediyor. Karargahı Geyve'dedir. Üçüncü Kolordu, "Beylikköprü - Sivrihisar - Sarıkavak - Karakaya Derbendi" mıntıkasındadır. Karargahı Halilbag'dadır. Dördüncü Kolordu, "Çifteler - Aktaş - Vaysal - Kadıköy" mıntıkasında ve karargahı Çandır'dadır.

Birinci Kolordu "Aziziye - Bayat" mıntıkasında ve karargahı Aziziye'dedir. Birinci Süvari Fırkası, Hüsrevpaşa Hanı civarındadır. Şimdilik bu kıtaat Sivrihisar'daki Garp Cephesi Kumandanlığı'na merbutturlar.

3- Birinci Ordu, mukarrer taarruz başlayıncaya kadar Samanlı dağ cenubundaki "Bavurdi - Çobanlar" hattiyle Afyonkarahisar cenubundaki "Karaarslan - Teke yaylası - Savran cenubundaki sırtlar - Ceviz Boğazı - Hasan Köy - Songurlu - Kuruçay - Banaz ve

Menderes çayları" hattındaki mevzilerini müdafaa ve "Aziziye - Bolvadin - Çay - Sandıklı - Dinar" yolunu ve "Dinar - Denizli" demiryolunu setr ve temin edecektir.

4- İkinci Kolordu, Samanlı dağ cenubundaki Ayazin deresi dahil olmak üzere, buradan itibaren "Bavurdi - Karaağaç deresi - Şark sırtları - Fileli - Garp sırtları" hattını Akar çaya kadar tahkim ve müdafaa edecektir. Pek faik düşman karşısında çekilmeye mecburiyet halinde, "Yürük köyü - Paşa dağı" hattını mussırane müdafaa edecektir. Maahaza, birinci hatta terketmek zamanını Ordu Kumandanı takdir edecektir. Kolordu için esas muvasale hattı "Seyidler Sultan - Emir Ali - Öz Burun - Bolvadin - Çay - Ulupınar - Akşehir" yoludur. Kolordu, buna göre, geride muhtelif mevziler intihap ve tahkim ve yolları ıslah edecektir" "Kümbet - Altıntaş - Bal Mahmut" hattına kadar istikşaf yaptıracaktır.

5- Sekizinci Fırka, 25 Teşrinievvel'de "Karaarslan - Teke yaylası" mevzilerini Altıncı Fırka'dan teslim alarak bu hattı müdafaa ve tahkim edecek ve "Karaarslan - Çay" ve "Efe Sultan - Yalvaç" istikametlerini, Afyon'dan Çifut kasabaya (Şuhud'a) gelen yolları temin eyleyecektir.

Pek faik düşman karşısında çekilmeye mecburiyet halinde "Kumralli İsali garkındaki Karakuş dağı" hattını müdafaa edecektir. keza birinci hattı terketmek zamanını Ordu Kumandanı takdir edecektir. Fırka "Akarim - Yalvaç" istikametini ve iki tarafındaki mevzileri de tetkik ve ahali vasıtasiyle ıslah ve tahkim ettirmelidir". "Gazlı göl - Bal Mahmut" hattına kadar istikşafat yaptıracaktır.

6- Altıncı Fırka, şimdiki mevzilerini peyderpey Se-

kizinci Fırka'ya teslimden sonra, Savran cenubundaki ve Haçan civarındaki sırtları müdafaa ve tahkim edecek ve kısmı küllisini"Ekinhisar - Orgül - Kara Sandıklı - Kütük" civarlarında toplu bulundurarak "Afyonkarahisar - Dumlupınar" hattından Sandıklı'ya doğru gelen yolları ve "Sandıklı - Dinar" yolunu temin eyleyecektir. "Sandıklı - Dinar" yolunun tarafeynindeki mevzileri keşif ve ahali vasıtasiyle tahkim ettirecektir. "Gazlı Göl - Dumlupınar" hattına kadar istikşafat yaptıracaktır.

7- Piyade Birinci ve İkinci Adana Alaylariyle, Otuz Dördüncü ve Müstakil Süvari Alaylariyle ve Çivril müzaheret taburiyle takviye edilmiş olan Beşinci Kolordu, Eldediz'e dahil olmak üzere, buradan itibaren "Ceviz Boğazı-Ahad köyünün şark ve cenubundaki tepeler - Susuz Dağı - Hasan Köy - Işıklı Köy - Yavuzca Çiftlik - Çitak - Bagirli - Süller" hattını setr ve temin ve tahkim edecek ve bu hattan Sandıklı ve Dinar'a doğru gelen yolları ve demiryolunu temin eyleyecek; Bal Mahmut garbındaki Akçaşehir ile Alaşehir arasındaki demiryoluna kadar istikşafat icra ve mümkün oldukça demiryolunu tahrip ettirecektir.

8- "Dişli - Yeniköy - Efe Sultan - Dadak - Susuz - Gazay - İncirli" hattı gerisine başka kıtaatın gelmesi muhtemel olduğundan, kolordularla fırkalara mensup kıtaatın bu hattan daha cenup ve şarkta bulunmaması lazımdır. Bu hat üzerindeki köylerden istifade edilebilir.

9- İkinci Kolordu ve Sekizinci Fırka Özburun, Bolvadin ve Çay menzillerinden Altıncı Fırka ile Beşinci Kolordu Sandıklı ve Dinar menzillerinden istifade edeceklerdir:

10- Ordu Karargahı şimdilik Bolvadin'dedir.

İmza
Birinci Ordu Kumandanı
Ali İhsan

Tarzı Tebliğ:

İkinci Kolordu ve Sekizinci Fırka Kumandanlıklarına tahriren.

Beşince Kolordu ve Altıncı Fırka Kumandanlıklarına şifreli telgrafla ve tahriren.

Garp Cephesi Kumandanlığı'na berayı malumat tahriren.

17/10/1921 tarihiyle Garp Cephesi Kumandanlığı'ndan gelmiş olan emrin sonunda "Beşinci Kolordu'nun bir piyade fırkasiyle takviye edilmesi icap edecektir. Dinar mıntıkasına tahrik edilecek olan bir piyade fırkası yerine, lüzumu halinde ordu kısmı küllisinden bir fırkanın süratle emrinize gönderileceğini arzederim" fıkrası var idi. Cephenin bu emrini, yukarıdaki ordu emrinde zikredildiği üzere, Altıncı Fırka'yı garp tarafa kaydırmak ve Beşinci Kolordu'yu Adana piyade alaylariyle takviye etmek şeklinde tatbik ettim. Altıncı Piyade Fırkası'nı elimden çıkarmak istemiyordum. Beşinci Kolordu Kumandanı Fahreddin Paşa'nın emrine bir piyade fırkası vermeyi muvafık görmemiştim. Çünkü bu piyade fırkasını her tarafa yayacak ve suvari fırkalarını geri çekecekti. Altıncı Fırka'ya yazık olacaktı...

Sekizinci Piyade Fırkası, Birinci Ordu'nun biricik ihtiyat kuvveti idi. Bunu da cepheye sürünce, Ordu Kumandanı'nın, bir muharebenin cereyan tarzına tesir

ve müdahale yapması imkanı kayboluyordu.

Bunu hoş görmeyeceğimi evvelden düşünen Cephe Kumandanı, yeni bir fırka gönderileceği vaadiyle bizi avutmak ve oyalamak istiyordu. Nitekim, böyle bir fırka asla gönderilmemiştir.

Dinar bölgesine vaktinden evvel, fazla kuvvet sevkini zararlı görüyordum. Zira, bu suretle düşmanın dikkati, vaktinden çok evvel, o tarafa çekilmiş olacaktı... Bu ciheti, 21 Ekim günü Bolvadin'de bulunan İsmet Paşa'ya şifahen izah etmiş idim; fakat kabul ettiremedim. Altıncı Piyade Fırkası, diğer fırkalara nisbetle daha dolgun mevcutlu ve kumandanı da, bence, Birinci Dünya Harbi'nde tecrübe edilmiş olduğundan hiç olmazsa bu fırkayı ordunun sol cenahında, elimde, toplu tutmayı düşünerek, Ordu Emri'ni yazmıştım.

Bütün Garp Cephesi'nde elde mevcut kuvvetleri, zincirvari birinci hatta yaymak zihniyeti hakim ve adet olmuş gibi idi. Bir yandan birinci hattın yorucu hizmeti, diğer taraftan yol ve tahkimat işleri, birliklerin talim ve terbiye ile meşgul olmalarına imkan vermiyordu. Çok zayıf mevcutlu birliklerden takatlerinin üstünde iş, hususiyle tahkimat işleri isteniliyordu; bu sebeple hiçbiri yapılamıyordu. Ben, köylerdeki yol ve tahkimat işlerinde civar köylülerden gönül rızasiyle istifadeyi düşünmüştüm. Garp Cephesi Kumandanı, bunu, bir tariz ve tenkid vesilesi yaptı. Halka işkence yapmak ve angarya yaptırmak telakki eyledi. Hatta bu cihet, 1922 senesinde, aleyhime tertip edilen ithamnamede bir hususi yer tutmuştur. Halbuki 17/10/1921 tarihli emirde, Garp Cephesi Kumandanı "Ahali vasıtasiyle gece ve gündüz çalışarak tahkim ettirilmesi elzemdir" ibaresiyle bunu bize kendisi tavsiye etmiş idi.

23/10/1921 Cumartesi sabahı, henüz Afyon'un doğu cenubunda Efe Sultan civarında bulunan Altıncı Fırka'yı teftiş için gittim; Sekizinci Fırka Kumandanı Kazım Bey'i de yanıma alarak, yeni vazife alacağı cephe kısmını beraber görmeği tensip ettim. Altıncı Fırka birliklerini de arzu ettiğim derecede iyi bulamadım. Yalnız diğer fırkalara nisbetle biraz daha düzgünce idiler; belki Birinci Ordu Kumandanlığı'na tayin olunduğumu haber alınca, Fırka Kumandanı, iki haftalık hususi gayret ile fırkasını çalıştırmış ve biraz terakki temin eylemişti. Altıncı Fırka kumandanı Nazmi Bey, Birinci Dünya Harbi'nde, tabur ve alay kumandanı olarak maiyetimde uzun müddet hizmet etmiş ve benim kumanda metodlarıma, usulüme ve ehemmiyet verdiğim noktalara vakıf idi. Talep ettiğim ıslahatı takip ve bu yolda ısrar edeceğimi biliyordu. Bu sebeple, birkaç günlük fırsattan istifade ederek hazırlanmış olabilirdi. İsmet Paşa, bu fırkayı hepsinden fena bulacağımı, çünkü uzun müddet müstakil kalmış olduğunu, Bolvadin'de iken bana söylemişti. Fakat ben, 23 Ekim'de bu fırkayı diğerlerinden daha iyi bulmuştum. Bu fırkanın emrinde "Adana Müfrezesi" namiyle ve Binbaşı Ali Ratip Bey kumandasında iki Adana Piyade Alayı, Topçu, Suvari ve Makineli Tüfenk birlikleri var idi. Ali Ratip Bey "Sinan Paşa" lakabiyle Adana cephesinde büyük yararlıklar göstermiş ve muvaffakiyetler elde etmiş çalışkan ve hamiyetli bir subay idi. Edirne Harbiye Mektebi'nde talebemden olan bu genç subayı, simsiyah bir sakal ile görünce şaşırmıştım. Gerek kendisi ve gerek maiyetindeki cesur ve vatansever Adanalıları tebrik ve takdir eyledim. Ancak Adana Piyade Alaylarının mevcutları çok az olduğundan ve kendile-

rini milis halinde gördüğümden; bunların bir alay halinde tensik edilmesini tensip eylemiştim; fakat İsmet Paşa'ya bu fikrimi kabul ettiremedim. Sinan Paşa, ünvaniyle çalışıp bize Kilikya'yı kazandırmış olan hamiyetli talebemi, bir alay kumandanı olarak aynı yerde kullanmayı da muvafık bulmadığım cihetle, gösterdiği arzusuna uyarak, Milli Müdafaa Vekaleti emrine gönderdim. Bu zat, 1919 senesi ilk aylarında Fransızlar Adana'yı işgal ederek Pozantı'ya doğru ilerledikleri zaman kendiliğinden ve herkesten evvel silaha sarılmış ve o zaman kumanda ettiği jandarma bölüğünü, yerli vatanseverlerle beraber Pozantı cihetine sevkederek Fransızları durdurmuş bir kahraman idi...

Şimdi Seyhan Milletvekili Sinan Tekelioğlu adiyle Büyük Millet Meclisi'nde milli vazifesini görmektedir. Orduda firar vukuatını pek çok gördüğümden; bu meselede, hususi ve şiddetli tedbirler almak kararını verdim. 19 Ekim'de neşretmiş olduğum Ordu Emri Yevmisi'nin son fıkrasında firarın süratle önünü almak lazımdır. Bunun için her müstakil fırka ve kolordu, köylerde suvari devriyeleri dolaştırarak firarı askerleri derdest ettirmeli, serian divanıharpleri yapılarak idam hükümleri tasdik ve icra için Ordu Kumandanlığı'na iş'ar olunmalıdır. Devriyelerin dur! emrine itaat etmeyenlere derekap ateşle mukabele edilmelidir. Gerek devriyeler ve gerek her zabit, ötede beride rastgeldikleri efradda ve mükellefiyet sinleri dahilindeki genç köylülerde askerlik vesikası arayarak, vesika göstermeyenleri firari ad ile derdest ve en yakın kumandana teslim etmelidirler" emrini verdim.

21/10/1921 tarihli beş numaralı Ordu Emri Yevmisi'nin üçüncü maddesinde şu tamimi yaymıştım:

"Dün gördüğüm Yedinci Fırka kıtalarında da pek çok noksanlar ve ihmaller göze çarpıyordu. Geriden tedarik edilmesi zaruri şeyler için mütemadiyen çalışıyoruz. Ancak tüfenklerin pisliği, kayışsız veya ipsiz tüfenklerin, silah doldurmasını ve emniyete getirmesini, nişan almasını layikiyle beceremeyen neferlerin mevcudiyeti vesaire gibi şeyler, küçük büyük, mafevklerin lüzumu kadar himmet göstermediklerine delalet ediyordu. Tahkimat vesairede, kazma, kürek adedine göre efradın çalışması vesair efradın aynı mahal civarında talim ve terbiye ve tathirat ile iştigal etmeleri lazımdır. Talim ve terbiye ile sık sık iştigal esnasında kafi görmediğim zapt-ü raptı da tezyide dikkat edilmelidir."

Şu ihtarım, o zamanki birliklerin halini gösterir. Diğer taraftan "Lekeli Hümma - Tifüs" denilen menhus hastalık başgöstermişti. 23. Fırka'dan bir hasta, Bolvadin hastahanesinde, bu hastalıktan vefat ettiğinden; 22/10/1921 tarihli Ordu Emri Yevmisi'nde, bu hususa dikkati çekmiş ve yapılması lazım gelen tathiratı izah ederek, hastalığın önüne geçilmesini talep etmiştim. Bu hastalık, kış ilerledikçe sirayet ve intişarını, tehditlerini çoğaltabilirdi.

23/10/1921 günü Altıncı Fırka'yı teftiş ettikten sonra, ertesi günü neşrettiğim 8 numaralı Ordu Emri Yevmisi'nin birinci maddesinde şu tebliği yaptım:

"Dün Altıncı Fırka kıtaatını ve Afyon kasabası cenubundaki mevzilerini tetkik ve teftiş ettim. Fırka'nın yeni teşekkülü ve müfrez kalması hasebiyle fena olması muhtemel olduğunu işitmiş idim. Bu kulak dolgunluğu ile gittiğim halde, fırkaya mensup kıtaatı evvelce gördüğüm kıtalardan bir derece yüksek buldum. Bu-

nun için tekmil fırka zabitanına ve fırka kumandanına teşekkür ederim; fakat buna rağmen, diğer fırkalar gibi, bu fırka da henüz iyi, talim ve terbiyesi ve inzibatı mükemmel ve her türlü vazife-i harbiyeyi iyi ifaya muktedir bir fırka değildir. Tekmil kıtaat gibi, bu da son derece talim ve terbiyeye ve zapt-ü rapta ehemmiyet vererek çalışmalıdır. Zabitanın ve ümeranın talim ve terbiyelerine de ayrıca ehemmiyet verilmelidir. Her yerde olduğu gibi bu fırkada da, talimnameye muvafık kumanda ve emirler vermeyi unutmuş kumandanlara rastgeldim. Talimane haricinde uydurma nizamlar gördüm; silahını doldüramayan, doğru nişangah tanzim edemeyen neferler, iyi yürüyüp koşamayan, yerinde yatıp kalkamayan kıtalar gördüm. Silahlar pis, kasaturalar nakıs, emniyet ve keşif hizmetleri hemen yok denecek derecede az idi. Tekmil kıtaatın çok çalışmasını ve ayrıca zabit kursları, nazarî ve ameli tedrisat yapılmasını talep ederim."

Bütün kumandanlarda, ellerindeki birlikleri bir zincir gibi düşman karşısında birinci hatta sokmak adetinin yerleşmiş olduğunu gördüğüm cihetle, 23/10/1921 tarihli ve yedi numaralı Ordu Emri Yevmisi'nde de şu ihtarlarda ve taleplerde bulunmuştum:

"Kıtaatın zapt-ü rapt talim ve terbiye noksanı çoktur. Bu hal ile muvaffakiyetli muharebeler icrası mümkün değildir. Gerek efradın ve gerek zabitanın mafevkleri tarafından mütemadiyen ders ve talim ve ameliyatlarla yetiştirilmesi lazımdır.

Bu maksat için kıtaatı toplu bulundurmalı ve lüzumsuz dağınıklıktan içtinap edilmelidir. Tahkimat ve yol tamiri gibi işler için, çok adam kullanmaya ihtiyaç yoktur. Hergün, kazma kürek adedinin iki misli efra-

dın bu işlere tahsisi, bunun için de tabur veya alaylarda tahkimat için münavebe usulüne riayet edilmesi, bir bölük veya tabur, tekmil kazına kürekler ile beraber tahkimat ile meşgul olurken, diğer bölük veya taburların da talim ve terbiye ile iştigal etmeleri lazımdır. Ahali mevcut olan yerlerin tahkimat ve yol tamiri işleri için onlardan da istifade edilmeli; her fırkada istihkâm bölüklerinin mevcutlarını arttırarak, bu işlerde en çok bu bölükler istihdam olunmalıdır.

Herhalde, tahkimattan evvel, zapt-ü rapt, talim ve terbiye lazımdır. Bunlar olmazsa, kazılan çukurlar birer mezar olur.

Düşmanın ne kadar oynak olduğu ve burada görünen kuvvetlerini kolayca başka tarafa kaydırarak, ertesi gün hemen aynı kuvvetlerle başka tarafta ne kadar suhuletle muharebe ettiği taayyün etmiş bir haldir. Buna karşı, bizim de aynı manevra iktidarını göstermemiz lazımdır. Bu iktidar, ancak derinliğine tertibat ile ve talim ve terbiye mükemmeliyeti ile istihsal edilebilir. Bunun için, her kıta kumandanı, kıtasını zincir gibi bir hatta dizmemeli; gerek sükun zamanlarında ve gerek muharebelerin iptidasında, birinci hatta az kuvvet koyarak; kuvvetinin üçte ikisini ikinci ve üçüncü hatlar halinde umkan inkisam ettirmelidir. Bu tertibat tatbik edilince, ihtiyatlar çoğalır; hangi taraf fazla tazyika maruz kalırsa, tazyik görmeyen yerlerin üçüncü ve hatta ikinci hattaki ihtiyatları alınarak, tazyik gören tarafa sevkolunabilir. Keza işgallerine lüzum görülmeyen yerler veya cephelerinde düşman kalmayan birinci hat kıtaları hemen toplanarak beyhude avare kalmalarına meydan verilmemeli ve bu suretle yeniden yeniye ihtiyatlar tedarikine daima dikkat

olunmalıdır."

Ordu emri yevmilerinde sık sık yaptığım bu ihtarlar, kendilerinden muvaffakiyetli bir taarruz icrası beklenen birliklerin ne halde olduklarını ve kendilerinde bu hal devam ettikçe, muvaffakiyetli bir taarruz değil, sebatlı bir müdafaa muharebesi yapmak bile beklenemeyeceğini gösterir. Herhalde, Birinci Ordu'da emrim altına verilen birliklerin hemen hareket ve taarruz icrasına muktedir olmadıkları ve çok çalışmak lazım geldiği anlaşıldığından; yanlış ve zararlı kararlar verilmesinin önüne geçmek maksadiyle, ordunun bu kusurlarını hiç gizlemeden mafevk makamlara anlatmak için her fırsattan istifadeye lüzum görmüştüm. Esasen Garp Cephesi Kumandanlığı'nın 14 ve 17 Ekim tarihli direktiflerinde ve emirlerinde de ikmali zaruri bulunan bazı noksanlar ileri sürülmüş olduğu için, bu emirlere ve kararlara dayanarak neticeye sükun içinde bakıyor ve çalışmalarımıza devam ediyorduk. Bu ahval içinde Garp Cephesi Kumandanlığı'ndan makul kararlar, tedbirler ve cevaplar beklerken 23/10/1921 akşamı gece yarısına doğru gelen ve aşağıya ayniyle dercedilen emir, hayretimizi mucip oldu.

KIŞIN TAARRUZ İCRASINDA ISRAR EDİLİYOR

Bu şifreli emir, benim 19/10/1921 tarihli raporuma cevap teşkil ediyordu. Pek haklı olarak beklediğim makul kararlar yerine, kışın taarruz icrasında ısrar ediliyordu:

Zata mahsustur.
Şifre
(Kırmızı iki ay işaretli)
Birinci Ordu Kumandanlığı'na
Garp Cephesi'nden: 23/10/1921

22/10/1921 öğleden sonra Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi ile mülakat ettim. İhtiyacatı takrir eyledim. Kıtaatımıza elli bin kat melbusatın tevziini müteakip harekete başlanabilmesinin mümkün olacağını kabul eyledik. Bu babda, yakında müsbet netayiç tahmin ediliyor. Mersin'den ümit mevcuttur. Bir taraftan nevakısın ikmaline başlanılarak, diğer taraftan kıtaatımızın tanzimi ile uğraşılarak; "Sad" için tasmimatın muhafazasına karar verilmiştir. Reis Paşa, umumi seferberlik halinde, ilkbahara kadar orduyu muhafaza etmek kabul olmayacağı noktasında ve ilk mübrem nevakısı ikmal ederek, sürat-i mümküne ile netice almakta bilhassa ısrar eylemiştir. Elli bin kat melbusatı evvelemirde her fırkanın 3000 safda tüfengi için tahsis etmek muvafık olacağı düşünülmüş olduğunu arzederim efendim.

İmza
Garp Cephesi Kumandanı
İsmet

Bu cevabı okuyunca, kızmakla beraber, raporumun tesiri görüldüğünü ve kendilerinin de fırkaların ahvalini benim gibi görmeyi kabul ettiklerini anladım. Garp Cephesi'nde bugün suvariler hariç cem'an on beş

piyade fırkası var; beher fırkaya üç bin elbise ve kaputtan cem'an 45000 kat elbise verilecek; geri kalan, suvarilere vesaireye verilecek demek oluyor. Eğer bu 50 bin elbiseyi süratle ve tamamiyle verebilirler ise iyi bir şey olur. Mersin'de Fransızların metrükatından, Antalya'da İtalyan malı melbusattan istifade olunacağı tahmin ediliyormuş...

Bunlar gelip tevzi edilinceye kadar, elbette cephane noksanı da ikmal olunur; benim tahminime göre, bu işlerin arkası ancak iki ayda alınabilir idi. O zaman, tam kışın şiddetli zamanında acaba taarruz edecekler mi?

Daha sonraki notlarımı tetkik ettim: 13/12/1921 tarihine kadar, yani takriben iki ay sonra, bize gelip de tevzi ettiğimiz melbusat, 7549 adet ceket, 7758 adet pantolon, 1755 adet kaputtur.

Antalya'ya gelip de, bu tarihte yolda olanlar da: 8000 elbise, 12000 kaput, 6000 portatif çadır bezinden ibarettir. Şu halde bunlar da geldikten sonra, yani Aralık ayı sonunda, ancak 15500 elbise, 13755 kaput ve 6000 adet portatif çadır almış oluyoruz. Bu miktar ancak beş fırkanın muharip piyadesini giydirmeye kafi gelmiş oluyor demektir. Bu esnada, Birinci Ordu'nun mevcudu kesirsiz 50 bin kişi olduğundan; ihtiyacın ancak üçte biri temin edilmiş oluyordu. Garp Cephesi Kumandanlığı'nın bu, 23/10/1921 tarihli şifresinin "50 bin kat melbusatın tevziini müteakip "Sad" hareketine başlanacağı" hakkındaki fıkrasına, tam bir buçuk ay neticeyi bekledikten sonra, şu yazılı rapor ile cevap vermiştim:

Garp Cephesi Kumandanlığı'na
Birinci Şube: 1375
Zata mahsustur.
Çay'dan: 13/12/1921

23/10/1921 tarihli zata mahsus şifreye cevap:

Mevzuu bahsolan 50 bin kat melbusata mukabil ordunun teşekkülünden şimdiye kadar Birinci Ordu kıtalarına:

7549 ceket
7758 pantolon
1755 kaput tevzi edilmiştir.

Bu meyanda İkinci Ordu'ya mensup İkinci Kolordu ile Sekizinci Fırka'ya verilenler de dahildir.

Geçenlerde Antalya'ya vürud edip, kıtaata tevzi listesi tebliğ edilen ve fakat fiilen henüz gelmeyen melbusat miktarı:

8000 elbise
12000 kaput
6000 portatif çadırdır.

Bundan ilk kafile olarak gelen 2400 kaput, bugün Ordu Levazım Ambarı'na alınarak Birinci, İkinci ve Dördüncü Kolordulara, sekiz yüzer olmak üzere, tevzi edilmiştir. Henüz bunlardan doğrudan doğruya Dinar'a ne geldiği anlaşılamamıştır.

Bunların kâffesinin on gün zarfında noksansız geleceği kabul edilirse, şu halde 23/12/1921'de tevzi edilmiş olacak melbusat miktarının:

15549 ceket
15758 pantolon

13755 kaput

6000 portatif çadır miktarına baliğ olacağı ve Birinci Ordu emrine girmemiş kıtalara Cephe levazımınca verilmiş olanların meçhul olduğu maruzdur.

Birinci Şube 1375 numaralıdır.

İmza

Birinci Ordu Kumandanı

Ali İhsan

Bir gün sonra Beşinci Kolordu'dan alınan 13/12/1921 tarihli telgrafa göre: 1000 takım elbise ile 4329 kaputun Dinar'a geldiği ve Beşinci Kolordu'ca teslim alındığı anlaşılmıştır.

Görülüyor ki, Cephe'nin 23 Ekim tarihli şifresinde bahsedilen 50 bin takım melbusattan, ancak iki ay sonra, üçte biri tevzi olunmuştur.

Şu vakıa ve netice, Garp Cephesi'nde menzil ve ikmal işlerinin nasıl yürüdüğünü, faraziye ve tahmin ile, hakikat arasında ne mühim bir fark olduğunu gösterir.

"Sad" hareketi diye adlandırılmış büyük bir taarruz hareketinde kati netice aranmakta idi. Bu hareke-te başlamak için 50 bin kat melbusatın bu taarruz hareketini yapacak birliklere tevzii esas şartlardan biri olarak kabul edilmiş idi. Diğer mühim bir şartı da, top başına 500 merminin celb ve ikmali işi teşkil ediyordu. Melbusat işi, iki ayda tamamlanamamış olunca, topçu cephanesi işinin de iki ayda ikmal edilememiş olacağı kolayca anlaşılır.

Garp Cephesi'nin 23/10/1921 tarihli şifresini alınca şu: "Elli bin kat melbusatın tevziini müteakip hareke-

te başlanılmasının mümkün olacağını kabul eyledik" ve "Bir taraftan nevakıs ikmaline başlanılarak, diğer taraftan kıtaatın tanzimi ile uğraşılarak "Sad" için tasmimatın muhafazasına karar verilmiştir" ve "Reis Paşa, umumi seferberlik halinde, ilkbahara kadar orduyu muhafaza etmek kabil olmayacağı noktasında ve ilk mübrem nevakısı ikmal ederek, sürati mümküne ile netice aramakta bilhassa ısrar eylemiştir" ibareleri üzerinde düşündüm:

Eğer, elli bin kat elbise ve kaput ve ayakkabı tevzi edilmedikçe harekete başlanmayacaksa ve bu kararda sebat edilirse, bu karara diyecek hiçbir sözümüz yoktur; keza bu karara aykırı hareket edilmemek şartiyle, "Sad" için tasmimatın muhafazası da kabul olunabilir; çünkü bu kadar mebusatın celb ve tevziinin iki aydan evvel yapılabileceğini hiç zan ve kabul etmiyordum. O zamana kadar, kış tamamiyle gelmiş ve soğuk şiddetle hükmünü icraya başlamış olur. Böyle kış ortasında yeni bir Sarıkamış hareketi yapmaya kimse cesaret edemez. İlkbaharı beklemek zaruri olur. Biz de o zamana kadar birliklerimizi yetiştirmek imkanını bulmuş oluruz; fakat bu kadar melbusat gelmezden evvel, kendi kararlarına aykırı olarak; kolorduları yerlerinden kımıldatırlar ve harekete başlarlar ise, felaket o zaman görünür; çünkü son fıkra, yani "Umumi seferberlik halinde ilkbahara kadar orduyu muhafaza etmek kabul olmayacağı noktasında ve mümkün süratle netice aramakta ısrar" edilmek fıkrası, endişe vericidir. Bu ısrarın manası "Kışın taarruz yapacağız" demektir.

Acaba bu ısrar kimin marifetidir? Cephe Kuman-

danı, Reis Paşa'nın ısrar ettiğini yazıyor; ama, Fevzi Paşa'nın böyle manasız ısrar ve inat göstermiş olacağını hiç zannetmiyordum. Kendisine "Kuzu Paşa" lakabını takmış olanlar, gerek yukarıdan ve gerek aşağıdan gelen tazyiklere mukavemet etmeyerek, bir kuzu gibi mülayim hareket ettiğinden dolayı, bu teveccühü layık görmüşlerdi. Mustafa Kemal Paşa, Ankara'da politika ile meşgul olduğundan, İsmet Paşa'nın bu fikirde ısrar ve inat etmiş olduğunu çok kuvvetli bir tahmin addettim; çünkü Kazım Paşa ile görüşürken "Nasıl Paşam, taarruz edeceğiz, değil mi?" diye sorup mutlaka müsbet cevap beklemesi ve "Fırkalarımız bugün düşman fırkalariyle başabaş kuvvettedir" iddiasında bulunması, bu tahmini teyid etmekte idi. Ben, ikide bir, son Afyon Muharebesi'nin acı tecrübesinden bahsettikçe, konuşma konusunu değiştirmekte idi. 19/10/1921 tarihli raporumda, sade melbusat noksanından bahsetmemiştim. Zapt-ü rapt ve talim ve terbiye noksanlarını ileri sürmüş ve birliklerimizin birer başıbozuk yığını olduğunu açıkça belirtmiş ve bildirmiştim. Bu noksanların aylarca çalıştıktan sonra bertaraf edilmesi mümkün idi. Firar vakalarının önüne geçmek lazım idi. Orduyu, umumi seferberlik halinde ilkbahara kadar muhafaza etmek kabil olmayacak diye, kış ortasında mezbahaya mı sürükleyecektik? "Sad" hareketine başlayarak taarruz etmek; taarruz etmiş olmak için yapılmayacak; elbette muvaffak olmak için yapılacak idi. Bugünkü şartlar ıslah edilmedikçe, mümkün olan süratle aranacak netice, ancak ve ancak bizim ordunun mağlubiyeti, belki de izmihlali olabilirdi.

Hususiyle, nakliye vasıtaları eksik, hareket kabiliyetleri mefkud olan birliklerimiz, kışın, çamur ve kar içinde nasıl ileri hareketler ve taarruz hamleleri yapacaklar idi? Fakat kış geçer ise çamur ve kar zorluğu bertaraf olmuş, hareket kabiliyetimiz artmış olacaktı.

Cephane meselesi, melbusat meselesi kadar mühim idi. Top başına birlikler nezdinde 250 mermi yok idi. Sade mermi adedini arttırmak değil, bunları taşıyacak nakliye vasıtaları noksanını da tamamlamak lazım geliyordu. 17/10/1921 tarihli emirde bu cihet sarahatle yazılmıştı.

Askerin ve hayvanların yiyecek ve yem meselesi ve bu hususta menzil tertibatının henüz tanzim edilememiş olması ayrıca bir üzüntü teşkil ediyordu. Bunlar tanzim edilmeden evvel, Ankara'da, Fevzi Paşa, nasıl oluyor da bana 15 güne kadar taarruza geçecekler diye öğrenmiş ve kat'i vaidlerde bulunmuş idi. İşte bu 15 gün tamam olmuştu; fakat menzil sevkiyatı ve ikmal işleri hâlâ berbat bir durumda idi.

24/10/1921 Pazar günü Garp Cephesi Kumandanı'ndan şu şifre geldi; Genelkurmay Başkaniyle 22/10/1921'de Beylikköprü'de şifahen görüştükten sonra, yazı ile maruzatını bildirmek lüzumunu hissetmiş olan Cephe Kumandanı'nın, garip fikirleri, endişe ve tereddütleri, malumat kabilinden bize bildirilmiş olan bu şifrede belli oluyordu; ve rapor, bir taarruz için menzilin hiçbir suretle hazır olmadığını anlatıyordu:

Birinci Ordu Kumandanlığı'na
Zata mahsustur.
Garp Cephesi: 24/10/1921
Şifahen olan maruzatımı tahriren de arzetmekliği-

me ve mazharı tasvip devletleri olan hususat hakkında müsaraaten cevap itasına müsaade buyurmalarını rica ederim:

Mevadı iaşe:

1- Garbî Menzil Müfettişi Miralay Kazım Bey'in ifadesine nazaran, cenupta yüz bin insan ve otuz beş bin hayvanın sekiz aylık iaşesine kafi aşar ve tekalifi milliye hasılatı olduğunu; bunun bir buçuk aylığı Dinar mıntıkasında ve altı buçuk aylığının da geri mıntakalarda olup, Dinar mıntıkasına nakli icap ettiği anlaşılmaktadır. Menderes cenubundaki aşarı nakdiyeden matlubatımız Garbî menzilce tahakkuk ettirilmektedir. Oradaki mevadı iaşenin şimendifer civarındaki mevad ile mübadele esası sureti umumiyede kabul edilmiştir.

2- Tahaşşüt ve harekat esnasında, ilk devir için Dinar mıntıkasındaki bir buçuk aylık mevadı iaşeye istinat edebiliriz. Binaenaleyh bu mevad, şimdiden depo ettirilecektir. Bu mevad istihlâk olununcaya kadar Konya hattından her gün yüz ton mevadı iaşenin muntazaman nakli tanzim olunacaktır.

3- Harekat esnasında mevadı iaşece herhangi bir buhrana maruz kalınmamak için ve ledelicap erzak mübayaatına tahsis edilmek üzere iki yüz bin liralık bir ihtiyat akçesine lüzum vardır. Bunun derhal tahsil ve itası icap eder.

4- Adana Mıntıkası Kumandanlığı'na ait Niğde menabii ve bilhassa arpasının Garp Cephesi emrine verilmesine ihtiyaç vardır.

5- Garbi Anadolu menatıkında yemeklik mevadın, nohut, fasulye, soğan, mercimek, patates, üzüm, bakla vesairenin tekalifi milliyeye tabi olduğu hakkında Baş-

kumandanlık'tan tasrihan emir verilmesi lazımdır.

Melbusat:

6- Askere beylik için tekalifi milliye olarak yerli dokuma, köy çuvalı, her köyden üç buçuk metre kumaş ve çamaşırı ve tedarik olunduğu şekilde, boy hırkası, köylü paltosu, sivil paltosu, köylü abası, Adana'dan çadır bezi gibi malzemenin fevkalade tedabir ile temine çalışılması lazımdır.

7- İhtiyacımız olan 150 bin takım melbusattan elli bin tam takım melbusatın ordunun eline gelmesiyle harekete başlamak kabul olunabilir. Bu melbusat münhasıran saf piyade efradına verilecektir. Bu husus tarafımdan tamimen de emrolunmuştur. Bu melbusata mukabil zîif çorap hesap edilmelidir.

Nakliyat:

8- Akşehir'den, Eğridir'e her gün 100 bin insan ve 35 bin hayvan için 200 ton mevadı iaşe nakline lüzum görülmektedir. Bunun için 1400 tonluk vesaiti nakliye lazımdır ki elyevm Menzil Hattı Kumandanı Hamdi Bey'in elindeki vesaite 7500 devenin de ilavesi halinde bu ihtiyaç temin olunabilecektir. Garbî Anadolu Menzili, Tekalifi Milliye'den şimdiye kadar ne vesait verildiğini ve daha ne kadar tedarik edilebileceğini tesbite başlamıştır. Neticesi ayrıca arzolunacak ve bunun için de bir kanun teklif olunacaktır.

Merkez Menzil Mıntıka Müfettişliği ile Ankara Menzil Müfettişliği'nin vesaiti dahili hesap edilmemiştir.

9- Umumiyetle altmış otomobilin muntazaman işletilmesi esas ittihaz edildi. Bunun on beş'i Garbi Anadolu'da, yirmi beş'i Cephe Karargahı'nda hizmete hazırdır. Otuz otomobilin de şoförleri, manyatoları Garbî

Menzilce tedarik edilmektedir.

10- Bu altmış otomobil için her gün 5000 kilo ve iki ay için 300 ton benzine ihtiyaç vardır. Eğer Müdafaa-i Milliye, benzin tedarik etmedi ise veya etmeyecekse, 15 bin lira avans verilmek suretiyle, bunun Garbi Menzilce teminine hemen başlanmak kabildir.

11- Bilhassa cephane nakliyatında istifade olunmak üzere "Çay-Çifut Kasaba" arasındaki 60 at arabalık bir nakliye taahhüdü Garbî Menzil tarafından yapılacaktır. Bunun için ayda altı bin liraya lüzum vardır. Bunun serian tahtı temine alınmasını rica ederim.

Cephane Nakliyatı:

12- Eğridir Deposu şimdiden ihzar ve imlâ olunacaktır. Nakliyatın sayi meccani ile temini için Konya Valisi'ne, Isparta Mutasarrıfı'na, Garbî Menzil'e emir verilmiştir. Garbî Menzil, Eğridir'de mahfuz cephanelikler tesis edecek; erzak depoları da burada ihzar olunacaktır. Bu husus şifahen ve tahriren Garbî Menzil'e emrolunmuştur.

Menzil Yolları:

13- Sultan Dağı yolu karlı mevsimde dahi kapanmamak için menzil mesuldür. Dinar ile Sandıklı arasındaki köprüler, Garbî Menzil tarafından tamir ve ıslah olunacaktır. 400 kişilik bir amele kıtası teşkili hususunda Garbî Menzil'e müsaade olunmuştur. Çay ile Çifut Kasabası arasındaki yollar müsait olmakla beraber keşfettirilmektedir. Havran gölünde iskelelerin tamiri, motör ve kayıkların tezyidi Garbî Menzil'e emrolunmuştur.

Dinar - Songurlu şimendiferinden muharebe meydanına müteveccih yolların her birinden araba, otomobil, deve ve mekari olarak ne gibi vesaitin kullanılabi-

lecekleri, Garbî Menzilce keşfettirilmekte olup, vesaiti mezküre bu keşif neticesine göre tevzi olunacaktır.

14- Mevadı muhtelife hakkında icap edenlere evamiri lazime ita ve iş'arı müsterhamdır.

15- Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetine ve berayi malumat Birinci Ordu Kumandanlığı'na ve Garbi Anadolu Menzil Müfettişliği'ne yazılmıştır.

İmza
Garp Cephesi Kumandanı
İsmet

Esasen Garp Cephesi Kumandanı'ndan kendi amiri bulunan Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa'ya yazılmış olan bu raporun birer suretinin ayniyle bize ve Garbî Anadolu Menzil Müfettişi'ne tebliğ edilmesi usule muvafık ve doğru bir hareket olmamakla beraber, bu şifre benim çok işime yaradı; bu suretle menzil teşkilatının bugünkü kudret ve faaliyeti, iş görme kabiliyeti hakında malumat edinmiş ve şimdiye kadar "Sad" hareketi için bu menzilin hiçbir suretle hazırlanmamış ve aylarca da hazırlanmayacağını anlamış oluyordum.

Bu raporun her maddesinin ayrı ayrı tenkid ve tahlilini okuyanlara bırakıyorum. Yalnız birkaç noktaya dikkati celbedeceğim:

Burada 100 bin insan ve 35 bin hayvanın Dinar tarafından beslenmesi düşünülmüştür. Bu tarihte, Birinci, Üçüncü, Dördüncü ve Beşinci Kolordularla Altıncı Piyade Fırkası'nın mevcudu 105 bin insan ve 35 bin hayvana baliğ oluyordu. Şu halde "Sad" hareketi esnasında Dinar ve Sandıklı taraflarında, bu kuvvetlerin kullanılması düşünülmekte ve bunların iaşesi için yi-

yecek ve yem tedariki ihzar ve teminine çalışılmaktadır. Diğer kuvvetlerden İkinci Kolordu ve Sekizinci Piyade Fırkası 16. Piyade Fırkası ve Birinci Suvari Fırkası Eskişehir - Aufyon hattı karşısında kalacaklar veya bu hatta karşı taarruz edecekler. Bunların da mevcudu, 50 bin insan ve 15 bin hayvandır; menziller hariçtir. Bu birliklerde kısmen "Konya - Çay" demiryoluna ve kısmen "Ankara - Beylikköprü" demiryoluna istinaden beslenecekler demektir. Bugünkü teşkilatta, bu iki menzil hattı çalışmaktadır.

Fakat Akşehir'den, Sultan Dağı üzerinden Eğridir gölüne kadar takriben 60 kilometrelik kara yolu ile bu göl üzerindeki nakliyat ve Eğridir'den Songurlu'ya kadar Aydın şimendifer hattı nakliyatı, yeni kuvvetli bir menzil hattı haline ifrağ olunacak. Bu hattın; hususiyle, Sultan Dağı üzerinden geçen kara yolu kısmı çok zayıf olup yeniden 7500 deveye ihtiyaç gösterilmektedir. Bu miktar devenin bulunmasına imkân yok idi. Dört sene süren Birinci Dünya Harbi'nden perişan bir hale gelmiş olan memlekette 7500 deve bulmak kolay bir iş değil idi. 15 güne kadar (25 Ekim 1921'e kadar) umumi taarruza başlamayı kararlaştırmış olan bir Genelkurmay Başkanlığı ile "Taarruz edeceğiz, değil mi Paşam" diye öğünen ve demagoji yapan bir Garp Cephesi Kumandanlığı'nın "Sad" hareketi için lazım olan menzil hizmetini, şimdiye kadar hiçbir suretle takviye ve ihzar etmemiş oldukları anlaşılıyordu. 7500 deve bulunmayacağına göre, dört kolorduyu Dinar ve Sandıklı taraflarına sevkederek, oradan taarruz hareketi yapmak hulyasından vazgeçmeleri ve bu hareketi "Çay istasyonu - Şuhuz kasabası" istikametindeki Menzil Hattı'nı takviye etmekle yapacak surette tadil ve ter-

tip etmeleri icap ederdi. Esasen bu menzil hattının da çok zayıf ve kabiliyetsiz olduğu ve bu hattın da cephane nakliyatı için 60 at arabalık bir nakliye taahhüdü ile takviye edilmesinin düşünüldüğü 11. maddede yazılıdır. Muharebe meydanı içinde olan Şuhut kasabasına müteahhit nakliyesiyle cephane nakli ümitsiz ve neticesiz bir hayal mahiyetinde idi. Halbuki Çay istasyonundan Şuhut'a doğru bir dekovil hattı tesis etmek ve askeri şimendifer birlikleriyle bunu işletmek mümkün idi. Birkaç ay sonra, 90 kilometrelik bir dekovil malzemesi ele geçmiş idi. O zaman bu malzemenin bize verilerek Şuhut'a kadar bir hat temdidini teklif ve bu hususta ısrar eylediğim halde, Garp Cephesi Kumandanı teklifimi kabul etmeyerek, bu hattın Ilgın'dan batı şimal istikametinde Haymana ovasında kurulmasını münasip bulmuş ve bu suretle, bu malzeme İstiklal Harbi'nde hiçbir işe yaramıyarak atıl ve metrük kalmış idi.

Onuncu maddedeki benzin temini ve 12. maddedeki meccani sai (yani köylüleri Allah rızası ve vatan müdafaası için parasız çalıştırmak) usuliyle Eğridir deposuna cephane nakli meselesi ve keza Eğridir'e mefkut cephanelikler tesis ve erzak depoları ihzarı çok geç kalınmış ve tatbiki tamamiyle mümkün olamayacak ham düşünceler idi. Garp Cephesi Kumandanı 21/10/1921 tarihinde Bolvadin'de Garbî Anadolu Menzil Müfettişi Kazım Bey'e emir vermekle, bu işlerin hemen olup biteceğine inanmış görünüyor. Köylüleri parasız çalıştırmak angaryadan başka bir şey değildir. Vatan müdafaasını temin için bu hususta köylülerin milli, vatani ve dini himmetlerinden istifade etmek makul olmakla beraber, birkaç gün evvel ben, yol ve

tahkimat işlerinde halktan istifadeyi kolordu ve fırkalara tebliğ ettiğim zaman, bu emrim, kanuna aykırı bir suç mahiyetinde görülmüş ve Cephe Kumandaniyle aramızda hayli münakaşayı mucip olmuştu.

Hasılı, bir an evvel icrası matlup "Sad" hareketi için lazım sayılan Menzil tertibatının daha yeni, 21, 22, 23 ve 24 Ekim günlerinde düşünülmüş olması, bu işin hiçbir zaman müsbet bir neticeye varamayacağına delil sayılabilirdi.

Madem ki bu tertibata lüzum vardır; şu halde bunlar ikmal edilmeyince, kolorduları "Sad" hareketi için yerlerinden kımıldatmamak ve beyhude yere düşmanın dikkatini çekmemek icap ederdi.

Bu raporun yedinci maddesi de dikkate şayandır. "50 bin takım melbusatın ordunun eline gelmesi ile harekete başlamak kabul olunabilir" fıkrası, "Sad" hareketinin kışın ve acele icra edilmesini Garp Cephesi Kumandanı'nın istediğine, teklif ve ısrar eylediğine delalet eder. Muvaffakiyetli bir taarruz icrasının ne gibi esaslara dayandığını takdir edemeyenler, daima muvaffakiyetsizliğe uğrarlar. 1914'deki Sarıkamış taarruzu bunun pek yakın ve acı bir tecrübesi idi. Kanal seferi de aynı sebeplere dayanır ise de hiç olmazsa orada Cemal Paşa ısrar etmeyerek, çabuk geri dönmek kararını vermişti; bu suretle insan zayiatı büyük olmamış ve yalnız Menzil işlerinde kullanılan binlerce deve can vermişti.

Aynı gün Garp Cephesi'nden ikinci bir şifre geldi; Garbî Anadolu Menzil Müfettişi'ne yazılmış olan bu emir, bize malumat kabilinden bildiriliyordu:

Birinci Ordu Kumandanlığı'na
Zata mahsustur.
(Çifte kırmızı ay)
Garp Cephesinden: 24/10/1921

1- Birinci ve Dördüncü Kolordu'ların cenuba nakline başlanacaktır.

Birinci Kolordu: "Doğanlar - Yazlar - Seydi Sultan - Gazi Köy - Uzunpınar - Bozan - İnli" mıntıkasında;

Dördüncü Kolordu: "Çay - Akarim - Keneli - Arslı - Ortaköy - Kademik" mıntıkasında yerleştirilecektir.

2- Üçer fırkalı olan bu kolordulardan Dördüncü Kolordu'nun mevcudu takriben 22648 insan ve 6913 hayvandır. Birinci Kolordu'nun mevcudu takriben 23256 insan ve 7250 hayvandır.

3- Birinci Kolordu, hareketi emredildiğinden dört gün sonra ve Dördüncü Kolordu da beş gün sonra işbu mevazie vasıl olabileceklerdir. Kolordular: "Çandır - Aziziye - Çogu - Bolvadin - Çay" yolunu takip edeceklerdir.

4- Kolordu'ların esnayi rahda Aziziye, Çogu ve Çay'da iaşeleri temin olunacaktır. Konak mahallerine muvasaletlerinde hangi noktadan iaşeleri mümkün olacağının ve muktazi mevadı iaşenin hangi tarihe kadar ihzar edileceğinin serian iş'arı mercudur.

Kolordulara hareket emri vermek için cevabınıza makine başında muntazırım.

Garbî Anadolu Menzili'ne ve berayi malumat Birinci Ordu Kumandanlığı'na.

İmza
Garp Cephesi Kumandanı
İsmet

Bu emir de anlatıyordu ki makine başında cevap isteyen İsmet Paşa, menzil hazırlanmadan evvel "Sad" hareketine başlamak için acele etmektedir; ve 17 Ekim tarihinde vermiş olduğu kendi emrini unutmuş görünmektedir. Menzil Müfettişi'ne böyle emirler vermekle; erzak anbarları dolacak mı zannediyordu?..

Haniya, ihzarat bitmeden "Sad" hareketine başlanmayacaktı!.. Diğer taraftan Birinci ve Dördüncü Kolordu'ların şimdi bulundukları Aziziye ve Çandır mıntıkalarında peşin para ile mübayaa suretiyle erzak ve canlı hayvan tedarik edilmekte ve daha en aşağı bir ay bu suretle iaşenin mümkün olduğu anlaşılmış olduğundan, bu kolordu'ların vakitsiz cenuba alınmaları iaşe zorluğundan ileri gelmiyordu.

Beceriksiz Cephe Kumandanı, böyle pek acemice hareketleri ve emirleriyle her gün maiyetinin itimadını kaybediyor ve gülünç vaziyete düşüyordu.

Garbî Anadolu Menzil Müfettişi de imkansızlığı sarih olarak söylemekten çekinerek, birtakım mübalağalı rakamlar ve tahakkuku gayri kabul teklifler ve talepler ile palavra yaparak, Garp Cephesi Kumandanı'nın hakikati kolayca görebilmesine meydan vermiyordu.

Mesela 7500 devenin üçte biri bile aylarca uğraşılsa tedarik olunamazdı; Eğridir'de cephane ve erzak depoları tesisi kolay bir iş olmadığı gibi, belki ihtiyacın yarısını temin eylemek mümkün değil idi. Yeniden inşaya vakit yok idi. Halkın meccanen yapacağı nakliyata güvenilemezdi.

24/10/1921 tarihli ve 8 numaralı Ordu Emri Yevmisi'nin sonunda Birinci Ordu'ya şu tebliğe yaptım:

Bazı zabitlerin maiyetlerine ve efrada galiz sözler

söylediklerini işitiyorum. Bunu şiddetle menederim. Her insanın izzeti nefsi yüksek tutulmalıdır.

İmza
Birinci Ordu Kumandanı
Ali İhsan

Böyle bir tamim yapmaya mecbur olduğumdan dolayı pek müteesir idim; çünkü tabur, alay ve hatta daha yukarı rütbedeki kumandanların sade efrada değil, hatta bir çok mülazim ve yüzbaşılara bile pek ağır küfürler savurduklarını -benim bulunduğumun farkına varmayarak bu hataları işlediklerini- kendi kulaklarımla işitmiş idim. 1910 senesinde Alman ordusunda hizmet ederken, Alman zabitlerinin ve küçük zabitlerinin köylü neferlere "Siz" kelimesiyle hitap ettiklerini gördüğüm zaman, hayret etmiştim. Büyük Frederik zamanında verilmiş olan bir emirle neferlere bile "Sen" diye hitap etmek menedilmiş. Vatan müdafaasına memur edilecek vatandaşların şeref ve haysiyetlerini yüksek tutmak daima lazımdır. Büyük bir kabahat işlediğinden dolayı cezalandırmak kararını verdiğiniz zaman, tekdir sert kelimelerle yapılabilir. Bunun haricinde izzeti nefsini kırmadan emir vermek, ihtar yapmak icap eder. Hatta bir kumandan maiyetine emir verirken "Şunu yapınız, bunu yapınız" demeyerek; "Böyle yapmanızı rica ederim" derse, bu nezaket ve yüksek terbiye, "Emrediyorum, talep ediyorum" demekten daha kuvvetlidir. Yeter ki rica eden amir, ciddi ve vekarlı olsun.

ORDUNUN İDARESİNDE İLK FİKİR İHTİLAFI

25/10/1921'de Garp Cephesi Kumandanlığı'na şu raporu şifre ile gönderdim:

201 numaralıdır.
Bolvadin'den: 25/10/1921

1- Evvelki gün Altıncı Fırka'yı ve mevzilerini teftiş ve tetkik ettim. Bu fırkayı daha fena bulacağımı zannederken, bu zannıma rağmen, diğer gördüğüm fırkalardan bir derece daha iyi buldum. Bu iyilik, hem talim ve terbiye ve zapt-ü raptça ve hem efradın sıhhati ve kıyafeti itibariyledir. Umumi kusurlar ve noksanlar diğerlerindekinin aynıdır.

2- Fırkanın "Karaarslan-Kalecik" hattındaki birinci mevzii iyi bir mevzi değildir. Karaarslan'dan itibaren Afyon gerilerine kadar dümdüz ovadır. Garbe doğru imtidat eden cephenin sol cenahı, Kalecik hizalarında dağlara karışmaktadır. Düşman arzu ederse bu cenahı ihata edebilir. Bilakis biz de taarruz edersek, bu taraftan daha sühuletle ilerleyebiliriz. Kar ve yağmur yağmadıkça, cebel topları ile 1650 rakımlı sırtlar üzerinden hareket mümkündür. Faik bir düşman taarruzunda Karaarslan'ın şarkındaki ve Efesultan'ın şimalindeki sırtlardan mürekkep ikinci mevzii tutmak belki daha faydalı olur.

3- Sekizinci Fırka Kumandanı'nı beraber götürerek tebdil meselesini kararlaştırdık. Bugünden itibaren tebdil başladı. Altıncı Fırka Savran cenubunu bir alayla tutacak ve mütebaki kıtaatıyla "Ekinhisar - Or-

güt - Karasandıklı - Kütük" mıntıkasında toplu bulunacaktır. Adana alaylariyle Müstakil Suvari Alayı Songurlu civarına giderek, orada toplanacaklar ve Adana Fırkası'nı teşkil edeceklerdir. Harekâtın 201 numarasiyledir.

İmza
Birinci Ordu Kumandanı
Ali İhsan

Bu raporda, ilk defa olarak Afyonkarahisar civarındaki düşmana karşı taarruz edileceği zaman, nereden en tesirli ve kolay bir surette ihata taarruzunun yapılmasının uygun olacağı hakkında Cephe Kumandanlığı'nın hafifçe dikkatini çektim. Onların tasavvur ettikleri "Sad" hareketi, "Çivril - Uşak" istikametinde operatif bir harekete istinat ediyordu; fakat menzil güçlüklerinden başka, Afyon civarındaki birliklerimiz o kadar zayıf kalıyorlardı ki düşman onları yalnız başlarına ezerek, operatif hareketin sağ yan ve gerilerini altüst edebilirdi.

Esasen "Akşehir - Sultandağı - Eğridir - Dinar - Songurlu" menzilini yüz bin kişiyi her hususta besleyecek, cephane vesaire ihtiyacını muntazaman ikmal edebilecek bir hale getirebileceklerine asla inanmadığım için, bu Sad projesiyle muvaffakiyetli bir taarruz hareketine varılacağını değil, başlanabileceğini bile kabul etmiyordum.

Birinci Ordu'nun biricik ihtiyat kuvvetini teşkil eden Sekizinci Piyade Fırkası'nı Çay batısındaki Pazarağaç civarından kaldırıp Afyon cenubunda birinci hatta sokmayı hiç istemiyordum. Fakat Garp Cephesi Kumandanı'na, 21/10/1921 günü Bolvadin'de yaptığımız münakaşada teklifimi kabul ettiremediğim cihetle, o

gün verdiği şifahi emre tebeiyetle 25/10/1921'den itibaren cepheye sürmüştüm. Adana alaylarından yeni bir fırka teşkilini Garp Cephesi Kumandanı ısrarla istemekte idi. Az mevcutlu çok adette birliklerden ve yeni teşkilat ihdası fikrinden içtinap etmek lüzumunu ileri sürdüm ise de, bu esaslı prensibi de yine 21/10/1921 günü Bolvadin'de yaptığımız münakaşada kabul ettirememiş ve istemeyerek Cephe Kumandanı'nın bu emrini de tatbik mecburiyetinde kalmıştım. Bununla beraber 10 taburlu bir fırka yerine, dolgun mevcutlu iki alaydan bir fırka ihdasında ısrar ettim. Konya'da bulunduğunu haber aldığım Merkez Taburu'nun bu fırkaya Hücum Taburu olarak verilmesini istedim.

Çok sayıda fırka adediyle kendimizi aldatıyorduk. Fırkalarımızın hepsi ancak birer alay kuvvetinde idi.

15/10/1921 tarihli Kuvve-i Umumiye cedvellerine göre birliklerimizin mevcudu şu halde idi:

Fırkalar	Subay	Er	Tüfenk	M. Tüfenk	T. Ad.	T. Mer.
Üçüncü Fırka	243	5176	2897	53	8	306
Dördüncü Fırka	295	5290	2855	52	10	904
Yedinci Fırka	252	4809	2785	49	6	624
Altıncı Fırka	224	7031	4274	12	9	378
Sekizinci Fırka	267	6033	3190	52	10	766
Birinci Adana Alayı	43	1416	722	-	-	-
İkinci Adana Alayı	47	1062	748	-	-	-
Müstakil Suv. Alayı	7	333	325	-	-	-
14. Süvari Fırka	155	1196	1113	26	4	351
İkinci Süvari Fırka	182	2134	1511	17	4	247
Üçüncü Süvari Fırka	93	874	690	16	2	70
Denizli Mıntıkası	7	418	326	-	-	-
Çivril Mıntıkası	4	359	292	-	-	-
Aydın Mıntıkası	3	281	281	-	-	-

Zayıf mevcutlu fırkalarda ateş kuvveti az idi, zabit

ve karargah adedi çoğaldıkça düşmana karşı tüfenk kullanacak er miktarı azalıyordu.

Bu vaziyet karşısında 25/10/1921 tarihinde şifreli olarak şu raporu ve teklifi yazıp alakadar makamlara göndermek mecburiyetini hissettim:

Garp Cephesi Kumandanlığı'na
Müdafaa-i Milliye Vekaleti'ne
Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'ne
Bolvadin'den: 25/10/1921

Gerek Kuşadası'ndan Ankara'ya gelirken, gerek Ordu Kumandanlığı'nı deruhte ettikten sonra, icra ettiğim devirlerde şiddetle gözüme çarpan meselelerden biri de, efrad ve zabitan meselesidir.

Cephedeki kıtaatta yaşlı ve zayıf pek çok efrad ve zabit bulunduğu halde, gerilerde ahzıasker şube ve kalemlerinde, havali kumandanlıklarında ve menzillerde daha dinç efrad ve zabitan vardır. Her uğradığım yerdeki ahzıasker ve menzillerde aynı illeti gördüm.

Buralardaki ümera hakkında bir şey diyemem. Belki cephede hizmete layık değillerdir. Fakat zabitlerin kısmı azamı cephede istihdama elverişlidir. Efrada gelince, hepsi dinç ve gençtir. Ve her yerde hususi ve fiili lüzumdan fazla zabit ve efrad kullanılmaktadır.

Havali Kumandanlıkları ve Menzil Karargahları, kendilerine sırf muhassesat ve tecziye itibariyle verilmiş olan salahiyetleri, suitefsir ederek, adeta hakiki bir fırkaya, kolorduya veya orduya kumanda ediyorlarmış gibi, kadro mucibince karargahlar teşkil etmişler ve bu yüzden bir çok güzide efrad ve zabitanın gerilerde tutulmalarına sebep olmuşlardır. Esasen cephede,

bilfiil düşman karşısında muharip bulunan fırka, kolordu ve ordu karargahlarındaki zabitanın, ne cephe zammı ve ne de taltif hususunda gerilerdeki zabitlerden farkı olmadığından, alaylara gitmek istemeyenler, muharip seyyar ordunun muhtelif karargahlarına da gelmek istemeyerek, gerilerde her nevi huzur ve rahat içinde, ailelerinin yanında vakit geçirmek istiyorlar. Bu suretle, gerilerdeki menzil ve havali kumandanlıkları karargahlarında, ahzıaskerlerde yerleşmek imkanını buluyorlar. Hükümetçe aynı masarif ihtiyar olunduğu halde, düşman karşısında çalışacak kollar ve dimağlar azalıyor. Bunun için aşağıdaki maddeleri arz ve teklif ederim:

1- Seyyar Ordu ile ikinci hat teşkilatını tamamen yekdiğerinden fark ettirmeli.

2- İkinci hat teşkilatında 35 yaşından genç hiçbir asker bulundurmamalı. Yalnız müessesat-ı fenniye ve sınaiyede çalışan ve mevcudiyetlerinden katiyyen sarfı nazar edilemeyen hususî mütehassıslarla sabit hizmet raporu almış sakat genç neferler müstesnadır.

3- İkinci hat teşkilatında, imkan nisbetinde hasta ve zayıf, yaşlı veya sabit hizmet ve tebdili hava raporu almış zabitan kullanılmalı; menzilin belli başlı mühim hizmetlerinde tutulması lazım gelen başlar müstesnadır.

4- Havali Kumandanlıkları tamamen ikinci hat teşkilatından madut olmalı.

5- Bir fırkaya, kolorduya veya orduya kumanda etmedikleri, maiyetlerinde hakikaten böyle bir kıta bulunmadığı halde, o makamların salahiyetleri verilmiş zatların karargahları için serian ayrı bir kadro teşkil etmeli; bunlarda mahalline göre bir erkanıharp, bir iki

mülhak, memur ve yazıcı bulunsa kafidir. Hele bunların muhafız kıtaata vesaiti nakliyeye hiç ihtiyaçları yoktur.

6- Düşman karşısında muharip bulunan seyyar ordu ile, düşman karşısında bulunmayan kıtaat ve alelumum ikinci hat veya dahili teşkilat arasında muhasseat ve taltif hususlarında da fark bulunmalıdır.

Elbette bugün çadırlı ordugahta veya Akpınar'da veya Fileli'de düşman karşısında bulunan ve her nevi ihtiyaçlara ve mahrumiyetlere maruz olan kolordu ve fırka karargahlariyle, elyevm düşman karşısında olmayarak, hazeri mesaide bulunan karargahlar arasında büyük bir fark vardır. Bu son karargahların alelade menzil ve ahzıaskerdeki zabitlerden, rahatça farkı yoktur.

7- Gerilerdeki efrad miktarını azaltmalı; ahzıaskerlerde, menzillerde vesairede lüzumundan fazla nöbetçiler, muhafızlar, yazıcılar, hizmetçiler vardır. Hizmet neferine müstahak olmayanlar da hizmetçi ve iki defterinden başka bir şey olmayan ahzıaskerlerde müteaddit nöbetçiler vardır.

İmza
Birinci Ordu Kumandanı
Ali İhsan

Garp Cephesi Kumandanı'nın 24/10/1921'de makine başında cevabına intizar ettiği şifresine karşı, Garbî Anadolu Menzil Müfettişi Albay Kazım Bey, ancak iki gün sonra, şu cevabı vermiş ve bir suretini de bize malumat hususlu için göndermiştir.

Garp Cephesi Kumandanlığı'na
Birinci Ordu Kumandanlığı'na
Konya: 26/10/1921

24/10/1921 "zata mahsustur" şifresine cevaptır.

Makine başında şifreli iradei devletlerine verilecek cevap daha ameli ve mümkün mertebe hatasız olmak için bugün çekilmiştir.

1- Kolordular, iki gün zarfında mahallerinden harekete başlamak şartiyle, elyevm Aziziye'de, müdhar bulunan 120 ton ekmeklik ve yemeklikten, Dördüncü Kolordu'nun dahi Aziziye'ye muvasaletinde iaşesi temin olunur. Aziziye'ye şimdiden 25 ton da yemlik idhar edilecektir. Kolordular, esnayi hareketlerinde etlik mevaşisini beraber getireceklerdir. Bunlardan sarfiyat yapmaları lazımdır. Piri Beyli'de 70 tonluk vesait vardır. Bunlar Akşehir Menzil Müfettişliği tarafından nakliyat için derhal celb olunacaklardır. Vesaitin kafi olmamasından naşi, Konya'dan on yük otomobil ancak yarın hareket edecek, trenle buradan tahrik ve 27/10/1921'de Çay'da bulunacaklardır. Akşehir'de 2000 küsur kilo benzin bu otomobillere bir iki sefer nakliyata kafi gelecektir. Ayrıca İkinci Kolordu ile Altıncı Fırka'ya yapılmakta olan nakliye vesaitinden ve Aziziye menzil vasıtalarından da istifade edilerek Çogo'ya idharat yapılacaktır. Çay'da İkinci Kolordu'nun iki günlük iaşesi olmak üzere, 220 ton ekmeklik, yemeklik, yemlik Konya'dan sevk suretiyle, vaktinden evvel ihzar edilmiş bulunacaktır. Kolordular ikamet mıntıkalarına geldikten sonra, elimizdeki vesaitin kesafet ve mevcudiyetine nazaran, Bozan ve Keneli'de açılacak, yani iki kolordu arasında tesis olunacak iki anbara su-

reti umumiyede Çay istasyonundan vaki olacak sevkiyat ile iaşeleri temin olunacaktır. Bundan maada iaşe hattı aslisine bir muavenet olmak üzere, Yalvaç kasabasının o mıntıkaya yakın kariyelerinin bir kısım zahireleri ile Dinar ve Burdur kazalarının bir kısım erzak ve zahirelerini, Tatarlı'da mevcut anbarımız üzerinden dahi sevkederek muavenet edilecektir.

2- Herhalde Aziziye mıntıkasında epeyce buğday kalacağına nazaran İkinci Kolordu'nun Çay istasyonundan ziyade bir dereceye kadar Aziziye menbalarından da istifade etmesi halinde, demiryolunun cenup mıntıkasındaki iaşe ve nakliyat vaziyetimiz haylice tahaffüf edecektir.

Kolordular yevm-i hareketlerinden dört, beş gün sonra; yeni konak mıntıkalarına geleceklerine nazaran, mevad-ı iaşenin peyderpey ihzarı ve aleddevam vesaiti nakliyemiz nisbetinde ve icabata göre tekalifi nakliye muavenetini de temin ederek, peyderpey mevadı iaşe temin edilecektir.

Kolorduların yevm-i hareketlerinin acizlerine ve aynı zamanda Akşehir Menzil Müfettişliği'ne bildirilmesini rica ederim.

İşbu şifre 3287 numaralıdır.

İmza
Menzil Müfettişi
Kazım

Bu şifreli rapor, iyi tetkik edilirse, menzilin hâlâ şimendifer hattı civarına gelecek iki kolorduyu iaşeye hazır olmadığı anlaşılır. Raporda birçok anbarlara sevkiyatın bundan sonra yapılacağı ve hatta Konya'dan 10 kamyonun bu rapor tarihinden bir gün sonra Çay

istasyonuna gönderileceği ve Piri Beyli'deki 70 tonluk nakliye vasıtasının da celbolunacağı vesaire yazılıdır. Menzil Müfettişi kati olarak, bugün iki kolorduyu şimendifer hattı civarında iaşeye hazırım diyemiyor; halbuki makine başında cevap bekleyen Cephe Kumandanı, ancak iki gün sonra bu cevabı alınca; Aziziye mıntıkasında daha bol erzak bulunduğunu Menzil Müfettişi'nin tekrar hatırlatmış olmasına, melbusat ve cephane işlerinin de henüz ikmal edilememiş bulunmasına göre, Birinci ve Dördüncü Kolorduları bir müddet daha yerlerinden kımıldatmamak icap ettiğini takdir edememiş; 14 ve 17 Ekim tarihindeki kararlarına ve emirlerine aykırı olarak, hemen şu emri vermiştir:

Birinci Ordu Kumandanlığı'na
(Çifte ay işareti)
Cephe emri - Numara: 70
Garp Cephesi'nden: 27/10/1921

1- Bugüne kadar icra edilen tarassudat ve istihsal edilen malumata nazaran Eskişehir mıntıkasında, düşmanın üç fırkalı Üçüncü Kolordusunun, "Yenişehir - Bilecik - Söğüt" mıntıkasında Onbirinci Fırkasının, Afyon mıntıkasında Ak-İn'den Çekürler'e giden fırka da dahil olduğu halde beş fırka ile İkinci Kolordusunun bulunduğu ve Birinci Kolordusunun üç fırka ile 16/10/1921 tarihinden itibaren "Banaz-Foştimur-Hosköyü" mıntıkasına naklettiği, kısmen Ahad köyü, Burgaz ve Çivril'deki kıtaatı takviye eylediği kabul edilmektedir.

2- 27/28 Ekim 1921 gecesinden itibaren Birinci ve Dördüncü Kolorduların Afyon mıntıkasına nakline

başlanacaktır.

3- Cenuba naklimiz esnasında düşmanın Çifut Kasaba, Sandıklı istikametinde bir taarruzu muhtemeldir. Birinci Ordu böyle bir taarruza karşı "Agzi - Kara - Kamalar Dağı" hattını esaslı bir surette tahkim ettirecektir.

4- Birinci Kolordu 30/10/1921'de Pazarağaç, Karacaören, Akarim, Karamik, Armutlu mıntıkasına,

Dördüncü Kolordu, 30/10/1921'de Bolvadin, Depreler, Ağılören, Gölkarabağ, Dereli Köprüsü mıntıkasında yerleşmiş bulunacaktır. Harekatı mezkure geceleri icra edilecek ve Çandir - Aziziye -Çogo - Bolvadin - Çay tariki takip olunacaktır. Konak mevkileri, 19/10/1921 tarih ve 2632 numaralı mahrem ve zata mahsus talimatta bildirilmiştir. İaşe, yürüyüş esnasında, Aziziye, Çogo, Çay noktalarından ve mıntıkalara muvasaletten sonra, Çay, Bolvadin noktalarından temin olunacaktır. Bu kolordular yeni mıntıkalara muvasalet ettiklerinden itibaren Birinci Ordu emrine girecektir.

5- Üçüncü Kolordu'nun Birinci ve Altmış birinci fırkaları şimdilik mıntıkalarında kalacaklardır. 41. Fırka, 27/28 Ekim 1921 gecesi Çandır ve Ali Gül mıntıkalarına, 17. fırka da ayni gecede Sivrihisar'a nakledileceklerdir.

41. Fırka'nın 28/10/1921 tarihinden itibaren iaşesi Aziziye menzil hattı tarafından temin edilecektir.

6- Dağ Küplü, civarındaki 61. Piyade Alayı, Üçüncü Kolordu emrine verilmiştir.

7- Birinci Suvari Fırkası kemakan cephe emrinde olarak vazife-i hazırasını ifa ve hassaten Döğer istikametinde akınlar icra edecektir.

8- Kocaeli Grubu ile Üçüncü Kolordu arasındaki

hattı fasıl Sakarya Nehri'nin Bozaniç'e kadar olan kısmıdır. Üçüncü Kolordu ile Birinci Süvarı Fırkası arasındaki hattı fasıl "Türkmen dağı - Beş Saray - Virancık - Cevizli - Bardakça - Kadıköy - Kırkpınar - Mehmetköy hattı"dır. Bu mevaki Birinci Süvari Fırkası'na aittir. Birinci Süvari Fırkasiyle Birinci Ordu arasındaki hattı fasıl "Ekret - Gündüzlü - İmer - Bavurdi - Bayat - Büyükyalçan - Çaykışla" hattıdır. Bu mevaki Birinci Ordu'ya aittir.

9- Yetmiş numaralı işbu cephe emri 27/10/1921 saat, 1.30 evvelde Birinci Ordu, Birinci, Üçüncü ve Dördüncü Kolordu ve Birinci Suvari Fırkası ve Kocaeli Grubu Kumandanlıklarına ve hulasası 61. Piyade Alayı Kumandanına ve Garbî Anadolu Menzil Müfettişliğine verilmiştir. Berayi malumat Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetine arzedilmiştir.

İmza
Garp Cephesi Kumandanı
İsmet

27/10/1921 akşamı elimize gelen bu emri okuyunca hayret içinde kaldım, kendi kendime:

- Hoppala, dedim; zurnada peşrev olmaz; ne çıkarsa bahtına..

Bu isticale ne lüzum vardı? Haniya, "Sad" hareketine, melbusat, cephane vesaire eksiklikleri tamamlanmadan başlanmayacaktı?.. Bu kolorduların cenup tarafa sevkedilmeleri "Sad" hareketine başlamak demek idi.

Halbuki, melbusat namına henüz bir şey gelmediği gibi cephane noksanı da ikmal edilmemişti. 15/10/1921 tarihli kuvve-i umumiye cedvelinde görüldüğü veçhile

bazı fırkalarda top başına 40-50 mermi kalmıştı. Yalnız Yedinci Fırka'da top başına 100 mermi vardı; en büyük miktar bu idi... Kendi kendime sordum: Nereye gidiyoruz? Bizim çoban bu defa da sürüyü kurtlara mı kaptıracak?...

Aynı günde Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Fevzi imzasiyle aldığımız 27/10/1921 tarihli şifrede, düşman vaziyeti hakkında alınan malumat bildirilmekte ve Yunan ordusunun "Eskişehir-Afyon" hattını müdafaaya karar verdiği ve bu ordunun değil şimdi, hatta ilkbaharda bile taarruzunun mevzuu bahsolamayacağı İstanbul'daki İngiliz menbalarından elde edilen haberlerden anlaşıldığı zikredilmektedir.

Şu halde düşmanın bir taarruzu muhtemel değildir. Uşak tarafına sevkolunduğu zannedilen Birinci Yunan Kolordusu, ancak bizim Beşinci Kolordumuzun Dinar tarafına gönderilmesine karşı bir müdafaa vaziyeti almıştır. Biz, düşmanı, vaktinden evvel, kendi sağ cenahı için, zor ile kuşkulandırdık. Düşmanın muhtemel bir taarruzuna karşı tedafii tedbir olarak bizim Birinci ve Dördüncü Kolordularımız cenuba sevkedilmiyor. "Sad" hareketine bir an evvel başlamak sabit fikriyle bu iş yapılıyor. Esasen Konya Menzil Müfettişi, menzil tertibatının ikmal edilmediğini, bu tertibatın hepsini istikbal sığasiyle: "Edilecek, sevkolunacak, celbedilecek" gibi tabirler kullanmakla izah etmiş ve makine başında cevap bekliyorum diyen, Cephe Kumandanı'na iki gün sonra cevap vermekle de vakit kazanmak istemiştir. Yetmiş numaralı Cephe emri dikkatle okununca, birçok sakat noktalar ve beceriksizlikler göze çarpar.

27 Ekim günü bu emri alan kolordular, takriben

18 saat sonra, geceleyin harekete başlamaları lazım geliyor. Her biri üç fırkadan mürekkep iki kolorduya cenuba hareket etmek için tek yol gösteriliyor. Esasen bu iki kolordu, düşman karşısında birinci hattadır. Birinci Süvari Fırkası'nın her iki kolordunun cephesini tamamiyle örtmüş olması kabul olunamaz. Birinci hat ta bulunan altı piyade fırkası geceleyin geri çekilerek düşmandan sıyrılacaklar ve aynı gece tek yol üzerinde cenuba yürüyüşe başlıyacaklar; üç gün zarfında, mesela Aziziye'den Akarım tarafına 90 kilometrelik gece yürüyüşü yapacaklar. Bu kadar acele neden icabediyor? Ok yaydan çıkmış; Birinci ve Dördüncü Kolordular bugüne kadar cephe emrinde bulunduklarından 70 numaralı Cephe emriyle cenuba harekete başlayacaklar; buna biz mani olamayız; ancak bu kolordular 30 Ekim'de benim emrime girince, ben onları tutar ve daha başka tarafa sürülmelerine mümanaat ederim; bu esnada bu iki kolorduyu da sıkı tetkik ve teftiş ederek tensik eylerim; taarruz için hazırlamaya çalışırım, diye düşündüm; bu kolorduların cenuba gelmelerini sükun ile bekledim.

70 numaralı Cephe emriyle, Birinci Ordu'da yeni, vaziyet hasıl olacağından, ben de Birinci Ordu'ya yeni bir emir vermek lüzumunu hissettim ve şu emri yazıp tebliğ eyledim; şurasını okuyucularımıza izah etmek isterim ki, gerek emri yevmileri ve gerek harekatı askeriye emirlerini, ekseriya bizzat düşünür ve yazar idim. Fırka Kumandanlığımda tatbik ettiğim bu usule, Kolordu ve Ordu Kumandanlığımda da devam ettim.

Birinci Ordu Kumandanlığı
Şube - 1/364
Ordu Emri, Numara - 2
Bolvadin'den: 29/10/1921

1- Son alınan haberlere nazaran düşmanın Üçüncü Kolordusu Yedinci, Üçüncü ve Onuncu Fırkalariyle Eskişehir mıntıkasında, Onbirinci Fırkası Söğüt ve Bilecik havalisinde, İkinci Kolordusu dört fırka ile Afyonkarahisar'ı ve civarında, Dokuzuncu Fırka, ihtimalen ordu ihtiyatı olarak Altıntaş civarında, Birinci Kolordusu üç fırka ile Dumlupınar ve Uşak havalisindedir. Afyonkarahisar'ı civarındaki düşman fırkalarının vaziyeti şöyle tahmin ediliyor: Beşinci Fırka, Gazlıgöl - Kunduzlu mıntıkasında; Onüçüncü Fırka, Akarca - Kumardas mıntıkasında; Dördüncü Fırka, Afyonkarahisarı'nın şark ve cenup mıntıkalarında; Onikinci Fırka, Afyonkarahisarı'nın Şark ve Cenup mıntakalarında; Onikinci Fırka, Kırcaarslan ve civarındadır. Elyevm Birinci Kolordu'ya merbut olan üç fırkadan Birinci Fırka, Dumlupınar'ın cenubunda; İkinci Fırka Hoşköy - Banaz mıntıkasında; Muhtar veya Onbeşinci Fırka Uşak cenup tarafındadır.

"Ahad köyü - Burgaz - Çivril" hattındaki müstakil 49. Alay ile Menzil Alayı'nın Birinci Ordu'ya mensup diğer kıtaat ile takviye edildikleri zannediliyor. Denizli ve Aydın mıntıkalarında topçu ile takviye edilmiş Onsekizinci Alay vardır. Düşman öteden beri işgal ve tahkim ettiği mevziin müdafaası için ihzaratına devam etmektedir.

2- Birinci ve Dördüncü Kolordular Birinci Ordu emrine girmişlerdir. Üçüncü Kolordu Çandır - Aligül

mıntıkasına 41. Fırka'yı göndermiştir. Bu kolordu ile Birinci Suvari Fırkası arasındaki hattı fasıl: "Türkmen Dağı - Ardakça - Kırkpınar - Mehmetköy" hattıdır. Birinci Suvari Fırkasıyle Birinci Ordu arasındaki hattı fasıl: "Ekert - Kunduzlu - İmer - Bavurdi - Bayat - Büyükbalcan - Çaykışla" hattıdır. Bu mevkiler Birinci Ordu'ya aittir.

3- Birinci Ordu'nun şimdiki vazifesi, Bir Numaralı Ordu Emri'ndekinin aynıdır.

4- İkinci Kolordu, Bir Numaralı Ordu Emri'ndeki vazifesini ifaye devam edecektir. Sağ cenahdaki Dördüncü Fırka ile sağ cenahı gerisine doğru derinliğine tertibat almalı ve Birinci Suvari Fırkasiyle irtibatı muhafaza etmelidir. Sağ cenahdaki kıtaatın iaşesi için Bayat anbarından istifade edecek diğer kıtaat kemakan Özburun ve Bolvadin anbarlarından iaşe olunacaktır. Dördüncü Kolordu ile İkinci Kolordu'nun iskan ve iaşe mıntıkaları arasındaki hattı fasıl: "Çogo - Özburun - Paşadağı - Kurucaova - Hamidiye" hattıdır. Bu mevkiler, İkinci Kolordu'ya aittir.

5- Sekizinci Fırka, Bir Numaralı Ordu Emri'ndeki vazifesini ifaya devam edecektir. Düşmanın Afyon'dan cenuba doğru muhtemel bir taarruzuna karşı bilhassa "Efesultan şimali - Kamalar dağı" hattını iyice tahkim ettirmelidir. Sekizinci Fırka ile İkinci Kolordu arasındaki hattı fasıl: Akarçay mecrası ve mezkur fırka ile Birinci Kolordu iaşe ve iskan mıntıkaları arasındaki hattı fasıl: "Hamam - Kızılkilise - Doğanlar - Yazlar - Hallaç - Alayond - Karadilli" hattıdır. Bu mevkiler Sekizinci Fırka'ya aittir. Sekizinci ve Altıncı Fırkalar mıntıkaları arasındaki hattı fasıl: "Tekeyaylası - Karadirek - Kamalardağı hattı bâlâsı" olup bu hat Sekizinci

Fırka'ya aittir. Sekizinci Fırka Kumsalli ve Şuhud anbarlarından iaşe olunacaktır.

6- Altıncı Fırka Bir Numaralı Ordu Emri'ndeki vazifesini ifaya devam edecektir. Düşmanın cenuba doğru muhtemel bir taarruzuna karşı, Savran cenubundaki ve Sandıklı şimalindeki sırtları bir an evvel iyice tahkim ettirmelidir. Fırkanın iaşe ve iskan mıntıkasının cenup ve garp kenarları: "Kamalar dağı - Susuz - Şorhisar - Adaköy - Dayak - Ködvir - Çukurca - Eldedize" hattı olup, bu hat üzerinde Susuz ve Şorhisar Altıncı Fırka'ya, diğer mevkiler Beşinci Kolordu'ya aitir. Altıncı Fırka, Sandıklı'dan iaşe olunacaktır.

7- Beşinci Kolordu, Bir Numaralı Ordu Emri'ndeki vazifesini ifaye devam edecektir.

Çivril'in istirdadı ve badehu müdafaası için esaslı istikşafat yaptıracak ve hazırlanacaktır. Ceviz Boğaziyle Ahad köyü civarındaki sırtların ve Burgaza giden yolların elde tutulmasına itina olunmalıdır. İaşe ve iskan mıntıkasının Şorhisar'dan itibaren şark ve cenup kenarları: Şorhisar'dan itibaren cenuba doğru "Kızılören'e kadar Dere boyu - Samsun Dağı - Çerkezköy - Südliç - Demiryolu" hattıdır. Bu mevkiler Beşinci Kolordu'ya aittir. Beşinci Kolordu Sandıklı, Ballık, Dinar ve Songurlu anbarlarından iaşe olunacaktır. Beşinci Kolordu ile Denizli mıntıkası arasındaki hattı fasıl: (Demirci köyü şarkından geçen Menderes mecrası - Denizli - Demirci şosesi"dir. Demirci Şark-ı cenubisindeki nehir dirseğinin ve oradan cenuba ve Burdur'a giden yolların temini Beşinci Kolordu'ya aittir.

8- Dördüncü Kolordu, bir fırkasiyle "Karacaören - Dişli - İneler - Karalıkuş" mıntıkasında, bir fırkasiyle "Ağılören - Gölkarabağ - Dirler veya Dibevler" mınta-

kasında, diğer bir fırkası "Çay-Darosink" mıntıkasında bu gece yerleşecek ve Kolordu Karargahı Bolvadin'de bulunacaktır. Kolordu, iki fırkasiyle Bolvadin ve bir fırkasiyle Çay istasyonu anbarlarından iaşe olunacaktır. Kolordu, "Dişli (dahil) - Bolvadin (hariç) - Çay (hariç)" hattının şarkındaki mıntıkadan iaşe için istifade edecektir. Kolordu, mıntıkasındaki yolları ve köprüleri ıslah ve adetlerini teksir etmeli ve her tarafa süratle hareketi mümkün olmalıdır.

9- Birinci Kolordu "Yeniköy - Pazarağaç - Hacıyakup köyü" yolu üzerinde ve iki tarafında bu gece yerleşecek ve Kolordu Karargahı Akarim'de bulunacaktır. Kolordu, kısmı azamiyle Çay istasyonundan ve bir kısmı ile Karadilli anbarından iaşe olunacaktır. İaşe ve iskan mıntıkası hududu "Karadilli - Hoyran gölü - Karakuş dağı - Gümüşlü dağı - Yeniköy - Akarçay - Hamam" hattı olup, ondan sonra Sekizinci Fırka hududu ile birleşir. Kolordu, mıntıkasındaki yolları ve köprüleri ıslah ve adetlerini tezyid ederek şimale, garba ve cenubu garbi'ye doğru sürat ve suhuletle hareketi her zaman mümkün olmalıdır.

10- Ordu topçusu Çay'da bulunacaktır.

11- Ordu Karargahı ve merbut diğer kıtaat Bolvadin'dedir.

İmza
Birinci Ordu Kumandanı
Ali İhsan

1. 2. 4. ve 5. Kolordulara
6 ve 8. Fırkalara
Berayi malumat Garp Cephesi Kumandanlığı'na tahriren;

Ayrıca 6 ve 8. Fırkalarla Beşinci Kolordu'ya Hulasası şifre ile tebliğ edilmiştir.

Dört gün sonra bu Ordu Emri'ne ilave olarak şu emri verdim:

İki Numaralı Ordu Emrine zeyildir:
Bolvadin'den: 2/11/1921

1- Denizli mıntıkası Beşinci Kolordu emrine verilmiştir. Bu mıntıkadaki sabık Denizli müzaheret ve lahık Birinci Adana Alayı Üçüncü taburunu, doğrudan doğruya Kolordu emrine almak veya kemekan Denizli mıntıka kumandanı vasıtasiyle idare etmekte Kolordu muhtardır.

2- Beşinci Kolordu ve Aydın mıntıkaları arasındaki hattı fasıl, eski Denizli mıntıkasiyle Aydın mıntıkası arasındaki hattı fasıldır.

3- Denizli mıntıkasındaki imalathanelerden ve kumaş tezgahlarından vesaireden hüsnü istifade ederek, çıplak olan "Mürettep Menderes Fırkası" teşkilatı itmam ve kıtaatı bir an evvel ilbas ve techiz edilmeli; Fırka iş görecek bir hale vazolunmalıdır.

Kolordulara ve müstakil fırkalara harekat 547 numaralı şifre ile ve tahriren.

İmza
Birinci Ordu Kumandanı
Ali İhsan

Şimalden cenup tarafa sevkolunarak Birinci Ordu'nun emrine verilen Birinci ve Dördüncü Kolorduların birliklerini, şimdiye kadar görmemiş olduğum için

bunları yürüyüş esnasında gözden geçirmek fırsatını kaçırmak istemedim. 30/10/1921 Cumartesi sabahından itibaren, bu birlikler Bolvadin civarından geçtikçe, hemen hepsini birer birer yakından tetkik ettim. Bu birliklerin erleri, İkinci Kolordu'ya nisbetle, biraz daha iyi giyinmiş olmakla beraber, zapt-ü rapt ve talim-üterbiye hemen aynı halde bozuk görünüyordu. Bunlarla yakından ve sıkı meşgul olarak tanzim ve teftiş etmedikçe ve talim ve terbiyelerini yükseltmedikçe, bu kolordularla da iyi bir taarruz yapmak imkanı çok zayıf idi. Diğer taraftan, bu kolorduları "Sad" hareketinde düşünüldüğü veçhile daha cenup tarafa sevketmek, düşmanın dikkat nazarını daha evvel bunların üstüne çekmek olurdu. Bundan başka, o taraflarda, bu kolorduları beslemek imkânı henüz temin edilmemişti. Vaad edilmiş olan melbusattan henüz hiçbir şey orduya ve birliklere gelmemişti. Bunun için, bugün, Garp Cephesi Kumandanlığı'na şu raporu gönderdim.

Garp Cephesi Kumandanlığı'na
Gayet mahremdir.
Bolvadin'den: 30/10/1921

1- "Sad" için menzilin bilhassa Dinar ve Sandıklı havalisinde henüz hazırlanmadığı anlaşılıyor. O havalide mevcudiyeti dermeyan olunan erzak ötede beride dağınık ve toplanmaya muhtaçtır. Demiryolu sayesinde bir hafta zarfında Dinar'a epeyce buğday ve arpa sevki mümkün ise de, değirmen ve fırın meselesi düşündürüyor. Oradan gelen sabık mıntıka müfettişinden aldığım malumata nazaran, şimdiki değirmenler kafi değildir.

2- Diğer taraftan; Dinar'da toplanacak erzakı Sandıklı'ya sevketmek ve hiç olmazsa yetmiş bin insan ve yirmi bin hayvanın yevmi iaşesine kafi erzakın Dinar'dan Sandıklı'ya muntazaman sevkini temin eylemek lazımdır.

3- Çivril ciheti de nazarı dikkate alınmak üzere ceman yüz bin insan ve otuz beş bin hayvanın lakal bir hafta iaşesine kafi erzak Dinar ve şimaline cemedilmedikçe ve Dinar'dan Sandıklı'ya muntazaman sevkiyat fiilen temin edilmedikçe, kolorduları Konya demiryolundan uzaklaştırmak ve o tarafa sevketmek azim ve buhranı mucip olabilir.

Esasen kıtaatın o tarafa gidince bir veya iki gün istirahati müteakip, hemen ileri harekete iptidar etmeleri lazımdır. Aksi halde, baskın tesiri elde edilemez; ve düşman haber alabilir. Şu halde, kıtaatın oraya gidince, köylerden bizzat erzak tedarikine imkan veremiyeceğiz.

4- Şimdiye kadar tarafı devletlerinden kıtaata tevzi edilen melbusat, kıtaatça alınıp askere giydirilememiştir. Akşehir'den verilen elbisenin bir kısmını ancak dün getirip giydirmekte olduklarını gördüm. Beylikköprü'de de birçok şeyler alınamayarak kalmıştır. Bundan sonra, Antalya'ya gelerek celb ve kıtaata tevzi edilecek melbusatın fiilen ne zaman askerin sırtına giydirileceği muhtacı teemmüldür.

5- "Sad" harekatının inkişafı nazarı iddikate alınırsa, menzilin ancak Sandıklı ve Çivril'e kadar erzakı getirmesi kafi değildir. Yeni gelen kolordulara sordum. Kıtaatın elindeki tekmil vesait ile ancak yirmi kilometre gerideki anbarlardan erzakı alıp taburlara vermek kabil olacağı görülüyor. Şu halde, Sandıklı'dan

Ceviz Boğazı'na ve Çivril'den Sivaslı'ya doğru menzil sevkiyatını temdit etmek lazım gelecektir.

Daha sonra, belki yalnız "Dinar - Çivril" demiryoluyle ve "Çivril - Sivaslı - Karaboyalık Çiftliği - Hoşköy" menziliyle idare etmek mümkün olur. Fakat ilk zamanlar için mutlaka iki istikamette temdide lüzum vardır. Dağlarda kaç gün uğraşılacağı ve mürura muvaffakiyet hasıl olunca Hoşköy ve civarında kaç gün muharebe edileceği ve neticenin ne olacağı kestirilemez. Düşmanın "Eskişehir - Afyonkarahisar - Ahurdağı" hattını müdafaaya muvaffak olmakla beraber ihtiyatlarını İslamköy cihetine sevke vakit bularak günlerce, belki haftalarca çabalaması gayri mümkün addedilemez. Şu halde İslamköy havalisindeki kıtaatımıza günlerce, belki haftalarca menzil sevkiyatı icap edecektir. Binaenaleyh, menzilin Sandıklı'ya kadar sevkiyatını tanzim etmesi temin edilmekle beraber daha ileriye iki cihetten temdidi imkanının şimdiden temini ve düşmanın beyhude yere nazarı dikkatini celbetmemek ve daha yayılma devrinde bir buhrana maruz kalmamak için o tarafta menzil işleri ikmal edilmeden şimdiki vaziyetin bozulmaması lüzumunu arzeylerim efendim.

Harekât 421 numaralıdır.

İmza
Birinci Ordu Kumandanı
Ali İhsan

Şu raporum, menzil tertiplerinin kifayetsizliğini ve menzil tamamiyle hazırlanmadan evvel, kolorduların dama taşı gibi yerlerinden oynatılmaması lüzumunu tekrar hatırlatmak mecburiyetiyle yazılmış idi. Menzil

nakliye vasıtaları kafi değil idi. Kış mevsimi ilerledikçe yollarda hareket güçleşeceğinden menzilin randımanı daha çok az olacak idi.

Şimdiye kadar elde edilen haberlere göre, düşmanın daha Beşinci Kolordumuz Dinar tarafına sevk edildiği zaman, Uşak istikametinde bir taarruz için hazırlık yapmakta olduğumuzu anladığını, buna göre yeni tertipler aldığını ve Çivril, Çal cihetlerine ehemmiyet verdiğini göstermekte idi.

Bazı yeni haberler, Yunanlıların Afyon civarındaki kuvvetlerinden üç piyade fırkasından mürekkep Birinci Kolordusunun "Dumlupınar - İslamköy - Çivril" taraflarına sevkedilmiş olduğunu, Afyon'daki 12. Fırka'nın, karargahını bu şehire nakletmiş olan İkinci Yunan Kolordusuna bağlanmış olduğunu bildiriyorlardı.

Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa'nın 31/10/1921 tarihiyle ve 7621 numaralı şifre ile bize bildirdiği malumata göre, General Papulas, Menderes mıntıkasına diğer mıntıkalardan acilen takviye kıtaları gönderilmesini, mezkur mıntıka kumandanlığına da dikkatli bulunulmasını, tarafımızdan bir taarruz vukuunda her neye mal olursa olsun bu taarruzun defedilmesini, mevzilerin muhafaza olunmasını ve sulhün istihsaline çalışıldığı şu sırada bu cihetin elzem bulunduğunu emir etmiş...

İki tarafın kuvvetleri arasında büyük bir fark bulunmadıkça, kati taarruz yapmak isteyen bizler için sürprizin büyük bir ehemmiyeti var idi. Bu sebeple her türlü kıta ve menzil hazırlıkları ikmal edilmeden evvel "Sad" hareketi denilen büyük taarruz hareketlerine başlamamak ve düşmana kati taarruz istikametimiz

hakkında hiçbir ipucu, emare vermemek lazım idi. Beşinci Kolordu'nun Dinar taraflarına sevki düşmanı kuşkulandırmış iken şimdi, bir de Birinci ve Dördüncü Kolorduların şimalden cenuba doğru sevkleri bir sevkulceyş hatası idi. Garp Cephesi Kumandanı, 14/10/1921 tarihli direktifinin ikinci maddesinde "Top başına 250 merminin kıtaatın yanlarında nakli mümkün olacak surette ikmali" yazılmış idi. Bu iş henüz yapılmamıştı. Aynı maddede Ordunun cenuba naklinden evvel kati muharebe için iktiza eden ihzaratin hitam bulmuş olması lazımdır kaydı vardı. Üçüncü maddede, ihzaratın hitamında Birinci ve Dördüncü Kolorduların İkinci Kolordu'nun gerisinden şimendifer hattının cenubu garbisine naklolunacağı sarahatle bildirilmişti; keza dördüncü madde de ihzarat devri esnasında halihazır vaziyetin muhafaza olunacağı, yani Dördüncü Kolordu'nun Çifteler cenubunda Belpınarı mıntıkasında, Birinci Kolordu'nun Aziziye etrafında bulundurulacağı katî olarak zikrolunmuştur.

Şimdi, bütün bu kararlara ve emirlere rağmen Birinci ve Dördüncü Kolorduların ihzarat hitam bulmadan cenuba nakillerine başlanmış olduğundan bu sevkulceyş hatasını düzeltmeye uğraşmak zarureti hasıl olmuştu. Birinci ve Dördüncü Kolorduların cephe gerisinde toplu ihtiyat halinde Bolvadin Ovası'nda bulundukları müddet esnasında bunların talim ve terbiyeleriyle sıkıca meşgul olmak mümkün olacaktı...

İkinci gün Garp Cephesi Kumandanı'ndan şu cevabı aldım:

Birinci Ordu Kumandanlığı'na
30/10/1921 şifreye cevap.
Garp Cephesinden: 1/11/1921

Menzil ihzaratı emniyet bahşolmadan kolorduları Konya şimendiferinden uzaklaştırmak mutasavver değildir.

Kıtaatımızın tensik, ikmal ve talim ve terbiyesinin terakkisine, acizlerince menzilden mukaddem ve daha müşkül olan hazırlık cihetine ve İkinci Kolordu'nun tanzim ve tensikine bilhassa atf-ü ehemmiyet buyurulmasını rica ederim. 300 numaralıdır.

İmza
Garp Cephesi Kumandanı
İsmet

Bu cevap hoşuma gitti; eğer, ikinci defa verilen bu kararı ve sözü tutarlarsa, biz de çalışmak imkanını elde etmiş olacaktık.

Bugün düşman hakkında yeniden gelen malumat, Yunanlıların "Ali İhsan Paşa kumandasında 12 fırkadan mürekkep bir Türk ordusunun "Sandıklı - Dinar" havalisinde toplanarak Uşak istikametinde taarruz edeceğini" haber aldıklarını ve bu Türk taarruzuna Ekim ayı sonunda intizar eylediklerini bildirmekte idi.

Yunanlılar böyle bir taarruzumuza karşı yeni müdafaa tedbirleri ve tertipleri almaya ve bu meyanda Çivril ve Çal cihetlerine ehemmiyet vermeye başlamışlardı. Beşinci Kolordumuzun vaktinden çok evvel Dinar tarafına gönderilmesi, daha sonra 14. Piyade Fırkası namı verilen müretteb Menderes Fırkası'nın Dinar civarında teşkil ve ihzarına başlanması, nihayet

Birinci ve Dördüncü Kolordularımızın hiçbir lüzum ve zaruret olmadan, evvelce verilmiş kararlar hilafına şimalden cenuba doğru sevki, artık düşmanın gözünü açmıştı. Bu hatalara sebep olan zihniyet, kolordu ve fırkalarımızı hemen taarruz yapabilecek bir mükemmelliyette zannederek ve yollarımızla menzil teşkilatımızın kabiliyet ve kifayeti dikkate alınmayarak Hindenburg'un 1914'de Alman Şark Cephesi'nde Rus ordularına karşı yaptığı sevkulceyş manevralarını, operatif hareketleri Dinar tarafında körü körüne taklit etmek hevesi ile hulasa edilebilir... Halbuki arada ne kadar büyük farklar var idi. Böyle tatbik kabiliyeti olmayan hayaller peşinde koşan kimseler ile uğraşmak zarureti hasıl olmuştu.

Ben, emrim altındaki kolordu ve fırkaları sık sık teftiş ederek talim ve terbiye ve zapt-ü rapt noksanlarını belirttikçe, bu kusurlar ıslah edilmeden muvaffakiyetli ve devamlı bir taarruz yapmaya kalkışmanın hüsrana sebep olabileceğini ileri sürdükçe, "Ali İhsan Paşa geldi; hazıra kondu; bizim yaptıklarımızı ve Sakarya Muharebesi'ni kazanmış birliklerimizi beğenmiyor" dedi-kodusu Garp Cephesi Karargahı'ndan yayılmaya başladı; fakat, şimdi; Birinci ve Dördüncü Kolordu'ların basit bir yürüyüş esnasında gösterdikleri kusurlar, daha evvel Ekim ayı başında İkinci ve Beşinci Kolordularla Altıncı ve Sekizinci Piyade Fırkalarımızın Afyon civarındaki düşmana karşı yaptıkları taarruzda muvaffak olamayarak geri çekilmiş bulunmaları; Fahreddin Paşa'nın, "Yarın raporumu Afuyonkarahisar telgrafhanesinden arzedeceğim" diye ileri sürdüğü kuru lafın tahakkuk edememiş olması; nihayet bugün menzil teşkilatının güç durumunun ve kifayetsiz-

liğinin meydana çıkması, benim raporlarımla, iddia ve taleplerimle bir arada mütalaa edilince, hakiki vaziyetin ve mevcut imkanların, "Sad" hareketi adı verilen kati taarruz hareketinin hemen icrasına ve başarı elde edilmesine müsait bulunmadığını artık Hindenburg taklitçilerine de anlatmaya başlamış idi.

Bu defa 1/11/1921 tarihiyle Garp Cephesi'nden aldığım cevap bunu gösteriyordu; menzil hazırlıkları emniyet verici bir hale gelmeden, Kolordların hareket ettirilmeyeceği vaaadediliyordu; menzil işlerinden daha evvel, birliklerimizin tensik edilmesi, talim ve terbiyelerinin terakki ettirilmesi, bana tavsiye olunuyordu! Halbuki, ben bu ciheti ordunun kumandasını deruhte ettiğim günden beri, ısrarla takip ediyor ve ileri sürüyordum. Menzil işleri; Birinci Ordu Kumandanlığı'nın elinde olmadığından, bu hususta hiçbir şey söylenmiyordu.

Bu cevap ile evvelce "15 günde taarruz edeceğiz" iddiası arasında büyük bir fark göze çarpıyordu. Esasen bu 15 gün çoktan geçmişti. Şimdi mevsim ilerliyordu ve gittikçe kışa giriyorduk. Kuru toprak yollarda bir dereceye kadar kolaylıkla hareket eden menzil nakliye vasıtaları, şimdi daha güç çalışıyorlar ve daha az randıman veriyorlardı. Yollarımızın bu zorluklarından kurtulmak için ilkbahar, hatta yaz aylarını beklemek zarureti var idi. Hele Akşehir ile Eğridir veya Hoyran gölü arasında ve Sultan dağlarından geçen karayollarının kış mevsimine girdikçe zorlukları iyice göze batıyordu.

Düşmanın, bizim Dinar'dan Uşak istikametinde bir taarruz için hazırlanmakta olduğumuzu nazarı dikkate alarak, bu istikamet üzerinde bazı müdafaa mev-

zileri hazırlamaya başladığını haber aldık. Bu hazırlıklar arasında Çal civarında, Menderes nehrinin teşkil ettiği bir dirsekte ve nehrin şimalinde bulunan bir tepeyi elinde bulunduran zayıf bir hudut bölüğümüzün vaziyetini kendisi için tehlikeli gören düşman, buradan Menderes nehrini kolaylıkla geçmek kabil olduğunu ve bir köprü başı gibi olan bu tepenin zaptı lüzumunu idrak etmiş; gizlice o tarafa sevkettiği bir alay piyade ve bir kaç top ile, 1/11/1921 Pazartesi sabahı, düşmanın taarruza geçerek bölüğümüzü tard ve Menderes nehri kenarlarına kadar tekmil dirseği işgal ettiğini Beşinci Kolordu Kumandanı bildirdi. Bu rapor üzerine hemen, aynı günde, Fahreddin Paşa'ya kafi kuvvet sevkederek, vaziyeti ıslah etmesini tebliğ ettim. "Sad" hareketini düşünerek, Çal bölgesinde daha şimdiden fazla kuvvet göstermek ve düşmanın dikkatini celbetmek istemiyordum. O tarafta teşkil edilmek üzere olan iki alaylı piyade fırkasının bir alayı, geceleyin trenle nehir dirseğine gönderildi. Diğer alay, Dinar istikametini setir ve temin etmek üzere bu dirseğin şarkına doğru 2/11/1921 sabahı karadan sevkolundu. 2/11/1921 günü diğer bir emirle Denizli mıntıkasını Beşinci Kolordu'ya bağlayarak, kumandayı tevhid ettim. Bu emir daha evvel zikrolunmuştu.

Orduda kasatura ve süngü noksanı çok idi. Kılıfların eksikliği de kasatura ve süngülerin kolayca kaybolmasına sebep olmakta idi. Kılıfsız kasatura ve süngülerin beldeki kuşağa veya pantolon kemerine sokularak muhafazasına çalışıldığını görmüştüm. Bunu tekmil orduda yeknesak bir hale koymak için; bundan sonra kasatura ve süngülerin daimi olarak tüfeğin namlusuna takılı bulundurulmasını 1/11/1921 tarihli

ve 13 numaralı Ordu Emri Yevmisi ile tebliğ eyledim. Birinci ve Dördüncü Kolorduların yürüyüş kollarını tetkik ederken, bir çok birliklerin ağırlıklarında, kadroda yeri olmayan binek arabaları ve bunlar içinde bazı zabit ailelerin ve çoluk çocuğunun bulunduğunu gördüm; yavrulu inekler vesaire ile birlikte askeri yürüyüş kolları, göçmen kafilelerine benziyorlardı. Aynı Ordu Emri Yevmisi'nde, bu hususta da emir vererek, yolsuz hareketleri menettim. Disiplinin tesis ve muhafazası için yeniden şiddetli tedbirler aldım.

Bu meyanda şu ihtarı yaptım: "Elyevm karşımızdaki düşmanı, Anadolu'nun ana topraklarından atmak ve inleyen kardeşlerimizi bir an evvel kurtarıp yurtlarımızı harap olmaktan serian vikaye için, ordumuzun son derece muntazam bir ordu, talim ve terbiyesi, zapt-ü raptı ve her türlü kabiliyet-i harbiyesi mükemmel bir kuvvet haline gelmesi lazımdır. Milis ve aşiret, çapulcu veya gönüllü zihniyetleriyle, intizamsız şekiller ve tertipler ile bu iş olmaz. İntizamın temini ve muhafazası için en ufak pürüzlere bile müsamaha caiz değildir. Onun için, tekmil ümera ve zabitanın elbirliğiyle çalışarak, ordunun tensik ve tanzimine yardım ve bunu tesri etmelerini rica ederim. Saniyen, herkesin gelişigüzel, araba, hayvan, sürü, aile vesaireyi kıtaatla beraber bulundurmamaları lazımdır. Orduda her şey kadro ile, nizam ile tensik ve tanzim edilmiştir."

Bir gün sonra verdiğim 14 numaralı Ordu Emri Yevmisi'nde de yeni vakıf olduğum diğer bir yolsuzluğu bertaraf etmek için şu tebliği yaptım:

"Orduda maatteessüf göze çarpan şeylerden biri de, maaş hususunda müsavatsızlıktır. Bu, bir derin yaradır ki fena neticeler verebilir. Bunun bir an evvel

izalesi ve serian müsavatın temini lazımdır. Bunun için her kıta kumandanı, maiyetindeki zabitlerin matlûplarını iyi tetkik etmeli ve her nasılsa geçmiş aylardan matlûpları olmadığı halde ileriye gitmişlerin adımlarını kısaltarak, geri kalanları onlara yetiştirmeyi temin etmeli. Her mafevk bu hususta hüsnü misal olmalı. Onbeş Teşrinisani'den itibaren yaptırmaya başlayacağım kasa teftişlerinde bu ciheti de tetkik ettireceğim."

2/11/1921 Salı günü yeni gelen Dördüncü Kolordu'nun Beşinci Kafkas Fırkası'nı teftiş ettim. Gördüğüm mühim kusurları bugünkü Ordu Emri Yevmisi'nde orduya tamim ile tashih ve ikmalini talep eyledim. Pek adi kusurlar, bugün de, gözüme çarpmıştı; meselâ: Sürgüsüz nişangahlar, doldurmayı ve nişangâh tanzimini bilmeyen neferler, kasaturasız tüfenkler, pastan doldurulamayan fişenk bağları, kamilen kırılıp ufaklanmış demirbaş peksemetler, bir bölüğü çantalı diğer bölüğü çantasız teftişe çıkarılmış taburlar, pis ve kanlı hasta teskereleri, parçalanmış sargı paketleri, vesaire... Hep gayret ve himmet noksanına delâlet eden böyle kusurların, bir muharip birliğin düşman karşısında vazifesini iyi yapabilmesi için, mutlaka, hazırlık devrinde bertaraf edilmeleri lazım idi. Bakımsızlık, ihmal, bıkkınlık bu kusurlara meydan vermişti. Sıkı kontroller yapılmamıştı. 1/11/1921'de Garp Cephesi'nden gelmiş olan cevap ile kolordulara yeni bir hareket yaptırılmayacağı tekrar vaadedilmiş olduğundan tamamiyle geride, ihtiyatta tuttuğum Birinci ve Dördüncü Kolorduların talim ve terbiyelerini arttırmak için bazı tedbirler almaya, programlar yapmaya başlamıştım.

CEPHE KUMANDANI AKLINI MI OYNATTI?

Bu düşüncelerle meşgul iken 2/11/1921 akşamı gece yarısı, İsmet Paşa'dan bir şifre geldi:

Birinci Ordu Kumandanlığı'na
Zata mahsustur.
Gayet aceledir.
Garp Cephesi'nden.
Saat 11.30 sonra: 2/11/1921

Düşman bizim Eğridir - Dinar - Denizli şimendifer hattından istifade ederek yapabileceğimiz hareketten mütehassis görünmektedir. Buna mahal vermemek için, süratle Dinar mıntıkasını işgale teşebbüs eylemesi muhtemeldir. Binaenaleyh iki kolorduyu sürati mümküne ile Dinar havalisine almaya mecbur bulunuyoruz. Dinar şimendiferinden kolordular kendi vesaitiyle almak üzere, elli bin insan ve yirmi bin hayvanı şimdiden iaşe etmeye imkan var mıdır? Garbî Anadolu Menzili'ne makine başında cevap beklerim. Berayi malûmat Birinci Ordu Kumandanlığı'na.

İmza
Garp Cephesi Kumandanı
İsmet

Bu şifreli tebliği okur okumaz aklım başımdan fırladı. Kendi kendime söylenmeye ve yatağımın önünde hiddetle dolaşmaya başladım:

- Acaba, dedim, Cephe Kumandanı aklını mı oynattı? Bu, ne büyük vehim? Ne kadar sonsuz tereddüt? Düşman karşısında kolordular ve ordular bu kafa ile

nasıl idare olunabilir? Böyle bir cephe kumandanına nasıl itimat olunabilir? Daha iki gün evvel kolorduları yerlerinden oynatmamayı vaid ve tebliğ eylemişti. Şimdi, düşmanın bir alay piyade ile Çal dirseğinde yapmış olduğu ufak bir temizleme hareketi ve bir bölüğümüzü Menderes nehrinin cenubuna atarak kendi sağ cenahını temin eylemesi üzerine, bizim Cephe Kumandanımızın kafasında yine cinler, periler dansetmeye başlamışlar... Elimizdeki mahdut ihtiyat kuvvetini, Birinci ve Dördüncü Kolorduları hemen o tarafa, dama taşı veya satranç piyonu gibi sürmek istiyor. Bu ne kadar mahdut kafalı, basiretsiz, sevkulceyş düşünce ve görüşlerinden mahrum adam? Biz böyle bir kumandan idaresinde düşmana karşı nasıl taarruz hareketi yapacağız? Eğer Sakarya'da olduğu gibi, Mustafa Kemal Paşa bu taarruz hareketinin de başına bizzat geçmezse, yandığımız gündür. Onun bu tereddütlerden hiç haberi yok. Ankara'da Meclis müzakereleriyle vesaire ile meşgul.

Düşmanın Çal dirseğinde yaptığı hareketin sadece kendi vaziyetine göre, bir müdafaa tedbirinden, basit ve mahdut bir hareketten başka bir şey olmadığını İsmet Paşa nasıl idrak edemiyor? Farzedelim ki, düşman Çivril'den Dinar'a doğru ileri hareketle Dinar'ı işgal etti; bizim sevkulceyş vaziyetimizde ne tehlike hasıl olabilir? "Eğridir - Denizli" demiryolu, iki başları kesik, kör bir hattır. Garp cephesinde mevcut kuvvetlerimiz mahduttur. Eskişehir civarından Dinar taraflarına kadar sıra ile Üçüncü, İkinci Kolordularımızı, Sekizinci ve Altıncı Piyade Fırkalarımızı ve nihayet Beşinci Kolordumuzu zayıf bir zincir hattı gibi düşman karşısında emniyet ve müdafaa vaziyetinde yaymışız. Elde güç

belâ, birinci hattan geri alınmış iki zayıf kolordu var. Şimdi bunları da, düşman bir alay piyade ile Çal dirseğinde taarruz yaptı diye Dinar tarafına gönderirsek; yarın, düşman bir veya birkaç alay ile "Eskişehir-Afyon" cephesinin muhtelif bir veya birkaç noktasından bizi ürkütmeye kalkarsa ne yapacağız? Koca bir cephenin biricik sevkulceyş veya tabiye ihtiyatı, böyle oyuncağı ile oynayan bir çocuk kaprisi ile, öteye, beriye koşturulur mu? Herşeyde olduğu gibi, askerlikte de idare etmek yani kumandanlık yapmak, ileriyi görmek demektir. Halbuki bizim Cephe Kumandanımızı oynatmak ve yanlış kararlar ittihazına sürüklemek için, düşmanın, cephenin muhtelif noktalarında arada bir ufak gösterişler yapması, çocuk tabiriyle "böh" deyip korkutması kafi geliyor.

Esasen düşmanın, müdafaa vaziyetinde kaldığı ve bir taarruz yapmak fikrinden uzak bulunduğu ötedenberi Genelkurmay'dan ve Cephe'den gelen tebliğlerde sarahatle tekrar edilmişti.

27/10/1921 tarihli ve 70 numaralı Cephe Emri'nin birinci maddesinde düşmanın "Afyon mıntıkasında beş fırka ile İkinci Kolordu Karargahı'nın bulunduğu ve Birinci Kolordusunun üç fırka ile 16/10/1921'den itibaren "Binnaz-Hosköy" mıntıkasına nakledildiği ve kısmen Ahat köyü, Burgaz ve Çivril'deki kıtaları takviye ettiği" tebliğ olunmuş idi.

Düşmanın Çivril'den Dinar istikametinde mahdut kuvvetlerle yapabileceği mevzii bir taarruz hareketini, biz daha evvel düşünmüş idik. Beşinci Kolordu'nun bu hususta bir raporuna karşı, 31/10/1921 tarihinde, Cevizboğazı ve Kuruçay vadisi mıntıkasında, bir suvari fırkası bırakmasını; bu fırkanın şark tarafındaki Al-

tıncı Piyade Fırkasiyle sıkı irtibatta bulunmasını ve icabında Altıncı Fırka Kumandanı'nın emrine girmesini, Kolordu'nun diğer kuvvetlerini, düşmanın Çivril - Dinar istikametinde yapması muhtemel bir taarruzunu dikkate alarak, Sütlaç'ın batı taraflarında bulundurmasını ve Kolordu Karargahı için Sütlaç veya civarındaki köylerden birinin intihap edilmesini, Beşinci Kolordu Kumandanı'na tebliğ etmiştim.

Düşman, bizim bu tertibatımızın alınmasından evvel, 1/11/1921'de bir alay piyade ve iki veya dört topla, Çivril Muhafız Taburumuzdan bir bölükle tutmakta olduğumuz tepeye taarruz ederek, bölüğümüzü çekilmeğe mecbur ve tepeyi işgal eylemiş; Menderes üzerindeki köprüyü yakmış; bu vakayı öğle vakti haber alınca, derakap, kafi kuvvet göndererek, vaziyeti ıslah etmesi için Beşinci Kolordu'ya emir vermiştim. Kolordu bu emri alınca; 1/2 Kasım gecesi, evvelce İkinci Adana Alayı ve şimdi 26. Alay namı verilen alayı ve iki sahra topunu Kolordu Kurmay Başkanı Binbaşı Baki Bey'le ve trenle Çivril istikametinde sevketmiş; ayni zamanda, Birinci Adana (27.) Piyade Alayı'na da karadan o tarafa doğru sevkolunacağını, Kolordu Kumandanı bize bildirdi. Ertesi gün, 2/11/1921'de gelen raporlara göre, düşman geçit yerlerini ve köprüyü tahrip ederek bir müdafaa mevzii işgal etmiş; o tarafta tebdil-i havada bulunan Kaymakam Ethem Bey'i Adana Alaylarından vücuda getirdiğimiz Mürettep Menderes Fırkası (daha sonra 14. Fırka) Kumandanlığı'na tayin ederek çağırmıştık. Bu cesur ve fedakâr arkadaş, evvelce aldığı yaraların henüz kamilen tedavi edilmemiş olmasına rağmen, istirahatini bırakıp 2/11/1921 günü fırkasının kumandasını deruhde etmiş idi. Bu tertibatı kafi bulmuş

ve düşmanın bizi fazla iz'aç edeceğini hiç kabul etmemiştim. Nitekim, daha sonraki günler, bu tahminimi teyid etmiştir. Bizim bu kadar basit gördüğümüz ahval karşısında, Garp Cephesi Kumandanı'nın vehime kapılarak, eldeki biricik sevkulceyş ihtiyatımızı o tarafa sevke kalkışmasına ne mânâ vermeli?

İlâhi! Mustafa Kemal Paşa! Bir Onbaşıya Ordu Kumandanlığı yaptırılır mı? Bu kızgınlık esnasında meşhur Deveci hikayesini, şeytan tekrar aklıma getirdi:

Bir ihtiyar deveci, öleceğini hissederek develerinden helallık istemeye gelmiş; onları okşamış ve hoşlandıkları şeylerdan ikram etmiş; nihayet: Sizleri senelerce çalıştırdım; ağır yükler taşıttım; belki döğdüm. Hakkınızı helâl edin, demiş. Allah'ın hikmeti olarak baş deve lisana gelmiş ve demiş ki:

- Molla, sen bize iyi baktın; döğdüğün zamanlarda da haklı idin. Hepsini hoş gördük; fakat önümüze geçirip kılavuz diye kullanarak bizi kendisine bağladığın şu eşeğe hiç tahammül edemedik. İşte bu hareketini asla affetmiyoruz; ve bunun hesabını Tanrı'nın huzurunda seninle göreceğiz.

Diğer develer, baş devenin bu sözlerini tasdik eder gibi, kafalarını sallamışlar; kükreyerek hepsi birden ayağa kalkmışlar. Deveci, ürkerek kaçmış...

Şu uydurma hikâye; çok hoş bir şeydir. İnsanın bir şey yapamadığı zamanlarda kendi kendini teselliye yarıyor. Ben de bu deve hikâyesini bizzat yaşamış ve görmüş gibi tahayyül ederek, hiddetle karışık gülmeye başladım. Bir aralık istifa etmeyi düşündüm; bu vaziyete tahammülün artık kabil olmadığına karar vermek istedim. Esasen "15 güne kadar taarruz edeceğiz" vaa-

di üzerine kabul etmiş olduğum vazife, çıkmaza girmişti. 15 gün geçti; 15 hafta da geçecek; biz hâlâ böyle satranç oyunu oynayacağız, dedim.

Fakat bu da orduya ve millete karşı ayıp olacaktı. Daha bir ay geçmeden verilen vazifeden çekilmek... Bu fikri de iyi bulmadım; beğenmedim.

Gözüme uyku girmedi; sabah oluyordu. Masamın başına geçtim; âdeta ders verir gibi sert bir mütalâa ile İsmet Paşa'yı bu fikrinden vazgeçirmek için şu cevabı yazdım:

Garp Cephesi Kumandanlığı'na
Acele ve gayet mahremdir.
2/11/1921 tarihli zata mahsus şifreye cevap.
Bolvadin'den: 3/11/1921 Saat 9.

1- Düşman bizim Dinar demiryoluna istinaden bir taarruz yapabileceğimizi anlamış ve buna karşı tedafüi tedbirler ittihazına başlamıştır. Mevzii taarruzları da müdafaa vaziyetini takviye ve ıslah içindir. Boldan, Saray, Nazilli taraflarındaki hareketlerine bir ehemmiyet vermiyorum. Eğer oradan taarruza geçerse, netice vaziyeti askeriyemize mühim bir tesir yapamayacak arazi işgallerine münhasır kalır. Gerçi bu da bir zarar ise de her muhtemel fer'i zarar için kuvvetimizi dağıtmak caiz değildir. "Her yeri örtmek isteyen hiçbir yeri örtemez" kaidesi malumdur; fakat Dinar'da tutunabilirse, vaziyetimize ve maksadımıza mühim tesir yapabilir. Lakin düşman kuvvetlerine ve menzillerine göre, düşmanın mühim bir kuvvetle Dinar'da durabilmesi mümkün değildir. Bu çılgınlığı yaparsa, bize muvaffakiyet için daha iyi bir fırsat vermiş olur. Dinar'a gele-

cek düşman kuvvetlerini "Karadilli - Dinar" ve "Sandıklı - Dinar" yollarından istifade ederek ezebiliriz.

Yalnız Beşinci Kolordu'yu bidayette "Uluborlu - Aydoğmuş dağı - Acı Tuzlugöl" hattına çekmek ve Dinar'ın muvakkaten işgali zararına katlanmak lazımdır. Düşmanın Çal cihetinde yaptığı taarruz, sırf müdafaa vaziyetini ıslah maksadına matuftur. Köprüleri yakıp, gerideki sırtlarda müdafaa mevzii alması da bunu teyid eder.

2- Eğer biz, şimdiden iki kolorduyu Dinar demiryolu boyuna sevkedersek, düşmanın maksadımız hakkında hiç şüphesi kalmaz. O zaman "Sad" harekatından vazgeçmek ve tamamiyle tedafüi vaziyet almak lazımdır. Bundan başka, düşmanın demiryolu vaziyeti, sevkulceyş manevralarına gayet müsaittir. Bizi Dinar'da kuvvetli görünce, Afyon cihetinden taarruz ederek Akşehir, Yalvaç kasabalarını işgal eder ve "Akşehir - Orkenes" şosesini eline geçirir. O zaman bizi tamamiyle Konya cihetinden ayırır. Böyle bir halde, müdafaa kudretimiz de azalır. Halbuki, düşman Dinar'ı işgal ederse, ya oraya taarruz edip münferiden onları ezerek, oraları istirdat edebeliriz; veya o kuvvetler çok münferit kalmış olacağından, Afyon'daki düşmanı münferiden ezebiliriz; ve ondan sonra Dinar'dakiler kendiliklerinden çekilmeye mecburdurlar.

3- Dinar cihetindeki iaşe vaziyetine gelince; evvelce de arzettiğim gibi sade nakil meselesi değil; un ve değirmen meselesi vardır. Beşinci Kolordu'nun raporlarına göre, elyevm Sandıklı ve civarındaki değirmenler, ancak yevmiye iki bin kilo un yapıyorlar.

Dinar, Denizli ve Isparta'daki değirmenlerin mecmuu ancak yirmi bin kilo un yapıyorlarmış. Tekmil bu

hasılat ise, ancak bugün o tarafta bulunan Beşinci Kolordu'ya, Altıncı Fırka'ya ve müzaheret kıtalariyle menzillere kafidir. Değirmen hasılatında ayrıca ahali hissesi için değirmen ayrılıp ayrılmadığı henüz meşküktür. Yeniden iki kolordunun o tarafa hemen sevki halinde un yetiştirmek kabil olamayacaktır.

Değirmenler yevmiye hiç olmazsa seksen belki doksan bin insana kafi un yapmaya başlarlar ise, o zaman iki kolordunun Konya demiryolundan ayrılmaları caiz olabilir. Dinar menzilinin ademi kifayesi hasebiyle şimdiye kadar Beşinci Kolordu ile, Altıncı Fırka'nın ekseriyetiyle aşar ve tekalifi milliyeden erzak aldıkları ve bunların kıymetini henüz hükümet ve menzil tamamen zaptetmediğinden kayden oralarda tahsil edilmemiş birçok erzak göründüğü halde, mühim bir kısmının asker tarafından alınmış olduğu da gelen raporlardan ve şifahî izahattan anlaşılıyor.

4- Bu maruzata göre, tedabiri lazime ittihazını arz ve teklif ederim, efendim.

Harekât 579 numaralıdır.

İmza
Birinci Ordu Kumandanı
Ali İhsan

Bu raporumun bir suretini aynen Konya'daki Garbi Anadolu Menzil Müfettişine berayi malumat çektirdim. Bu gece Menzil Müfettişi Kazım Bey'in (merhum General, Kazim Dirik) makine başında, Garp Cephesi Kumandanı'na ne cevap verdiğini henüz bilmiyordum. Geçen sefer de makine başında cevap isteyen Garp Cephesi Kumandanı'na, Kazım Bey ancak iki gün sonra cevap verebilmişti. Birinci ve Dördüncü Kolordu-

ların cenuba nakline başlayabilmek için lâzım gelen iaşe maddelerinin hangi tarihe kadar ihzar edileceğini 24/10/1921'de soran ve makine başında cevabını beklediğini bildiren İsmet Paşa'ya, Menzil Müfettişi Kazım Bey, ancak 26/10/1921'de cevap verdiğinden, bu defa yine makine başında istenen yeni cevabın ne zaman verilebileceğini kestirmek mümkün değil idi.

Kâzım Bey, Garp Cephesi Kumandanı'nın kapris-lerine yakından vâkıf olduğundan; Garbî Anadolu Menzil işleri ve ihtiyaçları hakkında 30/10/1921'de Garp Cephesi'ne gönderdiği şifreli raporun bir suretini, ertesi sabah, şu suretle bana da bildirmişti:

Birinci Ordu Kumandanlığı'na
Zata mahsustur ve 3360 numaralıdır.
Konya'dan: 31/10/1921

Garp Cephesi Kumandanlığı'na takdim edilen cevabı şifrenin bir suretini berayi malumat arzediyorum. Bazı mülahazatımda yanılabilirim. Fakat atılacak her hatve için bir belâgati erkam hazırlamak ve ona istinat etmek kadar kamilane bir hareket olamaz. Ankara devairinin bizim zümre-i mesuleyi bir kündeye düşürmesinden ve yanlış hesaplara istinat ile işe hissiyat karıştırmasından çok korkuyorum. Binaenaleyh Bolvadin'deki şifahi maruzatımdan sonra, geçen "Resen veyahut cevabi" raporlarımın birer suretini hep huzur-ı irfan-ı devletlerine berayi tahlil arzetmekteyim. Vusulünün emr-ü iş'arı münsterhamdır.

İmza
Garbi Anadolu Menzil Müfettişi
Kazım

3/11/1921 Çarşamba günü öğle vakti, Menzil Müfettişi'nin Garp Cephesi Kumandanı'na bu defa verdiği cevabın bir sureti bize geldi:

Garp Cephesi Kumandanlığı'na
Birinci Ordu Kumandanlığı'na
Garbî Anadolu Menzil Karargahı'ndan:
3/11/1921

Makine başında, te'hir edilemez, işaretli şifre'ye cevap:

İradelerini sabah saat birde aldım. Cevabi maruzatımı saat üçte telgrafhaneden yazdırmaya başladım:

1- Sekizinci Fırka veya onun yerine kaim olacak kuvvet kemakân Akşehir, yâni Kumrallı Anbarı'ndan geçinmek ve Birinci Kolordu bulunduğu mıntıkayı muhafaza edecekse, Tepeçay'dan geçinmek ve hattâ Dinar menatıkından addolunan Karadilli, Kemeli anbarlarından iaşe edilmekte olan diğer bir fırkası dahi iaşe için Akarim'de açılacak mutavassıt bir anbarla, yine Çay menabiinden geçindirilerek Dinar havalisine bar olmamak ve bu takdirde Dinar mıntıkasında Altıncı Fırka ile Mürettep Adana Fırkası, üç suvari fırkası esasen mevcut idiler ki, bunlar da vasati yirmi bin insan ve on bin hayvandır. Bunlara mıntıka haricinden daha otuz bin insanla on bin hayvan ilâve edildiği takdirde Dinar havalisinden geçindirilmesi meşrut elli bin insan ve yirmi bin hayvan olur. Menzil mıntıkasının kolları ve müessesatı, her günkü sevkiyatı vesair müfredatı, üç bin değil, beş bin olması lazımgelen hastaheneler dahi hesap edildiği takdirde, altmış bin insan ve yirmi iki bin hayvan addedilmelidir.

2- 29/10/1921 tarih ve 3336 numaralı şifre ile arzettiğim erkam azami ve gayet mühim bir hesabı ihtiva ediyor. Buna nazaran... (Bu kitaba derci lüzumsuz tafsilattan sonra) şimdilik Isparta ve Burdur'dan Antalya'ya zahire sevk ve ihracını herhalde sureti katiyyede menetmek mecburiyetindeyiz. Bunu yapmazsak ordu, iaşe buhranına karşı Müdafaa-i Milliye'den aldığı iki yüz bin liralık ihtiyat akçesiyle satın alacak zahire dahi bulamayacaktır. Gerek mübadele, gerek füruht ve gerekse ihtiyat akçesiyle mübadele gibi üç kuvvetin hasıl edeceği netice, o mıntıkada altmış bin insanın dört aya ve yirmi iki bin hayvanın beş aya karip bir müddet için iaşelerine kafi erzak bulunmasıdır.

3- ... Bütün bu hesaplar, Dinar mıntıkasına, Akşehir mıntıkasından yalnız 30.000 insan ile 10.000 hayvan, yani dolgün bir kolordunun gelmesi halinde ve demiryol anbarlarından kendi vasıtalarıyle iaşe edilmek şartiyle yapılmıştır. Bu kuvvetlerin herhangi bir sebep ile, şimale veya cenuba doğru hareketleri halinde, bunlara iaşe maddeleri göndermek için nakliye vasıtalarımız henüz mevcut değildir.

4- İkinci bir kolordunun dahi bu mıntıkaya ilave olarak gelmesi halinde, o zaman kuvvet kesirsiz 90.000 insan ve 30.000 hayvan eder ki bunları kağıt üzerindeki rakamlara göre dört aya karip bir müddet için beslemeye kafi erzak bulunabilir...

5- 20/10/1921 akşamı Bolvadin'deki müzakerelerde arzedildiği veçhile, Dinar havalisinde toplanacak kuvvetin iaşesi için yeni vesaiti nakliye tedarikine ihtiyaç vardır ve bu henüz temin olunmamıştır...

6- ... Benzinler gelmedikçe, otomobil nakliyatı tamamen hesap haricinde bırakılmıştır.

7- ...
8- ...
9- ...

İmza
Garbi Anadolu Menzil Müfettişi
Kazım

Menzil Müfettişi'nin raporundan hulâsa olarak alınan kısımlardan anlaşılıyor ki "Sad" hareketi için, menzil işlerinde 20 Ekim'den beri hemen hiç bir inkişaf yoktur. Menzil Müfettişi cevabını teferruata boğmuş ve fakat iki kolordunun hemen Dinar tarafına sevki halinde, beslenmeleri imkânının bulunmadığını anlatmaya çalışmıştır. Bunları Cephe Kumandanı pekâlâ biliyor. Makine başında cevap istemekle varlık yaratılamazdı.

Bir yandan Çal dirseğinde düşmanın ciddî faaliyet göstermemesi, diğer taraftan bizim raporlarımız ve menfî cevaplarımız, İsmet Paşa'yı yeniden bir sevkulceyş hatası işlemekten alıkoydu; bu suretle, Garp Cephemizde, vatan müdafaası, büyük bir tehlikeden kurtuldu.

Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa'dan 4/11/1921 tarihiyle gelen bir tebliğde, Fransız menbalarınd'an alınan haberlere göre:

1- Sakarya muharebesinde Yunan Ordusu:
6000 maktul.
7000 Kayıp.
35000 Yaralı ve hasta.
Ceman 48.000 kişi zayiat vermiştir.

2- Anadolu'daki Yunan Ordusu'nun bugünkü kuvveti şudur:

Şimendifer Muhafızları	41.000	
Birinci Yunan Kolordusu	28.000	
İkinci Yunan Kolordusu	28.000	
Üçüncü Yunan Kolordusu	31.000	
Müstakil Fırkalar mecmuu	32.000	
18. Müstakil Alay	2.000	
CEM'AN:	162.000	Nefer

3- Yunan Ordusu'nun kuvve-i maneviyesi çok fenadır. Venizelistlerin faal olan propagandaları, orduda tesirini göstermeye başlamıştır. Şiddetli bir darbenin Yunan Ordusunu kamilen inhilâle uğratacağına muhakkak nazariyle bakılmaktadır.

İmza
Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi
Fevzi

Çok doğru bir mütalaâ; ben de ayni kanaatteyim. Mesele, vuracağımız şiddetli darbeyi nerede ve ne zaman vurabileceğimizi tesbit ve ihzar etmektedir.

5/11/1921'de Dinar'da Menzil Mıntıka Müfettişi Şemsettin Bey'den gelen bir raporda, şu malumat verilmiştir; bu rapor aynı zamanda Garp Cephesi Kumandanlığı'na ve Garbî Anadolu Menzil Müfettişliği'ne de verilmiştir:

Dinar Anbarı'nın mevcudu	41 ton ekmeklik
	5 ton yemeklik
	11 ton yemlik
Sandıklı Anbarı'nın mevcudu	11 ton ekmeklik
	14 ton yemeklik

Dinar'ın yevmi ithalâtı: Sureti umumiyede her gün Denizli'den 15 ton fabrika unu ve Dinar'dan 12 ton adi değirmen unudur.

Elde mevcud cem'an 200 kadar kağnı arabasiyle Dinar'dan Sandıklı'ya ve Karadilli'ye sevkiyat yapılıyor. Burdur, Isparta ve Denizli livalarından bin kağnı arabası tertip edilmiş ise de, şimdiye kadar bir tanesi gelmemiştir. Yetmiş bin insan ve yirmi bin hayvanın yevmi iaşesi olan 150 tonluk nakliyatı tamamen yapabilmek için, vesaiti nakliye kabiliyeti müsait değildir.

İmza
Menzil Mıntaka Müfettişi
Şemsettin

Dinar'dan gelen son şu rapor da, menzilin kifayetsizliğini gösteriyordu.

Ordumuzun maddî ve manevî kuvvetlerini arttırmak için bazı şikâyetler ve teklifler yapmıştım. Bunların bir dereceye kadar tesiri görülmüş ve bunun neticesi olarak 6/11/1921 Cumartesi günü şu emir verilmiştir; hususiyle maaş meselesi hakkındaki şikâyetlerim iyi netice vermiş görünüyordu:

Birinci Ordu Kumandanlığı'na
Garp Cephesi'nden: 6/11/1921

Başkumandan Paşa Hazretleri'nin emirleri berveçhiâti tamim olunur:

1- Havali kumandanlıkları ve müzaheret teşkilâtı ve Ahzıasker Merkezlerinde herhangi vesile ile olursa olsun, Ahzıasker kadrosundan fazla bulundurulmakta olan müfrezeler mülgadır. Mıntıkaları dahilinde lâğvı keyfiyetini ordular ve kolordular tatbik edecekler ve zabit ve efradı celbeyleyeceklerdir. İcraat hakkında ta-

savvurattan ve badehu icraattan cepheye ayrı ayrı malûmat verilecektir.

2- Ahzıaskerlerde kadrodan fazla ve muharip kıtaatta istihdama elverişli hiç kimse bulunmayacaktır. Ahzıaskerlerde, bilhassa, imkân nisbetinde hasta, zayıf ve hidematı sabite ve tebdil-i hava raporları almış olan zabitan istihdamına ehemmiyet verilecek ve bu husus cephece tayin kılınacak müfettişlerle sureti daimede tahkik ve teftiş ettirilecektir.

3- Garp Cephesi'ne mensup kıtaat ve karargahlardan memuren, mezunen ve tebdil-i hava gibi muhtelif suretler ile geriye giden zabitan ve efrad diğer bir vazifeye tayin edilmeyerek, kendi mıntıkalarına sevk ve iade edilecek ve tebdili memuriyeti icabedenler için, evvelemirde Garp Cephesi'nin muvafakati istihsal olunacaktır.

4- Gerek Müdafaa-i Milliye Vekaleti'nden ve gerekse Maliye Vekaleti'nden cephe emrinde bulunan bilûmum kıtaata, doğrudan doğruya para verilmeyecektir. Üçüncü Kolordu namına ahiren verilmiş olan havale cephe emrine alınmıştır.

5- Gerek mülkiye ve gerek askeriye, hiçbir memur ve teşkilât Garp Cephesi mensubininden fazla maaş almayacaktır. Bunu temin etmekten Maliye Vekâleti mesuldür. Başkumandanlığın işbu emrinin tatbikatı hususunda ordu mensubininin dikkat ve muavenet etmesi muktazidir.

6- Bu tamimin bir sureti Başkumandanlığa ve Erkân-ı Harbiye-i Umumiye'ye berayi malûmat arzedilmiştir.

6/11/1921 harekât numarasız ve saat 2.45 evvelde telgrafhaneye verilmiştir.

İmza
Garp Cephesi Kumandanı
İsmet

Başkumandan'ın muvafakatiyle tebliğ edilmiş olduğu anlaşılan bu emirde bizzat Mustafa Kemal Paşa'nın imzasının bulunmaması dikkati çekmekte idi; fakat belki telefon veya telgraf ile muhabere neticesinde bu şekil tasvip edilmiştir, dedik. Mesele, emir vermekte değil, bu çeşit emirlerin dikkatle tatbik ve ta'kibindedir. Bakalım, bu yasak, kaç gün sürecek... Her halde faydası olacaktır; düşüncesini kabul ettik.

İlk önce, Cephe Kumandanı'nın, kendi karargahında bu emri tatbik ederek iyi bir misal göstermesini bekliyorduk. 7/11/1921 sabahı şu emir geldi:

Birinci Ordu Kumandanlığı'na
Cephe Emri - Numara: 71
Garp Cephesi'nden: 6/11/1921

1- Şimdiye kadar yapılan keşfiyat ve istihbarat netayicine nazaran düşmanın:

Üçüncü Kolordusu üç fırkasiyle: Seyitgazi - Eskişehir mıntıkasında:

Onbirinci Fırkası: Söğüt, Köprühisar;

İkinci Kolordusu beş fırka ile: Afyon şarkından Dumlupınar'a kadar olan mıntıkada,

Birinci Kolordusu: İslâmköy - Çivril hattının garbinde;

Bunun bir fırkası: İslâmköy civarında;

Bir fırkası: Çivril'de;

Bir fırkası: Uşak ve havalisinde bulundukları ka-

bul edilmektedir.

Evvelce Burgaz ve Çivril mıntıkasında bulunmakta olan iki müstakil alayın Çal ve daha garbindeki mıntıkaya kaldırılmış olması muhtemeldir.

2- Garp Cephesi'nin vaziyeti umumiyesinde tebeddül yoktur. Son günlerde Eskişehir ve Afyon Cephelerinden garbe ve cenuba doğru görülen düşman harekâtının keşfine devam olunacaktır. Uşak mıntıkasındaki düşman kuvveti tesbit ve Çivril, Denizli mıntıkasına karşı düşmanın tahaşşüdü vâki olup olmadığı ehemmiyetle takip edilecektir.

3- Sakarya ve Karasu müfrezeleri Üçüncü Kolordu emrine verilmiştir. "Akçasu - Söğüt" hattının şarkında ve Sakarya cenubundaki mıntıka bu kolorduya aittir.

4- Üçüncü Kolordu'nun Birinci Piyade Fırkası 6/11/1921'den itibaren eski Aligül civarına nakledilmekte ve bu mıntıkada bulunan 41. Fırka da daha cenuba alınmaktadır. Porsuk ile Sakarya cenup kolu arasında 61. Fırka kalacak ve Kolordu Karargahı Sivrihisar'a nakledilecektir.

5- Onyedinci Fırka 5/11/1921'de Aziziye mıntıkasına nakledilmiş ve Cephe emrine alınmıştır. Cephe emrinde bulunan 16. Fırka da 6 Kasım'dan itibaren Vaysal mıntıkasına harekettedir.

6- Birinci Suvari Fırkası 7 Kasım'da birer alayiyle Akin, Beşsaray, Gökçekısık, Yahşiş, Demirli, Altıntaş istikametlerine ilerleyerek, düşman gerilerine akınlar yapacak ve şimendifer hatlarını esaslı surette tahrip edecektir.

7- Birinci Ordu, İkinci, Dördüncü ve Birinci Kolordularla 6. ve 8. Fırkaların vaziyetinde tebeddül yoktur. Beşinci Kolordu'nun 14. Suvari Fırkası Cevizboğaz'ın-

da, İkinci Suvari Fırkası kısmı küllisiyle Dinar'da, Üçüncü Suvari Fırkası Sungurlu civarındadır. 14. Fırka namını alan mürettep Menderes Fırkası 25. ve 26. alaylariyle Bagırlı ve Çal mıntıkasındadır. Menderes nehrinin Çal dirseğinden itibaren Sarayköy garbindeki Kinezaç köyü garbine kadar olan mıntıkada Yirmi beşinci Alayın Üçüncü Taburu namını alan sabık Denizli Müzaheret Taburu vardır. Buradan itibaren Erbiyan cenubuna kadar olan mıntıkada Aydın Müzaheret Bölüğü tarafından tutulmaktadır.

8- Cephe Karargâhı, harp kademesiyle 7 Kasım'da Aziziye'ye nakledecek ve Karargâh'ın aksam-ı mütebakiyesi şimdilik Sivrihisar'da bulunacaktır. Harekâta ait şifre ve telgraflar ve tahrirat Aziziye'ye ve diğer telgraflar ve tahrirat Sivrihisar'a gönderilecektir.

9- İşbu Cephe Emri Birinci Ordu, Üçüncü Kolordu, Kocaeli Grubu, Birinci Suvari Fırkası, 16. ve 17. Piyade Fırkaları kumandanlıklarına 6/11/1921 saat 11.30 sonrada tebliğ edilmiş ve berayi malûmat Erkân-ı Harbiye-i Umumiye'ye arzedilmiştir.

İmza
Garp Cephesi Kumandanı
İsmet

Bu emirden anladık ki, artık Cephe Kumandanı, karargâhını bir an evvel Konya şimendiferi üzerinde Akşehir'e nakletmek niyetindedir. İlk hamle olarak Birinci ve Dördüncü Kolorduları cenuba sevketmişti; bir hafta sonra Karargâh'ın birinci kademesi ile Sivrihisar'dan Aziziye'ye geliyor. Birkaç gün sonra da oradan Akşehir'e geçecek; Sivrihisar'da kalmış olan diğer kısımlar, aileler, çoluk ve çocuk Sivrihisar'dan doğru Ak-

şehir'e atlayacaklardır.

Keza bu cephe emrinden anlaşıldığına göre Birinci ve Dördüncü Kolordulardan boş kalan yerlere, Şark Cephesi'nden gelmiş olan 16. ve 17. Fırkalar konmuş ve bunlar Cephe emrinde tutulmuştur.

Garp Cephesi Kumandanı, 17/10/1921 tarihli emrinde; düşmanın muhtemel hareketlerini ve buna karşı alacağımız tedbirleri izah ettikten sonra, bizden muhtelif yolların hareket kabiliyetleri hakkında keşif yaptırarak neticeyi bildirmemizi talep etmişti. Bu keşiflerin neticesini 2/11/1921 tarihli şifre ile arzetmiş ve bu meyanda Dinar ile Çivril arasına Birinci ve Dördüncü Kolordların sevkinden doğabilecek mahzurlara ve tehlikelere tekrar işaretle, düşmana karşı kati taarruzumuzun Afyon ile Dumlupınar arasına doğru tevcihini, yolların buna müsait olduğunu ve bilhassa Cevizboğazı'ndan ilerleyecek kuvvetlerimiz ile düşmanın yan ve gerilerine tesir etmek mümkün bulunduğunu fırsattan istifade ederek yeniden teklif etmiştim. Bu raporuma karşı birkaç gün sükût edildikten ve iki kolordunun Dinar tarafına hemen sevki hakkındaki isterik buhran geçtikten sonra, 8/11/1921 öğle vakti Aziziye'den şu cevap geldi:

Birinci Ordu Kumandanlığı'na
Zata mahsustur.
Aziziye'den: 7-8/11/1921. Saat: 12. Gece yarısı

2/11/1921 tarihli şifreye cevap:

"Sad"ın esası düşman cenahında tefevvuku temin etmektir. Binaenaleyh Cevizboğazı yerine Çivril mıntıkasına suvarilerden maada lâ akal iki kolordu tahriki-

ni tasmim ediyoruz.

Hâlen menzil ve melbusat ihzarından başka harekâtın safahatı muhtelifesine tahsis olunacak kıtaatı tesbit etmeye imkân yoktur. İhzaratın hitamına kadar Konya şimendiferinin tarafeynindeki toplu ve kuvvetli vaziyetimizi muhafaza edeceğiz.

Yakında vaziyeti şifahen dahi mütalâa edebileceğimizi arzederim. Aziziye'den 414 numara ile yazılmıştır.

İmza
Garp Cephesi Kumandanı
İsmet

KANAATIMCA SAD HAREKETİ KIŞIN YAPILAMAYACAKTI; HADİSELER BUNU TEYİD ETTİ VE YAZIN BİLE YAPILAMADI

Bu cevap, hâlâ eski fikirde inat edildiğini tekrar gösterdi; fakat benim kanaatımca hiçbir zaman da Dinar menzili, suvarilerle beraber üç kolorduyu besleyecek ve cephane ihtiyacını temin edecek bir hale getirilemeyecek ve "Sad" hareketi de, yâni burada bir daha tasrih edildiği üzere, Dinar - Çivril istikametinde kati taarruz hareketi de asla yapılamayacaktır.

Bu görüşümü, hadiseler tasdik etmiş ve "Sad" hareketi kışın veya ilkbahardan evvel yapılamadığı gibi, yaz aylarında da yapılamayarak nihayet 26/8/1922'de yapılan taarruz, benim tasavvur ve teklif ettiğim tarzda, Afyon ile Dumlupınar arasına kati darbenin tevcihi suretiyle, son zafer istihsal olunmuş ve düşman ordusu imha edilmiştir.

Garp Cephesi Kumandanı'nın bu şifresinde, ihza-

ratın hitamına kadar Konya şimendiferinden uzaklaşılmayacağı üçüncü defa olarak vaadedilmiş oldu. Bu ihzarattan maksadın da menzil hazırlıklarından ve melbusat tedarikinden ibaret olduğu tekrar tasrih edilmiştir. 14/11/1921'de Garp Cephesi'nden şu tebliği aldık:

Birinci Ordu Kumandanlığı'na
Garp Cephesi'nden: 14/11/1921

1- Cephe Karargâhı'nın Sivrihisar'da bulunan ikinci kademesi 15/11/1337'de Piribeyli üzerinden Akşehir'e gidecktir.

2- Karargâh'ın fazla eşyası Çay istasyonundan naklolunacaktır.

3- Karargâh'ın birinci kademesi üç gün daha Aziziye'de kalacağından harp iaşe raporlariyle mühim şifre ler Aziziye'ye ve evrakı gayr-i mühimme ve saire 15/11/1337'den itibaren Akşehir'e gönderilecektir.

4- Birinci Ordu, Üçüncü Kolordu, 16. ve 17. Piyade ve Birinci Suvari Fırkaları kumandanlıklarına, Polatlı Mevki Kumandanlığı'na, Aziziye Hat Kumandanlığı'na, Garbi Menzil Müfettişliği ile Akşehir Menzil Müfettişliği'ne ve berayi malumat Müdafaai Milliye'ye arzedilmiştir. Harekât 2842 numaralıdır.

İmza
Garp Cephesi Kumandanı
İsmet

Nihayet Garp Cephesi Karargâhı, Konya Demiryolu üzerinde Akşehir'e nakledliyor.

Garp Cephesi Karargahı'nın Akşehir'e nakli, düş-

man tarafından pek çabuk duyulacak bir hadisedir. İstanbul, her iki tarafın istifade ettiği müşterek temas noktası olduğundan, Yunanlılar bu haberi en kolay ve en çobuk oradan elde edeceklerdir; bu haber, onlar için, Türk Ordusu'nun kendilerine karşı yapmak istediği taarruzun cenup taraftan yapılacağına en büyük delil teşkil edecektir. Cephe Karargahı'nın fazla eşyasının Çay istasyonundan demiryoluyle nakledileceğini bildiren madde, bu karargâhda neler bulunduğunu ve seferi kadrolara hiçbir suretle uygun bulunmadığını ifşa ve itiraf etmektedir.

18/10/1921 Perşembe günü Garp Cephesi Karargahı'nın birinci kademesi Aziziye'den Bolvadin'e geldi; ve ertesi gün Akşehir'e gitti. 18 ve 19 Kasım günlerinde Cephe Kumandanı'na Dördüncü Kolordu'nun fırkalarını muayene ettirdim ve tatbikat yaptırarak iki haftadan beri bu Kolordu'nun talim ve terbiyesi için sarfettiğimiz emeklerin husule getirdiği terakkiyi gösterdim. Tatbikat sonunda evvelâ, Dördüncü Kolordu Kumandanı, sonra ben, nihayette Cephe Kumandanı tenkidlerimizi yaptık; bu tenkidlerde gözüme çarpan nokta, Cephe Kumandanı'nın benim sözlerime çok dikkat ederek, bunları kendi tenkidinde cerhetmek için gösterdiği hırçınlık oldu. İlk defa olarak subaylar huzurunda Cephe Kumandanı'nın beni istirkap ettiğini anlatan bu sözlerde ve hareketlerde fena niyet tezahür etmişti. Böyle bir tenkide cevap vermek, disipline ve ananeye uygun olmadığından, susmak zaruretine bağlı kaldık.

HALKIN SESİ: ALİ İHSAN PAŞA GELDİ; ARTIK ORDUNUN SIRTI YERE GELMEZ

Bu esnada halkın dilinde tevatür derecesinde bir şayia dolaşıyormuş. Nihayet benim kulağıma da vardı: "Ali İhsan Paşa geldi. Artık Ordunun sırtı yere gelmez". Birinci Dünya Harbi'nde, kumandam altındaki fırkalarda ve kolordularda bulunmuş olan subaylar ile erler, parasız dellal halinde, bizim, Kafkas ve Irak cephelerinde kazandığımız muharebelerden, 13. Kolordu'nun başında "Kirmanşah - Hamadan" istikametinde yaptığım Birinci İran seferinden, Dördüncü Kolordu'nun başında "Van - Diman - Tebriz" istikametinde yaptığım İkinci İran seferinden, hararetle bahsetmekte imişler. İstanbul'da bulunan birçok subaylarda Anadolu'ya iltihak fikri uyanmış ve gelenler Birinci Ordu'ya verilmelerini istiyorlarmış. Haklı veya haksız bu şayialar istirkap ve haset hislerini uyandırmış.

Aziziye'den yazılmış ve 18/10/1921 akşamı aldığım şu telgraf dikkatimi çekti:

Birinci Ordu Kumandanlığı'na
Garp Cephesi'nden: 18/11/1921

Ak-İn civarında bulunan düşman kıtaatı dahi cenuba hareket etmiştir.

Eskişehir mıntıkasında düşmanın yalnız iki fırkasının kaldığını kabul etmek caizdir.

Düşmanın cenupta müstakil alaylardan maada, on fırkasını toplamaktan maksadı tedafüî midir? Taarruzî midir? Birinci Ordu'nun kanaatini bildirmesini rica ederim.

Düşmanın Uşak, Nazilli mıntıkasına bir fırkasının sevkedilmiş olmasını, elimizde bulunan malûmata nazaran muhtemel görüyoruz. Eğer daha büyük bir tahaşşüd olmuş ise, Birinci Ordu'nun bundan malûmattar olması mümkündür. Böyle bir ihtimal var mıdır?

İmza
Garp Cephesi Kumandanı
İsmet

İSMET PAŞA'DA YENİ BİR TEREDDÜT VE FİKİR DEĞİŞİKLİĞİ

Bu telgrafı okuyunca yeniden derin bir hayrete düştüm. Şimdiye kadar "Sad" hareketinden, bizim düşman sağ cenahında tefevvuk hasıl ederek Dinar'dan Çivril - Uşak istikametinde yapacağımız kati taarruzdan bahsediliyordu; bir çok emirlerde, düşmanın Afyon - Eskişehir hattında müdafaa niyetinde olduğunu ve maneviyat bozukluğu hasebiyle tarafımızdan vurulacak şiddetli bir darbe ile Yunan ordusunun perişan olacağı bildirilmişti. Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Fevzi Paşa 4/11/1921 tarihli şifresinin sonunda ve mevsuk olarak alındığı bildirilen malûmat meyanında, "Yunan ordusunun kuvve-i maneviyesi çok fenadır; şiddetli bir darbenin Yunan ordusunu inhilâle uğratacağına muhakkak nazariyle bakılmaktadır" haberi hem bize ve hem de Garp Cephesi'ne tebliğ olunmuştu. Yunan ordusu kumandanı General Papulas'ın hâlâ karargâhiyle beraber İzmir'de oturmakta olduğu malûmdur.

Şurasını burada belirtmek isterim ki, Yunan ordu-

su hakkında aldığımız muhtelif haberler arasında en doğru ve hakikate en uygun olanı bu malûmat idi. Gelen haberler arasında biricik inandığım ve kanaatime tamamiyle uyan haber bu idi. Bu haber, tam bir sene kıymetinden hiçbir şey kaybetmemiş ve 26/8/1922'de başladığımız kati taarruz hareketi, bu haberin tam doğruluğunu fiilen göstererek, şiddetli darbemiz ile Yunan ordusu perişan olmuş ve inhilâle uğramıştır. 4/11/1921 tarihli olan haber bütün tahminleriyle tahakkuk etmiştir.

Bu haberi aldığım zaman, bir hissi kablelvuku bana bu haberin doğruluğunu ve tamamiyle inanmak icabettiğini anlatmış idi. Yunan ordusu kumandanı Papulas'ın İzmir'de oturması ve gönderdiğim casusların Yunan askerleri hakkında getirdikleri haberler, bu hissi kablelvukuu bende hasıl etmişti. Bu haberi tam bir kanaat ile benimsemiş ve ordumun bütün hazırlıklarında hep bu kanaat ve iman ile çalışmış idim. Ve yine bu kanaatim, beni İsmet Paşa'nın görüşlerine ve tereddütlerine itiraz ederek, onun yanlış kararlar almasının önüne geçmek için uğraşmaya sevketmişti.

10/11/1921 tarihiyle Söke'de bulunan Aydın Mutasarrıfı Halil Bey'den hem bize ve hem Garp Cephesi'ne gönderilmiş olan şifrede:

"İtalyan mahalifinden tereşşuh eden malûmata nazaran Yunan karargahı umumisi şu bir hafta zarfında Çivril mıntıkasında bir Türk taarruzunu derpiş etmektedir" fıkrası var idi.

Keza Garp Cephesi Kumandanı'nın bizzat imza edip gönderdiği şu emirde düşmanın geri çekileceği haberleri ileri sürülmüştü:

Birinci Ordu Kumandanlığı'na
Garp Cephesi'nden: 14/11/1921

Zata mahsustur.

1- Düşmanın Afyon mıntıkasını terkedeceği hakkında muhtelif menabiden haberler artmaktadır. Son günlerde şayanı ehemmiyet bazı düşman kıtaatının garba hareketi calibi şüphedir.

2- Düşman hareketinin yakından takibi ve maksadının istidlal edilmesi lâzımdır. Binaenaleyh düşmanla sıkı bir surette temasta bulunulmalı; suvari keşif kolları, düşman cenahlarından ve cephenin boş aksamından uzaklara kadar ileri sürülmeli. Cephenin münasip mahallerinde ara sıra, hususî tertip olunan müfrezelerle taarruzlar icra ve muhtelif tertiplerle düşmandan esir elde etmeye sai olunmalı; düşman içerilerine mutemed muhbirler göndererek düşman harekâtı hakkında istihsal-i malûmata çalışmalı.

Birinci Ordu, Üçüncü Kolordu ve Birinci Suvari Fırkası kumandanlıklarına. Harekât 2838 numara ile yazılmıştır.

İmza
Garp Cephesi Kumandanı
İsmet

Şimdi şu emirden dört gün sonra gelen 18/11/1921 tarihli şifrede sorulduğu veçhile, düşmanın cenup tarafta on fırkasını toplamaktan maksadı tedafüî mi? Yoksa taarruzî mi? diye düşünmek ve böyle bir sual hakkında bizim kanaatimizi öğrenmek ihtiyacı nereden çıktı?

Biz kanaatimizi şimdiye kadar birçok defalar bil-

dirdik; düşmanın bütün hareketleri ve tedbirleri, bizim cenup tarafta Dinar'dan Çivril - Uşak istikametinde taarruz edeceğimizi ve bu maksatla hazırlıklara giriştiğimizi haber aldığından, böyle bir taarruza karşı müdafaaya hazırlanmak maksadına matufdur dedik. "Sad" hareketi namiyle en son sol cenahımızdan kuvvetli bir taarruz yapmak için iki aya yakın bir zamandan beri hazırlıklar yaparken şimdi tam 180 derece geri dönerek düşmanın bize taarruz edeceği şüphesine düşmek neden icabetti? Evvelki ifrata mukabil bu defaki tefrit nedir? Böyle bir tereddüde ve fikir değişikliğine sebep nedir? diye hayretler içinde kaldım; ve bir suret ile bu tereddüdün ve fikir değişikliğinin sebebini bulamadım.

18 Kasım akşamı İsmet Paşa Bolvadin'de bulunduğundan bu meseleyi şifahen kendisiyle görüştüm ve tereddüt esbabını sordum. Bir türlü izah edemedi. Kendisine "Düşmanın bize kuvvetli bir taarruz hareketi yapacağını zannetmediğimi ve her tedbir ve hareketin müdafaa maksadına dayandığı kanaatinde olduğumu" sarih olarak söyledim. Hâdiseler ve aylarca geçen zaman da bu görüşümü tamamiyle teyid etmiştir.

Şifahi izahat ile meseleyi kapatmak ve şifreyi cevapsız bırakmak istemediğimden iki gün sonra şu cevabı gönderdim:

Garp Cephesi Kumandanlığı'na
Bolvadin'den: 20/11/1921
Şifre ile

Zata mahsustur.
18/11/1921 tarihli şifre cevabı dır:

Orduca da Eskişehir mıntıkasında iki fırka kalarak düşmanın mütebaki on fırkasının ve dört müstakil alayının daha cenupta Birinci Ordu'nun karşısında bulunduğu kabul edilmektedir.

Düşmanın cenupta toplanmasını, taarruzdan ziyade, bizim vaziyetimize agâh olmasına binaen harekâtımıza karşı bir mukabil tedbir ve binaenaleyh tedafüi telâkki ediyorum. Şimdiye kadar alınan malûmata nazaran yalnız Dördüncü Fırka Uşak civarında farzedilmektedir. Fakat bu fırkanın mahalli iyice tesbit edilememiştir.

Çal'da, Sarayköy karşısında ve Nazilli'de birer müstakil alay kabule dilmektedir. Diğer fırkalar Uşak şarkındadır. Düşmanın tahkimata ve tel örgüsü inşasına germi vermesi, şimdiye kadar mühim miktarda ikmal efradı almaması, bizim harekâtımıza tevfik hareket ederek vazülceyşini tebdil etmesi ve nihayet mevsim sebeplerine dayanarak büyük mikyasta bir taarruz yapmasını muhtemel addetmiyorum.

Maamafih Vaşington Konferansı'nın toplanmakta olduğu bu sırada siyasî bir tesir istihsali için bilhassa "Dinar - Denizli" şimendiferine hâkim olmak, Muğla ve Söke mıntıkasiyle irtibatımızı kesmek, tahaşşüd mıntıkamızdaki menabi ve vesaiti elde etmek maksadiyle Çivril ve Denizli mıntıkasından ufak mikyasta birer taarruz yapmasını, müstab'at addetmiyorum. Ancak bu hareketi düşünerek şimdiden o tarafa kıtaat sevkini, şifahen arzettiğim veçhile muvafık bulmuyorum. Düşmanın, iki, üç fırka ile Sandıklı, Çivril ve Denizli istikametlerinde Dinar'a doğru bir taarruzunun kendisi için daha fena netice vereceğini ve bize bu kuvvetlerini münferiden ezip ehemmiyetli bir muvaffakiyet ka-

zanmak fırsatı bahşedeceğini tahmin ediyorum. Böyle bir taarruz karşısında bidayeten Denizli ve Dinar cihetleri düşman istilasına uğrarsa da Dinar civarında vâki olacak bir meydan muharebesinde Çay üzerinden sevkedeceğimiz kuvvetlerle düşmanın sol cenahına şiddetli bir darbe vurmak mümkün olur.

Diğer taraftan Afyon ve Sandıklı üzerlerinden şarka doğru da düşman taarruzu varidi hatır olduğundan bunu da nazarı dikkate alarak şimdilik Çay civarındaki toplu vaziyetimizi muhafazayı tercih ettiğini arzeylerim efendim.

İmza
Birinci Ordu Kumandanı
Ali İhsan

ÇAL MUHAREBELERİ VE HASET KRİZLERİ

18/11/1921 akşamı Beşinci Kolordu'dan aldığım raporda Zive köprüsünden geçen bir keşif kolumuzun Böğriçe civarlarına kadar ilerlediği yazılı idi. Kasım ayı iptidasında düşman Çal dirseğine taaruz ettiği zaman tekmil köprüleri yaktığını bildirmişlerdi. Bu defa Zive köprüsünden bahsedilmesi dikkatimi çektiğinden hemen Beşinci Kolordu Kumandanı'na cevap yazarak köprülerin yakılması haberiyle bugünkü raporun birbirine uymadığını hatırlattım ve kolaylıkla geçmek kabil ise evvelce kaybedilmiş olan vaziyetimizin tekrar ele geçirilmesini tebliğ ettim. Şimdi 14. Piyade Fırkası'nın kumandasını, Yarbay Ethem Bey deruhde etmiş olduğundan bu yeni vazifenin onun tarafından kolaylıkla yapılacağını ümit ediyorum. Burada yeniden ufak

bir taarruz yaptırmaktan maksadım 14/11/1921 tarihiyle Garp Cephesi Kumandanı'ndan gelen emirde talep olunduğu veçhile düşmandan esir almak imkânını bulmak ve bu taraflardaki düşman kuvveti hakkında malûmat almaktan ibaret idi. Ayni zamanda, ileride kati taarruza geçtiğimiz zaman Menderes nehrini geçmekte uğrayacağımız zorlukları denemekti.

Menderes nehrinin bu kısmını henüz bizzat yakından görmemiş olduğum için geçmek hususunda uğrayacağımız zorluklar hakkında sarih bir fikir edinmek istiyordum.

Beşinci Kolordu Kumandanı iki gün sonra, 20/11/1921'de verdiği cevapta:

Piyadelerin teker teker atlayarak geçmeye muvaffak olduklarını, Menderes dirseğinde düşmanın 49. alayiyle bir bataryasının bulunduğunu, fazla zayiatı göze aldırarak bu dirsekteki Şeyh Elvan dağının zaptı mümkün ise de düşmanın derhal takviye kıtaları yetiştirerek mukabil taarruz yapacağını ve 14. Piyada Fırkamızın uzun müddet bu düşmanla muharebeye mecbur kalacağını, cephane azlığını, süngüsüzlük, bombasızlık, çıplaklık, talim ve terbiye fıkdanı vesaire tafsil edildikten sonra bu işin umumî taarruzla birlikte yapılmasını muvafık gördüğünü, maamafih bugünlerde Çal dirseğine giderek Fırka Kumandaniyle görüştükten ve bir kere daha tetkikat icrasından sonra muvaffakiyet ümidi görülürse hücum taburunu da oraya göndererek bir teşebbüs yaptıracağını yazmış idi.

Bu cevapta bizce malûm noksanlar tekrar ediliyor ve ufak bir teşebbüs için bile bunlar mâni gösteriliyordu. Fahreddin Paşa'nın bildirdiği kusurlar ve mahzurlar tamamiyle doğru idi, ben de aynı fikirde idim. Fa-

kat asıl dikkatimi çeken nokta cephane azlığı meselesi idi. Yeni 14. Piyade Fırkası'nı teşkil eden iki Adana alayı bir aydan beri Dinar tarafında ve Beşinci Kolordu'nun emrinde idi. Bu iki alayın piyade cephesinin henüz ikmal edilmemiş olması canımı sıktı. İkmal işleri için kolordular, doğrudan doğruya Cephe Kumandanlığı'na müracaat ettiklerinden bu noksandan ve ikmal edilememesi sebebinden haberimiz yok idi, bir taraftan Kolordu Kumandanı'nın ehemmiyetle dikkatini çektim; diğer taraftan Cephe Kumandanlığı'na müracaat ederek cephane ikmali işinin iyi gitmediğini arzettim. Çünkü Kolordu Kumandanı, cepheye müracaat edildiği halde henüz bir netice hasıl olmadığını telefonla vaki sualime cevaben bildirmişti. İşte bu müracaatım İsmet Paşa'yı kızdırdı ve şiddetli münakaşalara bugünden itibaren açıkça başladık. Ben dalkavukluk ve riyakârlık sevmem. İsmet Paşa ise tam benim zıddıma olarak, kusurların kendisine açıkça anlatılmasını sevmeyen, her şeyin kendisine iyi gösterilmesini isteyen, dalkavukluktan, riyakârlıktan, secde edercesine eğilerek elinin öpülmesinden çok hoşlanan bir adam idi.

22/11/1921 öğle vakti, Beşinci Kolordu Kumandanı'ndan gelen sabah raporunda; 21/22 Kasım gecesi tertip ve sevkedilen bir baskın müfrezemizin Menderes nehrini geçerek düşmanı tard ve ileri hareketin devam ettiği yazılı idi. Bu kolordunun raporlarında ekseriye mübalâğa bulunduğunu bilmekle beraber, 14. Piyade Fırkası Kumandanı Ethem Bey'i cesur, dinamik ve ateşli bir kumandan olarak tanıdığım cihetle, bu işin tasavvur ettiğim çerçeveden dışarı çıkmaması için hemen müdahaleye mecbur oldum. Muvaffakiyetini teb-

rik ve gösterilen gayret ve himmete teşekkür etmekle beraber Şeyh Elvan Dağı'nı zaptetmek ve badehu düşmanın istirdat teşebbüslerine karşı muhafaza eylemek için fazla kuvvet ve cephane sarfetmek lâzım gelecekse, Dailer köprüsü şimalinden Zive köprüsüne vasıl olunacak hattın zaptiyle iktifa edilmesini ve bu hattın muhafazasının temini, köprülerin tamirini ve tahkimat yapılmasını Beşinci Kolordu'ya tebliğ ettim. Fakat düşman, Şeyh Elvan Dağı'nda da ciddi bir mukavemet göstermeyerek ilerleyen kuvvetlerimizin karşısında geri çekilmiş olduğundan 23/11/1921'de Şeyh Elvan dağı kıtaatımız tarafından işgal olundu.

Bugün İsmet Paşa'nın Akşehir'den Eğridir tarikiyle Dinar'a hareket ettiğini haber aldım. "Sad" hareketi için ilk önce Konya demiryoluyla Dinar demiryolu arasında kuvvetli bir irtibat tesisini ve Sultan Dağları üzerindeki kara menzil hattının ıslahı ve takviyesi lüzumunu birkaç defa Garp Cephesi Kumandanı'na bildirmiş idim.

Cephe Kumandanı şimdi hem bu menzil teşkilâtını ve yollarını görmek ve hem "Sad" hareketi için Dinar ile Çivril arasındaki Menderes nehri boyunda istikşaf yapmak istiyormuş.

Garip bir tesadüf eseri olmak üzere bugün hava bozdu. Şiddetli yağmur ve fırtına başladı. Sultan Dağları'na vesair yüksek yerlere kar düşüyordu. Cephe Kumandanı'nın böyle bir havada Sultan Dağları'ndaki kara yolundan geçmesi, kışın bu yol üzerinde menzil vasıtalarının uğrayacakları zorlukları kendisine anlatacaktır.

Garp Cephesi Kumandanlığı'ndan aldığım bir emirde, Malta'dan gelen Yakup Şevki Paşa'nın İkinci

Ordu Kumandanlığı'na ve Yedinci Piyade Fırkası Kumandanı Yarbay Hüseyin Hüsnü Emir Bey'in bu ordunun Kurmay Başkanlığı'na tayin olundukları tebliğ olunmuştu.

Hüseyin Hüsnü Bey hakkındaki tayin emrini Yedinci Fırka'nın bağlı bulunduğu İkinci Kolordu Kumandanlığı'na bildirdik. Fakat Kolordu'dan gelen cevapta Hüseyin Hüsnü Bey'in, sıhhi ahvalinin büro hizmetlerine müsait olmaması hasebiyle bu vazifeden affını ve fırkada ibkasını talep ettiği iş'ar olunduğundan bu cevabı Garp Cephesi'ne ve Genelkurmay Başkanlığı'na arzettim.

İsmet Paşa, fırtına hasebiyle, Sultan Dağları'nda gecikmiş ve ancak 24 Kasım akşamı Eğridir'e gelebilmiş; 25/11/1921 Perşembe günü trenle Eğridir'den hareketle Dinar üzerinden Çivril istikametinde en son istasyona kadar gitmiş ve Menderes nehri boyunca, Beşinci Kolordu Kumandaniyle birlikte tetkiklerde bulunmuş.

Garp Cephesi Kumandanı 24/11/1921 akşamı Eğridir'den bize gönderdiği şifreli telgrafta: "Çal dirseğinde ve nehrin şimalinde arazi elde etmekliğimizin hususî bir ehemmiyeti bulunduğunu, bu arazinin muhafaza ve tevsii için tasavvur edilen tedbirlerin iş'arını" bildirmiştir. 25 Kasım'da aldığım bu şifreye verdiğim cevapta: "Şimdilik fazla dikkati celbetmemek için işgal olunan yerlerin muhafazasiyle iktifa etmek niyetinde olduğumu ve Beşinci Kolordu'ya da buraların muhafazası lüzumunu tebliğ eylediğimi" iş'ar ettim. 25 Kasım akşamı Dinar'dan verdiği cevapta, İsmet Paşa, "Bizim mütalâamızla hemfikir olduğunu" bildirdi.

Esasen düşmanın Şeyh Elvan Dağı'nda mukave-

met göstermeyerek geri çekilmesinden şüphelenmiş ve bir karşı taarruz ile bu dağı istirdat etmesini muhtemel görmüştüm. Bu münasebetle 26/11/1921 sabahı verdiğim Üç Numaralı Ordu Emri ile tekmil Beşinci Kolorduyu, 14. Piyade Fırkasiyle beraber, "Dinar - Çal" istikametini müdafaa ve temin etmeye memur eyledim. Bu emrin Beşinci Kolordu ile Altıncı ve Sekizinci Fırkalara ait kısımlarını telgrafla acele kendilerine tebliğ ettirdim.

Asıl Ordu Emri, şu suretle yazılı olarak hazırlanıp gönderildi.

Bolvadin'den: 26/11/1921
Şube - 1 Ordu Emri
1054 Numara - 3

1- Bugüne kadar alınan haberlere nazaran düşmanın Üçüncü Kolordusu iki ilâ üç fırka ile Eskişehir civarında ve Seyitgazi'den Söğütlü civarına kadar olan mıntıkadadır. İkinci kolordusu dört fırka ile "Ayazin - Afyonkarahisar - Hasanbeli - Sinanpaşa" hattında ve ahiren Seyitgazi tarafından gelen Yedinci Fırkası Beyköy" garbinde Karacaahmet civarındadır. Birinci Kolordusu iki fırka ile "Toklo sivrisi - Güney - Dumlupınar - İslam köyü - Ahat köyü" mıntıkasındadır. Şimdiye kadar Banaz ve cenubu garbisinde bulunan İkinci Fırka dün sabah Çivril'e doğru harekete başlamıştır. Son Çal muharebesinde Çivril ve Çal mıntıkasında İkinci Fırka'nın Birinci Alayı'nın bulunduğu anlaşılmıştır. Daha garp tarafta Menderes boyunda müstakil alaylar vardır. Dördüncü Fırka'nın Alaşehir ve civarında bulunduğu zannediliyor. Düşman bizim Afyonkara-

hisar, Sandıklı, Dinar ve Denizli taraflarından taarruz edeceğimizi zannederek buna karşı müdafaa için hazırlanmaktadır. Bu esnada müsait bir fırsat bulursa Dinar ve Denizli istikametlerinde taarruz etmesi de melhuzdur.

2- Birinci Ordu'dan maada, Garp Cephesi'ne merbut olan kıtaat ile Mirliva Yakup Şevki Paşa kumandasında İkinci Ordu teşkil edilmektedir. Kocaeli Grubu, Marmara ile Eskişehir şimalindeki Sakarya vadisi arasındaki mıntıkayı; karargahı Sivrihisar'da olan Üçüncü Kolordu, bu vadiden Sakarya menbaları cenubunda ve Aziziye şimalindeki tepelere kadar olan mıntıkayı, yani Sakarya ve Karasu müfrezeleriyle Sakarya nehri ile Tandır arasındaki araziyi; Altmış Birinci Piyade Alayiyle Tandır Sırtlarını; 33. Suvari Alayiyle Porsuk vadisini; Altmış Birinci Piyade Fırkasiyle "Cemelitepe - Mahmudiye" hattını; Birinci Piyade Fırkasiyle "Mahmudiye - Bukeşid" hattını setr ve temin ediyor. Bu kolordunun 41. Piyade Fırkası Çandır ile Aziziye arasındadır. Birinci Suvari Fırkası, Üçüncü Kolordunun sol cenahından Bavurdu şimalindeki sırtlara kadar olan mıntıkayı setr ve temin ediyor. 16. Piyade Fırkası Vaysal, 17. Piyade Fırkası Aziziye ve civarlarındadır. Cephe Ağır Topçu Alayı Aziziye'den Çay şarkındaki İshaklı'ya gelmektedir. Cephe Karargâhı Akşehir'e naklolunmuştur.

3- Birinci Ordu, bir numaralı Ordu Emri'ndeki vazifesini ifaya devam edecektir.

4- İkinci Kolordu, bir ve iki numaralı Ordu Emirleri'ndeki vazifesini ifaya devam edecektir. Kolordu Özburun ve Bolvadin anbarlarından iaşe olunacaktır. İaşe mıntıkası hududunda tebeddül yoktur. İcabında Se-

kizinci Fırka'ya yardım ve onu takviye nazarı dikkate alınmalıdır.

5- Sekizinci Fırka, bir ve iki numaralı Ordu Emirlerindeki vazifesini ifaye devam edecektir. İaşe vaziyetinde ve hududunda tebeddül yoktur. İcabında Altıncı Fırka'ya yardım ve onu takviye nazarı dikkate alınmalıdır. "Şuhut - Sandıklı" yolunun Sahra Topçusu müruruna müsait bir hale ifrağı ve hüsnü muhafazası lâzımdır.

6- Altıncı Fırka "Teke yaylası - Kamalar dağı" hattı bâlâsı (hariç) ile "Işıklı dağı - Alamescit" hattı (hariç) arasındaki mıntıkayı setr ve temin edecek; "Afyonkarahisarı - İslamköy - Uşak" ve "Uşak - Çivril" hatlarına kadar istikşafat ve akınlar yaptıracak ve bu hatlardan Sandıklı'ya doğru gelen yolları tarassut ve temin edecektir. Bu maksatla Savran cenubundaki Haçan sırtlarında, Sandıklı şimalindeki sırtlarda, Ceviz boğazında, Kuruçay vadisinde, Karadirek çayı cenubunda ve Şorhisar'ın garbindeki sırtlarda tahkimat yaptıracaktır. Düşmanın zayıf kuvvetlerle yapacağı teşebbüsler ve taarruzlar Haçan sırtlarında, Ceviz Boğaz'ında ve Kuruçay vâdisinde tevkif ve tard olunacak ve pek faik düşman kuvvetlerinin taarruzunda, fırka, Kamalar dağı ile Akdağ'a cenahlarını istinat ettirmek üzere "Sandıklı şimali - Karadirek çayı cenubu" sırtlarında müdafaa katiye yapacaktır. Buna göre istikşafat ve ahaliden mükellefiyeti bedeniye usuliyle istifade ederek tahkimat yaptırılmalıdır. Ordu ile telgraf muharebesi mevcut oldukça, bu son hatta çekilmek kararı için ordunun muvafakati istihsal olunacaktır.

Mutasavver harekâtımız için Ceviz Boğazı'nın hâkim mahallerinin ve sonradan elde edilmesi çok kan

dökülmesine sebep olacak geçitlerin ehemmiyeti aşikâr olduğundan bunların elde tutulmaları lâzımdır. Ahat dağı ve Cinoğlu ve Erce cihetlerinde istikşafat icrası mühim olduğundan 29. Suvari Alayı muvakkaten Altıncı Fırka emrine verilecektir. Bu alay Akdağı cenubundan gelinceye kadar İkinci Suvari Fırkası'ndan bir alay Ceviz Boğazı taraflarında Altıncı Fırka emrinde kalacaktır. Altıncı Fırka, İkinci Suvari Fırkası'nın mütebaki aksamını 27 Teşrinisani 337 (27/11/1921) akşamına kadar tebdil etmelidir. Altıncı Fırka Sandıklı ve Kilter anbarlarından iaşe olunacaktır. Fırka karargahı şimdilik Sandıklı'da bulunacaktır. Fırkanın iaşe ve iskân mıntıkası, setr ve temin edeceği mıntıkadır. Alamescit, Sinekli, Ballık Altıncı Fırka'ya aittir.

7- Beşinci Kolordu, "Çakalköy - Işıklı dağ yazısının şimali - Akdağ - Menteş - Hacı beşirli - Uluborlu" hattı (dahil) ile "Saray garbinde Festik - Ali Ağa Ciftliği - Çubuklu Dağı - Tekeköy - sofular - Kale-i Tavas" hattı (dahil) arasındaki mıntıkayı ve "Sarayköy - Eğridir" demiryolunu setr ve temin edecektir; "Uşak - Alaşehir" demiryoluna kadar istikşafat ve akınlar yaptıracak, mümkün oldukça bu demiryolunu tahrip ettirecek ve "İslâmköy - Uşak - Alaşehir - Nazilli" hattından Dinar, Burdur ve Denizli istikametlerine gelen yolları tarassut ve temin edecektir. Bu maksatla "Akdağ - Işıklı gölü - Bağırlı" civarına kadar "Menderes çayı cenup kenarı ve sol sahili, Demirci köyünün on kilometre şimali şarkisindeki Şeyh Elvan dağı şimal yamaçları, Süller, Kırcak şimal-i şarkîsindeki köprü, bundan sonra Menderes nehri cenup kenarı ve sol sahili" hattını tahkim ve müdafaa edecektir. Kolordu, ileride Çivril'in garbinden ihata suretiyle zaptına ve İneyi civarında demiryo-

lunun tahribine memur olacağından buna göre istikşafat ve istihzarat icra etmelidir. Pek faik kuvvetlerin taarruzu halinde, kolordu, Denizli ahalisinden Nefiri-âm usuliyle teşkil edilecek müstahfaz kıtaatiyle Denizli civarının müdafaasını temin ve mütebaki kıtalariyle Akdağ ile Acı Tuzgölü ve Burdur gölü aralarında müdafaai katiye yapacaktır. Buna göre, istikşafat ve ahaliden mükelellefiyeti bedeniye usuliyle istifade edilerek tahkimat yaptırılmalıdır. Ordu ile telgraf ve telsiz telgraf muhaberesi mevcut oldukça bu son hatta çekilmek kararı için ordunun muvafakati istihsal olunacaktır. İkinci Suvari Fırkası bir alayını, Altıncı Fırka emrinde bırakarak 27/28 Kasım gecesi Kilter ve Saltık civarlarında toplanacak ve 28 Kasım akşamı Dinar'ın şimali garbi taraflarına ve 29 Kasım'da Acı Tuz Gölü'nün 20 kilometre şimali garbisindeki Dere köyüne ve bunun cenubu garbisindeki diğer köylere gelerek orada ihtiyat olmak üzere ikamet edecektir. 29. Suvari alayı 28 Kasım'da bulunduğu yerden hareketle 29 Kasım'da Hocalar civarına vararak muvakkaten Altıncı Fırka emrine girecek ve bu alayın oraya yürüdüğünü müteakip İkinci Suvari Fırkası'ndan alıkonmuş olan alay fırkasına iltihak ettirilecektir. 14. Suvari Fırkası Sütlaç ile Polatlı arasında toplu bulunmalı. Keçiborlu'daki alay buraya celbedilmeli. Yalnız, bu fırkadan bir alayın Işıklı gölü şarkındaki mıntıkaya memur edilmesi caizdir. 14. Piyade Fırkası'nın kısmı küllisiyle Şeyh Elvan Dağı Ser köprüsünde bulunması münasiptir. Kolordu Karargâhı Polatlı veya Tatlı Demirci'de bulunacak. Kolordu, Dinar menzilinden ve bu menzilin Dinar garbindeki anbarlarından iaşe olunacaktır. Kolordu'nun iaşe ve iskan mıntıkası, iki taraftan setr ve te-

min edeceği mıntıka hudutlariyle ve geri taraftan "Kızılören - Sasan Dağı - Efeci Cirit - Genç Ali - Çorik - Pasmakçı - Acı Tuz Gölü - Çengel Dağı - Sögüt Dağları - Akçadağ - Kara Dağ" hattiyle tahdit edilmiştir. Bu hat üzerindeki köyler Kolordu'ya aittir. Bu hattan daha geride Kolordu'ya ait hiçbir kıta vesaire bulunmayacaktır.

8- Birinci ve Dördüncü Kolordularla Ordu Topçusu'nun vaziyetlerinde ve vazifelerinde, iaşe ve iskân mıntıkalarında tebeddül yoktur. Dördüncü Kolordu Çay istasyonundan, Birinci Kolordu Çay istasyonu ile Akarim anbarından iaşe olunacaktır.

9- Tekmil kıtaatın yekdiğerine yardım ve süratle takviye etmeleri ihtimali nazarı dikkate alınarak münasip yollar taharri, istikşaf ve tamir ettirilmelidir.

10- Ordu Karargâhı, şimdilik Bolvadin'dedir.

Sureti Tebliğ:

1. 2. 4. ve Beşinci Kolordulara,

6. ve 8. Fırkalara,

Berayi malûmat Garp Cephesi Kumandanlığı'na tahriren,

Ayrıca Beşinci Kolordu ile 6. ve 8. Fırkalara hulâsaten şifre ile.

İmza
Birinci Ordu Kumandanı
Ali İhsan

Bu Ordu Emri'ni verdiğim gün, 26/11/1921'de Garp Cephesi Kumandanı henüz Dinar'da idi; 26/27 Kasım gecesini de Dinar'da geçirerek 27 Kasım'da oradan Sandıklı tarafına gitmiştir. Şu hale göre 26 Kasım Cuma günü, sabahleyin şifreli telgraf ile bu Ordu Em-

ri'nin hulâsasını Beşinci Kolordu'ya tebliğ ettiğim zaman Kolordu Kumandanı'nın ayni günde aldığı bu emri Garp Cephesi Kumandanı'na göstermiş olması tabiîdir.

Gerek bizim yapacağımız taarruz hareketleri esnasında, gerek düşmanın Dinar istikametinde bir taarruz yapması halinde bu taarruzu defetmek için tarafımızdan yapılacak karşı taarruz hareketlerinde "Çay - Şuhut" ve "Dinar - Sandıklı" menzil hatlarını kâfi görmediğim için bunların ortasında Eğridir gölünden istifade ederek bu gölün şimali garbisinde "Kaşıkara" civarında bir iskele inşasını ve buradan Karadilli'ye doğru bir menzil hattı ve Karadilli'de bir anbar tesisini, Yalvaç ve Karaağaç kazalarından Karadilli'ye sevkiyat icrasını hem Garp Cephesi Kumandanlığı'na ve hem Garbî Anadolu Menzil Müfettişliği'ne 24/11/1921'de şifreli telgrafla yazarak rica ve teklif etmiştim. Bu tasavvurumun bir an evvel tahakkuku için "Yalvaç - Gondanlı - Kaşıkara - Karadilli" yolunun ilk önce araba, daha sonra otomobil ve kamyon geçmesine müsait bir hale getirilmesi ve göl kenarındaki iskele mahallinde anbarlar vesaire inşası için Birinci Ordu'ya mensup kıtalara emir verdim. O tarafta bulunan 15. Fırka Kumandanı Naci Bey, yaptırdığı bir keşfin neticesinde bu yoldan top ve araba geçmesinin mümkün olmadığını bildirdi. Kendim, bizzat o tarafa giderek ve Fırka Kumandanı'nı da yanıma alarak bu yolu ikimiz beraber gördük. Bir iki kaya parçasının istihkâm bölüğü vasıtasiyle tahrip ettirilmesiyle bu yolun topçu ve araba mürurına hemen müsait hale geleceğini anlayarak derhal Fırka Kumandanı'na katî emir verdim ve keşfe giden tecrübesiz subayların verdikleri raporlara inana-

rak menfi hüküm vermekte istical edilmemesini tavsiye ettim.

26/11/1921 Cuma akşamı geç vakit Beşinci Kolordu Kumandanı'ndan gelen akşam raporunda:

Bugün öğleden sonra, düşmanın iki alay kadar bir kuvvetle Şeyh Elvan Dağı'ndaki mevziimize taarruza başladığı bildirilmekte idi; fakat raporda taarruzun neticesi hakkında bir şey söylenmediğinden ve düşmanın öğleden sonra taarruza başlamış olmasına göre akşam karanlığına kadar bir keşif taarruzu yapmış olmasını ve alacağı neticeye göre, belki, ertesi sabah, ciddi bir taarruz yapabileceğini tahmin ettim.

Esasen Garp Cephesi Kumandanı bu gece de Dinar'da kalmış olduğundan düşmanın taarruzunu ve Kolordu'nun mukabil tedbirlerini orada benden çok evvel haber almış ve bir kusur var ise Kolordu Kumandanı'na ihtar etmiş olacağını düşünerek 27 Kasım sabah raporlarını beklemeyi muvafık gördüm. Esasen daha sabahleyin vermiş olduğum üç numaralı Ordu Emriyle yapılması lâzım gelen şeyleri bildirmiştim.

27/11/1921 Cumartesi günü Dinar'da Garp Cephesi Kumandanlığı'ndan şu telgraflar geldi:

Birinci Ordu Kumandanlığı'na
Şifre
Dinar'dan; 27/11/1921

1- İkinci Ordu'nun teşekkülü münasebetiyle ordulaların nizam harpleri ve emr-ü kumandanın nasıl ve ne vakit devir ve tevdi olunacağı hakkında mufassal avamir verilecektir.

Malûmat kabilinden olmak üzere, şimdiden arze-

derim ki, Sekizinci Fırka Cephesi İkinci Ordu'ya ve Altıncı Fırka Cephesi de Birinci Ordu'ya ait olacaktır.

İkinci Ordu Karargahı Bolvadin'de,

Birinci Ordu Karargâhı Çay ve civarında teessüs edecektir.

Tebeddülât meyanında Dördüncü Kolordu'nun şimendifer cenubuna alınması musammemdir. Üçüncü Kolordu, şimdilik Cephe emrinde kalacaktır.

2- Ben 27/11/1921'de Sandıklı'da,

28/11/1921'de Şuhut kasabasında,

29/11/1921'de Akarim'de ve,

30/11/1921'de Bolvadin'de bulunacağım.

28/11/1921 akşamı Bolvadin'e muvasaleti memul olan Yakup Şevki Paşa Hazretlerinin 29. ve 30. günlerini Birinci Ordu Karargahı'nda veya arazide ahvale vâkıf olmak için geçirmesi rey-i alilerine muhavveldir.

Birinci Orduca, İkinci Kolordu ve Sekizinci Fırkaya ve bunların cephelerine dair Yakup Şevki Paşa Hazretlerine vesaik-i lâzime ita edilecektir.

Birinci Ordu'ya ve vasıtasiyle İkinci Ordu Kumandanlığı'na ve Garp Cephesi Erkan-ı Harbiye Riyasetine Dinar'dan yazılmıştır.

İmza
Garp Cephesi Kumandanı
İsmet

Altındaki hâşiyeden anlaşıldığı veçhile, İsmet Paşa'nın yanında Cephe Kurmay Başkanı bulunmadığı için, bu emir, Garp Cephesi Harekât Şubesi Müdürü Tevfik Bey ile bizzat İsmet Paşa'nın ellerinden çıkmış olacak...

Birinci Ordu Kumandanlığı vasıtasiyle
İkinci Ordu Kumandanı
Yakup Şevki Paşa Hazretlerine
Dinar'dan: 27/11/1921

Garp Cephesi'nde bir ordu Kumandanlığı'nı deruhde buyurmalarını, istiklâl seferinin muvaffakiyatı için yeni bir alâmet-i hayır addediyoruz. Bu kanaat ile zatı devletleriyle cidden samimâne tevhid-i mesai edeceğiz. Vatana kavuşmanızı ve en mühim bir hizmet deruhde buyurarak Cephe'yi teşrifinizi hürmetle selâmlarım Paşa Hazretleri.

İmza
Garp Cephesi Kumandanı
İsmet

Yakup Şevki Paşa'yı selamlayan bu telgrafı okuyunca, ihtiyarım haricinde, gülümsedim. Yedi hafta evvel Birinci Ordu Kumandanlığı'na tayin edildiğim zaman geçen hadiseleri, nihayet Sivrihisar'a gelerek İsmet Paşa'yı gördüğüm anda bana söylediği şu lâfları hatırladım:

11/10/1921 Salı günü Sivrihisar'a gelerek kendisini gördüğüm zaman, İsmet Paşa, aldatıcı ve yapma bir samimiyetle boynuma sarılmış ve "Paşam size hizmet edeceğim" lâflarını sarfetmişti. Şimdi Yakup Şevki Paşa'ya da aynı dil ile "Zatı devletleriyle cidden samimâne tevhid-i mesai edeceğiz" buyuruyorlar. "Ben bu hizmeti ve samimiyeti yedi haftadan beri görüyorum. Sen de görürsün! Yakup Şevki" dedim. Evvelce Ali Fuad ve Refet Paşalara karşı da aynı rolü oynamış ve aynı neticeye varmıştı. Daha sonra, Rauf ve Ali Fethi Beylere

karşı da aynı rolü oynayan İsmet Paşa Başvekilliği ele geçirip kendisine hasreylemişti.

Yakup Şevki Paşa, bizimle beraber, Malta'da idi. Biz kaçmış idik. Malta yarânının geri kalan kısmı, bu meyanda Yakup Şevki Paşa Malta'da kalmışlar idi. Şimdi İngilizler, biz kaçtıktan sonra diğerlerini Malta'da tutmakta bir mana ve fayda görmediklerinden Erzurum'da tarafımızdan tutulmuş olan iki İngiliz ile karşılıklı olarak iki taraf mevkuflarının toptan serbest bırakılmasını kabul etmişler... Malta yârânının çoğu İnebolu'ya getirilerek Anadolu hükümetine teslim olunmuş. Bu meyanda gelen Mahmut Kâmil Paşa İnebolu'da bırakılmış; Yakup Şevki Paşa İkinci Ordu Kumandanlığı'na tayin olunmuş... Cevat Paşa, Mersinli Cemal Paşa, Medine Muhafızı Fahri Paşa, Yemen'de esir olan Sait Paşa, Mürsel Paşa vesaire hakkında henüz bir karar verilmemiş...

Garp Cephesi Kumandanı'nın Dinar'dan yazdığı ve iki ordu hakkındaki tebliğine karşı şu cevabı gönderdim:

Sandıklı'da İsmet Paşa Hazretlerine
Bolvadin'den: 27/11/1921

27/11/1921 tarihli şifre cevabıdır.

1- Birinci Ordu Karargâhı'nın ne tarafta bulunacağı şifrede iyi halledilememiştir. Eğer iaşe ve ikmal kemakân Çay istasyonundan olacaksa gerek Birinci ve Dördüncü Kolorduların ve gerek Ordu Karargâhı'nın demiryolundan uzaklaşmamalarını lüzumlu addediyorum.

2- Birinci maddedeki fikri acizi, rey-i devletlerine

mutabık ise Birinci ve Dördüncü Kolordunun şu vaziyeti almalarının muvafık olacağını arz ve teklif ederim:

Birinci Kolordu'nun On beşinci Fırkası Pazarağaç ve Yeniköy mıntıkasından alınıp Arslı'nın şarkındaki "Kaşıkara-Gökceli-Gondanlı-Kırkbaşı" köylerine yerleştirilecektir; bu fırka Yalvaç ve Karaağaç kazaları menbalariyle Gondanlı'da tesis olunacak anbardan iaşe olunacaktır.

Birinci Kolordu Karargahı Ortaköy veya civarına naklolunacaktır.

Dördüncü Kolordu'nun On birinci Fırkası, On beşinci Fırka'nın terkedeceği mıntıkaya naklolunacak. Beşinci Kafkas Fırkası İshaklı - Şemsiköy mıntıkasına naklolunacak; Kolordu Karargâhı Eber veya Mandıra köyüne nakil olunacaktır.

Birinci Ordu Karargahı'nın şimdilik Çay'a ve bir müddet sonra Dinar'a nakil olunmasını arz ve teklif ederim.

3- Sekizinci Fırka'nın da İkinci Ordu emrine verileceğine göre, şimdiye kadar mevcut kıtaat hudutlarına tevafuk etmek üzere iki ordu hattı faslının şöyle olmasını arz ve teklif ederim:

"Akşehir gölü - Kumrallı şimal-i şarkisindeki köprüye kadar Akarçay mecrası - Kumrallı - Bunun cenub-u garbisindeki Kızıldağ hattı bâlâsı - Bazlar - Halaç - Alayund - Balçıkhisar - Kamalar Dağı hattı bâlâsı - Karadirek - Tekeyaylâsı - Sinirli - Bal Mahmut".

Bunun üzerindeki mevkiler İkinci Ordu'ya aittir.

4- İkinci Kolordu ile, Sekizinci Fırka hakkında Şevki Paşa Hazretlerine malûmat verilecektir. Ancak Birinci Kolordu hakkında şüphe hasıl oldu. Şifre anla-

şılamadı. Birinci Ordu, İkinci Kolordu ile Sekizinci Fırka hakkında mı malûmat verecek? Yoksa Birinci ve İkinci Kolordularla Sekizinci Fırka hakkında mı malûmat vereceğiz?

5- Cephe Ağır Topçu Alayı'nın İshaklı cenub-u şarkisinde Bagzeyan köyüne ikamesini istirham ederim.

6- Yollar pek çamur olduğundan müşarünileyhin henüz Sivrihisar'a geldiğini anlayamadık. Otomobil işlemiyor. Yarın, şoseden istifade ile Aziziye'ye kadar otomobil göndereceğim. Belki otuzda Bolvadin'e gelebilecektir.

İmza
Birinci Ordu Kumandanı
Ali İhsan

Bu şifreye karşı şu cevabı aldım:

Birinci Ordu Kumandanlığı'na
Müstaceldir.
Sandıklı'dan: 28/11/1921

27/11/1921 tarihli şifre cevabı:

1- Birinci Ordu Karargahı'nın Çay civarında bulunacağını arzetmiştim. Birinci Ordu'nun emrinde Birinci, Dördüncü, Beşinci Kolordularla Altıncı Fırka bulunacaktır. Mütebaki kıtaat hakkında Yakup Şevki Paşa'ya malumat verilecektir.

2- Tasavvur buyurulan vaziyülceyc tebeddülatı muvafıktır.

İmza
Garp Cephesi Kumandanı
İsmet

En son gelen kuvve-i umumiyelere göre, Birinci Ordunun Kasım ayı sonundaki kuvveti, hulasa olarak, aşağıya dercedilmiştir:

Birinci Ordu merbut kıtaları: 92 subay, 1203 er, 192 Piyade tüfeği, 3 Hafif makineli, 6 Top, 968 Hayvan.

Birinci Kolordu: 1013 subay, 19915 Er, 9817 Piyade tüfeği, 94 Hafif makineli, 108 Ağır makineli, 35 Top, 5750 Hayvan.

İkinci Kolordu: 969 Subay, 19,559 Er, 9436 Piyade tüfeği, 95 Hafif makineli, 111 Ağır makineli, 29 Top, 6975 Hayvan.

Dördüncü Kolordu: 984 Subay, 20,043 Er, 9951 Piyade tüfeği, 101 Hafif makineli, 85 Ağır makineli, 37 Top, 5682 Hayvan.

Beşinci Kolordu: 621 Subay, 11757 Er, 7335 Piyade tüfeği, 35 Hafif Makineli, 28 Ağı Makineli, 16 Top, 8549 Hayvan.

(14. Piyade Fırkası Beşinci Kolordu'ya dahildir.)

Altıncı Piyade Fırkas: 288 Subay, 7897 Er, 3696 Piyade tüfefi, 3 Hafif Makenile, 12 Ağır makineli, 13 top, 2583 Hayvan.

Sekizinci Piyade Fırkası: 279 Subay, 6379 Er, 3775 Piyade tüfeği, 29 Hafif makineli, 29. Ağır makineli, 8 top, 2140 hayvan.

Tekmil Birinci Ordu'nun Yekunü: 4246 Subay, 86752 Er, 44202 Piyade tüfeği, 360 Hafif makineli, 373 Ağır makineli, 144 Top, 32637 Hayvan.

Garp Cephesi Kumandanı tarafından İkinci Ordu'nun teşekkülü hakkında verilen emirden anlaşıldığına göre, İkinci Ordu, taarruz başlayınca, düşmanın "Afyon - Eskişehir" hattındaki cephesine taarruz ede-

cek; Birinci Ordu, Dinar ve Sandıklı taraflarından Uşak istikametinde ilerleyerek düşmanın sağ yanını ihata edecekti. İsmet Paşa, hâlâ "Dinar - Uşak" istikametinde taarruzdan ibaret "Sad" hareketine bağlı bulunuyor ve bu hareketin yapılabileceğine ve muvaffakiyet elde edileceğine inanmış görünüyordu. Bakalım Dinar taraflarındaki son tetkiklerden ve çamurlu yolları görmesinden sonra ne karar verecek?

Bugün, dört kolordu ile iki müstakil piyade tümeninden mürekkep Birinci Ordu, kesirsiz 91 bin insan ve 33 bin hayvan mevcudiyle en kuvvetli şeklinde bulunuyordu. İkinci Ordu teşekkül ettikten sonra, İkinci Kolordu ile Sekizinci Piyade Tümeni bu orduya verilecek olur ise 63 bin kişi veya 31 bin tüfenk mevcuduna düşecekti. İsmet Paşa'nın düşündüğü gibi, "Sad" hareketine başlanır ise, İkinci Ordu "Eskişehir - Afyon" hattındaki düşmana taarruz ederken 31 bin tüfenk mevcuduna düşmüş olan Birinci Ordu, çok uzakta "Dinar - Uşak" istikametinde yapacağı operatif harekette pek yalnız kalacak ve münferiden ezilmek veya muvaffak olamamak tehlikesine düşecekti. Diğer taraftan Dinar menzil teşkilatı 63 bin insan, 24 bin hayvan mevcudunu beslemek ve cephane ihtiyacını temin eylemek kudret ve kabiliyetini hiçbir zaman gösteremeyecekti.

Kasım ayı sonuna kadar, gördüğüm menzil faaliyeti, bana bu imkânı ümit ettirmiyordu; fakat benim düşündüğüm gibi İkinci Ordu Akarçay veya "Konya - Afyon" demiryolunun şimalinde düşman cephesine taarruz ederken, Birinci Ordu "Afyon - Toklu Sivrisi - Dumlupınar" hattına karşı düşmanın sağ yanına taarruz edecek olur ise, İkinci Ordu'nun muharebe meyda-

nında işbirliği yapması ve müşterek tesir göstermesi daha kolay ve mümkün olacaktı. Diğer taraftan ben Çay istasyonundan Şuhut istikametinde giden menzil hattına daha çok ehemmiyet veriyordum. Bu menzil hattının faaliyetine "Dinar - Sandıklı" menzil hattının faaliyeti de inzimam ederek düşmanın sağ cenahına ve sağ yanına karşı kati taarruz hareketi yapacak olan Birinci Ordu'nun beslenmesi ve cephane ihtiyacının temini imkân dahiline girebilecekti.

Ben bu düşüncemde ve taarruz plânında daha çok başarı ve tatbik kabiliyeti gördüğüm için bu hususta hazırlanmaya karar verdim. Bu kararımın ilk tatbiki olmak üzere Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetine(Genelkurmay Başkanlığı'na) müracaat ederek Milli Müdafaa Vekaleti Harita Dairesi'nden bir heyet gönderilmesini istedim. Bu heyete Konya - Afyon demiryolu ile Toklu Sivrisi veya "Dumlupınar - Uşak" demiryolu arasındaki arazinin muntazam krokisini yaptırmaya başladım. Düşman hatları ve bunun gerisindeki arazi, uzaktan görülebildiği ve köylüden ve keşif kollarından alınabilecek malumata göre takribi olarak tesbit olunacak ve fakat bizim emniyet hatlarımızın üzerindeki ve gerisindeki arazinin bütün teferruatiyle muntazam krokisi yapılacaktı. Diğer taraftan Birinci Ordu'nun "Çobanlar istasyonu - Şuhut şimalindeki tepeler - Kocatepe şimalindeki Tınastepe - Çekiltepe - Ahurdağ - Toklu Sivrisi" hattı üzerinde veya biraz cenubunda taarruz tertibatı alabilmesi, kolordu ve fırkaların açılıp yayılmaları için lâzım olan yolların inşaları, mevcutların tamir ve ıslahları işlerine başlatarak hususi bir dikkat ve ihtimamla bunları takip ettim. Bir müddet sonra Milli Müdafaa Harita Dairesi zabit-

lerine yaptırdığım ve 1/200.000 mikyasında olan bu munzam krokiyi bastırarak ordu birliklerine tevzi ettirdim. Bu matbu kroki üzerinde "Müdafaa-i Milliye Vekâleti Harita Dairesi zabitanına Birinci Ordu tarafından yaptırılan muntazam krokidir" ibaresi matbu olarak yazılıdır. Bu kroki 26/8/1922'de yapılmış olan taarruz hareketlerinin iptidasında çok işe yaramıştır.

27/11/1921 Cumartesi sabahı, düşman, Çal civarındaki Menderes dirseğinde taarruz hareketlerine devam ederek Şeyh Elvan Dağı'ndaki müfrezemizi geri çekilmeye mecbur etmiş ve fakat daha ziyade ilerlememiştir. Bizim kuvvetlerimiz biraz daha geride, daha alçak sırtlara çekilerek orada yeni bir müdafaa mevzii tutmuşlar ve tahkime başlamışlardır.

29/11/1921'de Yakup Şevki Paşa, Bolvadin'e geldi. İsmet Paşa da, dün, Sandıklı şimalindeki tepelerde biraz tetkikat yaptıktan sonra Şuhud'a, bugün de Akarim'de Birinci Kolordu Karargahı'na gelmiş...

Yakup Şevki Paşa, Ankara'da Fevzi Paşa ile görüştüğü şeylerden bahsederken, İkinci Ordu Kurmay Başkanlığı'na tayin edilen Yarbay Hüseyin Hüsnü Bey'in bu vazifeden affını talep etmesini Fevzi Paşa'nın sui tefsir ederek güya "Ali İhsan Paşa sizin işinize sekte vermeye çalışıyor, demiş" Hemen dosyayı getirterek Hüseyin Hüsnü Bey'in bu hususta ki arzusunu bildiren ve İkinci Kolordu Kumandanlığından gelen telgrafı ve buna istinaden Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'ne yazdığım takriri Yakup Şevki Paşa'ya gösterdim; bir subay, "Ben Ordu Erkan-ı Harp Reisliğini istemiyorum; Fırka Kumandanlığında kalmayı tercih ediyorum" derse, ona zorla Kurmay Başkanlığı yaptırmak doğru değildir, dedim. Bununla beraber siz Hüseyin

Hüsnü Bey'i talepte ısrar buyurursanız şimdi İkinci Kolordu'ya tekrar emir vereyim; Hüseyin Hüsnü Bey'i buraya getirteyim, cevabını verdim. İyi olur, dedi. Hemen telefonla İkinci Kolordu Kumandanı'na Hüseyin Hüsnü Bey'in yarın Bolvadin'e gönderilmesini söyledim. Ertesi günü gelince, Hüseyin Hüsnü Bey, Yakup Şevki Paşa'ya karşı ısrar etmedi; evvelki talebinden vazgeçti.

30/11/1921 Salı günü için Dördüncü Kolordu bir sünnet düğünü ve bir müsamere tertip etmiş idi; İkinci Kolordu Kumandanı'nı bu müsamereye çağırdım. Yakup Şevki Paşa ile beraber, Dördüncü Kolordu'nun sünnet düğününe gittik. Akşam üzeri Bolvadin'de, Belediye Dairesi'ndeki odamda Yakup Şevki Paşa, İkinci Kolordu Kumandanı Selahaddin Adil Paşa, Dördüncü Kolordu Kumandanı Albay Kemaleddin Sami Bey ile birlikte toplanarak öteden beriden konuşuyorduk. Bu esnada Garp Cephesi Kumandanı İsmet Paşa gelmiş; haber vermemişler; ansızın odamıza girdi. Galiba kendisini karşılamadığımız için muğber olmuş. Bir şey söylemedi ama, tavrı onu gösteriyordu. Biraz konuştuktan sonra, Şeyh Elvan Dağı'nın düşmana kaptırılmasına canının sıkıldığını, kıtaatın cephanesizliğini bahane ettiklerini söyledi. Bu hususta Beşinci Kolordu'ya bugün yazmış olduğum şifreyi gösterdim ve tahkikat yaptırmakta olduğumu ilave ettim; fakat İsmet Paşa'nın tavrından ve sözlerinden bu vakayı bir münakaşa haline getireceğini ve bizlere çatmak için bir bahane yapacağını sezdim.

Gündüzün, Yakup Şevki Paşa ile konuşurken, Ankara'da Fevzi Paşa'nın kendisine:

"Ali İhsan Paşa, ordusuna "istihlas ordusu" namını

vermiş; bakalım siz ne isim vereceksiniz?" diye lâtife yaptığını ve arkasından benim "Kütahya istikametinde taarruz etmek istediğimi" söylediğini Yakup Şevki Paşa bana anlatmış idi. Böyle bir taarruz benim aklımdan bile geçmemişti; düşündüm. Dosyaları getirtip tetkik eyledim. Nihayet bir buçuk ay evvel, 19/10/1921'de yazmış olduğum bir şifrenin sui tefsir edildiğini anladım. Bu şifre müsveddesini Yakup Şevki Paşa'ya gösterdim. O da mütalaama iştirâk etti; anlamamışlar, dedi.

Bunun üzerine Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa'ya 30/11/1921 tarihinde bir yazılı takrir göndererek 19 Ekim tarihli şifrenin yanlış anlaşılmış olduğunu ve Kütahya istikametinde taarruz etmek istediğim zehabının tevellüt ettiğini, bu zannın doğru olmadığını izah ettim; bu meyanda "Sad" hareketinin neticesini bugün hâlâ meşkuk gördüğümü; bana 15 günde her şeyimiz hazır olacak ve taarruz edeceğiz denildiği halde iki aydanberi hâlâ hiçbir şey yapılamadığını; menzilin kifayetsizliğini, harbin bu kış bitmeyeceğini, gelecek ilkbahar ve yazda seferler icra edileceğini kati olarak bilmek ve ona göre hazırlanmak lüzumunu arz ve teklif ettim. İlkbahara kadar orduyu elde tutmayı mümkün görmeyen ve bu sebeple kışın "Sad" hareketi yapmayı isteyenlerin bu teklifimi hoş görmeyeceklerini tahmin ediyordum.

Bolvadin'e gelmiş olan Cephe Kumandaniyle, Cephe Kurmay Başkanı'na da Fevzi Paşa'ya gönderdiğim bu takrirden bahsederek "Sad" hareketi yerine Afyon'un cenub ve cenub-u garbisinden taarruz etmenin daha münasip olacağını söyledim. Muhtelif meseleler arasında ordunun maaş meselesini ve maaş vaziyetini

anlattım. Subayların müterakim maaşları için tekrar para istedim; müsavatsızlık fena tesir yapıyor, dedim. 15 gün evvel tedarik ettiğim bir miktar parayı emrim altındaki kıtalara tevzi ederken Ordu Emri Yevmisi'nde şu ihtarda bulunmuştum:

Ordu Emri Yevmisi
Numara - 18
Bolvadin'den: 11/11/1921

"1- Kolordulara ve müstakil fırkalara bir miktar para tedarik ve ita olunuyor. Bu para, münhasıran matlûbatı çok olan zabitlere tevzi edilerek geri kalanların bir an evvel, ileri gitmiş olanlara yetiştirilmesini ve müsavatın teminini talep ederim. Tekmil kolordular, müstakil fırkalar vesair kıtalar Eylül nihayetine kadar tekmil matlûbatı tesviye için ne kadar paraya muhtaç olduklarını tabur tabur göstermek üzere süratle Orduya iş'ar etmelidirler."

Şu emirden anlaşılacağı veçhile Kasım ayı içinde henüz Ağustos ve Eylül aylıklarını almamış birçok subay vardı. Bazıları daha çok geride kalmışlardı. Düşman karşısında siper içinde memleketi müdafaaya çalışan subayların ihmal edilerek gerilerdeki karargahlarda, dairelerde, vekâletlerde, hattâ Büyük Millet Meclisi'nde ayın sonu gelmeden aylık verilmesini doğru ve haklı bulmuyordum. İstisnasız herkesin ihtiyaca ve imkâna ayak uydurmasını istiyordum. Bu hususta ki müteaddit müracaatlarım, bilahare, aleyhime suç delili olarak ileri sürülmüş ve "Ali İhsan Paşa mebuslara aylık verilmemesini istiyor" diye suitevil olunarak aleyhimde Büyük Millet Meclisi'nde infial uyandırmak

istenilmiştir.

Bu maaş meselesinde diğer iki Emri Yevmi'de de Birinci Ordu'ya şu tebliğleri yaymıştım:

Ordu Emri Yevmisi
Numara - 21
Bolvadin'den 16/11/1921

"1- Bu defa zabit başına otuz lira hesabiyle verilen para münhasıran geçmiş aylardan matlûbu olan zabitana tevzi edilerek cephe zamları müstesna olmak üzere Eylül nihayetine kadar zabitan matlubatının tesviye edilmesi ve mümkün olmazsa behemehal Ağustos nihayetine kadar aynı suretle tesviyenin icrası lazımdır. Daha sonraki aylardan matlubu olanlara şimdilik hiçbir para verilmeyecektir. Bu tesviyenin icrasından sonra para artarsa Teşrinievvel'e mahsuben tevziat için istizan edilecektir. Müstakil fırkalar ve kolordular buna göre tevziat icra ile müsavatı biran evvel temin etmelidirler. Bademe Birinci Ordu'ya mensup kıtaatın parası Orduca alınarak tevziat yapılacaktır."

Ordu Emri Yevmisi
Numara - 24
Bolvadin'den: 22/11/1921

"2- Geçmiş aylardan zabitan matlubunun çokluğu hasebiyle bunların cüzi bir zaman zarfında, kamilen tesviyesine imkân görülemiyor. Bir taraftan Orduca bu cihetin tamamen teminine çalışılmakla beraber diğer taraftan tesviyeyi süratle yapmak için cephe zamlarını şimdilik tedahüle bırakmak ve bunları ancak tekmil

matlûbatı tesviyeye imkân hasıl olduğu zaman tediye eylemek mecburîdir. Binaenaleyh zabitana para tevziatında yalnız muhassesatları ve seferberlik zamları nazarı dikkate alınacak ve evvelemirde bu matlûbatta müsavat temin edilecektir."

Subaylarda sezmekte olduğum mâneviyat kırıklığını bertaraf etmek için maaşlarda müsavat temin etmeye büyük bir ehemmiyet verdiğimi ve bu işi şiddetle takip eylediğimi yukarıdaki emirlerim kâfi derecede izah eder. Benim hüsnüniyete ve Ordunun maneviyatını düzeltmeye matuf olan bu takiplerim de hoş görülmemiş ve "Ali İhsan Paşa zabitleri avucunun içine almak için maaş meselesini parmağına dolamıştır" gibi dedikodular ile beni küçük düşürmek ve aleyhimde iftiralar tertip eylemeye tenezzül eylemek gibi hareketler ve jurnaller tedricen kulağıma gelmeye başlamıştı; fakat fena bir niyetim ve endişem olmadığı için bu dedikodular beni, doğru olduğuna kanaat beslediğim yoldan ayırmamıştır.

30 Kasım akşamı yazılarak 1/12/1921 sabahı elimize gelen şu Cephe Emri yeni harp vaziyetimizi tesbit etti:

Zata mahsustur.
Cephe Emri No: 73
Bolvadin'den: 30/11/1921

1- Birinci Suvari Fırkası, İkinci Kolordu, Sekizinci, On altıncı ve On yedinci Piyade Fırkaları Başkumandanlığın 19/11/1921 tarihli emirleri mucibince Yakup Şevki Paşa Hazretlerinin kumandasında teşkil kılınan İkinci Ordu Kumandanlığı'na raptedilmişlerdir. İkinci

Ordu Kumandanlığı Cephe Kumandanlığı'na merbuttur. Kıtaat-ı mezkure 1/2 Kanunuevvel 1337 nısfilleylden itibaren İkinci Ordu emrine gireceklerdir. Birinci, Dördüncü, Beşinci Kolordularla Altıncı ve Ondördüncü Piyade Fırkaları Birinci Ordu emrinde kalacaklardır. Üçüncü Kolordu ve Kocaeli Grubu kemakân cephe emrindedirler.

2- Birinci Ordu Karargahı Çay'da, İkinci Ordu Karargahı Bolvadin'de teessüs edecektir. Üçüncü Kolordu Karargahı Sivrihisar'da, Kocaeli Grubu Karargahı Geyve'de kalacaklardır.

3- Birinci Ordu, Dördüncü Kolordu'yu kâmilen Akarçay'ın cenubuna alacaktır. Bunu müteakip İkinci Ordu, Onaltıncı ve Onyedinci Fırkaları Bolvadin'in şarkına celbedecektir. Cephe ağır topçu alayı Akşehir gölü garbinde Bagzeyan mıntıkasına naklolunmaktadır.

4- "Piribeyli - Bayemli - Sığırcık - Bağlıca - Akhisar - Bardakçı - Cevizli - Beşsaray - Türkmen dağı" İkinci Ordunun şimal hududunu ve "Akşehir gölünden itibaren Akarçay - Kallar çayı - Gaziköy - Balçıkhisar - Kamalar dağı - Karadirek Yazısı - Tekeyaylası - Kalecik tepesi - Sinirli - Balmahmut" hattı Birinci ve İkinci Ordular arasında hattı fâsılı teşkil eder. Kamalar Dağı - Harita üzerindeki Karadirek yazısı Birinci Ordu'ya ve diğer mevaki İkinci Orduya aittir.

5- Menzil Müfettişlikleri kemakân cepheye merbutturlar. İkinci Ordu'nun iaşe ve ikmal ve menzil hidematı Cephe Kumandanlığı'nca tanzim olunacaktır.

6- Birinci ve İkinci Ordular Kumandanlıkları'na, Üçüncü Kolordu ve Kocaeli Grubu Kumandanlığı'na, Garbî Anadolu Menzil Müfetişliği'ne, Birinci Suvari

Fırkası ve 16. ve 17. Piyade Fırkaları Kumandanlıklarına zata mahsus olarak yazılmış ve Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'ne arzedilmiştir.

İmza
Garp Cephesi Kumandanı
İsmet

Bu Cephe Emri'ni aldıktan sonra biz de şu Ordu Emrini yazıp tebliğ ettik:

Ordu Emri
Numara - 4
Bolvadin'den: 1/12/1921

1- Düşman hakkında esaslı yeni malumat yoktur. Yalnız Eskişehir cihetinden Yedinci Fırka'dan maada bir fırkanın daha cenuba indiği ve Eskişehir cihetinde iki fırka kaldığı ve Afyon cihetinden de bir fırkanın "İslâmköy - Banaz" cihetine geldiği hakkında bazı kuvvetli haberler vardır.

2- İkinci Kolordu ile Sekizinci, 16. ve 17. Piyade Fırkalarından ve Birinci Suvari Fırkası'ndan mürekkep olmak üzere İkinci Ordu teşekkül etmiştir. Karargahı Bolvadin'de bulunan bu ordunun 1/2 Kanunuevvel gece yarısından itibaren kumandasını Yakup Şevki Paşa Hazretleri deruhde buyuracaklardır. Üçüncü Kolordu ile Kocaeli Grubu Kumandanlığı kemakân Cephesi'ne bağlıdırlar. Cephe Ağır Topçu Alayı Bagzeyan'da bulunacaktır.

3- Birinci Ordu şimdilik "Karadirek - Haçan - Cevizboğazı - Çapraklar - Yuva - Bagırlı cenub-u garbisine kadar Menderes nehri - Demirci köyünün altı kilo-

metre şimal-i şarkisindeki Serköprü mevzii - Zirveden itibaren Menderes nehri" hattını müdafaaya memurdur. Birinci ve İkinci Ordular arasındaki hattı fasıl "Akşehir gölü - Akarçay - Pazarağaç garbindeki Kallar Çayı - Gaziköy - Alayund - Balçıkhisar - Buradan itibaren tam garbe doğru Kamalar Dağı hattı bâlâsına kadar giden hat - Kamalar dağının şimale doğru giden hattı bâlâsı - Karadirek - Teke yaylası - Sinirli - Balmahmut" hattıdır. İki yüz bin mikyaslı haritada münderiç Karadirek ve Kamalar Dağı yazılarının bulunduğu yerler Birinci Ordu'ya, Tekeyaylası ve Kalecik Tepesi yazılariyle hattı fasıl üzerindeki sair mevkiler kâmilen İkinci Ordu'ya aittir.

4- Altıncı Fırka "Karadirek - Kamalar Dağı hattı bâlâsı" (dahil) ile "Işıklı dağı - Alamescit" (hariç) arasındaki mıntıkayı setr ve temin edecek ve üç numaralı Ordu Emri'nde tayin edilmiş vazifelerini ifaya devam edecektir. Sandıklı'dan Şuhud'a giden yol, Sahra Topçusu mürurına müsait hale ifrağ edilmelidir.

5- Beşinci Kolordu üç numaralı Ordu Emri'ndeki vazifesini ifaye devam edecektir. İkinci Suvari Fırkası'nın Sütlaç ile Tatlıdemirci arasındaki mıntıkada ve 14. Suvari Fırkası'nın Şadem ve cenuptaki mıntıkada ihtiyatta bulunması münasiptir.

6- Birinci Kolordu, 15. Fırkası'nı yarın Hoyran gölü civarındaki "Gondanlı - Gökçeli" ve civarı mıntıkasına nakledecektir. Birinci ve Dördüncü Kolordular arasındaki hattı fasıl "Gümüşlü dağ - Akarim - İnli'nin dört kilometre şimal-i şarkisindeki Kallar Çayı kenarı" hattıdır. Bu hat üzerindeki mevkiler Dördüncü Kolordu'ya aittir. Kolordu Çay istasyonuyla Akarim ve Gondanlı anbarlarından iaşe olunacaktır.

7- Dördüncü Kolordu, Akar Çay'ın cenubunda "Ulupınar - İshaklı - Çay - Akarim" yolunun iki tarafında konaklara yerleşecektir. Yarın 11. Fırkası'nı "Akarim - Yeniköy" mıntıkasına ve Beşinci Kafkas Fırkası'nı "İshaklı - Ulupınar" mıntıkasına nakledecektir. Kolordu Karargahı, Harapkedil, Mandıra veya Eber köylerinde bulunacaktır. Kolordu, Çay istasyonuyla İshaklı ve Bagzeyan anbarlarından iaşe olunacaktır.

8- Ordu Topçusu, şimdilik Karadilli'de bulunacaktır.

9- Ordu Karargahı üç Kanunuevvel'de Çay'a naklolunacaktır.

İmza
Birinci Ordu Kumandanı
Ali İhsan

Sureti Tebliğ:

1. 4. 5. Kolordularla Altıncı Piyade Fırkası'na, beray-i malumat Garp Cephesi ve İkinci Ordu, İkinci Kolordu ve Sekizinci Fırka Kumandanlıkları'na yazılı olarak.

Ayrıca hulasası şifre ile Birinci Kolordu'ya ve yazılı olarak Dördüncü Kolordu'ya.

İsmet Paşa, 73 numaralı Cephe Emri'nden başka ayni tarihte İkinci Ordu Kumandanı'na yazılı olarak uzun bir direktif vermiş ve bize de bir suretini göndermişti. Bu yazılı tebliğ, bir direktif olmaktan ziyade harp ceridesine geçecek bir not veya bir muharebe takririne benzer bir şey, nevi şahsına münhasır bir garibe idi. Bu tebliğde İsmet Paşa'nın iki ay evvelki düşünceleriyle, bugünkü düşünceleri arasındaki farkları, bu-

nunla beraber kış gelmeden evvel düşmana karşı kati bir darbe vurmak için yapmak istediği taarruzdan vazgeçmediğini; ve muvaffakiyet imkânı bulunmadığı ve menzil tertiplerini ihzar ve ikmal edemediği halde, kış gelmiş ve dağlara kar yağmış bulunmasına rağmen hâlâ bu inadında devam ettiğini göstermesi itibariyle dikkate şayan tarihi bir vesikadır. O, bu inadında devam ederken, ben, bir taraftan Birinci Ordu'yu ilkbaharda bir taaruz yapmak üzere hazırlıyor, talim ve terbiye ve disiplin noksanlarını imkân nisbetinde düzeltmeye, ikmal eylemeye çalışıyordum. Diğer taraftan, İsmet Paşa'nın kış ortasında yapmak istediği taaruzda hiçbir muvaffakiyet görmediğim için, Ordumuzu böyle bir sergüzeştten korumaya, yeni bir Sarıkamış teşebbüslerinin önüne geçmeye uğraşmaktan da hali kalmıyordum. Talim ve terbiyesi çok eksik, çıplak, hareket kabiliyeti az, cephanesi noksan bir orduyla kışın taarruz yapılırsa, işin bir felâkete müncer olacağını her fırsatta tekrar etmekten bıkmıyordum. İsmet Paşa'nın yeni direktifi:

Birinci Ordu Kumandanlığı'na
(Çifte ay işareti)
Zata mahsustur.
Bolvadin'den: 1/12/1921 (337)

1- Sakarya Meydan Muharebesi'ni (23 Ağustos: 12 Eylül 337) müteakip esbabı muhtelifeden (Başlıcası cephane ve menzil vaziyeti) dolayı düşmanı batî takip eden Garp Cephesi Kıtaatı "Bozdağ - Alpo - Seyitgazi" hattı umumisinde tevakkuf etmiş (28 Eylül 337) ve badehu Afyon'a tevcih olunan İkinci ve Beşinci Kolordu-

lar, mezkûr cephede bulunan Altıncı Fırka ile müştereken taarruz etmişler ise de (2 Teşrinievvel 337) düşman da, şimalden vaktiyle takviye kıtaatı almasından, muharebat taarruz ve mukabil taarruz şeklinde temadî etmiş ve düşmanın yeni kuvvetleri muharebe meydanına sevketmesine mukabil, o vakit ki ikmal vaziyeti bizim de daha fazla kıtaat ile taarruzumuzu tevsi ve idame etmemize müsait olmadığından, düşman ile temas katolunarak (8 Teşrinievvel 337) İkinci Kolordu "Döğlat - Seyitler Sultan - Fileli" hattı garbına alınmış ve düşman takip etmeyerek "Kızviran - İntepe - Çaltılar - Çavdarlı" hattında kalmış idi.

Vaziyetin bu surette takarrürünü müteakip, düşman gerilerinde tacizatta bulunmak ve müstakbel taarruzumuzda mühim notlar elde bulundurmak üzere Beşinci Suvari Kolordusu Afyon şarkından Sandıklı mıntıkasına kaydırıldı.

"Beylikköprü - Alpo" şimendifer hattının düşman tarafından esaslı bir surette tahrip ve hat tarafeyninin kâmilen ihrak edilmiş olmasından, bu mıntıkada iskân ve iaşe vaziyeti gayri müsaittir. Bununla beraber, "Bozdağ - Afyon" hattına karşı bir taarruz, tamamiyle düşman cephesine tesadüf edeceğinden, ordunun Konya hattına istinat ederek iaşe vaziyetini ıslah etmek ve hazırlığımızın hitamında, en müessir istikamette taarruz edilmek üzere, kısmı küllinin cenuba nakline karar verildi.

Bu sırada, Ali İhsan Paşa Hazretleri, Birinci Ordu Kumandanlığı'na tayin buyurularak Bolvadin'de (14 Teşrinievvel 337) İkinci ve Beşinci Kolordularla Altıncı ve Sekizinci Fırkaların kumandasını deruhte buyurdular. (Birinci Ordu'ya bu esnada verilen direktifin sureti

lefedilmiştir. Suret, numara - 1).

Müteakiben hem iaşe ve ikmal sühuleti, hem mukarrerat-ı esasiye hazırlığı nokta-i nazarından Dördüncü ve Birinci Kolordular da bulundukları mıntıkadan Bolvadin şarkına ve Çay cenubuna nakil olunarak Birinci Ordu emrine ve şimalde Eskişehir şimal-i garbisinde bulunan Birinci Suvari Fırkası da getirilerek Hüsrevpaşa Hanı mıntıkasına memur edilmiştir.

Aynı esbab dolayısiyle Porsuk ile Sakarya arasında bulunan 17. ve Merkez Ordusu mıntıkasından gelen 16. Fırkalar, cephe emrinde olmak üzere, Vaysal ve Aziziye mıntıkasına yerleştirildikleri gibi, Üçüncü Kolordu'nun kısmı küllisi (Birinci ve Kırkbirinci Fırkalar) da Sakarya cenubunda Aligül ve Batık mıntıkasına alınmışlardır.

Ordunun sağ cenahında bulunan bazı müteferrik millî ve nizamî müfrezeler 18. Fırka namı tahtında tevhid ve Kocaeli Grubu'na raptedilmişlerdir; ve keza sol cenahta bulunan münferit müfrezelerden 14. Piyade Fırkası teşkil ve Beşinci Kolordu'ya raptedilmiştir.

Husule gelen vazülceyş-i umumîde: Kabili istifade olan menabiin kâffesinden istifade edilmekte ve tasmimatı atiye hakkında bir fikir vermekten ictinap olunmakta ve düşmanın umumî hareketine karşı kuvvetlerimiz toplu ve yekdiğerine yardım edebilir bir vaziyette bulundurulmaktadır.

Müstakbel harekât hakkındaki tasmimatımız da bervechi zir arzolunur:

2- Kısmı küllimizin cenuba nakline tâbi olarak düşman da tedricen kuvvetlerini cenuba nakletmiş ve şimalde yalnız Üçüncü Kolordusu kalmış idi. Ahiren bundan da Yedinci Fırka'nın Afyon garbına geldiği ta-

hakkuk etmiştir. Hâlen şimalde asgari iki; Afyon etrafında beş - altı. Ve Dumlupınar, Uşak, Banaz vâdisi mıntıkasında üç - dört fırka, ve daha garpta bazı müteferrik kıtaat kabul olunabilir. (Son günlerde düşmanın İkinci Fırkası Çivril - Çal mıntıkasına kaydırılmış kabul edilmektedir.)

Düşmanın Eskişehir cephesinde ve Afyon şark ve cenubunda; Dumlupınar ve İslamköy mıntıkasında ve Kuruçay boyunca bazı noktalarda tahkimat faaliyeti şayanı ehemmiyet bir derecededir.

Merî olan tasavvuratımıza göre atide, Lefke mıntıkasında bulunan 18. Fırka ve Eskişehir şimalinde Bozdağ'dan, Afyon şimal-i şarkîsinde Karaca dağa kadar olan mıntıkada terk olunacak piyade Altmış Birinci Fırka, Suvari Otuz Üçüncü Alay ve 21. Alay ve Birinci Suvari Fırkası Eskişehir etrafındaki düşmanı işgal ve iğfal edeceklerdir.

Ordunun bunlardan maada olan aksamı asliyesinin üçer fırkalı dört piyade kolordusu, bir suvari kolordusu ve beş müstakil piyade fırkası, kâmilen Karacadağ - İscekarahisar - Kalecik tepesi - Kılınçarslan beli - Aşur dağı - Toplu sivrisi - Ahat dağı - Yozgat ve garbı hattında vukuu melhuz meydan muharebesine iştirâk ettirilmesi musammemdir.

Bizzat taarruzun sureti icrasına gelince:

İki ordu halinde idaresi takarrür eden orduyu asliden Birinci Ordu'nun düşman kısmı küllisinin sağ cenahını çevirecek ve sol cenahı ile Uşak'ı istihdaf edecek tarzda taarruzu arzu olunuyor. Bunun için mezkür ordunun kısmı küllisiyle Susuz Dağı cenubundan taarruz etmesi icap ediyordu.

Fakat, düşman bu ihtimali nazarı dikkate alarak, Çal mıntıkasını takviye etmiş olduğundan bu cenahı

ihata imkânı şüpheli telâkki ve Banaz deresiyle Işıklı'dan geçen dereyi ateş altında köprülerden mürur müşkülâtı ayrıca dikkati calip olmaktadır.

Bu halde taarruz-u aslinin Dumlupınar - Uşak hattının tevcihi ve ihatanın bir miktar piyade ile takviye olunan Suvari Kolordusu'na terki icap etmektedir.

Bu taarruzda İkinci Ordu'ya Eskişehir şarkında ve bilhassa Afyon etrafındaki düşman kuvvetlerini tesbit ve daha garptaki meydan muharebesine iştirakten menetmek ve bilhassa düşmanın Sandıklı istikametinde yapacağı mukabil taarruzları ledelicap tevkif etmek gibi vezaifi mühimme teveccüh edecektir.

İkinci Ordu'nun işbu taarrizi ve tedafüî vezaife göre istihzaratta bulunmasını rica ederim. Bizim umumi taarruzumuz devresinde, düşmanın mukabil harekâtına karşı, İkinci Ordu'nun sağ cenahı mecburiyet halinde Emir dağına kırılabilirse de, sol cenahta Sandıklı'nın behemehal muhafazası lâzımdır. (Bu babda verilen emirler sureti merbuttur.)

Taarruz aslî istikameti olarak, Birinci Ordu kısmı küllisinin, Burgaz dağı şimalinden mi, cenubundan mı sevk olunacağı henüz takarrür etmemiştir. Muhtelif istikşafat devam etmekte olup, bunların neticesine göre verilecek karardan orduları derhal haberdar edeceğim.

Her şeyden evvel kıtaatın taarruz nokta-i nazarından yetiştirilmesi fevkalâde haiz-i ehemmiyet olduğunu arzederim.

3- Tarruzun zaman icrası:

Düşmana daha fazla hazırlığa vakit bırakmadan, şiddetli kışın hululünden evvel, taarruz etmek tasmimatımızın esasıdır. Bunun için, Dinar - Eğridir hattı

üzerindeki mühimmatın ve mevad-ı iaşenin cem ve idharı ve vesaiti nakliyenin tezyidi gibi istihzarat devam etmektedir.

İhzaratın derecesinden peyderpey ordulara malûmat verilecektir.

4- Düşman taarruzunda tarzı hareket:

Taarruza geçeceğimiz zamana kadar, hali hazır vazülceyşini muhafazaya lüzum vardır. Buna başlıca saik, son zamana kadar tasavvuratımızın mümkün olduğu kadar gizli bırakılması ve harekât esnasında kıtaatı cesimenin iaşesi ve muharebe için muktazi mevad-ı iaşe ve cephanenin Dinar havalisinde cem'i imkânının teminidir.

Ordunun halihazır vaziyetinde Çay Şimendifer hattı tarafeyninde vâki olacak düşman taaruzu, ordu kısm-ı küllisine tesadüf edeceğinden mucibi endişe değildir. Bilakis şayanı arzu olmak lâzımdır.

Bununla beraber mıntıkanın hâlen ve âtiyen müdafaası için:

A- Karacadağ - Seyitler Sultan garbı - Fileli garbı - Efesultan şimal - Kamalar Dağı - Haçan;

B- Kesen Dağı - Paşa Dağı - Bozan Dağı;

C- Emir Dağı - Karakuş Dağı;

D- Akşehir Gölü - Havran Gölü arası hatlarının kıtaat, amele taburları ve ahali kuvvetleriyle tahkimi emrolunmuştur.

Sivrihisar istikametinde taarruz:

Düşmanın kuvvetli kıtaat ile Ankara istikametinde vâsi taarruz icrasına imkân yoktur. İkinci derece düşman taarruzları, Beylikahır - Kaymaz - Belpınar - Aziziye hattında tevkif olunabilir. Bu mıntıkadaki müdafaa hattımızın Fetihoğlu köprüsü - Vaysal - Aziziye

hattına kırılması da vaziyeti umumiyeye tesir etmez.

Dinar ve Denizli istikametlerinde taarruz:

Eğridir - Dinar şimendifer hattını tahrip ve taarruz hazırlıklarımızı men için Dinar mıntıkasını işgale teşebbüs etmesi muhtemeldir. Düşmanın ufak kuvvetlerle yapacağı bu gibi teşebbüslere karşı Beşinci Kolordu ile 14. Piyade Fırkası kâfidir.

Daha kuvvetli kıtaat ile yapacağı bir taarruzda ise, vaziyete göre ya Afyon mıntıkasından celbolunacak takviye kıtaatiyle Dinar'a taarruz edilir veyahut Afyon mıntıkasında zayıflamış ise şimalde taarruza geçilir.

Denizli mıntıkasına karşı vukubulacak mevzî küçük taarruzlarında Birinci Orduca zararın mümkün olduğu kadar tahdidine çalışılmalıdır.

İkinci Ordu Kumandanlığı'na ve beray-i malûmat Birinci Ordu Kumandanlığı'na arzedilmiştir.

İmza
Garp Cephesi Kumandan
İsmet

KIŞ ORTASINDA ÇIPLAK ORDU VE KUDRETSİZ BİR MENZİL İLE TAARRUZ YAPABİLİR MİYİZ? YENİ BİR SARIKAMIŞ TEHLİKESİ Mİ? HAYIR EFENDİLER BU ASLA CAİZ DEĞİLDİR

Şu direktifi okuyunca, iki aydan beri yerinde saydığımız kolayca anlaşılır. Ekim ayının başında Ankara'da bana, 15 güne kadar her türlü hazırlıklar ikmal edilerek kati taarruza geçileceğini, Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa bizzat söylemişti. Birinci 15 günden

başka, ikinci, üçüncü ve dördüncü bir 15 gün daha geçti. Hâlâ hazırlıklar bitmedi. Aralık, Kanunuevvel ayı girdiği halde şiddetli kışın hulûlünden evvel taarruz etmek istiyoruz, deniliyor. Anadolu yaylalarında, Afyonkarahisar ve Kütahya havalisinde Kanunuevvel ayı kışın şiddetli hükmünü sürmeye başladığı aydır. Şiddetli kış çoktan hulûl ettiği halde bundan tegafül ediliyor. Sarıkamış taarruzu da böyle olmuştu. "Dinar - Eğridir" menzil hattı üzerinde mühimmat ve iaşe maddeleri cemetmek ve menzil nakliye vasıtalarını artırmak fikri sadece bir kuru tahminden ve arzudan ibaret kalmıştır. Çünkü bu demiryolu üzerine sevkedilecek erzak ve bilhassa mühimmat ve cephane, Akşehir ile Eğridir arasındaki dağ ve göl yollariyle Konya cihetinden gönderilecektir. Halbuki Akşehir'in cenubunda Sultan Dağlarından geçen menzil hattı hiçbir suretle ıslah ve takviye edilmemiştir. Bu dağlar şimdi karla örtülü ve fırtınalıdır.

A, B, C, D, diye birtakım hatların tahkimi için emir verildiğinden bahsolunuyor; fakat bu hatlar üzerinde hemen hiçbir yer tahkim olunmamıştır. Bu tahkimatı yapacak ne bir kıta, ne amele taburu ve ne de ahali kuvvetleri vardır. Mevcut kıtaların hemen hepsi cephede zincir gibi düşmana karşı emniyet ve müdafaa hizmetinde yayılmıştır. Birinci ve Dördüncü Kolordular ise az bir zaman evvel birinci hattan geriye çekilerek birkaç gün evvel Bolvadin ve Çay ovalarına getirilmiştir. Bunlar talim ve terbiye ve taarruz hazırlığı mı yapacak, yoksa kilometrelerce uzakta dağlar üzerine çıkıp tahkimat mı yapacak? Hususiyle şimdi karla örtülü dağlar üzerinde tahkimat icrasına imkân yok. Fakat Garp Cephesi Kumandanı "emir olunmuştur" diye-

rek işin içinden kendisini sıyırıyor.

Emir verdim demekle maksat hasıl olmuş değildir. Evvelâ, tatbik imkân ve kabiliyeti olan bir emir vermeli; ondan sonra bu emrin yapılıp yapılmadığını kontrol etmeli.

"Sad" hareketinden ve bu hareketin, melbusat ve cephane ihtiyacının bir dereceye kadar teminini müteakip icrasından ve orduyu ilkbahara kadar elde tutmak mümkün olamadığından bâhis evvelki tebliğler, bu direktifte tekrar edilmiyorsa da, "Şiddetli kışın hulûlünden evvel taarruz etmek tasmimatımızın esasıdır" demekle aynı iddia başka kelimelerle ileri sürülmüş demektir. Yalnız düşmanın sağ cenahını ihata zorluğunu ve buna da kendi kıtalarımızı cenuba sürmek veya kaydırmak ile düşmanı zorla o tarafa davet etmiş olduğumuz kapalı bir surette itiraf olunuyor. Bu sebeple düşman sağ cenahını ihata vazifesini sadece Beşinci Suvari Kolordusu'na terketmek ve Beşinci Ordu'nun diğer iki kolordusiyle Altıncı Fırkası'nı "Dumlupınar - Uşak" hattına tevcih eylemek düşüncesi ileri sürülüyor. İkinci Ordu'nun Sekizinci Fırkası Afyon şehrinin hemen cenubundadır. Bir taarruz icrasında bu fırka geniş bir cephe tutamaz; şu halde Afyon şehriyle Dumlupınar arasında mevcut 60 kilometrelik boşlukta düşman serbest mi kalacak?

Şuhud'un şimalindeki sırtlarda bulunan Sekizinci Fırka Sandıklı istikametini müdafaa edemez. Esasen fırkalarımız, fırka değil, ancak birer alay mevcudunda ve talim ve terbiye ile disiplinleri çok zayıf birer fırka taslağıdır. Düşman da aynı düşüncelerle "Eskişehir - Afyon" hattında işgal ve müdafaa muharebeleri yaparak, taarruz edeceği kuvvetler ile Afyon ile Dumlupı-

nar arasından Birinci Ordu'nun sağ cenahına ve sağ yanına taarruz edebilir. Böyle hareketlerde düşman yol ve vasıta itibariyle bize nazaran üstün vaziyettedir. Afyon ile Uşak arasındaki demiryolu ve şoseler, Eskişehir - Kütahya demiryolu ve Kütahya - Dumlupınar şosesi, ona, operatif hareketler ve manevralar yapmak kabiliyetini ve imkânlarını vermektedir. Halbuki bizde bu imkânlar yoktur. Bizzat İsmet Paşa son günlerde Dinar - Sandıklı - Şuhut üzerinden Akarim'e gelmek için araba ile günler sarfetmiş ve çamurlara batmıştı. Dinar havalisinde iaşe maddeleri ve cephane cem ve idharına gelince, bu faaliyet oralardaki günlük ihtiyaçları bile karşılamaya kifayet etmiyordu. Kıtaat, bulundukları mıntıkada ahaliden mübayaa suretiyle noksanlarını ikmale çalışıyorlardı. Bir müddet sonra mübayaa imkânı kalmayınca Beşinci Kolordu'yu bile iaşe güç olacaktı. Bugünkü vaziyette Çal dirseğindeki iki alay piyademizin cephane noksanını telâfi ve vaktinde ikmal mümkün olamamış. Tasavvurat ve tasmimat ile hakiki kudret ve kabiliyet arasında o kadar büyük farklar var ki bunları, kış müddetince telâfi ve tesviye mümkün olamaycaktır. Ancak yaz gelince yol müşkülâtı, çamur vesaire zorlukları bertaraf olduktan sonra hareket ve menzil kabiliyetlerimizin artması imkân dahiline girecekti.

İsmet Paşa, evvelce bize: "Sad" hareketinin esası düşman cenahında tefevvuktur; binaenaleyh suvarilerden maada lâ akal iki kolordu ile Çivril üzerinden ilerlemek lâzımdır, ihtarında bulunmuş idi. Bu son direktif, onun yine tereddüt ve şüphe içinde bunaldığını göstermektedir.

Bir Kanunuevvel (Aralık) akşamı İsmet Paşa Bol-

vadin'den trenle Akşehir'e dönecekti. Tren vaktini bekler iken, Yakup Şevki Paşa ile bizim odada öteden beriden bahsediyorduk. Dördüncü Kolordu Kumandanı Kemaleddin Sami Bey de gelmişti. Ortada fena bir dedikodu, çirkin bir şayia dolaşmaya başlamış idi. Ankara'dan gelen zabitlerin naklettikleri bazı hâdiseler benim kulağıma gelmekle beraber, Kemaleddin Sami Bey'in kulağına gelmiş ve Ankara'dan yeni gelmiş olan Yakup Şevki Paşa da aynı lafları duyduğunu teyid eylemişti. Biz bunları konuşurken, İsmet Paşa odaya geldi. Dedikodu mevzuunu kendisine izaha mecbur oldum: İşte Kemaleddin Sami Bey, işte Yakup Şevki Paşa, aynı şeyleri duymuşlar; söylüyorlar: Ankara'da Kız Muaillim Mektebi'nden (N...) isimli bir kızın Çankaya'ya getirilerek orada bazı tecavüzlere uğradığı ortaya yayılmıştır. Bu öyle bir şey ki, şüyuu vukuundan beter. Zabitlerin maneviyatını kırmak için fena bir hâdise; biz zannediyoruz ki bu hâdisede yaverler vesaire hata etmişlerdir; fakat herkes böyle demez.

İsmet Paşa, ilk önce sâkin hepimizi dinledi; ve önümüze dökülerek hepimizin ağzından bazı laflar da aldı. Pireyi deve yapmak ve jurnal vermek için onun hesabına böyle hareket lazımdı. Biz sustuktan sonra, İsmet Paşa, birdenbire tavrını değiştirerek bu lafların yalan ve iftira olduğunu, ismi ileri sürülen kızın Mustafa Kemal Paşa'ya hususî maruzatta bulunmak için Çankaya'ya gelmiş olduğunu, Paşa'nın yanına girince aşk ve muhabbetten bahsettiğini, bunun üzerine Gazi Paşa'nın canı sıkılarak bu kızı götürmesini yanındaki yaverine emrettiğini, yaverin de gece olduğundan ertesi sabah şehire gönderilmek üzere yaverlerin ve Arif Bey'in bulundukları dairede alıkoyduğunu, orada Arif

Bey'in yaverinin münasebetsizlik yaptığını, bunların hepsinin musammem olduğunu, çünkü ertesi gün, yolların kesilip kızın avdetinde polis tarafından durdurularak tevkif olunduğunu ve Paşa'nın bizzat bir ferd-i millet olarak adliyeye müracaat eylediğini söyledi.

Bu şiddetli cevap ve mukabele üzerine, susmaya mecbur olduk. Vaziyetimiz müsait olmadığı gibi, elimizde hadise hakkında delil de yoktu. Sadece bir dedikodu... "Madem ki iş adliyeye düşmüştür. Mesele kalmamıştır. Bir tecavüz varsa, suçlu elbette cazasını görür; ortaya yayılan lafların yanlışlığ da isbat edilmiş olur" diyerek işi kapattık. Tren vakti geldi. Çay istasyonuna giderek İsmet Paşa'yı uğurladık.

Bu akşamdan itibaren, İsmet Paşa, bana husumetini alenen ibraza başladı; yukarıda zikredilen izahatı verirken, diğer kumandanlardan ziyade bana bakarak laf söylemesi, hissiyatını açığa vurmaya kafi geliyordu; bu hal, verilecek jurnalda benim ileri sürüleceğimi anlatıyordu.

Kendi kendime, "Eh! dedim; bakalım, bu dedikodu ve bizim hüsnüniyete müstenit temennilerimiz Çankaya'ya nasıl jurnal edilecek?"

3/12/1921 Cuma günü, Birinci Ordu Karargahı'nın Çay köyüne nakli tamam oldu; biz de Bolvadin ile alakamızı keserek Çay'a gittik.

Bugün Akşehir'den 2/12/1921'de yazılmış bir şifre aldım. Bu şifrede Çal dirseğindeki muharebeden ve muvaffakiyetsizlikten dolayı izahat talep olunmakta ve muahaze fikri izhar edilmekte idi. Kendi kendime: Fesuphanallah! dedim, Cephe Kumandanı Bolvadin'de iken bu meseleyi açmış ve Şeyh Elvan Dağı'nın düşmana kaptırılmış olmasına canının sıkıldığını söylemişti;

kıtaat, bu muvaffakiyetsizliği cephane yokluğuna atfediyorlar, ilâvesini de kendisi yapmıştı. Bizzat Cephe Kumandanı'nın Dinar'da bulunduğu bir zamanda, Beşinci Kolordu emrindeki 14. Piyade Fırkası'na mensup iki alayın Şeyh Elvan Dağı'nı düşmana terketmek mecburiyetinde kaldığını görünce, bu mesele hakkında yanında bulunan Beşinci Kolordu Kumandanı Fahreddin Paşa'dan izahat almış olması lâzım idi. Çay'da bulunan Birinci Ordu Kumandanı'nın bu işe hiçbir tesiri olamazdı. Bununla beraber, ben de neticeden mennun olmadığım için Kolordu Kumandanı'na icabeden tebliğatı yapmış ve muvaffakiyetsizlik sebeplerinin tahkik edilerek Orduya iş'arını talep etmiştim. İsmet Paşa Bolvadin'de bu meseleyi açınça Beşinci Kolordu'ya verdiğim emri göstermiş ve tahkikat neticesini arzedeceğimi kendisine şifahen söylemiştim. Bu neticeyi beklemeden, şimdi, Akşehir'e gider gitmez aynı meseleyi yeniden kurcalayıp münakaşa kapısı açmaya teşebbüs eylemesinin sebebi nedir? 14. Piyade Fırkası'nda derme çatma iki piyade alayı vardır. Bunların biri Alman tünfenkleriyle, diğeri Rus tüfenkleriyle teslih edilmiştir. Böyle ayrı ayrı cephane kullanan piyade alaylarının cephane ikmali kolay değildir. Hususiyle Alman piyade cephanesi yok gibidir. Bu işin fazla kurcalanması menzilin ve cephane ikmal işlerinin kusurlarını meydana koyacaktır. İsmet Paşa, aklı sıra, kabahatı bize yüklemek istiyor ama, yanılıyor. Cephe Kumandanı'nın bir çok sabit fikirlerinden birisi de bizim bir fırkamızın düşmanın bir fırkasına muadil olduğu iddiasıdır. Mevcutları az, karma karışık silahlarla mücehhez fırkalarımızın düşmanın muntazam fırkalarına müsavi kudrette olduklarını zan ve iddia etmek kendimizi

aldatmaktır. Böyle sapık zanlar, düşmanla muharebe edilirken hayal sukutuna sebep oluyor; fakat bunları düşünen kim? Meselâ 14. Piyade Fırkası'nda, son kuvve-i umumiyeye göre 2929 tüfenk mevcudu vardır. Bu tüfenklere karşı makineli tüfenklerle beraber 94129 adet fişenk gösterilmekte olup ne fırkanın ve ne Beşinci Kolordu'nun ağırlıklarında ve kollarında başka cephane yoktur. Bu 94129 fişenk 2929 veya küsursuz 3000 tüfenge taksim edilirse tüfenk başına 32 fişenk düşer. Fırka'nın sekiz topuna karşı 424 adet, yani top başına 53 mermi vardır. Bu kadar az mevcutta muharip ve cephane miktariyle bu fırka ciddi bir muharebe yapabilir mi? Bu noksanlar düşünülmeyerek hâlâ kış basmadan taarruzdan bahsolunuyor.

Son günlerde 14. Piyade Fırkası'na muntazaman et verilmemiş olduğundan, 3/12/1921'de Menzil Müfettişliği'ne yazdığım şiddetlice telgrafın bir suretini, bu müfettişlik Cephe Emri'nde olduğundan dolayı, beray-i malûmat Cephe Kumandanlığı'na da göndermiştim. İsmet Paşa, bunu da bir çekişme konusu yaparak bugün 4/12/1921'de gönderdiği cevapta şöyle bir ibare vardı: "Makamat-ı muhtelifeye vukubulan tebliğat devletleri meyanında Garp Cephesi'ne de muktezasının tesrii ibnası emir ve iş'ar buyurulmaktadır." Halbuki, asıl hitabımız, Menzil'e yapılmış ve 14. Fırka'ya et istihkakı verilmemiş olmasından dolayı vazifem icabı menzile çıkışmış ve muktezasının icrası ve tesriî ibnâsı talebiyle Menzil'den icraat ve cevap istemiştim. Cepheye beray-i malûmat gönderilen bir telgraf içindeki ibareyi, kendi üzerine alarak, Cephe Kumandanı'nın bize ihtarda bulunması pek abes bir kalın kafalılık veya hiç olmazsa dikkatsizlik idi.

Keza aynı tarihte aldığım diğer bir şifrede ahaliden tahkimat hususunda istifade edilmesi için evvelce vermiş olduğum emir münasebetiyle bize acı bir muahaze yapılmakta idi. Bu işi Bolvadin'de şifahen dahi görüşmüş idik.

Evvelce bir çok Cephe Emirlerinde ahaliden tahkimat için istifade olunması da bizlere tebliğ edilmiş idi. Bunu unutarak bizi ahaliye angarya yaptırıyor; zulüm ediyor, şeklinde suçlu göstermeye kalkmak, musammem bir plân dahilinde İsmet Paşa'nın aleyhime hücuma geçtiği manasını taşıyordu.

Hele Çal muharebesinde cephane noksanı kusurunun bizim üzerimize atılması pek gülünç idi. Güya Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi, Beşinci Kolordu Kıtaatı'nın yetiştirilmemiş ve cephane ikmalinin temin edilmemiş olmasını muhafaza etmiş. Cephe Kumandalığı da bu muahazeyi bize ciro ediyor görünüyordu.

Takriben iki ay evvel Birinci Ordu'nun kumandasını deruhte ettiğim günden beri kıtaatın talim ve terbiye ve disiplin hususunda pek fakir olduklarını, bunların yetişitirilmeleri lazım geldiğini ve bu iş kâfi derecede ıslah edilmeden taarruz yapmanın zararlı olacağını her teftiş akabinde görmüş ve Cephe'ye acı bir lisan ile yazmış idim. Kıtaatı, dama taşı gibi oradan oraya oynatmaktan zevk alan Cephe Kumandanı, bunların talim ve terbiye ile meşgul olmalarına vakit bırakmıyordu. Cephane noksanına gelince, Menzil tamamiyle Cephe'nin emrinde olup kıtaat ihtiyaçlarını doğrudan doğruya Cephe'ye arz ile oradan talep ediyorlardı. "Sad" hareketi namı verilen büyük taarruza başlamak için iki aydan beri menzil işlerini ihzar ve ikmal ile uğraşan Garp Cephesi Kumandanı, bugün Dinar'ın gar-

bında muhabere eden 14. Piyade Fırkası'nın cephanesizlikten geri çekilmeğe mecbur olmasını hayretle karşılıyordu. Bu işte, Cephe Karargahı'ndan cephane işleriyle uğraşan Garp Cephesi Topçu Kumandanı ile, Cephe Kurmay Başkanı'nın ihmallerini düşünerek onlara hatalarını tashih ettireceği yerde Birinci Ordu Kumandanı'nı muahazeye kalkıyordu; Menzil'in Ordu emrinde olmadığını unutuyordu.

Bu yanlış düşünce ile bize yapılan tebliğata karşı mufassal izahat vererek kusurun bizde olmadığını, tarafımızdan, şimdiye kadar müteaddit defalar cephane talep olunduğu halde Cephe'den verilmediğini ve Birinci Ordu'nun ne menzil ne de cephane anbarı bulunmadığını acı bir lisan ile tahriren bildirdim.

4/12/1921'de Cephe'den gelen bir şifrede: "Yunanlıların sevkulceyşe haiz-i ehemmiyet ne gibi noktaları istifdah etmek üzere Cephe'nin hangi aksamına mevzii taarruzlara teşebbüs etmelerinin muhtemel olduğu hakkındaki mütâalarının iş'arını rica ederim" emri vardı. Aynı şifrenin bir yerinde de: "Yunanlıların Afyon mıntıkasında tahaşşüd etmekte bulunduklarının katî olduğu" yazılı idi. İsmet Paşa'nın vehime düştüğü ve düşmanın taarruz edeceğini endişe ile düşünmeğe başladığı anlaşılıyordu.

Bir gün sonra bu şifreye karşı verdiğim cevapta şu noktaları ileri sürdüm:

"Düşmanın Afyon mıntıkasında tahaşşüdünün katî olduğu hakkındaki iş'ar, bizim edinebildiğimiz malûmata tevaffuk etmiyor. Bugün düşmanın Afyon ve civarında üç veya dört fırkası varsa, Uşak'ın şarkında ve Çivril'e doğru cenubunda da aynı derecede kuvveti vardır. Yalnız demiryolu, bu kuvvetleri bir iki gün

içinde yekdiğerleriyle birleştirmek imkânını düşmana vermektedir. Düşman, mevziî taarruzlara, her yerde teşebbüs edebilir. Bu ihtimalleri düşünerek her biri için ayrı ayrı tedbir almak doğru bir hareket olmaz. Düşman siyasi müzakerelerde gösteriş yapmak isterse, Denizli'yi kolayca elde etmek için mevziî bir taarruz yapabilir. Bundan endişe ediliyorsa şimdiden Birinci Kolordu'nun 15'inci Piyade Fırkası'nı Dinar tarafına göndermek ihtiyati tedbir olabilir."

7/12/1921'de aldığımız haberlere göre, Başkumandan Paşa ile Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey'in bugün Ankara'dan hareketle bu Akşam Sivrihisar'a yarın Aziziye'ye ve 9/12/1921'de Bolvadin'e geleceği ve bir gece kaldıktan sonra Fransız Murahhası Franklin Bouyon ile görüşmek üzere Akşehir'e gideceği anlaşıldı.

Bugün Beşinci Kolordu'dan gelen krokiyi ve malûmatı tetkik ederek Garp Cephesi Kumandanlığı'na şu raporu yazılı olarak gönderdim.

Garp Cephesi Kumandanlığı'na
Şube - 1 1288
Çay'dan: 8/12/1921

1— Beşinci Kolordu'nun vazülceyşini gösteren krokiden 14. Piyade Fırkası'nın vaziyetine ait kısmın suretini raptan taktim ediyorum. Bu krokiye nazaran 14. Fırka'nın elyevm işgal eylediği mevzii şayanı emniyet değildir. Mevzi, arazinin vaziyeti itibariyle gayri müsait bir şekil irae etmekte olduğundan düşmanın biraz kuvvetli taarruzuna karşı ciddi bir surette müdafaa edilebileceği şüpheli görülmekte ve geri ittisalinin mahdut köprülere münhasır kalması hasebiyle fazla

zayiata mal olacağı tahmin edilmektedir.

Bahusus 14. Piyade Fırkası'nın bir alayının Alman tüfengi ile müsellah olması ve Alman cephanesinin ikmalindeki müşkülat nazarı dikkate alınırsa, bu mülahaza daha kuvvetli bir surette variddir. Son Çal muharebesinde Beşinci Kolordu'nun menzilden aldığı 128 sandık cephanenin ancak 26 sandığının 23/11/1921'de, 56 sandığının 26/11/1921'de, 46 sandığının da 30/11/1921'de Dinar Menzilinden alınmış olduğu tahkikat neticesinde anlaşılmıştır ki bunların kâmilen 26/11/1921 muharebesinde Dinar'dan üç gün uzakta olan cephedeki kıtalara yetiştirilemeyeceği tabiîdir.

Bugün Dinar'da Alman cephanesinin bulunmamasına ve Alman cephanesi vermek olmadığı hakkındaki tebliğata göre, Fırka'nın müdafaa kuvveti tasavvur buyurulabilir. Esasen gerek son muharebeden evvel ve gerek şimdi ne 14. Piyade Fırkası'nda ve ne Suavi Fırkalarında ve Beşinci Kolordu cephane kollarında tüfenk başına 210 fişengin sülüsü bile yok idi ve elyevm de yoktur. "Sad" harekâtı hakkında mutasavver tadilata nazaran belki Menderes dirseğinin evvelki kadar ehemmiyeti kalmamıştır; binaenaleyh her ihtimale karşı, burada fazla zayiat vermemek için Serköprü tahkimatının Rus tüfengi ile teslihine çalışmakta olan 26. Alay'la tutulmasını ve diğer alayın (Alman tüfengiyle müsellâh) nehir cenubuna geriye ihtiyata alınmasını, düşmanın faik taarruzlarına karşı Menderes sol sahilini müdafaa etmeği muvafık görüyorum. Vaziyet-i umimiye ve tasavvurat-ı âtiyeye nazaran bu babdaki nokta-i nazar-ı devletlerinin iş'arlarını istirham eylerim.

2— 14. Fırka Hücüm Taburu'nun Denizli mıntıka-

sına nakli hakkındaki şifreye cevaben, Beşinci Kolordu Kumandanı Çal mıntıkasının zayıf kalacağını, eldeki kuvvetin bile bu dirseği müdaafaya kâfi olmayacağının Fırka Komutanı tarafından bildirildiğini yazdı. Bugün aldığım vazülceyş krokisindeki vaziyete nazaran bu cephenin zayıflığını anladım; ve şimdilik Hücum Taburu'nun cenuba sevkinden sarfı nazar ettim. Ancak asıl hattı müdafaa olarak Menderes gerisi kabul buyurulursa, o zaman 25. Alay Karargâhiyle bir taburunu Denizli mıntıkasına alıp Sarayköy'deki bu alayın Üçüncü Taburu'nu da mumaileyhin emrine vermeği ve diğer bir taburunu Çal cephesinde bırakmayı ve Denizli mıntıkasını da bu suretle takviye etmeği düşünüyorum.

3— 14. Piyade Fırkası'nın en kuvvetli bir alayı Alman tüfengiyle müsellâh oldukça ve cephane ikmali, ihtiyaç ânında temin edilmedikçe, bu fırkadan fırka olarak bir istifade beklenemez. Herhangi bir zamanda herhangi bir suretle başlıyacak bir muharebenin ne kadar imtidat edeceği kestirilemez. Bilhassa Menderes dirseği düşmanı daima sinirlendiren bir mahaldir. Burada müharebelerin tekerrürüne intizar olunabilir.

Binaenaleyh, bu fırkanın eslihası hakkında Topçu Müfettişliği 8/12/1921 tarih ve 473 numara ile arzettiğim teklifin sürati intacını ve bu veçhile zaten az miktarda olan Alman cephanesinin hiç olmazsa yalnız süvari fırkalarına tahsis edilmesini bu vesile ile de arz ve teklif ederim.

İmza
Birinci Ordu Kumandanı
Ali İhsan

Aynı gün, sabahleyin şu emri verdim:

Birinci Kolordu Kumandanlığı'na
Beşinci Kolordu Kumandanlığı'na
Dinar Menzil Mıntıka Müfettişliği'ne
Altıncı Fırka Kumandanlığı'na
Çay'dan: 8/12/1921

1— Onbeşinci Fırka yarın "Karadilli - Tatarlı - Doğanlı" mıntıkasına gidip orada konaklara yerleşecektir. Karadilli hariçtir.

2— Fırka'nın iaşesini Dinar Menzil Müfettişliği Karadilli anbarından temin edecektir. Menzil Karadilli'den başka gerek kendisi ve gerek fırka için daha münasip bir yer teklif ederse, fırkaca orada bir tevzi anbarı açılarak menzilin fırkaya vereceği erzak orada kabul olunabilir.

3— Tatarlı'da bir telgraf merkezi vardır. Mühim ve müstacel muhaberatta bundan istifade edilir. Bu tele telefon raptedilemez.

4— Harekât: 1261 numara ile 8/12/1921 saat sekiz evvelde Birinci Kolordu'ya ve Altıncı Fırka'ya tebliğ edilmiştir.

İmza
Birinci Ordu Kumandanı
Ali İhsan

KIŞ ORTASINDA YENİ BİR
TAARRUZ TALEBİ

9/12/1921 Perşembe günü Mustafa Kemal Paşa, yanında Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey ve Erkân-ı

Harp Miralayı Arif Bey olduğu halde Aziziye'den Bolvadin'e geldi. Kendileriyle görüşmek üzere Çay'dan, Bolvadin'e gittim. Yusuf Şevki Paşa ile buluşarak Mustafa Kemal Paşa'yı karşıladık; Belediyece hazırlanmış akşam yemeğini Belediye binasında yedikten sonra, aynı binada Yakup Şevki Paşa'nın odasına çekildik.

Burada Mustafa Kemal Paşa dedi ki:

— Paşalar, Hariciye Vekili Bey, ordunun bir hamle göstermesini istiyor. Ne dersiniz?

Hiç beklemediğimiz bu sual bir süpriz teşkil etti. İki aydan beri umumî taarruz yapılacak diye bekler iken, askerin çıplaklığı ve menzil tertiplerinin ve hazırlıklarının henüz ıslah ve takviye edilememiş olması hasabiyle, "Sad" hareketi denilen bu taarruzu henüz yapabilecek bir hale gelememiştik. Elbette Garp Cephesi Kumandanı ile Genelkurmay Başkanı bu hususta Başkumandan'a sık sık malûmat ve izahat vereceklerdir. Şimdi bu "Sad" hareketinden hiç bahsetmeyerek ordunun bir hamle göstermesini, yâni mevzîî bir taarruz yapmasını istemek ne demektir? Acaba Başkumandan bu "Sad" hareketinin yapılmayacağına kanaat mı getirmiştir? Yoksa kış geldiği için vaz mı geçilmiştir? Buraları meçhul; Başkumandan'ın bu suali üzerine izahat almak için Hariciye Vekili'nin yüzüne baktım ve ne istiyorsunuz? demek ister gibi bir vaziyet aldım. Bunun üzerine:

Hariciye Vekili, Başkumandan'ın sualine şu sözleri ilave etti:

— Bir konferansın toplanacağı havadisi var. Biz Sakarya'dan sonra, hiçbir hareket gösteremedik. Hatta Yunanlıların hesabına muzafferiyet kaydedilmiş bir

Afyon muvaffakiyetsizliği vardır. Bu konferansta sesimizi yüksek tutabilmek için bir muzafferiyete ihtiyacımız vardır.

Derakap söz istedim; ve dedim ki:

— Konferansın toplanacağına dair resmi bir haber var mı?

— Hayır. Bu cevabı Hariciye Vekili verdi. Ben Başkumandan'a bakarak mütalaâmı arza başladım.

— Şu halde yalnız gazete havadisleri; önümüzde milâd-ı İsa ve Yılbaşı Yortuları var. Madem ki bugün, 9 Kanunuevvel'de, konferans hakkında resmi hiçbir teşebbüs, haber ve davet yoktur; şu halde bundan sonra da yılbaşından evvel, böyle bir teşebbüs için dâvetin vukuu pek zayıf bir ihtimaldir; ancak yılbaşından sonra, Kânunusani ortasında toplanıp konuşurlar ve konferansın toplanmasına ve davet yapılmasına karar verirler; bunun alâkadarlara tebliği ve tâ Ankara'dan murahhasların gelmesi için en evvel Şubat ortasını konferansın inikat tarihi olarak gösterebilirler. Şu sebeple iki ay sonra içtimaı mümkün bir konferans için bu kış ortasında bir taarruz vakitsiz olur. Diğer taraftan, ordu muvaffakiyetli bir taarruz yapabilmek için henüz kifayet derecede hazır değildir. Gerideki menzil teşkilâtını bilmiyorum; çünkü menziller ile Cephe uğraşıyor. Biz ordularımızı teşkil eden kıtaların talim ve terbiyeleri, techizatı, nakliye vasıtaları ve disiplin derecesini esas ittihaz ederek mütalâamızı arzedebiliriz. Bu kıtaların Teşrinievvel başlangıcında Afyon'a karşı yaptıkları taarruzda kifayetsizlikleri, uğradıkları muvaffakiyetsizlikle sabit olmuştur. Kumanda hatasıyle beraber, talim ve terbiye, disiplin noksanı da tesir yapmıştır. Şimdi, biz, çalışıyoruz; fakat henüz, böyle iki

ayda kâfi bir terakki tesisi mümkün değildir. Bu hususta çıplaklık; fena havalar, tahkimat işleri de devamlı çalışmağa müsaade etmiyorlar. Diğer taraftan, bu kış ortasında yüksek dağlardan ihata hareketleri yapmak, kar hasebiyle mümkün değildir. Ovaları da düşman layikiyle kapatmış ve tahkim etmiştir. Yalnız Afyon şehrini zapt için, yeni geldiğim zaman bir teklif yapmıştım. O zaman havalar müsait olduğundan bu iş mümkin idi; fakat şimdi bu da mümkün değildir; çünkü Afyon'un cenubundaki dağları kar kapatmıştır. O zaman teklifim kabul edilseydi, şimdi Afyon'da idik.

Bundan sonra, ordunun noksanlarını ikmal namına pek az şey yapılmıştır. Afyon şehrini şiddetli bir hamle ve gayret ile zaptetmek mümkün olsa da, düşmanın mukabil taarruzunda tekrar kaptırmak ihtimali de kuvvetlidir. Çünkü cephane meselesi henüz düzelmemiştir. Çal tarafından ufak bir muharebede bu kusur yeniden göze çarpmıştır. Taarruz edip sonra geri dönmek ve çekilmek tabiî hoş bir iş olmaz ve muvaffakiyet teşkil etmez.

Bunun için , şimdilik bizim çalışmamıza , talim ve terbiye ve zapt-ü rapt noksanlarının ikmaline ve tenkısatın devamına müsaade buyurunuz. İki ay sonra Şubat içinde biz bir taarruz ordusu haline gelebiliriz. O zaman istediğiniz şeyleri yapabiliriz. Bir şey daha arzedeyim:

Gerilerde ne olduğunu bilmiyoruz. Cephane meselesi benim için mühim bir endişedir. Kıtaların nizami cephane mevcutları henüz ikmal edilmemiştir. Bunları taşıyacak nakliye vasıtaları da eksiktir. Menzil anbarlarında bize lâzım olan cephaneyi bulamıyoruz. Garp Cephesi Kumandanı bize gururlu ve memnunane bir

tavır ve ton ile diyor ki: Bir Sakarya Muharebesi yapacak kadar cephanemiz vardır!..

Ben de diyorum ki:

Ancak bir muharebe yapacak kadar cephanemiz varmış. Bu kadarcık bir cephane ile böyle büyük ve devamlı bir taarruz hareketine ve katî muharebelere atılmak, neticesi müşkül bir sergüzeşt olur. Fıransız itilâfı hamdolsun imza edildi. Şimdi Franklin Boyuon ile görüşeceksiniz; ihtimal ki musaddak nüshalar taati edilecek. Fıransızlardan mümkün olduğu kadar azami istifade temin ederek "Top, makineli tüfenk, otomatik tüfenk, bol cephane, techizat, kamyon, teyyare vesaire" gibi silâh mühimmattan orduya tevziine himmet buyurulursa bizim taarruz kabiliyet ve kudretlerimiz artar. Şimendifer malzemesine de ihtiyaç vardır. Menzil işlefi ve ihtiyaçlarımızın ikmali hizmetleri iki ay zarfında ıslah edilirse o zamana kadar biz de ordunun talim ve terbiye, disiplin ve tenkisat işlerini, ordunun mâneviyatını ıslah ve takviye ederiz. Ve taarruza kalkınca, ihtimalen soluğu deniz kenarında alacak suretde durmadan devamlı ileri hareketler yapabiliriz.

Ben susunca Mustafa Kemal Paşa, Yakup Şevki Paşa'nın mütalâasını sordu. O, kısaca:

- Ben de aynı fikirdeyim, demekle iktifa etti. Hariciye Vekili:

- Düşman taarruz ederse ne yapacağız? dedi. Hemen cevap verdim:

- Düşman taarruz ederse tardeceğiz; buna muktediriz. Müdafaa başka, taarruz başkadır.

Yusuf Kemal Bey endişeli bir tavır ile, başını sallayarak şunları söyledi:

- Bize vaktiyle de bunları söylemişlerdi; fakat Kü-

tühya, Afyon ve Eskişehir'i kaptırdık. Sakarya gerisine kadar perişan bir halde çekildik.

- Onları bilmem. Fakat bugün biz bir muntazam ordu meydana getirmeğe çalışıyoruz. Müdafaa için bugün bu ordu hazırdır. Geriden cephane ve erzak yetiştirildikçe bugünkü hattı müdafaaya muktediriz, dedim.

Hariciye Vekili gülümseyerek:

- Hay, hay! Senettir. Allah utandırmasın; şunu da ilâve edeyim ki cephane meseli mühimdir. Başkumandan Paşa Hazretlerinin tekrar dikkatlerine arzediyorum. Ancak bir muharebeye kâfi cephanemiz varsa bu kadarcık cephane ile büyük işlere girişilemez; dedim.

Mustafa Kemal Paşa, Miralay Arif Bey'e dönerek dedi ki:

- Sende kayıtlar vardı. Ne kadar cephanemiz var?

Arif Bey cep defterini çıkartıp muhtelif istasyonlarda ve menzil anbarlarındaki cephaneleri saymaya başladı.

- Konya demiryolu boyundaki cephanelerden sonra Niğde, Kayseri ve Sivas taraflarına geçince, hemen...

- Durunuz! dedim. Demiryolu boyundakileri bu taraflarda vuku bulacak bir muharebe için kabul ediyorum. Sivas tarafındakileri bu hesaba katıp kendimizi aldatmayalım. Onlar bizim için bugün istifade edilemeyecek şeylerdir. Onları da demiryolu boyuna getirince o zaman terazinin gözüne koruz. Bu sayılan cephane miktarını muharip kuvvetlerimizin mevcuduna taksim edince tüfenk veya top başına pek az bir şey meydana çıkar. Tekrar ediyorum, Garp Cephesi Kumandanı bir muharebe yapacak kadar cephanemiz var diyor. Ben bunu çok az görüyorum.

Mustafa Kemal Paşa başını sallayarak:

- Bir muharebe yapacak kadar cephanemiz var demek, bir atım barutumuz var demektir. Bu nasıl şey? dedi.

- Akşehir'e gideceksiniz. Cephe Karargâhı'ndan tahkik buyurmanızı rica ederim.

- Şüphesiz, orada tahkik lâzım; Arif Bey unutma.

Bundan sonra ordunun diğer ihtiyaçlarını izaha başladım. Bu ihtiyaçlar arasında müterakim maaşlar meselesini kurcaladım.

- Eğer ihtiyaç ve zaruret varsa, herkes aynı suretle geri kalmalı. Herkes aynı suretle, meselâ yarım maaş almalı. Cephe Karargâhı'nda, Konya'da, Ankara'da maaşların tamamen ve her ay alındığını zabıtan haber alıyorlar. Biz her türlü müşkilat ve mahrumiyet içinde karlı siperlerde hayatımızı çürütürken, onlar hem rahat döşeklerde, sıcak odalarda, çoluk çocuklarının yanında vakit geçirsinler ve hem bizden daha ileri de maaş alsınlar. Bizim beş altı aylık maaşlarımız birikmiştir. Ailelerimize sipariş verilmiyor. Bu lâyık değildir, diyorlar. Bu hal, ordunun mâneviyatına fena tesirler yapıyor, dedim.

Mustafa Kemal Paşa, endişeli bir tavırla şu mütalâayı serdetti:

- Ankara'da maaş her ay verilmezse geçinmek müşküldür. Bahusus mebusların maaşı biraz geciksin. Kıyameti koparırlar; hiçbir maliye vekili yerinde kalamaz.

- Onların hüsnü misal olmaları lâzımdır; cevabını verdim.

Yakup Şevki Paşa da bu defa söze karışarak ordunun mâneviyatını düzeltmek için maaş meselesine ve

müsavata ehemmiyet verilmesi lüzumunu teyid ve tasdik etti.

Nihayet tren vakti geldi. Çay istasyonuna giderek Başkumandan'ı ve Hariciye Vekili'ni uğurladık.

Bu cephane ve maaş meseleleri, Akşehir'de, hiç şüphe yok ki konuşulmuştur; bunun neticesi olarak, ileri sürülen kusurların düzeltilmesi lâzım gelirken, husumet oku bana tevcih edildi. Cephe Kumandanı'nın, bütün muamelelerde, artık gizlenmeyen bir kin ve garez ile Birinci Ordu'ya yüklenmeğe çalıştığı aşikar olarak göze çarpmaya başladı. Biz kendisini Başkumandan'a şikayet etmedik. Başkumandan bizden taarruz hakkında fikirlerimizi sordu; biz de vaziyeti izah ederek, yanlış kararların önünü almağa çalıştık. Harp vaziyetindeki ve taarruz hazırlığındaki kusurları söylemek vazifemiz icabı idi. Susmak veya dalkavukluk ve riyakarlık etmek vatan müdafaasına zarar verebilirdi. Bahis konusu olan mesele, vatan müdafaası meselesi idi. Şahsi husumet veya kin ve garez düşüncesi değil idi. İsmet Paşa'nın Birinci Ordu'ya yüklenmesi, sadece benden intikam almak ve rakip öldürmek maksadına dayanıyordu. Cephe Karargâhı'ndaki subayların çoğu, hususiyle şube müdürleriyle Kurmay Başkanı İsmet Paşa'nın bize karşı münakaşa ve muahaze arzu ve meylini körüklüyorlarmış... Bunlar Cephe Karargâhı'nın maaşça ilerde olmasını şikayet etmekliğime, ordudaki birlikler ile müsavat haline girmesini ve subay ailelerinin geri taraflara sevklerini istemekliğime kızarak kinlerini bu suretle teskine ve öç almağa çalışıyorlarmış. Bu esnada İsmet Paşa'nın evvelce benim karargâhıma tâyin etmiş olduğu gizli hafiyeleri de, kışkırtıcı ihbarlar yapıyorlarmış.

Bunları duydukça, kendi kendime Allah bize sabır ve tahammül versin, beceriksiz ve dar kafalı bir mafevk ile beraber çalışmak çok güç; bunların üstüne bir de haset ve kin; der idim.

Muahaze ve ihtar ifade eden cevaplar geldikçe, İsmet Paşa'nın, beni istifaya zorladığı açıkça anlaşılıyordu. Diğer taraftan her vesileden istifade ederek beni Mustafa Kemal Paşa'ya çekiştirdiğini de Akşehir'den avdette, Miralay Arif Bey söyledi.

Malta'dan kaçıp gelerek Anadolu'da İstiklâl Mücadalesine kendi arzumla iltihak etmiş ve vatanıma hizmet gayesiyle bu tehlikeleri göze almış olduğum cihetle bu didişmeleri de bir vatan mücadelesi addederek İsmet Paşa'nın entrikalarına, saygısızlıklarına, kin ve haset hamlelerine aldırmamağa ve vazifemin icaplarını metanetle yapmakta devam etmeğe karar ver dim. Hiçbir şeyden endişe etmeyerek onun yanlış düşüncelerine ve haksız tarizlerine şiddetle mukabeleden geri durmamağa azmettim. Vaktiyle Ali Fuad ve Refet Paşalara tatbik edilen muamelenin benim başıma geleceğini tahmine başladım. Fakat o zamana kadar bu kinci, hasetçi ve entrikacı adamın, Cephe Kumandanı sıfatıyla yapacağı her yanlış hareketin önünü almağa çalışarak düşman karşısındaki orduları zarar görmekten korumayı ve taarruz zamanına kadar orduyu, düşmana karşı muvaffakiyetli taarruz icrasına muktedir bir hale getirmeyi kendim için bir vatan borcu, Ordu Kumandanlığı vazifesi addettim.

Çal dirseği ve Denizli cihetinin takviyesi için iki gün evvel yaptığım teklife karşı şu cevabı aldım:

Birinci Ordu Kumandanlığı'na
8/12/1337 tarih ve 1281
numaralı tahrirata cevaptır.
Akşehir'den: 10/12/1921

1— Çal mıntıkasında müdafaai asliye hattı olarak Menderes gerisi kabul olunabilir. Bununla beraber düşmana Menderes şimalindeki araziyi katiyyen müdafaa edeceğimiz hissi verilmesinin faydalı olacağını da arzederim.

2— Denizli mıntıkasının mutasavver takviyesi muvafıktır.

3— On dördüncü Fıkra'nın işarı sabık veçhile şimdilik evvelemirde bir alayiyle hücüm taburu ve kıtaatı merbutesi Rus tüfengiyle teslih olunacak ve yalnız bir alayı Rus tüfengi ele geçinceye kadar Alman tüfenkli kalacaktır. Alman tüfenkli piyade alayiyle suvari fırkaları için mikdarı kâfi cephane tefrikine çalışılmakdır. Harekatın 3080 numarasiyle 10/12/1337 saat bir sonrada yazılmıştır.

İmza
Garp Cephesi Kumandanı
İsmet

Bu muvafakat cevabı üzerine lâzım gelen emirleri vererek Çal dirseğindeki fena vaziyeti ıslah ve Denizli müdafaasını takviye ettirdim.

Garp Cephesi Kumandanı'nın şu itirafı da gösteriyor ki taarruz için hazırlanmakta olan orduda henüz teslihat ve cephane işleri bile lâyıkiyle tanzim edilememiştir. Bu vaziyetler ıslah edilmeden taarruz düşünmek abes değil mi?

Garp Cephesi'nin bu cevabı, Başkumandan Mustafa Kemal Paşa'ya cephane vaziyetimiz hakkında verdiğim izahat üzerine, Garp Cephesi Kumandanı'nın vakitsiz taarruz teşebbüsünden vazgeçtiğine delâlet edebilirdi. Bunu yoklamak maksadiyle 10/12/1921'de 1302 numara ile gönderdiğim bir şifrede eğer "Sad" hareketlerinden vazgeçildiyse iki ordunun idaresini kolaylaştırmak için ordular arasındaki hattı fâsılın Akarçay mecrası olmasını teklif ettim.

Bu teklifime karşılık şu cevabı verdi:

Birinci Ordu Kumandanlığı'na
Gayet mahremdir.
Akşehirden: 11/12/1921

10/12/1337 tarih ve 1302 numaralı şifre cevabı.

1— Her türlü ihtimalâta nazaran ordunun kabiliyeti hareketini ve kabiliyet taarruziyesini serian ikmal edecek surette hazırlıkta bulunmaklığımız Başkumandanlıkça esas olarak takarrür ettirilmiştir. Hazırlık esnasında düşmanın Dinar istikametinde vukubulacak bir taarruzuna karşı Birinci Ordu'nun faik kuvvetler ile mukabil taarruza geçmesi lâzım geleceği ayrıca takarrür etmiştir. Şimdiden ordular hudutlarının tadiline luzum görülmediğini arzederim.

2— Cevaben Birinci Ordu Kumandanlığı'na ve resen İkinci Ordu Kumandanlığı'na 3095 harekât numarasiyle 11/12/1337'de yazılmıştır.

İmza
Garp Cephasi Kumandanı
İsmet

Garp Cephesi Kumandanı'nın bu cevabı, mahud "Sad" hareketinden artık vazgeçildiğini gizlice itiraf mahiyetinde idi. Ordunun hareket ve taarruz kabiliyetlerini serian ikmal etmek, hepimizin her zaman için istediğimiz ve lüzümlu addettiğimiz faaliyet idi. Fakat *İsmet Paşa'nın, şu cevabında bizim taarruz düşüncemizden ziyade*, şimdi düşmanın taarruz edeceğini tevahhum etmeğe başladığı açıkça görünüyordu.

Aynı gün akşam şu emri aldık.

Birinci Ordu Kumandanlığı'na
Cephe Emri - Numara: 75
Mühim ve gayet aceledir.
Akşehir'den: 11/12/1921

1- Düşman vaziyetinde esaslı bir tebeddül haberi alınmamıştır. Düşmanın sevkülceyşine mühim bazı mevazii işgal için, mevzi taarruzlar yapacağına dair istihbarat vardır. Düşmanın mevzii taarruzlarının Çay şimendüferi tarafeyninde kısa bir taarruzla mezcetmesi daha muhtemeldir.

2- Düşmanın Çay şimendifer hattı tarafeyninde taarruzi halinde İkinci Ordu şimdiki mevzilerini ve en nihayet "Keşir Dağı - Paşa Dağı - Kızıl Kilise - Efesultan - Karakuş Dağı" hattını sureti katiyede elde bulunduracaktır. Mezkûr mevzi, mukabil taarruza en ziyade müsait olan ve bahusus "Bolvadin - Çay - Karadilli - Dinar" muvaselesini muhafaza eden son hattır. Nihayet bu hat üzerinde, netice-i katiye kazanmak için her iki ordunun bütün kuvvetleri sarfolunacaktır.

3- "Eber Gölü - Çay - Karamik - Karakuş Dağı - Hoyran Gölü" ve Akşehir Gölü ile Hoyran Gölü karşı-

sındaki müdafaa mevzilerinin ihzarına kemakân Birinci Orduca devam olunacaktır.

Düşmanın zayıf kıtaat ile Sandıklı veya Dinar ve Denizli istikametlerinde yapacağı mevzii taarruzlar o havalide bulunan Altıncı Fırka ve Beşinci Kolordu tarafından tard ve tevkif olunmalıdır.

Düşmanın mühim bir kuvvetle Sandıklı-Dinar mıntıkasından taarruzu halinde, şimale Afyon mıntıkasında veya cenupta mütarrizane hareket edilmesi mukarrerdir.

4- Akarçay üzerinde sunuf-u muhtelife mürurına müsait köprüler bulunması haiz-i ehemmiyettir. Akşehir gölüyle Eber gölü arasında Birinci Ordu, Eber Gölü garbinde İkinci Ordu bu noktai nazardan istikşafat icra ve mevcutları tamir ve muhafaza; icabederse yeniden köprüler inşa edecekler ve bildireceklerdir.

5- 75 Numaralı bu Cephe Emri Birinci ve İkinci Ordulara, Üçüncü Kolordu'ya, Kocaeli Grubu'na ve beray-i malûmat Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetine arzedilmiştir.

İmza
Garp Cephesi Kumandanı
İsmet

Garp Cephesi Kumandanı'nın böyle "mühim ve gayet aceledir" kaydiyle bu Cephe Emri'ni vermesi sebebini bir türlü anlamak mümkün değil idi. Adamcağızı evham kaplamağa başladı. Şimdiye kadar biz taarruz edeceğiz diye insiyatifi elimizde tutuyorduk. Şimdi bizim taarruzumuz unutuldu. Hep düşmanın tarruzu düşünülerek ona karşı tedbirler aranıyor. Evvelki ifrat ne? Şimdiki tefrit ne? Aylar geçtikten sonra, hiçbir

hâdise, hiçbir zamanda Garp Cephesi Kumandanı'nı bu düşüncelerinde haklı çıkarmamıştır. Halbuki bu vehimler ve tereddütler bizim kıtalarımızı yormakta, talim ve terbiye ve disiplin çalışmalarını geri bırakmağa sebep olmakta idi.

Galiba Cephe Kumandanı'nı birisi ikaz etmiş olacak ki, aradan bir kaç saat geçince, yeni bir emir ile suitefsirin önünü almak istediler; ve şu ikinci emri göndermişler:

Birinci Ordu Kumandanlığı'na
75 Numaralı Cephe Emri'ne zeyildir:
Müstaceldir.
Akşehir'den: 11/12/1921 (1337)

Bu emrin itasına saik olan mütalâat berveçhi zirdir:

1— Tarafımızdan umumi taarruzumuz için istihzaratımız esnasında kuvayi asliyemiz aleyhine vukubulacak bir düşman taarruzuna karşı aldığımız Çay şimendifer hattı etrafındaki toplu vaziyetimiz bâki kaldıkça, düşmanın mühim kuvvetler ile Dinar veya Denizli istikametlerinden taarruzu az muhtemeldir. Bununla beraber, Çivril ve Alaşehir mıntıkalarındaki kıtaat ile düşmanın siyasi bir tesir istihsali ve biz iaşe ve efrad menabiimizin bu kısmından mahrum etmek için mevzii bir taarruz icra etmesi müstab'ad değildir.

Düşmanın bir fırkaya kadar bir kuvvetle yapacağı bir taarruzun Beşinci Kolordu tarafından tardı ve daha mühim kuvvetlerin taarruzuna karşı uzun zaman kazanması talep olunur.

"Avcık - Dinar" mıntıkasından kuvvetli kıtaat ile

yapılacak bir düşman taarruzu, harekât-ı umumiyenin bir mukaddimesi addolunmalıdır.

Bu halde vaziyete göre, tarafımızdan da ya cenupta veya şimalde taarruz şıklarından biri ihtiyar olunmak icabedebilir. Her iki hale göre, şimdiden Dinar mıntıkasının daha fazla takviyesi, bu kuvvetin ya Şimalde verilecek muharebeden hariç kalmasını veyahut cenupta faik kuvvetler tarafından ezilmesini mucip olur.

Tarafımızdan cenupta taarruzi hareket olunması halinde, işbu hareketin bütün Birinci Ordu ve lâ akal bir kolordu tarafından icrası muhtemeldir.

2— İhtimalât-ı ânifeye nazaran Birinci Ordunun şimendifer hattiyle, Kamalar Dağı şarkından veyahut bu dağın tarafeyninden taarruzu , ve cenupta Dinar mıntıkasında verilmesi muhtemel bir meydan muharebesi için muktazi tetkikat ve istihzaratın icra ve iş'arını Birinci Ordu'dan rica ederim.

3— Muhtelif vaziyetlere nazaran Üçüncü Kolordu'nun Hüsrevpaşa Hanı, Yapıldak, Kunduzlu, Bavurlu ve Bayat istikametlerinde istihdamı veya cenuba alınması icabedebilir. Kolordu'nun bu ihtimalâta nazaran tetkikat ve istikşafatta bulunmasını ve iş'ar etmesini rica ederim.

4- 75 Numaralı Cephe Emrine zayilen aynı makamata yazılmıştır.

İmza
Garp Cephesi Kumandanı
İsmet

Aynı günde birbiri ardına bu iki emri alınca kendi kendime:

- Fesubhanallah! Cephe Kumandanı yine cinlerin, perilerin hücumuna uğramış olacak! Biz, düşmanla hiçbir suretle bir taarruz teşebbüsü ve hazırlığı görmüyor ve sezmiyoruz. İstihbarat vasıtalarımız bize böyle bir şeye delâlet edecek bir ipucu vermiyor; Cephe Karargâhı'ndan acaba remil mi döküyorlar? Fala mı bakıyorlar? Böyle üstüste acele ve mühim emirler vermeğe neden mecbur oluyorlar? dedim.

Cephe'den birbiri arkası sıra ve acele kaydiyle gelen bu emirleri okuduktan sonra, bu kadar müstereddit ve evhamlı bir kumandan hakkında ufak bir takdir sözü sarfedecek kimse bulunamaz. Şimdiye kadar bizim Afyon, Dumlupınar, İslâmköy, Uşak istikametlerinde yapacağımız taarruzlardan bahseden Cephe Kumandanı nerede kaldı? Şimdi düşman taarruzundan bahseden bu emirlerden sonra sükûn içinde tam dokuz ay geçtiği halde, gösterecek bir delil veya bir hadise zuhur etmemiştir. İhtiyaçlarımızı ve hazırlıklarımızı ikmal edemediğimizden dolayı, "Sad" hareketini veya umumi taarruzu ilkbahara tehir etmek kararı verildiyse, buna takdirden başka sözüm yok; benim de temenni için uğraştığım karar ve maksat bu idi; fakat düşmanın taarruz edeceği endişesi nereden çıktı? Ve böyle muhtelif taarruz düşüncelerine karşı birçok tertibat almak ve müdafaa hatları tahkim eylemekle ne için uğraşalım? Askerlerimizin talim ve terbiyesini ve disiplin derecesini kuvvetlendirmeğe, taarruz kabiliyetimizi arttırmağa sarfedeceğimiz zamanları neden başka işlere boşuna sarfedelim? Bu kadar telaşa ve acele emirler vermeye neden mecburiyet hasıl olmuştur? Bunun için orta yerde hiçbir haklı sebep göremediğim cihetle, bunları sadece İsmet Paşa'nın tereddüt ve evhamından baş-

ka bir şeye atfetmek mümkün olmadı.

Aldığımız son Cephe Emirleri karşısında biz de Beş Numaralı Ordu Emri'ni yazıp 13/12/1921'de tebliğ ederek kolordulara ve fırkalara Cephe Emri'ndeki mülâhazaları, istikşaf ve tahkimat vazifelerini bildirdik.

11/12/1921 Cumartesi günü Cephe'den yeni bir şifre geldi. 9 Aralık tarihli olan bu şifre her nasılsa gecikmiş; bu şifreli emirde: "Birinci ve Dördüncü Kolorduların istihkâm bölüklerinin tahkimatta kullanılmak üzere İkinci Ordu emrine gönderilmesi" tebliğ ediliyordu.

Hoppala, dedim, "Ver arabacı tekerleğini, sen sürüt" demekten başka bir şey olmayan bu emri aynen yaparsak, Birinci ve Dördüncü Kolordulara verilen tahkimat işlerini, yol ıslahını, köprüler tamir ve inşasını kim yapacak? İkinci Ordu Kumandanı kendi istihkâm bölükleriyle, tahkimat işlerini başa çıkarmak mümkün olmadığını görerek bu yolda bir müracaat yapmış olacak; fakat bizde aynı işler yok mu? İkinci Ordu'nun bize ilk zararı bu iş oldu.

Cephe Kumandanlığı'na verdiğimiz cevapta tekmil bu istihkâm bölüklerinin nerelerde ne gibi tamir, tahkim ve köprü inşası işlerinde kullanıldıklarını tafsilen arz ve izah ederek hangisini işinden ayırmak münasip ise emir buyurulmasını arzettik.

Diğer taraftan Çal Muharebesi ve cephane ikmali meseleleri hakkında Beşinci Kolordu'dan gelen tahriratların birer suretini Garp Cephesi Kumandanı'na göndererek bu mesele hakkındaki tahkikat neticelerini ve mütalâamı Cephe Kumandanı'na yazılı olarak arzettim. Beşinci Kolordu Kumandanı Fahreddin Paşa, gönderdiği tahriri raporların bir yerinde, pek haklı ola-

rak, şu mütalaayı ileri sürmüştü: "Şimdiye kadar bundan pek büyük ve pek mesuliyetli muharebeler cereyan ettiği halde bu derece istizah olmamıştı... İsmet Paşa Hazretleri burada idiler. Verilen emirleri ve yazılan evrakı arzediyordum. Mütalaâ ve tasvip buyuruyorlardı. Eğer bir noksan olsaydı, tabiî, tashih ve ikaz buyururlar idi.:."

Fahridden Paşa'nın takririndeki bu ifadeleri tetkik ve Harp Hatıraları'na kaydederken, eski Gaziantep mebusu Kılınç Ali'nin, Milliyet gazetesinde neşretmekte olduğu yazılar aklıma geldi. Kılınç Ali, hain Ethem ile kardeşlerinin Yunan ordusuna nasıl kaçıp iltihak ettiklerini anlattıktan sonra, diyor ki:

"Bu hainler, Yunan ordusuna iltihak ettikten sonra Yunanlılar, iki muhtelif tarihte iki defa taarruza geçtiler. O zaman haber aldığımıza göre bu taarruzlardan Birinci İnönü Muharebesi'nde Miralay İsmet Bey, maalesef, o kadar şaşırmış, o kadar tereddüt ve endişe içinde imiş ki, daha ilk günlerde fırkalar elinden çıkmış ve kuvvetleri arasında bir türlü irtibat temin edilememiş... Bu vaziyeti haber alınca, Mustafa Kemal çok endişeye düşmüş idi....

"Miralay İsmet Bey, bir taraftan ricat emri vererek çekilir iken, diğer taraftan Yunanlılar da ricate başlamış; İsmet Bey Yunanlıların ricatini haber alınca, geri dönerek ricat eden düşmanı takibe koyulmuş ve Mustafa Kemal'e de, düşmanın ricat ettiğine dair telgraf çekmiş... Bu telgraf hepimizi sevindirdi...

"Birinci ve İkinci İnönü Muharebeleri'nden sonra, Yunanlılar çekildikleri hatta tekrar toplandılar; kuvvetlendiler ve yeniden taarruza başladılar. Bu esnada Miralay İsmet Bey'in yine ricat ettiği söyleniyordu. İn-

tizamsızlık, teşkilâtsızlık yüzünden muharebe sahalarında yaralananların nakil edilmeyerek oldukları yerlerde bırakıldıkları haber alınıyordu. Bu elim vaziyet karşısında Mustafa Kemal derhal Eskişehir'e hareket etti ve Çukurhisar istisyonundaki Garp Cephesi Karargahı'na gitti. Ankara'ya Cephe'den gelen fena haberler beynimize sanki yıldırım gibi inmişti. Meclisteki Erkan-ı Harp arkadaşlar ve kumandan mebuslar mağlubiyet ve perişanlığın orduyu sevk ve idarede Cephe Kumandanı'nın gösterdiği kifayetsizlik ve hatalar yüzünden vukua geldiğini ve zayiatımızın da fazla olması icabettiğini iddia ediyorlardı. İdaresizlik yüzünden vukua gelen bu fena vaziyet ve yaralılarımızın düşman ayakları altında terkedilmesi faciası bizleri pek müteessir etmişti. Bu fecaati o zaman benim de dahil bulunduğum meclisin Müdafaa-i Milliye Encümeni'nde uzun uzadıya müzakere mevzuu yaptık. Mustafa Kemal Paşa cepheye koşmuş olduğu için onunla görüşmek kabil değildi. Encümen Mazhar Müfit, Topçu İhsan, Hacı Şükrü ve benden mürekkep bir heyet seçti. Encümen namına Müdafaa-i Milliye'ye koştuk. Vekil Refet Paşa da makamında yoktu. Müsteşar Salahaddin Adil Bey (Paşa) ile temas ettik. Maalesef mağlubiyet ve Eskişehir'i terk ile Sakarya gerisine çekildiğimiz hakkındaki haberler doğru idi. Eskişehir hattından Sakarya gerisine kadar uzanan yüzlerce kilometrelik mesafe üzerinde bütün bir ordu bakiyesinin ağırlıkları ile nakli, yerleştirilmesi günün şartları ve imkânsızlıkları içinde başlı başına bir muazzam mesele halinde idi. Düşman, takip ederek Sakarya'ya gelinceya kadar ne yapılacaktı? Bu intizam temin olunabilecek miydi? Eldeki ordu, memleketin büyük

fedakârlıklarla, zorluklarla vücuda getirebilmiş olduğu yegâne ordusu idi. Şimdi mağlup olan işte elimizdeki bu son kuvvetti.

Müdafaa-i Miliye Müsteşarı'na heyet olarak şöyle bir protestoda bulunduk. Düşmanın hazırlığı malumdu. Ordu, onun hakkında esaslı bilgi edinerek vaziyete uygun ve doğru tedbirleri vaktinde alsaydı herhalde bu felakete maruz kalınmazdı. Harp mıntıkasındaki köylerde hiç olmazsa yaralılarımızı geriye nakledecek kadar at, araba ve saire yok muydu? Anlaşılıyordu ki mecliste asker arkadaşların dedikleri gibi bu faciaya orduyu sevk ve idarede irtikap edilen bir hata, kendilerinden istifade edilmesi mümkün ve mevcut vasıtalardan istifade etmek hususunda gösterilen ihmal ve kabiliyetsizlik amil olmuştur. Bizler bunu Müdafaa-i Milliye Vekâleti nezdinde protesto ediyoruz... Müsteşar Bey'e bu protestoda bulunduktan sonra Müdafaa-i Milliye'den ayrıldık, birkaç gün sonra Seryaver Salih Bey (Bozok) Cephe Karargahı'ndan sureti mahsusada bizi görmeğe geldi. Bize Mustafa Kemal Paşa'nın selâmını söyledikten sonra, Paşa tarafından bize bildirilmesine memur olduğu aşağıdaki beyanatta bulundu:

- Bu vaziyet cidden kritiktir. Paşa Eskişehir'e yetişti ve işe müdahale etti ve Cephe Kumandanı'na lâzım gelen talimatı verdi. Paşa diyor ki: Onlar da pekâlâ bilirler ki bir muharebenin bütün safahatı daima aynı tarafın zaferiyle hitama ermiş olmaz. O kadar telaşa lüzum yoktur. Vaziyet, bizim iş başında bulunmamızı istemiyenlerin yaygara koparmalarına müsaittir. Onlar için (yani bizim için) yapılacak iş sükûnet ve itidal göstermektir, diyor ve gözlerinizden öpüyor" dedi.

Düşündük: Filhakika biz ne yapabilirdik? Ordu büyük bir mağlubiyete uğratılmış, bakiyesi de perişan, yorgun, Sakarya gerisine çekiliyor. Bu vaziyette bizim için yapılacak yegane şey daha ziyade mağlup orduya intizam vermek, ve düşmanı hiç olmazsa Sakarya gerisinde durdurmak isteyen Mustafa Kemal'e zahir olmaktı.

Seryaver Salih Bey Mustafa Kemal Paşa'nın resmî talimatını bize bu suretle tebliğ ettikten sonra Eskişehir bozgunu üzerine Mustafa Kemal Paşa'nın âni olarak Eskişehir'e gidişini ve oradaki vaziyeti hususî olarak da şöyle nakletti:

"- Mustafa Kemal Paşa Eskişehir'in cenub-u garbisinde Çukurhisar istasyonundaki Garp Cephesi Karargâhı'na gittiği zaman İsmet Paşa bu elim vaziyetten yegane mesulün kendisi olduğunu bildiği için âkıbetin tevlid edeceği mühlik anları gözönüne getirerek büyük bir korku ve heyecan içinde Paşa'yı istikbal etti. Mustafa Kemal Paşa Miralay İsmet Bey'in maneviyatını külliyen bozulmuş, bitkin halde görünce evvelâ onun mâneviyatını düzeltmek istedi ve kendisine hiç beklemediği bir şekilde hitap ederek:

"- Tebrik ederim, tebrik ederim İsmet, Deja muvaffaksın!" diye elini sıktı ve karargahtaki odasına götürdü. Orada bu sözleri tekrar ettiği zaman Miralay İsmet Bey:

"- Ben ne zaman müşkül vaziyette kalsam, elimden tutar, beni kurtarırsın! Fakat bu seferki vaziyet bildiğin gibi değil, mağlup ve mahvoldum!" dedi ve ağlarcasına eline sarıldı.

Paşa bu vaziyet karşısında cevaben:

"- İsmet, yaptığın muharebe, Eskişehir Muharebesi

değil, İstiklâl Muharebesi'dir. Muhakkak muvaffak olacaksın!" diye maneviyatını yeniden takviye ettikten sonra Harekât Şubesi Müdürü Tevfik Bey'e (Eski Kâtib-i Umumî) "Şimdi söyleyeceklerimi not et ve bu emirleri İsmet'e imza ettirip kıtaata tamim et. Kendisini yatır, rahat etsin. Biraz aklı başına gelsin. Ondan sonra Eskişehir'in tahliyesi işine başlarsınız" dedi.

Mustafa Kemal Paşa'nın Tevfik Bey'e not ettirdiği emir şu idi:

"Dağılan ordu, Eskişehir'in şimal ve cenubunda toplandıktan sonra Sakarya'nın şarkına kadar çekilecektir."

Salih'in anlattıkları burada biter.

Bu emir üzerine tahminen 90000 kişilik Garp ordusundan ancak geri kalanlardan yine tahminen 17000 kişi kadar bir kuvvet toplanarak Sakarya'nın şarkına gidilebildi ve orada ihzar edilen mevzilere yerleştirildi.

*

Ordunun uğradığı bu bozgunun ilk tesirleri Büyük Millet Meclisi'nde hemen gözükmekte gecikmedi.

Feryatlar hemen başladı. Kötümser nutuklar, mebuslar kürsüde ve koridorlarda "Ordu nereye gidiyor? Millet nereye sürükleniyor? Bu harekâtın elbet bir mesulü vardır, o nerededir? Onu göremiyoruz!" diye bağırıyorlardı. Bunları söyleyenlerin başında Mersinli Cemal Paşa, Çolak Salahaddin Bey, Kara Vasıf gibi askeri muhalifler bulunuyordu. Bu zevat haklı olarak:

"- Ankara önünde yapacağımız muharebede uğrayabileceğimiz mağlubiyet bize davayı kaybettirir. Binaenaleyh, Mustafa Kemal, ordunun kumandanlığını deruhte etmelidir. İsmet Bey bu orduyu sevk ve idare

edecek kabiliyette değildir. Eskişehir Muharebesi'ni de Birüssebi'de yaptığı muharebeye ve onun tevlit ettiği elim vaziyete benzetebilir. Ancak Mustafa Kemal kumandayı ele alarak ve Anadolu'nun son kuvvetini de sarfederek bu felâketi önleyebilir!" diyorlardı.

İşte Fahreddin Paşa'nın bahsettiği "Pek büyük ve pek mesuliyeti muharebeler" bunlar idi.

Bu muharebeler, ben Malta'da iken vukubulmuş olduğundan teferruatını bilmiyorum. Ancak Malta'dan kaçıp geldikten sonra muhtelif subaylardan ve mebuslardan dinlediklerim ile Kılınç Ali'nin yukarıda aynen naklettiğim yazıları tamamiyle birbirine uygundur. İsmet Paşa, belki, benim bu eski kirli çamaşırlarını bilmediğimi, duymamış olacağımı düşünerek, bana caka satmağa başlamış ve bir avuç kuvvetin cephane azlığından dolayı bin metre kadar geride bulunan diğer sırtlara çekilmesini büyük bir muvaffakiyetsizlik ve idaresizlik gibi göstererek bize mesuliyet yüklemek çarelerini aramaya koyulmuştu. Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi'nin tahkikat icrasını emir buyurduğunu ileri sürüyor; bu emri siper yapıp arkasına bu işte sevk ve idare hatası arıyor ve fırsat bulursa benim askeri şöhretimi de baltalamak istiyordu.

Halbuki bu muharebe vukubulurken İsmet Paşa Dinar'da Beşinci Kolordu Kumandaniyle beraber bulunuyordu. Fahreddin Paşa 8/12/1921 akşamı gönderdiği cevapta diyor ki: "Şeyh Elvan Dağı muharebesi hakkındaki muhabere uzun bir dosya oldu. Şimdiye kadar bundan pek büyük ve pek mesuliyetli muharebeler cereyan ettiği halde bu derece istizah olunmamıştı... 14. Suvari Fırkası'nın vakti hareketini burada İsmet Paşa Hazretleri bizzat kendileri tayin buyurmuşlardı. Veri-

len emirleri ve yazılan evrakı arzediyordum. Mütalâa ve tasvip buyuruyorlardı. Eğer bir noksan olsaydı, bittabi tashih ve ikaz buyururlar idi... Taraf-ı devletlerinden İkinci Suvari Fırkası'nın cenuba hareketi emri verilince, onun muvasaletini beklemeden Üçüncü Suvari Fırkası'nı cenuba göndermeyi düşündüm ve İsmet Paşa Hazretlerinden istizan ettim. Muvafakat buyurdular; derhal hareket emrini verdim...

İsmet Paşa Hazretleri, alay kumandanlariyle bizzat görüştüler ve kabiliyeti hareketlerini tetkik ederek süratli hareketi tayin buyurdular. Maamafih tekmil bu suvariler ellişer fişenkle hareket etmişlerdir."

Fahreddin Paşa'nın aynı tarihli ve yeni Erkan-ı Harp Reisi Binbaşı Kurt Cebe ile birlikte imza edilmiş diğer bir raporunda da şu fikra vardır:

"3- Muharebenin berveçhi maruz en müşkül şartlar altında en azami fedakârlıklar ile icra ve idare edilmesine rağmen Cephe Emri'nde mezkûr "Sevk ve idare hatası" kaydını muhtacı izah bulmaktayım. Cephe Kumandanı Paşa Hazretleri muharebenin cereyanı esnasında burada bulundukları için sevk ve idarede vukubulan hatayı doğrudan doğruya o zaman ihtar buyurarak nazar-ı dikkat-i âciziyi celbedebilirler idi. Süngüsüz, cephanesiz, tamamen çıplak ve gayri muallem bir avuç efrat ile karlar, yağmurlar altında dört gün bilâ fasıla muharebeyi, taarruzî ve tedafüî idame eden madûn kumandanların azim ve sebatları ise yalnız takdir ve sitayişler ile yadolunabilir..."

Cephane meselesi kâmilen Cephe Kumandanlığı'nın emri altında idi. Kasım ayının başından beri cephane için feryat ettiğimiz halde leyte ve laalle ile vakit geçirilmişti. Tahkikat talep olunduğu için kolor-

dudan gelen evrakın ve raporların birer suretini Garp Cephesi Kumandanı'na gönderdim; kendi mütalaalarımı bildirdim. Cephane taleplerimizi birer birer vesikalariyle izah ederek kusur varsa, bunun Cephe Karargahı'nda cephane işleriyle meşgul olanlara ait olacağını, sevk ve idareye gelince, bizzat Cephe Kumandanı o zaman Dinar'da olduğundan Kolordu veya Fırka Kumandanı'nın hatası varsa, doğrudan doğruya kendileri tarafından tashih edilmesi icap ettiğini, bu iş hakkında Dinar'dan dört günlük mesafe uzakta Çay'da bulunan Ordu Karargahı'nda bir kusur bulunmadığını tahkikat neticesi olarak yazmak ve bildirmek mecburiyetinde kaldık. Şurası şayanı hayrettir ki benim aleyhimde Ordu Kumandanlığı'ndan azlimi ve İstiklâl Mahkemesi'ne sevkimi yedi ay sonra talep etmiş olan İsmet Paşa'nın aleyhimde ileri sürdüğü şikayetler arasında bu muhabereler ve münakaşalar da vardır. Bu işlerde Garp Cephesi Karargahı'ndaki Kurmay Başkanı ile Harekât Şubesi Müdürü'nün kışkırtıcı rol oynadıkları bu şikâyetlerle tezahür etmiştir.

Ben dalkavukluktan hiç hoşlanmam. Cephe Kumandanı serzeniş yaptı; sevk ve idare hatasından bahsetti; tahkikat icrasını ve neticesinin bildirilmesini istedi. Biz de tahkikat yaparak neticeyi ve mütalâalarımızı arzettik. Bu meyanda Fahreddin Paşa'nın haklı mütalâalarını havi raporlarının birer sureti de Cephe Kumandanı'na gönderildi. Bu işi uzatmayarak kapatmak, Cephe Kumandanı'nın kendi dirayetine ve insafına kalmıştı; Fahreddin Paşa'nın ileri sürdüğü mesuliyetli muharebeler; ben Malta'dan kaçıp gelerek Birinci Ordu'nun kumandasını deruhde etmezden çok evvel vâki olmuştu. İsmet Paşa'nın, evvelce

vukubulmuş olan İnönü Muharebelerini ve hususiyle Kütahya, Afyon, Eskişehir'in düşmana terkini ve Sakarya nehri gerisine kadar ricati mucip olan muharebeleri ve bu işlerdeki kendi beceriksizliğini ve mesuliyetini düşünerek, her nasılsa çanak tuttuğu bu haklı cevaplar karşısında, şimdi susmayı tercih eyleyeceğini ümit ve tahmin etmiştim. 'Daha evvel ağır mesuliyetli muharebeler vukubulduğu halde bu derece istizah olmamıştı" diyen kumandan, ben değil benden evvel İsmet Paşa ile beraber çalışmış olan Beşinci Kolordu Kumandanı Fahreddin Paşa idi.

İstihkâm bölükleri hakkındaki istizanıma karşı 12/12/1921 Pazar günü şu cevabı aldım:

Birinci Ordu Kumandanlığı'na

Emr-i evvel veçhile istihkâm bölükleri derhal İkinci Ordu emrine ita ve neticesi inba olunacaktır. İstihkâm bölüklerinin muvazzaf oldukları işler hakkında ayrıca müracaatta bulunulabilir.

Harekât 3104 numaralıdır.

İmza
Garp Cephesi Kumandanı
İsmet

Bir ordu kumandanına bu şekilde bir tebliğ yapılması, İsmet Paşa'nın tamamiyle aleyhimizde hareket etmekte olduğunu ve alenen muhasamata giriştiğini gösteriyordu. Bu işte İkinci Ordu Kumandanı'nın teklifini kabul edip onu tutmak ve bize hücum etmek şeytaneti de seziliyordu.

Başkumandan Mustafa Kemal Paşa, henüz Akşe-

hir'de bulunuyordu. İsmet Paşa'nın ondan cesaret almış olması da muhtemeldi. Böyle münasebetsiz ihtarlardan müteessir olarak deruhde ettiğim vazifeyi bırakmak veya bu vazifenin icaplarını metanatle yapmaya devamdan vazgeçmek gibi bir kararı küçüklük addettim.

Franklin Bouyon 13/12/1921 Pazartesi günü Akşehir'e gelerek Mustafa Kemal Paşa ile ve Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey ile görüşmüştür.

14/12/1921 Salı günü Onbirinci ve 57. Fırkaları teftiş ettim ve bunlara tahkim edilmiş bir sahra mevziine taarruz esasına müstenit bir manevra yaptırdım. Yine pek çok noksanlar ve beceriksizlikler gördüm. Tenkid esnasında kusurları subaylara izah ederek daha çok çalışmaları lüzumunu belirttim. Bundan sonra Garp Cephesi'ne şu raporu şifre ile gönderdim.

Garp Cephesi Kumandanlığı'na
Çay'dan: 14/12/1921

Bugün Onbirinci ve Elliyedinci Fırkaları teftiş ettim; ve her ikisine karşılıklı bir manevra yaptırdım. Teftiş esnasında son verilen çarıklarla ancak evvelce paralanan çarıkların ikmal edilebildiği ve fakat efradın yedek çarıkları bulunmadığı ve ham deriden mamul çarıkların on beş günden fazla dayanmadıkları ve bilhassa suya ve çamura tahammül etmedikleri anlaşıldı. Şimdiye kadar yapılan tevziata rağmen efradın ancak üçte birinin eski ve yeni kışlık elbise ile giyinmiş oldukları, bir sülüsünün hâlâ yazlık elbiseli olduğu ve diğer sülüsünün başıbozuk ve pejmürde kıyafetli bulundukları görüldü. Kaput miktarı sülüs derecesin-

dedir. Nısfının pamuklusu yoktur. Bazı çorapsızlara da rastgeldim. Halbuki, her neferin biri yedek olmak üzere, iki çift çorap ve çarığı olmalıdır. Bugün havanın biraz mülâyim ve rüzgarsız olmasına rağmen çıplaklıktan üşüyenler çoktu. Ellere hiç olmazsa birer tek eldiven mutlaka lâzımdır. Tahkim olunmuş bir sahra mevziine taarruz yaptırdım. Tabii bir günde bitmedi. Bu çıplaklıkla askeri dışarıda, açıkta yatırmaya razı olamadım. Tekrar konaklarına göndererek bundan sonra safhayı başka bir güne tâlik ettim. Dün de arzettiğim veçhile, şimdiye kadar verilen elbise, yolda olanlar ile beraber, mevcudun rub'u derecesindedir. Noksanların bir an evvel ikmaline müsaade buyurulması maruzdur.

İmza
Birinci Ordu Kumandanı
Ali İhsan

16/12/1921 Çarşamba günü trenle Mustafa Kemal Paşa, Yusuf Kemal ve Arif Beyler Akşehir'den Çay istasyonuna geldiler. Kendilerini burada karşıladım. Biraz görüştük; otomobile binip Ankara'ya avdet ettiler.

Franklin Bouyon'dan birçok vaidler almışlar. Mustafa Kemal Paşa'nın Kalemi Mahsus Müdürlüğü'nü yapan sınıf arkadaşım Albay Arif Bey'le bir kenarda konuşurken şu malûmatı aldım: İsmet Paşa benim aleyhimde türlü türlü entrikalar çeviriyor ve Mustafa Kemal'e beni çekiştiriyormuş. Akşehir'de iken birkaç defa, Birinci Ordu'dan gelen raporları göstermiş ve şikayetler yapmış. Mustafa Kemal'in ne cevap verdiğini bilmiyor; çünkü Mustafa Kemal Paşa bazan işaretle,

bazan da kağıt üzerine kalemle yazarak bunları İsmet'e okutmak suretiyle cevap veriyormuş.

İsmet Paşa'nın beni kızdırıp istifaya mecbur etmek istediğini zanneylediğini, Arif Bey, şahsî mütalâa olarak söyledi.

- İşin farkındayım; dedim. Fakat gürültüye pabuç bırakmak niyetinde değilim. Vatana karşı deruhte ettiğim vazifeme yılmadan devam azmindeyim. İsmet Paşa'nın Garp Cephesi Kumandanlığı'nı yapamadığı meydanda... Eskişehir muharebesinde de tecrübe ile sabit olmuş. Mustafa Kemal Paşa, neden bu beceriksiz ve müterediddit adamı tutuyor? Bari Fevzi Paşa'yı Cephe Kumandanı yapsa...

- İcabında yine kendisi kumandayı eline almak için; cevabını verdi ve güldü; elimi sıkarak veda etti. Mustafa Kemal Paşa'nın yanına gitti. Bunlar, otomobil ile hareket ettikten sonra, ben de Çay'a döndüm.

Ankara'da ordumuza tayin olunarak Çay'a gelmiş olan birkaç subay ile görüştüm. Bunlardan aldığım malûmata dayanarak 16/12/1921'de Garp Cephesi'ne iki şifre yazdım: Biri, Üçüncü Kolordu'da Teşrinisani aylığı verildiğinden, bizim kıtalarımızda ise hâlâ Eylül matlûpları tesviye edilemediğinden müsavatın bir an evvel tesisi lüzumuna dairdi. Cephe Karargahı'nda da Teşrinisani aylığı verilmiş ise de artık bunu ileri sürmeyi münasip görmedim.

Diğer şifrede, zabitan ailelerinin harp mıntıkasında bulunmaması zarureti aşikâr ve bu husus Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetince de tekid edilmiş iken Üçüncü Kolordu'da zabit ailelerinin Kolordu mıntıkasında bulunduklarını ve bir tarafta emirlere şiddetle riayet edilirken diğer tarafta müsamahanın suitefsir

etmekte olduğunu ve bunun men'i lüzumunu arzettim.

Disiplin bakımından bu aykırı hareketleri düzeltmek ve beraberlik temin etmek istiyordum.

15/12/1921 tarihli kuvve-i umumiye cedvelleri geldi; bunları tetkik ettim; iki aylık didişme neticesinde yine arzu ettiğim salâh eserini göremedim; bu cedvellere göre, Birinci Ordu, 63 bin insan ve 31 bin tüfenk mevcudunda görünüyordu:

Birinci Kolordu'da: 1009 subay, 20338 er, 9842 tüfenk, 202 makineli tüfenk, 35 top, 6647 hayvan.

Dördüncü Kolordu'da: 1020 subay, 20934 er, 9951 tüfenk, 182 makinelitüfenk, 35 top, 6300 hayvan.

Beşinci Kolordu'da: 478 subay, 7465 er, 4213 tüfenk, 47 makineli tüfenk, 6 top, 7969 hayvan.

Ondördüncü Piyade Fırkası'nda: 161 subay, 5160 er, 3309 tüfenk, 15 makineli tüfenk, 6 top, 1242 hayvan.

Altıncı Piyade Fırkası'nda: 283 subay, 8072 er, 3688 tüfenk, 25 makineli tüfenk, 14 top, 2959 hayvan.

Orduya bağlı kıtalarda: 115 subay, 1194 er, 202 tüfenk, 3 makineli tüfenk, 6 top, 942 hayvan.

Yekûn: 3066 subay, 63163 er, 31205 tüfenk, 474 makineli tüfenk, 102 top, 26059 hayvan.

Birinci Ordu, bu mevcut ile ancak kuvvetli bir kolordu gibi idi; fırkalar, henüz, dolgun mevcutlu birer alay halinden yukarı çıkmamıştı.

12/12/1921'de İkinci Ordu Kumandanlığı'na bir tahrirat yazarak vaziyet ve yapılacak işler hakkında ne düşündüğünü sormuştum. 19/12/1921'de gelen cevapta; Yakup Şevki Paşa diyor ki:

"Ahval ve icraatı umumiyede henüz takarrür etmiş veya etmek üzere bulunan bir şey göremiyorum ki

anın hakkındaki fikir ve mütalâatı katiyemi hem makam-ı aidine ve hem de zatı devletlerine arzedeyim. Şimdilik yapacağımız işler: Nevakısımızı ikmal etmek, yolları inşa ve tamir eylemek, tahkimatı tevsi ve ikmal eylemek, firara ve her türlü zayiat ve telefata mümanaat etmek gibi şeylerdir. En mühim mesele ve büyük dert, günden güne fenalaşmakta olduğu his ve müşahede olunan menzil meselesidir. Bununla ciddi uğraşmak icap ediyor efendim."

Bu takrirden de anlaşılacağı veçhile, İkinci Ordu Kumandanı da Cephe Kumandanı'nın tereddüdünü ve beceriksizliğini, menzil işlerinin, salâh bulacağı yerde, bilakis gittikçe bozulmakta olduğunu anlamış ve bunlardan şikâyet etmek mecburiyetine düşmüştür.

17/12/1921'de Beşinci ve Onikinci Fırkalara manevra yaptırdım. Bu manevrada kıtaları biraz iyice buldum. Takdir ederek şevklerini arttırdım.

Çal muharebesi hakkındaki raporlarımıza karşı Garp Cephesi Kumandanlığı'ndan 18/12/1921 tarih ve Harekât Şubesi 3167 sayılı tahriri ve uzun bir cevap geldi. Bizim sekiz gün evvel göndermiş olduğumuz evrakın Garp Cephesi'nde tetkik olunduğu ve Erkân-ı Harbiye-i Umumiye'ye gönderilmediği anlaşılmakta idi.

Bu uzun cevapta İsmet Paşa belli başlı şu iddiaları ve mütalâaları ileri sürmekte idi:

1- Beşinci Kolordu'nun raporunda: "Şimdiye kadar pek büyük ve pek mesuliyetli muharebelerde bu derece istizahlar olmamasından" bahsediliyor; bu telâkkiden mütehayyir ve müteessif olduğumu ketim edemem..... Pek büyük ve pek mesuliyetli muharbelerin aranılmamakta olduğu gibi hatalı bir zandan bütün arkadaşla-

rımı tahzir ve sıyanet ederim.

2- İkinci ve Ondördüncü Suvari Fırkalarının ve Üçüncü Suvari Fırkası'nın tevcihi geç kalmıştır. Çünkü Şeyh Elvan Dağı'nı bizim işgalimizden düşman taarruzuna kadar iki buçuk gün geçmiş ve bu arazinin katiyen muhafazası emir ve vazifesi tarafımdan daha 24 Teşrinisani'de hem orduya ve hem kolorduya tebliğ olunmuştur. Teehhür âşikârdır. Ordu ve kolorduca hata edilmiş olduğunu bilmek, tekerrürüne mâni en birinci çaredir. Mahallinde benim tedabiri tasvip etmekliğim o anda yapılması maddeten mümkün olan şeyleri tertip ve tacil etmek mahiyetindedir.

3- Hareket esasen ordu ve kolordu dahilinde olduğundan ve bu hususta Cephe'den bir hazırlık ve bir emir takaddüm etmediğinden tedabiri saire gibi cephane hususunda da ordu ve kolordu muhatap olabilir. Cephe tarafından emir olunmayan bir hareketle ihzarat noksanından dolayı makamat-ı mezkûrenin muhatap olmayacağını ordunun zannetmesi doğru değildir.

4- İstiklâl seferi esnasında cephanesizlikten dolayı zayi edilen muharebat yoktur.

Şu cevabın içerisinde en vazih iddialar bunlardır. Diğerleri lâf-ü güzaftır; boşuna gevezeliktir. Halbuki şu iddiaların dahi ne kadar boş ve çürük olduğunu anlamak, -İsmet Paşa müstesna- her aklı eren insan için pek kolay bir iştir. Evvelce tahmin ettiğim gibi, böyle pek ufak bir muharebede, iki zayıf alayımızın geri çekilmiş olması üzerine açılmış olan tahkikatın esas gayesi, ordunun yâni Ali İhsan Paşa'nın hata ettiğini iddia ederek benim askeri şöhretimi lekelemek ve kumandanlıktaki kendi istirkap hissini tatmin etmektir.

Yukarıda ikinci ve üçüncü maddelerde hulâsa edi-

len iddialar dahi hakikate tamamiyle aykırıdır. Ortada mürettep büyük bir taarruz hareketi yoktur. İsmet Paşa'nın 24 Kasım'da bu arazinin katiyyen muhafazası için emir verdiği iddiası da tahrif edilmiştir. Düşman bir Kasım'da taarruz ederek bizim Çal dirseğindeki zayıf hudut bölüğümüzü geri çekilmeye mecbur etmişti. Ben o taraflarda vaktinden evvel faaliyet ve kuvvet göstererek "Sad" hareketini lüzumundan evvel ifşaya meydan vermek istemedim. 18 Kasım'da bir keşif kolomuz Menderes'i geçerek Böğrice civarına kadar araziyi düşmandan hali bulmuş. Bunun üzerine yine "Sad" hareketini düşünerek Menderes dirseğinde bir serköprü mevziinin elimizde bulunmasını faydalı addettim. Beşinci Kolordu'ya tekrar eski vaziyeti almak mümkün ve kolay ise teşebbüs edilmesini tebliğ ettim. 22 Kasım sabahı bir müfrezemiz Menderes'i geçerek ileri hareket başlamış, derakap kolorduya verdiğim emirde mutlaka Şeyh Elvan Dağı'nı zaptetmek için cephane ve kuvvet israf edilmemesini, daha cenupta bir serköprü mevzii tutmakla da iktifa olunabileceğini tebliğ ettim. Düşman mukavemet göstermeyerek Şeyh Elvan Dağı'nı terketmiş ve bizimkiler de 23 Kasım'da işgal eylemişler; İsmet Paşa raporlarımızdan bunu haber alınca, 24 Kasım akşamı Eğridir'den geç vakit yazdığı bir şifrede "Çal dirseğinde ve nehrin şimalinde arazi elde etmemizin ehemmiyet-i mahsusatı müsellem olduğundan bu arazinin muhafaza ve tevsii için tasavvur buyurulan tedabirin iş'arini" bildirmişti. Bu şifre gerek Ordu'ya ve gerek Kolordu'ya 25 Kasım'da gelmiştir. İsmet Paşa da aynı zamanda trenle Eğridir'den Dinar'a gelip Fahreddin Paşa ile görüşmüştür. Düşmanın istirdat teşebbüsüne girişeceğini tahmin ettiğimden 26'da

verdiğim emirde Cevizboğazı'ndaki 14. Suvari Fırkası'nın mevzilerini Altıncı Fırka'ya teslim ederek Dinar garbine gitmesini tebliğ ettim. Fakat düşman 26 Kasım'da taarruza geçerek Şeyh Elvan Dağı'nı istirdat etmiştir.

Bir kere İsmet Paşa'nın bize 25 Kasım'da gelen 24 Kasım tarihli şifresi "Bu arazinin katiyyen muhafazası emir ve vazifesini" Ordu'ya ve Kolordu'ya tebliğ eden kati bir emir değildir. "Bu arazinin muhafaza ve tevsii için tasavvur buyurulan tedabirin iş'arını" bildiren bir sualdir. Ben de verdiğim cevapta "Arazinin tevsiini hiç düşünmüyorum; Kolordu'ya buraların muhafazası lüzumunu tebliğ eylediğimi" bildirdim. Ve 26'da 14. Suvari Fırkası'nın Cevizboğazı'nı bırakarak Dinar'a Kolordu'nun eline ihtiyat olarak gelmesi için emir verdim. İkinci ve Üçüncü Suvari Fırkaları Kolordu Kumandanı'nın eli altında idi. İsmet Paşa, 25'de kendi emriyle beraber aynı zamanda Dinar'a gelince bu Suvari Fırkalarını hemen kendi arzu ettiği şekilde kullanmasını Fahreddin Paşa'ya emredebilirdi; binaenaleyh "Teahhür aşikârdır; Ordu ve Kolorduca hata edilmiş"dir demeye cüret eden Cephe Kumandanı'nın ne kadar yanlış düşündüğü ve kara vicdanlı olduğu meydandadır. Emir dediği sual şifresinin 25 Kasım'da geldiğini kendisi de Dinar'da Fahreddin Paşa'dan öğrenmiştir. Düşman ise 26'da tekrar taarruza geçmiştir. Şeyh Elvan Dağı 23 Kasım'da bizim arzumuz hilafına düşman tarafından mukavemetsiz terk olunarak elimize geçmiştir; ben hiç bir zamanda Şeyh Elvan Dağı'nın kuvvet sarfedilerek taarruzla zaptolunmasını ve sonra da anûdâne müdafaasını istemedim; vaziyete muvafık değil idi. 14. Piyade Fırkası denilen şey ise yeni teşek-

kül etmekte olan derme-çatma bir kuvvet idi. Bunun için daha evvel, 22 Kasım'da verdiğim emirde "Şeyh Elvan Dağı'nı zaptetmek ve badehu istirdat teşebbüslerine karşı muhafaza eylemek fazla kuvvet ve cephane sarfını intaç edecekse Dailer köprüsü şimalinden Zive köprüsüne vasıl olunacak hattın zaptı ve bunun muhafazasiyle iktifa olunmasını, tahkimat yapılmasını" Beşinci Kolordu'ya tebliğ ettim. İsmet Paşa'nın yukarıda bahsedilen 24 Kasım tarihli şifresi 25 Kasım'da bize geldiğine göre düşman bu tebliğden bir gün sonra taarruza geçmiş oluyordu. Diğer taraftan vâsi mıntakaya yayılmış kuvvetleri, yağmurlu ve çamurlu günlerde toplayıp yerlerine başka kuvvetler göndermek, satranç tahtası üzerinde piyon sürmeye benzemez. Cephane noksanı için çok evvel müracaatler yapılmış olduğu halde "Cephane hususunda da Ordu ve Kolordu muhatap olabilir. Cephe tarafından emir olunmayan bir harekette ihzarat noksanından dolayı makamat-ı mezkûrenin muhatap olmayacağını Ordu'nun zannetmesi doğru değildir" ihtarını yapabilmek için ne kadar insafsız ve vicdansız bir adam olmak lâzımdır. Halbuki yukarıdaki ikinci maddede görüldüğü üzere bizzat Garp Cephesi Kumandanı "Bu arazinin katiyyen muhafazası emri tarafımdan daha 24 Teşrinisani'de tebliğ olunmuştur" demektedir.

Şu halde böyle bir emri veren kumandan nasıl olur da "Cephe tarafından emir olunmayan bir harekette cephane noksanından Cephe'nin muhatap olamayacağını" söyleyebilir? Acaba bu kıtaların cephanesi kâfi midir? Evvelce bir çok defalar istemişlerdi. Bahusus Alman cephanesi bahis konusudur diye düşünmesi icap etmez mi? Ve bu düşünce tesiriyle; yukarıda yazılı

sert ihtarları yapmaması icabettiğini ve haksız olduğunu takdir etmesi lâzım gelmez mi?

Hususiyle karşısındaki generallerden biri kendisinden her hususta yaşlı ve kıdemli ve muvaffakiyetleriyle şöhret almış bir Ordu Kumandanı, diğeri ise yine yaşlı ve kendisiyle aynı zamanda paşa olmuş bir Kolordu Kumandanı olursa ve cephane istediği halde vaktinde vermeyen makamın da Cephe Karargahı olduğu aşikâr ise bu generallere böyle mi hitabedilir?

Bu kadar küçüklük gösteren bu adama, artık cevap vermeyi zaid ve faydasız addettim. Onun bu cevabı ile daha altı ay evvel Eskişehir mağlubiyeti üzerine nasıl Mustafa Kemal Paşa'nın eline ayağına kapandığını hikâye eden yazılar ve iddialar karşılaştırılırsa ne hüküm verileceğini okuyucular takdir ederler.

İsmet Paşa'nın bu cevabından sonra, ne düşündüğünü bizim Birinci Ordu Kurmaybaşkanımıza sordum; Yarbay Halit Bey şu cevabı verdi:

- Paşam; iş meydanda... Ve herkes de görüp hayret ediyor. İsmet Paşa, sizi alenen istirkap ediyor; bunu anlamayan kimse kalmamıştır. Bahaneler icat ederek sizi küçültmeye, hırpalamaya, belki istifaya sevketmeye çalışıyor. Yakup Şevki Paşa geldikten sonra, ona el vererek bize hücum ediyor. Bari, biz de İkinci Ordu ile hoş geçinerek elbirliği yapıp hiç olmazsa büyük sevk ve idare hatalarının önüne geçmeye, yanlış kararlara mâni olmaya çalışalım ve İkinci Ordu'nun bu işlerde bize yardım etmesini temin edelim. Cephenin garezkâr hücumları karşısında yalnız kalmayalım; siz harp vaziyetlerinin icaplarını yazıyorsunuz; herkes sizin gibi ciddî ve pervasız çalışsa, işlerimiz çabuk düzelir...

- Allah bize sabır ve tahammül, İsmet Paşa'ya da

akıl ve iz'an versin. Altı ay içinde Bozöyük civarında İnönü tepelerinden, Sakarya gerisine kadar Garp Ordusu'nu mağlubiyetten mağlubiyete ve perişanlığa düşüren acaba başka bir İsmet Paşa var mı? Bu marifetleri kendisi yapmamış gibi görünmekten sıkılmıyor; cevabını verdim.

İşte bu Çal muharebesi ve Şeyh Elvan Dağı'nı terkederek onun bin metre kadar cenubunda ve yine Menderes nehri şimalindeki tepelere 27 Kasım'da zayıf bir kuvvetimizin çekilmiş olması hadisesi de, güya benim kusurum imiş gibi gösterilerek, aleyhimde İstiklâl Mahkemesi'ne ve daha sonra Divanıharb'e tevdi edilen garip ithamlardan biri olmuştur. Zavallı Divanıharp, pirincin taşını ayıklamak için neler çekmiştil..

İsmet Paşa'nın bu ihtarını tahlil ederken şu düşünceler hatırıma gelmişti: Bu adama bizim gibi düşünen, icraat yapan, kendiliğinden mesuliyet deruhde ederek canlı faaliyet gösteren Ordu ve Kolordu Kumandanları yaramaz; kendisi nasıl emir erliği ve kulluğu yapıyorsa, bizlerden de aynı pasif, kulluk ve riyakârlık hareketleri bekliyor. Meşhur tarihçi Michelet'in kitaplarında yazılı olan şu ifade ne büyük hakikati ihtiva eder:

"Napoléon, Waterlo muharebesinde son derecede sıkışmıştı. Vaziyeti kurtarabilmek için yardıma muhtaçtı. Etrafına bakındı; ufukları gözden geçirdi; bir general, hakiki bir general aradı. Fakat heyhat! Etrafında emir erlerinden başka kimseyi bulamadı."

Michelet'in nesillere ibret dersi veren bu mütalâası ne kadar doğru idi. Bugün bu hatıraları bastırmak üzere gözden geçirirken buraya şu ilâveyi yapmaktan vazgeçemedim: Benim de yaverlerim var idi. Fakat

hepsi Korgeneral ve Orgeneral olmuşlardı. Yakın muhitine adam toplamak lâzımdır. Emir erleri değil...

Artık havalar iyice soğumuş ve her taraf donmuştu. Havanın iki günden beri böyle devam etmesinden dolayı otomobil ile çamura batmaksızın hareketi mümkün gördüğümden Dinar cihetindeki kıtaları ve mevzileri teftişe karar verdim.

21/12/1921 sabahı bir otomobil ve bir hafif kamyon ile, ihtiyaten üç binek arabası da beraber alarak Çay'dan Dinar'a hareket ettim. Yanımda Birinci Ordu Kurmaybaşkanı Yarbay Halit Bey, Topçu Müfettişi, Başhekim, Serbaytar, Birinci Şube Müdürü, İdare Reisi, bir yaver ve bir emir subayı vardı. Kamyonet, Akarim ile Karadilli arasında çamura saplanarak yola devam edemedi. Biz müşkülâtla devam ettik. Karadilli ovasında 23. Fırka'yı, Tatarlı tarafında 15. Fırkayı teftiş ettim ve geceyi Tatarlı'da geçirdik. Ertesi sabah, dondan istifade etmek üzere alacakaranlıkta Tatarlı'dan hareketle saat dokuzda Dinar'a vardık; menzil tesislerini tetkik eyledim. Saat 11'de Dinar'dan trenle hareket ederek Beşinci Kolordu Karargahı'nın bulunduğu Apay'a gittik. Yolda Üçüncü Suvari Fırkası'nı, Apay ve civarında Kolordu Birlikleri'ni teftiş ederek geceleyin trenle Denizli'ye gittim. Ertesi sabah yine trenle Sarayköy civarına giderek oradaki 25. Alay'ı teftiş ettim ve atla müdafaa mevzilerini tetkik eyledim. Süratle istasyona dönüp trene binmek ve akşama kadar Çal dirseğindeki kıtaların yanına varmak istiyordum. Bu sebeple hayvanımı biraz hızlıca sürdüm. Bizim Ordu Erkan-ı Harp Reisimiz, benim yanımda veya arkam sıra, beraber geleceği yerde, geri kalmış idi. İstasyona yaklaştığım zaman benimle beraber, Topçu

Müfettişi'ni, Birinci Şube Müdürü'nü ve yaverleri yanımda gördüm. Topçu Müfettişi Miralay Salih Bey'e, yolun köşesinde durup geri kalanların isimlerini öğrenmesini ve bana bildirmesini söyledim. Erkân-ı Harp Reisimiz de geri kalanların içinde imiş. Hepsine geri kalmamaları lâzım geldiğini ihtar ettim. Hemen trene binerek Kaklik istasyonuna geldik. Orada seyyar hastahaneyi teftiş ettikten sonra arabalara binerek Çal dirseğindeki 14. Piyade Fırkası'nın karargahına hareket ettik. Fahri Paşa biraz hastalandı. Çardak'da kaldı; fakat sonra bize iltihak etti. Çamur hareketimize mani olduğundan arabaları terk ile hayvanlara bindik. 14. Fırka'yı teftiş ettim. Gece karanlıkta Fırka Karargahı'na döndük. Ordu Erkan-ı Harp Reisimiz yine geri kalmıştı. Acaba hasta mı, meme, fistül filân bir şey mi var, diye merak ederek icabedenlere sordum. Böyle bir şeyden haberimiz yok, dediler.

24/12/1921 Perşembe sabahı erkenden hareketle Çal dirseğindeki mevzileri tetkik ettim. Şeyh Elvan Dağı'nın düşman elinde bulunmasına rağmen bizim mevzilerimizi iyi ve müdafaaya kabiliyetli buldum. Müdafaa tertiplerimizde ve topçunun yerleştirilmesinde bazı tadilat yaptırdım. Hayvanlarla Dedeköyü civarındaki 14. Suvari Fırkası'nın yanına giderek, bu fırkayı teftiş ettim. Geceyi Fırka Karargâhı'nda geçirdik. Kaybedildiğinden dolayı bu kadar gürültü koparılan muharebenin ehemmiyetsiz ve ufak bir geri çekilmeden ibaret olduğunu yerinde görerek müşterih oldum. Pireyi de ve yapan Cephe Kumandanı'na da gıyaben, lanet okudum.

25/12/1921 Cuma sabahı erkenden hareketle On dördüncü ve İkinci Suvari Fırkalarının karşılıklı ma-

nevralarını tetkik ettim. Erkan-ı Harp Reisimiz yine geç kalmış ve çok sonra bize iltihak etmişti. Manevra öğleye kadar sürdü. Öğleden biraz sonra da subayları toplayarak tenkid yaptım. İkinci Suvari Fırkası'nı muayene ederek resmi geçit yaptırdım. İkindi vakti trene binerek Sungurlu'ya gittim. Çivril karşısındaki mevzilerimizi ve Menderes mecrasını tetkik ettim. Karanlıkta avdet ederek Dinar'a geldik.

26/12/1921 Cumartesi sabahı erkenden Beşinci Kolordu'nun otomobili ile Sandıklı'ya hareket ettim. Ordu Erkân-ı Harp Reisi, hareket için tayin ettiğimiz zamanda uykudan kalkıp hazırlanamamış olduğundan biraz bekledim; fakat kıtaatı lüzumsuz yere bekletmemek için harekete mecbur kaldım. Otomobilin lastikleri fena olduğundan yola devama imkân bulamadık. Arkadan gelen arabalara binerek Sandıklı'ya ancak öğle vakti varabildik. Orada Altıncı Fırka'nın arabasına binerek Haçan'a gittik; oradaki kıtaları teftiş ve mevzileri tetkik eyledim. Savran cihetlerini gözden geçirdim. Gece karanlığında Sandıklı'ya döndük.

27 Aralık'ta hava bozdu. Buna rağmen kısmen araba ve kısmen hayvanla Cevizboğazı'na gittim. Hoca köyündeki piyade kıtalarını teftiş ve araziyi tetkik eyledim. Dönüşte yağmur ve kar ziyadeleşti. Gece Sandıklı'ya geldik.

28/12/1921 Pazartesi günü Sandıklı'dan hareketle Çay'a avdet etmeyi kararlaştırmıştım. Sekiz günden beri fasılasız teftişler yapmış ve Ordu Karargahı'ndan ayrı düşmüş idik. Geceleyin epeyce kar yağmış. Dağ yolu fena; bununla beraber hareket programını bozmadım. En ziyade Sandıklı'dan Şuhud'a giden ve sahra topçusunun mürurına müsait bir hale koyduğumuz

yolu böyle fena bir mevsim ve havada görmek istiyordum. İcabında yolun halini bilerek emir vermeyi düşünüyordum. Yolu iyi bilir jandarmalar alarak sabahleyin saat altıda karanlıkta Sandıklı'dan hareketle Kamalar Dağı'na vurduk. Dağa çıktıkça yol kapandı ve nihayet hayvanlarla yüzerek ve iz açarak kar altında kaybolmuş yolu bulmaya ve geçidi geçmeye çalıştık. Nihayet şark tarafına geçmeye muvaffak olduk. Öğleden biraz sonra Şuhud'a geldik. Yemek yedik; oraya Birinci Kolordu'dan getirmiş olduğum arabalara binerek Akarim'e geceleyin geldik. Evvelce Dinar'dan Çay'a döndürmüş olduğum otomobilimi bugün Çay'dan Akarim'e getirmiş idim. Geceleyin buna binerek gece yarısına doğru Çay'a vardık. En fena mevsimde ve en fırtınalı bir günde Sandıklı'dan Kamalar Dağı'nı aşarak Şuhut ve Akarim üzerinden Çay'a gelmiş olduk. Burada 26/12/1921 tarihli ve 76 numaralı Cephe Emri'ni buldum:

Birinci Ordu Kumandanlığı'na
Cephe Emri
Numara - 76
Akşehir'den 26/12/1921

1- Muhtelif menabiden alınan malumata nazaran Birinci Yunan Kolordusu'nun iki fırkasiyle "Çivril - Çal" arasında, bir fırkası Banaz mıntıkasında ve şimdiye kadar Alaşehir civarında bulunduğu tahmin edilen Dördüncü Fırka'nın İkinci Kolordu emrinde Afyonkarahisar mıntıkasında bulunduğu istihbar edilmiştir. Afyon garbinde tesbit edilen Yedinci Fırka'dan bazı aksamın, Trakya'ya sevkolunacağı istihbar edilen 15.

Fırka mevaziini tesellüm etmek üzere şimale hareketi haber alınmıştır.

2- Birinci Yunan Fırkası'nın "Paşacık - Kaplancı" mıntıkasında bulunduğu bildirilmekte ise de mezkûr fırkadan 22/10/1921 tarihinde Susuz Dağı cenubunda esir alındığına göre, bu fırkanın daha cenuba tebdili mevki etmiş olması muhtemeldir. Birinci, Yedinci, Dördüncü Fırkaların harekâtı ve On beşinci Fırka'nın hareketi kemali dikkatle takip olunmalı ve bu fırkaların şimdiki vaziyetleri hakkında ordular tarafından süratle malûmat istihsal dilmelidir.

3- Yunan Suvari Fırkası'nın muhtemel faaliyetine karşı Beşinci Kolordu tarafından bidayetten itibaren taarruzî hareketle, suvari nokta-i nazarından haiz olduğumuz maddî ve manevî tefevvukun katiyen muhafazası matlûptur. Bu esasa göre Menderes mıntıkasında düşman suvarisinin ve çetelerin muhtemel harekâtına karşı şimdiden ne gibi tertibat düşünülmektedir; iş'arını Birinci Ordu'dan rica ederim.

4- 76 numaralı bu Cephe Emri, Birinci ve İkinci Ordu Kumandanlıkları'na, Üçüncü Kolordu Kumandanlığı'na, Kocaeli Grubu Kumandanlığı'na 26/12/1337 'de yazılmıştır.

İmza
Garp Cephesi Kumandanı
İsmet

Bu emri okuyunca yeniden hayret etmemek kabil olmadı. Kendi kendime:

- Aman Yarabbi! Cephe Karargahı'nda, Cephe Emri neşretmek için bir merak, bir iptilâ var galiba. Böyle Cephe Emri olur mu? Bu emrin büyük bir kısmı istih-

barat raporu gibi bir şey. Alt tarafta ordulara bir muharebe vazifesi veya hareket emri verilecek yerde "Düşman suvarisinin muhtemel hareketlerine karşı şimdiden ne gibi tertibat düşünülmektedir" diye Birinci Ordu'ya bir sual tevcih olunuyor. Bu tebliğe nasıl "Cephe Emri" ünvanı verilir ve numaralar attırılır?

Ben, esasen, son teftişlerimde Beşinci Kolordu'yu iyi bir halde bulmamıştım. Ne talim ve terbiye, ne disiplin, ne techizat var; âdeta hiç yok gibi idi. Bunları geri çekip mütemadiyen talim ve terbiye ve tensik ile uğraşmak lâzımdı. Bunlara mahallinde karar vererek Kolordu Kumandanı'na şifahî talimat vermiştim.

Şimdi şu 76 numaralı Cephe Emri'nde, şimdiye kadar akla gelmemiş bir düşman suvarisi vehminin ve endişesinin ileri sürüldüğünü, suvari noktai nazarından haiz olduğumuz maddî ve manevî tefevvuktan bahsolunduğunu ve Beşinci Kolordu'nun bidayetten itibaren taarruzî hareket etmesinin talep olunduğunu görünce kan başıma sıçradı. İsmet Paşa ne zannediyordu? Çal muharebesini ve ihtarları ne çabuk unuttu? Hâlâ kolordularımızın ve fırkalarımızın maddi ve manevî ne halde olduklarını öğrenmedi mi? Diğer taraftan harekât-ı askeriye emirlerinde madûn kumandanlardan mütalâa sorulmaz. Cephe Emirleri, Ordu veya Kolordu emirleri, harekât-ı askeriye emirleridir. Bu emirlerde âmir, ne yapılmasını istiyorsa onu emir ve talep eder. "Düşman suvarisinin ve çetelerin muhtemel harekâtına karşı şimdiden ne gibi tertibat düşünülmektedir? İş'arını Birinci Ordu'dan rica ederim" diye Cephe Emri verilir mi? Ona ders mi vereceğiz; yoksa bizi imtihan mı ediyor? Böyle şeyler Cephe Emri'nde değil, hususî emirlerde mütalâamızı öğrenmek

maksadiyle sorulabilir. Cephe Karargahı'nda acaba böyle Cephe Emri yazmak adetini kim icat etmiş? Cephe Kumandanı bu çeşit emirlere nasıl imzasını koyuyor? Veyahut kendisi müstereddit olduğu için katî emirden içtinap ederek "Nasıl yapalım", diye bize mi danışıyor? Çal Muharebesinde de aynı çeşit emir verdi; "Arazinin tevsii ve muhafazası için tasavvur buyurulan tedabirin iş'arı" diye sordu. Bir müddet sonra münakaşa çıkınca, sıkılmadan: "Bu arazinin katiyen muhafazası emir ve vazifesi tarafımdan daha 24 Teşrinisani'de hem Ordu'ya ve hem Kolordu'ya tebliğ olunmuştur" ihtarında ve iftirasında bulunmuştu. Hemen kalemi elime aldım. Artık sabrım tükenmişti. Cephe Karargahı'ndaki efendilere zımnî çatmak ve ders vermek maksadiyle şu cevabı yazıp acele yavere şifre ettirerek gönderdim:

Garp Cephesi Kumandanlığı'na
Aceledir.
Çay'dan: 29/12/1921

1- Ahiren icra ettiğim teftişlerde ve yaptığım manevralarda Suvari Fırkalarının talim ve terbiyelerini ve muhtelif kumandanların suvarileri sevk ve idaredeki iktidarlarını kâfi görmemiştim. Beşinci Kolordu ile gerek bu hususta ve gerek düşman suvari fırkasının tensik ve teşkili hasebiyle suvarilerimizin ıslahı ve düşman suvarisi nerede görünürse derakap üzerine saldırıp daha bidayette onu ezmek ve yıldırmak hususlarında görüşerek suvarileri kamilen geriye ve demiryolu boyuna alıp çalıştırmayı ve herhangi bir cihete süratle sevk imkânını istihsal ve muhafaza etmeyi ka-

rarlaştırmıştık. 76 Numaralı Cephe Emri bu tasavvuru derakap mevki icraya koymayı icabettirmektedir.

2- Çal şimalinden itibaren Menderes boyundaki karakollar, âdeta hudut karakolları gibidir; ve böyle vasi cephe tutuldukça bunları ıslah da mümkün değildir. Bunun için Ortaköy şarkından itibaren güney hizasına kadar olan karakollar ile Ortaköy müfrezesi; ve güneyden Çubuklu Dağ eteğine kadar olan karakollar ile Sarayköy müfrezesi teşkil etmek ve bunları mahalli jandarma kumandanlarının emrine vererek jandarmalardan da istifade ve bu jandarma kumandanlarını, müfreze kumandanlığı nokta-i nazarından Beşinci Kolordu'ya mensup fırkalara raptetmek lâzımdır. Çubuklu Dağı'nın garp tarafındaki karakollar zaten böyle müfrezeler halinde olup, biri Menderes Mıntıka Kumandanlığı namı altında Binbaşı Saib Bey'in emri altında Beşinci Kolordu'ya ve diğeri Aydın Mıntıka Kumandanlığı namı altında Birinci Ordu'ya merbutturlar. Ahval henüz Menderes ve Aydın mıntıkaları gerisinde ihtiyat kuvvetleri bulundurmağa müsait ve mücbir bulunmadığından oralarda ihtiyat kuvvetleri yoktur; fakat Ortaköy ve Sarayköy müfrezeleri gerisinde ihtiyat kuvvetleri bulundurulmasına lüzum görüldüğünden Ortaköy mıntıkasını ledelicap takviye için, şimdiye kadar olan vaziyette, Çal'daki 14. Piyade Fırkası kullanılacak idi. İhtiyatları ve Sarayköy mıntıkasını ahvâle göre takviye için 14. Piyâde Fırkası ihtiyatları ve Sarayköy mıntıkasını ahvale göre takviye için 14. Piyade Fırkası'nın o taraftaki iki taburu kullanılacak idi. Yeni tertibata müsaade buyurulursa bu iki taburu Çal'ın şark tarafına getirip Çivril cenubundaki Menderes boyu da 14'üncü Piyade Fırkası'na verilecek;

Üçüncü Suvari Fırkası ihtiyat olarak tutulmak üzere Denizli Şimal taraflarına sevk ve Sarayköy müfrezesi buna raptedilecek. Ortaköy Müfrezesi kemakân 14. Piyade Fırkası'na merbut kalacak. İkinci Süvari Fırkası Sütlaç ile Polatlı arasına ve 14. Suvari Fırkası Çardak ile Kaklık arasına demiryolu boyuna yerleştirilecek. Bu suretle tekmil suvari fırkaları hem talim ve terbiye ve karşılıklı manevralar ile meşgul olabilecekler ve hem Çivril, Çal, Sarayköy cihetlerine mümkün olan süratle yetişebileceklerdir.

14. Piyade Fırkası taburlarının dörtyüz ellişer tüfenkle müsellâh olmalarına müsaade buyurulduğundan mahallinde takarrür ettirdiğim tarzda yedi taburunu dörtyüz ellişer tüfenkle teslih edeceğim. Artan bazı muhtelif cinste tüfenklerle de, kemakân Ortaköy ve Sarayköy müfrezelerinin karakolları müsellâh kalacaklardır. Bu karakolların esasen ciddi bir muharebeye iktidarları yoktur. Ciddi bir taarruza karşı geriden sevkedilecek Beşinci Kolordu'nun esas kıtaları iş göreceklerinden bunların teslihatı ve cephane ikmali muntazam olabileceklerdir.

3- Düşmanın Çivril'den Dinar istikametinde kısa yoldan taarruzuna karşı o cihet zayıftır. Diğer taraftan Tatarlı civarındaki 15. Fırka'nın bilhassa mahrukat cihetiyle sıkıntı çektiğini ve ta Sinekli garbindeki Akdağı aksamından celbetmekte olduğunu gördüm. Bu hal idame edilemez. Bundan başka Kamalar Dağı'nın şimal tarafları artık geçilmez bir hale gelmiştir. Bu fırkanın esasen Dinar menbaından iaşe edilmesi hasebiyle, ahvale göre, hem Sandıklı ve hem Çivril istikametlerini süratle takviye veya setr edebilmek için Dinar'ın şarkına, Karaköy yazılı olan Karakuyu ve civarına na-

kil lâzımdır. Demiryolu Karakuyu'dan geçiyor. Sandıklı şosesi Karakuyu şimalinde Porsama'dan geçerek Dinar'a gidiyor. Donbay ovası denilen Akçaköy ovası kabili harekettir. Demiryoliyle iaşesi, saman ve mahrukat celbi mümkündür. Dinar cenubundaki korulardan istifade edebilir.

4- Diğer taraftan Birinci ve Dördüncü Kolordular mıntıkasında dehşetli bir saman buhranı vardır. Demiryoliyle geriden getirilmesi mutlaka lâzımdır. Bununla beraber demiryoliyle nakledilebilecek samanın kâfi gelmeyeceği şüphesiz olduğundan Birinci ve Dördüncü Kolordular vaziyetinin biraz daha tevsiine lüzum vardır. 12. Fırka'nın Akşehir hariç olmak üzere, Akşehir şark ve şimaline kadar tevsii, Beşinci Fırka'nın biraz daha şark-ı cenubîye getirilmesi ve 11. Fırka'nın Çay şarkına nakli, buna mukabil 57. ve 23. Fırka iskân mıntıkalarının biraz daha şimale doğru genişletilmesi zaruridir. 23. Fırka'nın Karadilli anbarından iaşesi ve 57. Fırka ile Birinci Kolordu kıtaatının Çay ve Akarim anbarlarından kemakân iaşeleri lâzımdır. Bu vaziyette biraz nefes alabilecek olan Birinci Kolordu Yalvaç cihetinden saman celbine imkân bulabilecektir. Dördüncü Kolordu'nun Ilgın civarından saman tedariki zarurîdir.

5- Düşman Menderes cenubuna çeteler geçirir ise ona karşı bâlâdaki tertibattan başka mukabil çeteler ile de hareket varid-i hatır olabilir. Bu hususun ayrıca teemmül edilerek orduya müsaade itasını teklif ederim.

6- Bâlâdaki tertibat muvafık görülürse hemen icrasına başlanmak üzere emr-i devletlerine muntazırım efendim.

Harekât 1562 numaralıdır.

İmza
Birinci Ordu Kumandanı
Ali İhsan

İşte bir cevaptır ki: İçimin zehirlerini dökmek ihtiyaciyle yazdım. Bunların birçoklarını esasen kendim teftiş esnasında kararlaştırıp şifahî emirler vermiştim. Sırf benden mütalâa sormak için bir Cephe Emri neşreden Garp Cephesi Kumandanlığı'na iğneden ipliğine kadar her şeyi düşünerek verilmiş kararlarımı, teklif şeklinde, bildirdim... Benden evvel, İsmet Paşa da, maiyetindeki erkân-ı harpleriyle, Dinar taraflarında dolaşmış idi. Bu teftişin neticeleri olmak üzere veya vaziyeti ıslah için bize hiçbir tavsiye veya tebliğde bulunmamıştı...

Artık Garp Cephesi Kumandanı'nın "Sad" hareketini yapamayacağına katiyen hüküm vermiş ve kanaat etmiş olduğum için, kumandam altındaki birliklerin hiç olmazsa kışı daha rahat geçirmelerini ve talim ve terbiye ile daha çok meşgul olabilmelerini temin cihetini düşündüm ve buna çalıştım.

Teftiş yapan ve her şeyi görüp ıslah etmek niyetini besleyen bir kumandanın neler düşünmesi ve yapması lâzım geldiğini Cephe Kumandanı'na anlatmak ve ders vermek zarureti hasıl olmuştu. Bu teferruatı Garp Cephesi Kumandanlığı aklında ve kafasında değil, rüyasında bile düşünüp bulamaz veya göremezdi... Madem ki mütalâa sordunuz; buyurunuz; size gayet mufassal bir mütalâa... demek istedim.

Aynı zamanda Garp Cephesi Karargâhı'ndaki basiretsiz, görgüsüz ve tecrübesiz kurmay subaylarına ve

henüz birkaç sene evvel Harp Akademisi'nde toy bir talebe olarak gördüğüm ve tanıdığım ve bugün Garp Cephesi Karargahı'nda Harekât Şubesi Müdürlüğü işini üzerine almış olan Binbaşı Tevfik Bey'e fırkaların ve kolorduların sık sık ikamet yerleri tebdil edilirse, bu birliklerin ne gibi ihtiyaçlar ve zorluklar içine düşeceklerini iyice düşünüp hatırdan çıkarmamaları için amelî bir ders vermek zaruretini duymuştum.

Bunlar, Almanların (ayins - A) dedikleri harekât şubesi müdürlüğü değil, ancak bir fırkada birinci veya ikinci erkan-ı harp olabilecek kabiliyette idiler. Hele, bir ordu veya bir ordular grubu karargahında birinci erkan-ı harplik veya kurmay başkanlığı, kel başa şimşir tarak gibi bir şeydi. Askerin mânevi ve psikolojik ihtiyaçları akıllarına bile gelmiyordu.

Ben bu cevabı yazıp şifre ettirdikten sonra İsmet Paşa'nın kızacağını ve sert cevabını bekliyordum. İki gün sonra intizarımın hilâfında şu cevap geldi; tarihini görünce Yılbaşı hediyesi olacak dedim:

Gayet müstaceldir.
Akşehir'den 1/1/1922 (1338

Harekât 505 numaralıdır.

29/12/1337 tarih ve Harekât 1562 numaraya cevaptır.

1- Suvari Kolordusu'nun vazülceyşinin tebdili hakkındaki fikr-i alilerine tamamen iştirak ederim. İşbu tadilât neticesinde 14. Piyade Fırkası vaziyetinde icrası tasavvur buyurulan tebeddülât da muvafıktır.

Ancak Ortaköy ve Sarayköy müfrezelerinin teşkilinde mahalli jandarma kuvvetleriyle jandarma ku-

mandanlarından istifade hususundan ve muhaziri müteaddidesine mebni mukabil çete hazırlıklarından sarfı nazar buyurulmasını rica ederim.

2- 15. Fırka'nın Dinar mıntıkasına ikamet meselesini Başkumandan Paşa, Akşehir'de iken aramızda mevzuu bahsetmiş olduğumuzdan bu defa da keyfiyet istizan edilmiştir. Alınacak cevaba göre mevadı saire hakkında mütalâatımı tebliğ edeceğim efendim.

İmza
Garp Cephesi Kumandanı
İsmet

15. Fırka vesaire hakkında yapıldığı bildirilen istizana muvafık cevap gelmiş olacak ki, bir gün sonra, yeni bir Cephe Emri geldi; telefonla yazdırmışlar; yaver Mustafa Rüştü (General Rüştü Erdelhun) getirdi ve gülerek:

- Paşam, bir oğlunuz daha var! dedi.

Şaşırdım; hayretle yüzüne baktım; yine gülerek ilâve etti:

- Cephe Karargahı bir Cephe Emri daha doğurmuş; şimdi telefonla aldım.

- Bu adamlarda, Cephe Emri yazmak, mani haline gelmiş dedim, ve hemen emri alıp okudum:

Cephe Emri - Numara: 77
Birinci Ordu Kumandanlığı'na
Telefonla:
Akşehir'de Garp Cephesi'nden: 2/1/1388 (1922)

1- Düşman hakkında 76 Numaralı Cephe Emri'nde

zikrolunanlardan başka malûmat alınamamıştır.

2- Birinci Ordu, 15. Fırka'yı iaşe mülâhazasına mebni, Dinar şarkında Karakuyu civarına nakledecektir. Düşmanın zayıf ve mühim kuvvetler ile Dinar, Sandıklı veya Denizli mıntıkalarına vukubulacak taarruzlarına karşı 75 Numaralı Cephe Emri'yle zeylinde zikir ve tasrih olunan nokat-ı nazarın hükmü bakidir. Binaenaleyh 15. Fırka'nın faik düşman taarruzu karşısında münferiden muharebeye mecbur olmaması ve bu fırkanın zayıf düşman teşebbüslerinde elden çıkarılmaması mühimdir. Birinci Ordu muharebe hazırlığı mutazarrır olmamak şartiyle iaşenin teshili için Birinci ve Dördüncü Kolordıların ikamet mıntıkalarını tevsi edebilir. Akşehir'e Cephe'ye merbut kıtaat tarafından işgal edilmiş bulunan "Bermendi, Maarifli (Maruf), Karakulak, Ortaköy, Kürtköy" nam kariyeler Birinci Ordu tarafından işgal olunmayacaktır. Akşehir şarkında Çerkezköy - Hisarköy - Çakılar hattının şarkına ve Akşehir - Ilgın şosesinin cenubuna geçilmeyecektir.

Beşinci kolordu, talim ve terbiyesinin takviyesi için ve düşman teşebbüsat-ı muhtelifesine karşı toplu bulundurulmak üzere Çal cephesinden geriye demiryol boyuna alınacaktır.

Birinci Ordu kıtaatı vaziyetinde yapılacak tebeddülatın neticesinde 23. Fırka Karadilli anbarından, 57. Fırka da Çay noktasından iaşe olunacaklardır.

3- Birinci, İkinci Ordu ve K. III. ve Kocaeli Grubu Kumandanlıklarına ve beray-i malumat Erkân-ı Harbiyei Umumiye Riyaseti'ne 2/1/1338 (1922) de arzedilmiştir.

İmza
Garp Cephesi Kumandanı
İsmet

Bu emri okuduktan sonra, kendi kendime:

- Tuhaf şey, dedim. Ne teklif ettimse hepsini aynen kabul etmiş; demek ki hakikaten, İsmet Paşa, tereddüt içinde bunalmış ve bizim mütalâamızdan medet ummuş; emirdeki düşman taarruzlarına karşı alınacak tedbirlerden bahseden fıkraları okudukça güldüm:

- Ayol, dedim. Ne biz taarruz edebileceğiz, ne de düşman. Üzülmeye, endişeye mahal yok. Bırakalım; şu zavallı fırkalarımız biraz nefes alarak kışı daha rahat bir halde geçirsinler. Talim ve terbiye imkânlarını verelim. Bahar gelince, haydi diyebilelim. Ben, sobam yanıyor iken, vücudum iyice giyinmiş iken üşüyorum; hamdolsun ihtiyar değilim. 39 yaşındayım. Ben üşürsem, çıplak askerler, ne yaparlar? Bu kışta taarruz *için... Neft yağı sürülmüş olmak lâzım. Şimdi artık ne*şem yerine gelmiş idi. Çocuklarını sevindirmiş bir baba gibi ferah duruyordum.

- Oh, dedim, hamdolsun; şu yapamayacakları "Sad" hareketi yüzünden üç aydır neler çektik?.. Tereddüt, vehim, dar kafasını ve beynini kaplamış. Sen kimsin? Böyle büyük işler nedir? Kabiliyetin ile hiç mütenasip olmayan böyle büyük işleri neden üstüne alırsın?

Cephe'nin tekliflerimi kabul etmesinden sonra, Beşinci Kolordu Kumandanlığı'na 2/1/1922'de harekâtın 1619 numarasiyle icabeden emri verdim. Bu emrin başında şu fıkra vardı:

"Şifahen görüşüldüğü veçhile Beşinci Kolordu'nun vazülceyşinde berveçhilâtı tebeddülât icra edilecektir."

Cephe'nin fena itiyadı gibi, böyle bir tebeddül için yeni bir Ordu Emri neşretmedim.

Ben, suvari fırkalarımızı, talim ve terbiyeleri ve disiplin derecelerini arttırmak için geriye alınca, İsmet Paşa bir müddet düşünmüş; tereddüt etmiş; nihayet karar vermiş. O da Birinci Suvari Fırkası'nı geri almayı münasip bulmuş. Bunu 7/11/1922 tarihli raporunda Genelkurmay Başkanı'na yazmıştır.

Dinar tarafında sekiz gün fasılasız yapmış olduğum teftişler hakkında mufassal ve altı sayfalık yazılı bir rapor hazırlayarak 29/12/1921'de 1592 numara ile Garp Cephesi Kumandanlığı'na ve beray-i malûmat bir nüsha da İkinci Ordu Kumandanlığı'na göndermiştim. Bu raporumda tekmil noksanları teşrih etmiş ve ciddi tensikat lüzumunu ileri sürmüştüm.

Cephe Kumandanlığı tam sekiz gün sonra bu raporumun bir suretini aynen 7/11/1992 tarihinde Harekât - 539 numara ile Genelkurmay Başkanlığı'na gönderebilmiş ve makineli tüfenk, top noksanları hakkındaki tekliflerime karşı kendi mütalâasını leffederek 23 ağır ve 27 hafif makineli tüfenge ihtiyaç olduğunu ve suvari fırkalarındaki ikişer topun tezyidi meselesinin Cephe'nin topçu ile takviyesine talik edilmiş bulunduğunu yazmıştır.

İnsaf lâzım: İki toplu ve 1000 - 1700 tüfenkli bir suvari fırkasından ne kadar bir ateş kuvveti beklenebilirdi! Bunların adları fırka idi. Sonra da bir geri çekilme olunca "Fırka!" diye bağırılıyordu. Hangi fırka: İki tabur ve iki top kuvvetinde bir müfrezecik...

İsmet Paşa "Her yeri örtmek isteyen hiçbir yeri örtemez" prensibini daima unutmuş; elindeki iskelet halinde fırkaları kordon gibi koca cepheye yaymış; sonra da tahkimat, talim ve terbiye vesaire hakkında bir sürü taleplerden ve mütemadi gevezeliklerden geri dur-

mamış. Fakat tabii hiçbiri yapılamamış. Ben, bu fena sistemi görünce, herhalde tedricen ıslaha ve geride ihtiyat kuvvetleri toplayarak bunları sık sık kontrol etmeye başlamış idim. Tabiî bu kontrollarımın faydasını birkaç ay sonra yüksek derecede gördüm.

Artık, Cephe Kumandanlığı'nın "Sad" hareketini yapamayacağına tamamiyle kanaat getirmiştim. Evvelce de bunu, anlamış olduğumdan subaylara ve erlere, maneviyatlarını kuvvetlendirmek ve neşelerini çoğaltmak için izin vermeye başlamıştım. Şimdi bu müsaadeyi genişletmeye karar verdim; 31/12/1921 tarihli ve 37 Numaralı Ordu Emri Yevmisi'nde bu kararımı şu suretle tebliğ ettim:

"2- Vaziyet-i umumiyemizdeki nisbi sükun ve mevsim hasebiyle zabitan ve efradın ihtiyaçlarını nazar-ı dikkate alarak izin müsaadesini berveçh-i âti tevsi ediyorum:

Yalnız harekât-ı harbiye mıntıkası dahiline münhasır ve gidip gelme dahil olmak üzere her fırka kumandanı maiyetindeki zabitan ve efrada ancak bir hafta izin verebilir. Aynı şartlar dahilinde her kolordu ve müstakil fırka kumandanı iki hafta izin verebilir. Harekâtı harbiye mıntıkası haricine ve iki haftadan fazla müddetle mezuniyet ve memuriyet için Ordu'ya müracaat olunacaktır. Ordu'nun vesikası olmadan harekât-ı harbiye mıntıkası haricinde görülenler tevkif edilecektir.

Ordu, altı haftaya kadar ve nihayet "Adana - Yozgat - İnebolu" hattına kadar izin verecektir. Harekât-ı harbiye mıntıkası, evvelce tebliğ edildiği veçhile "Düzce - Beypazarı - Polatlı - Akşehir - Eğridir - Isparta - Burdur - Denizli" hattiyle tahdit edilmiş olup bu mev-

kilerden Düzce, Beypazarı ve Polatlı hariç ve diğerleri dahildir. Her alaydan âzami üç zabit veya memur bu salahiyetler dahilinde mezun veya memur olabilir. Efrad için kemakân 1/200 nisbeti nazarı dikkate alınacaktır. (Yani 200 kişide bir nefere izin). Konya'ya beş günlük izin veya memuriyet vesikaları kemakân muteberdir. Bunlar her alayda üç kişiden hariçtir. Altıncı Fırka ve Beşinci Kolordu Antalya'ya göndermek isteyecekleri memur ve mezunlar için aynı şartlar dahilinde Ordu'ya müracaat edeceklerdir. Fırkalarda ve kolordularda alaylardan gayri kıtaat ve karargâhlar ceman birer alay mesabesinde tutulacaktır."

Bu izin müsaadesi erlere ve subaylara birer hayat iksiri gibi fayda veriyordu. Hele o Mehmetciklerin çoğu bahsedilen izin mıntıkaları dahilindeki köylerin halkından olduklarından yeni dünyaya gelmiş kadar sevinerek gidip geliyorlardı. Kimse müddeti geçirmeyerek arkadaşlarının zararına sebep olmuyordu. Firar vakaları derakap azalmıştı. İstanbul'dan yeni gelen subaylar, hep Birinci Ordu'ya verilmelerini istiyorlardı. Bu psikolojik tedbir, maneviyatımızı yükseltmeye, herkesin şevkini arttırmaya başlamıştı.

İzinli gidenler, yollarda ve köylerde zafer neşeleri saçıyorlardı; bahar gelince taarruz edip Yunanlıları denize dökeceklerini tam bir imanla yayıyorlardı.

76 Numaralı Cephe Emri'ne cevap yazarken bazı eski müsveddeleri gözden geçirmek lâzım gelmişti. Yaveri Birinci Şube'ye göndererek harekât dosyasını istedim. Bu dosyayı karıştırırken bizim Kurmay Başkanımızın yeni bir marifetini görünce hayret ettim. Bizzat benim kaleme aldığım ve şifre ettirerek çektirdiğim raporların ve cevapların müsveddelerini dosyasına koy-

mak ve ilgili kurmayların haberdar olmalarını temin etmek üzere yaverle Kurmaybaşkanına göndermekte idim. Kurmaybaşkanımız, Yarbay Halit Bey, bunları okudukça altına kendi mütalâalarını yazar ve imzasını atarak Birinci Şube'ye gönderir imiş. Bu mütalâaların çoğu benim fikrime ve kararlarıma aykırı şeyler; bazıları da sadece "Ben bu fikirde değilim" gibi kısa menfi itirazlar halinde...

Bir kurmaybaşkanı, mütalaasını kumandanına arzetmekte haklıdır. Kumandanına kendi mütalaasını kabul ettirmek için makul izahatta gayret göstermek hususunda da tamamiyle haklıdır; fakat neticede kumandan kararını verir. Bu mütalaaları veya teklifleri muvafık bulmayarak kabul etmezse, kumandanın münasip gördüğü şekilde karar verilir ve emirler yazılır. Ondan sonra Kurmaybaşkanı ben böyle söyledim de kumandan kabul etmedi gibi gevezeliklerde bulunamaz. Halbuki iş burada böyle değil; Ordu Kumandanı kendisi düşünerek kararını vermiş ve bizzat yazılacak şeyi yazarak şifre ettirip göndermiş. Kurmaybaşkanını çağırıp mütalaasını almaya veya istişareye lüzum görmemiş; mesul olan zat, kumandandır. Böyle bir halde kurmaybaşkanı, müsveddelerin altına "Ben bu fikirde değilim" diye itiraz yazıp imza ederek dosyasına koymak üzere harekât şubesine gönderir mi?.. Halit Bey ne düşünüyor? Acaba ileride bir muhakeme, veya divanı harp olursa kendisinin böyle bir şey yazılmasına taraftar olmadığını isbat etmek mi istiyor? Buna ne hacet? Kumandan, bizzat kendi el yazısiyle yazmış ve müsveddenin altına da sarih olarak aynı kalemle imza koymuş...

Müsveddede başka hiç kimsenin imzası olmayınca,

Kurmaybaşkanı'na bir sual veya mesuliyet tevcih edilmesine imkân yoktur. Şu halde, madun subaylara; "Kumandan böyle düşünmüş, ama, onun aklı ermiyor; yanlış düşünmüş. Ben bu fikirde değilim" demek ve kendisini kumandandan daha akıllı ve bilgiç mi göstermek istiyor? Madun subaylar huzurunda bir kurmaybaşkanının kendi Ordu Kumandanı'nı bu şekilde tenkide cüret etmesi ne büyük terbiyesizliktir? Müsveddeler bu itirazları havi olduğu halde, şubeye gidince tabii orada her subay bunu okur. Şimdiye kadar hiç kimsede görmediğim ve işitmediğim bu küstahlığa canım sıkıldı. Bir kağıda bu gördüklerimi kaydederek bu nevi mütalâalar yazmasına muvafakat etmediğimi ve tekrar etmemesi lâzım geldiğini tenbih ettim ve kağıdı bir zarfa koyarak bunu ve dosyayı Kurmaybaşkanı'na gönderdim. Harekât Şubesi Müdürü Binbaşı Cemil Bey'i de çağırarak (Merhum Korgeneral Cemil Taner) kendisine ihtarda bulundum. Bir daha böyle haşiyeyi, itirazları havi müsveddeler gelirse bu müsveddeleri derekap yavere göndermesini şiddetle tenbih ettim; bundan sonra Cemil Bey'e sordum: Siz kumandan olsanız, Erkan-ı Harp Reisiniz bu nevi notlar yazarsa ne yaparsınız? Aferin, iyi yapmış mı dersiniz?

- Hayır, dedi ve yutkundu. Gözleri doldu. İhtimal ki Halit Bey'in evvelce dikkatini çekmiş olacak. Çünkü çok sıkı görüşüyorlardı. Fakat bana itiraf edemedi. Yalnız "Haklısınız Paşam" der iken gözlerinden yaşlar aktığını gördüm. Artık üzerine varmadım. Ancak bu ihtarım ile size darıldığımı ve sizi tekdir ettiğimi zannetmeyiniz; dedim; siz benim hem Harbiye Mektebi'nde, hem Akademi'de talebem, ve harpte mülâzim iken yaverim idiniz; Kafkas ve Irak cephelerinde, İran

seferlerinde benim ile beraber çalıştınız. Zannederim ki ben size evlâdım ve talebem, siz de bana hem hoca, hem baba gözüyle birbirimize bakardık. Bu çeşit fenalıklarda benim hakkımı korumanız icabeder. Düşman karşısında, muharebe meydanlarında, fırka ve kolordu emirlerini ben size dikte ettirir idim. Erkân-ı Harp Reislerim de yanımda bulunur idi. O esnada bir mütalâaları olursa söylemelerine müsaade eder ve dinlerdim. İcabında yazdırdığım cümleyi bu mütalâalara göre tashih eder idim; fakat yazılıp tarafımdan imza edilerek gönderilmiş olan emirlere, raporlara hiçbir kurmaybaşkanı bu çeşit itiraz küstahlığını yapabilir mi idi? Bu hareket kendi kumandanını tenkid demektir. Böyle şey olur mu?

Birkaç gün sonra, Halit Bey, yazılı istifasını bana gönderdi; okudum. "Pekâlâ, istifasını kabul ediyorum. İstifanamesini Cephe Kumandanı'na gönderirim" cevabını verdim.

Halit Bey'in istifası aynen şöyle yazılmış idi.

Birinci Ordu Kumandanlığı'na
3/1/1338 (1922)

1330 senesi bidayetinden 1336 senesi Eylül'üne kadar Harb-i Umumi'nin seferberlik ve harekât ve mütareke devirlerinde bilâ fasıla Erkân-ı Harbiye hizmetinde bulundum. Beş buçuk sene Elcezire cephesinde çalıştım. Altı buçuk sene muharebe kıdemiyle ve muharebe gümüş imtiyaz madalyesiyle taltif edildim. Mütarekeden sonra Kürdistan'da vaziyet ilcaatiyle fart mesai yüzünden taabı dimağiye uğrayarak üç ay tebdilhavaya izam kılındım. Tebdilhava hitamında Müda-

faa-i Milliye Vekaleti'nde Sevkiyat ve Nakliyat-ı Umumiye Müdüriyeti inzimamiyle, Harbiye Dairesi Riyaseti'ne tayin kılındım ise de büro hidematına ahval-i sıhhiyem müsait olmadığından affımı rica ettim. Badehu beş buçuk ay kadar umum Hat Komiserliği ve Şimendifer Müdürü Umumiliği vezaifinde bulundum. 4/8/1337'de Üçüncü Kafkas Fırkası Kumandanlığı'na tayin olunarak Sakarya ve tâkibde Afyon muharebatında bulundum. İstiklâl Madalyasiyle taltif edildim. Yakında fırkamın Sakarya muharebatına ait mufassal muharebe takririni de Cephe'ye takdim edeceğim. 10/10/1337'de Erkân-ı Harbiye Reisi olarak refakat-i devletlerine tayin olundum. Bugüne kadar alakaderilistitaa vazife-i mevduayı hüsnü ifaya büyük bir hüsnüniyetle gayret ettim. Istıhlası vatan için giriştiğimiz İstiklâl Mücahedesinde muvaffak oluncaya kadar azami sarf-ı mesai ederek bu muvaffakiyete hadim ve amil olmak da muhbei-amalimdir. Ancak "Emanatı ehline tevdi ediniz" fermanı ilâhisine tebean hıdematın her nokta-i nazardan düşünülerek istitaat ve kabiliyet nisbetinde tevdii, muvaffakiyete isal edecek en emin bir yoldur. Ordu Erkân-ı Harbiye Riyaseti vazifesi en çok dimağı faaliyeti müstelzimdir. Maalesef son iki buçuk aylık müddet zarfında dimağımda pek devamlı büro mesaisine tahammül edecek kudret kalmadığını hissettim. Bunu da mazur görmelidir. Hem mütemadi dimağı faaliyetten kurtarmak, hem de yetiştirmek maksadiyle Erkân-ı Harbiye ümerasının Cephe'de kıta kumandanlıklarında istihdamı hakkındaki Cephe'nin mukareratı da nazarı dikkate alınırsa bu mazeretimin muhik görüleceğini ümit ederim.

Sicilli ahval varakalarında münderiç havas ve ka-

biliyet hakkındaki suallere, bilhassa istikbal için yetişecek Erkân-ı Harbiye zabitanı için, sathı bir nazar ve basit bir mukayese ile değil, pek ince ve mütemadi tetkikata ve tecaribe müsteniden cevap yazılmalı ve bu havas nazarı dikkate alınmalıdır. Harbiye Dairesi Riyaseti'ni kabul etmemekliğime en zayide havasımın nazar-ı dikkate alınmaması, zahiren verilen o büyük mevkiin icabatiyle gayri mütenasip mesaiye maruz bırakılmaklığım saik olmuştu. Irak muharebesinde rütbemin küçüklüğü hasebiyle, zahiren görülmeyen fakat kadirşinasanın nazarında kaçmamış olan hıdematım ve mütareke devrinde bir buçuk sene Kürdistan'daki mesaim, verilen istiklali hareket ve fartı gayret sayesinde şimendifer müdüriyetinde iken nakliyat-ı askeriyedeki gösterdiğim faaliyet ve bilâ emir kendi teşebbüsümle taarruza geçerek vaziyetin tesbitine müessir olmaklığım düşünülür ve tetkik olunursa maruzatımın sıtkı teeyyüt eder. Ordu Erkân-ı Harbiye Riyaseti vazifesi gibi pek mühim bir vazifenin ifasına dimağımın yorgunluğu ve ahval-i vücudiyem de büro hıdematına müsait olmadığından, bu vazifeden sureti katiyede affımı ve istifamın kabul buyurulmasını, şahsımdan ziyade bu mühim makamın selâmeti ve icabatı namına istirham eyler ve münasip bir vazifede istihdam edilmek üzere Garp Cephesi emrine verilmekliğimi istida eylerim efendim.

3/1/1338 (1922)

İmza
Birinci Ordu
Erkân-ı Harbiye Reisi,
Kaymakam Halit

Lüzumsuz iddialarla dolu olan bu istifanameyi okuyunca, 14/10/1921'de Bolvadin'de ilk buluştuğumuz zaman bana söylemiş olduğu lakırdılar ve vaidler hatırıma geldi. Güldüm. O zamanda İkinci Kolordu Kumandanı Miralay Salahaddin Adil Bey'den şikayetçi idi. Onun emrinden çıktığından dolayı pek memnun görünüyordu. Hattâ bu işe ve şikayete vakıf olan İsmet Paşa, bana bunu söylemiş ve Salahaddin Adil Bey hakkında ne söylüyor diye sormuştu.

Irak'ta yapılan işleri bana söylemeye lüzum yok. Çünkü ben Irak'ta Onüçüncü Kolordu ve Altıncı Ordu Kumandanı idim. Bu da 1918 senesi Eylül'ünde Almanya'da tedaviden avdet ederek Musul'a geldiği zaman ben Kenan Paşa'yı kumandanlıkta yetiştirmek için Altıncı Ordu Erkan-ı Harp Reisi almamış, bunu da istemeyerek kabul etmiştim. Çünkü Erkan-ı Harp Reisi olarak bu iki zatı bana göstermişler ve reyimi sormuşlardı. Bizim şeyhin kerameti kendisinden menkul olurmuş.. Dimağî yorgunluktan bahis ederek kısaca istifa etmek daha dürüst olurdu. Evvelce bu illete uğramış, tebdilihava almış; hâlâ bu, beyin sulanması veya vaktinden evvel bunama şeklindeki dimağî yorgunluk devam ediyordu veya nüks etmişti denilebilir.

Fakat at üstünde hareket edemediğine ve betaetinden dolayı Salâhaddin Adil Paşa'yı bile kendisini tekdire mecbur etmiş olmasına göre Fırka Kumandanlığı'nı da iyi yapabileceği meşkuk idi. Hâlâ Sakarya muharebesinin muharebe takririni -kendi itirafı veçhile- yazıp göndermemiş olması, gayret eseri değildir.

Her ne ise, Cephe Kumandanı'na Allah mübarek etsin, dedim. Zaten Ordu Karargahı'nda benim için vücuduyla ademi vücudu bir olduğu gibi, gece geç vakit-

lere kadar içki ile vakit geçirerek geç yatıp sabahleyin uzunboylu yataktan kalkmaması benim canımı sıkıyordu. Son defa vakıf olduğum tenkidleri ise artık bardağı taşırmış ve kendisini tekdir etmeme sebep olmuştu. İstifası hakkında, Garp Cephesi Kumandanlığı'na, bir gün sonra şu tahriratı yazdım. Bir gün fasıla verişimin sebebi, hissiyatımı teskin ederek, lüzumsuz ve aşırı şikâyetlerde bulunmaktan tevakki etmek maksadından ibaret idi.

Garp Cephesi Kumandanlığı'na
Yaverlik - 21
Zata mahsustur.
Çaydan: 4/1/1338 (1922)

Birinci Ordu Erkan-ı Harp Reisi Kaymakam Halit Bey'in istidası leffen takdim olundu. Mumaileyhi gerek büro hidematı ve gerek faaliyet-i bedeniye hususunda eskisi kadar faal ve dikkatli bulamadım. Kendisinde bir yorgunluk, durgunluk, dikkatsizlik, faaliyet-i dimağiye ve fikriyede cevvaliyet azlığı, biraz da ümitsizlik ve evham ve evram-ı basuriyesi hasebiyle at üzerinde harekâtta betaet gibi şeyler seziyorum. Büro hidematındaki bazı noksanlar ve araziye, manevralara ve teftişlere çıktığımız zaman ve bilhassa son teftişte faaliyet-i bedeniyesindeki azlık ve vakt-ü zamaniyle benim ile beraber hareket edememek gibi haller hasebiyle nazarı dikkatini celbetmiştim.

Fırka kumandanlığı etmiş ümera, Erkan-ı Harp Reisliğini, maiyet memurluğu ve istiklali hareketten mahrumiyet telâkki ediyorlar... Bir taraftan kendisinin de istidasında itiraf ettiği dimağ yorgunluğu ve şi-

fahen itiraf ettiği evram-ı basuriye meselesi ve müteaddit şifahi hasbihallerde söylediği veçhile, harp hıdematında hizmeti muvazzafada kalmayarak memlekette ziraat ile iştigal etmek istemesi ve diğer taraftan benim her işi son derece dikkat ve intizam ile icra ve her cihetten büyük bir faaliyet ibraz etmesini talep hususundaki ısrarım "yapamıyor" hükmünü verdirmeden evvel istifa etmek ve çekilmek kararını verdirmiş olabilir. Bu istifasını zaten beklediğim cihetle kabul mecburiyetindeyim. Kendisini sever ve takdir ederim. Ancak bugünkü zihniyeti, halet-i dimağiye ve ruhuyesi münasip suretle salah kesbettikten sonra tekrar eski kabiliyet ve iktidarını iktisap edebilir. Kendisinin talebi veçhile Cephe Emri'ne izamına ve yeni Erkan-ı Harp Reisi intihabı için münasip görülen namzetlerin inbasına müsaade buyurulması maruzdur.

İmza
Birinci Ordu Kumandanı
Ali İhsan

Şimdi, bir yandan Halit Bey'in istifanamesinde ileri sürdüğü ahval ile benim kendisi hakkında Garp Cephesi Kumandanı'na yazmış olduğum şu tahrirat, diğer taraftan kendisinin aleyhimde verdiği jurnal karşılaştırılırsa, verilecek hükmü benim izah etmekliğime hacet kalmaz. Aleyhimde İsmet Paşa'ya verdiği jurnal, hemen Mustafa Kemal Paşa'ya gönderilmiş. O da kıymetli bir vesika gibi bu jurnalı aynen ve Halid'in imzasiyle "Nutuk" adındaki kitaba dercetmiştir. Bir çok kimseler "Nutuk" taki bu jurnalin serlevhasına ve imzasına dikkat etmeyerek Mustafa Kemal Paşa'nın

benim aleyhimdeki iddiaları zannederler.

Halit Bey, Garp Cephesi Karargahı'na gidince, İsmet Paşa, malûm tecessüs ve şeytanatiyle, askerlik disiplinine çok aykırı bir hareket yaptığına da dikkat etmeyerek Halit Bey'i isticvab etmiş; ve benim aleyhimde birçok şeyler sormuş; Halid'in önüne dökülmüş. O da bu vaziyetten cesaret alarak bir çok hezeyanlarda bulunmuş; zabitleri kendime celbetmek için birçok gayretler gösteriyormuşum; maaş ve erzak meselelerinde hakikati gizleyerek Cephe'ye şikâyetler yapıyormuşum. Kumandanlıktaki iktidarım da kuru gürültü imiş. Mütarekeden evvel son Musul muharebelerinde harekâtı kendim idare etmediğim için cephedeki kuvvetler esir düşmüşler imiş. Malta'da esirlerle konuşurken manda taraftarlığı yapmışım vesaire, vesaire...

Ha gayret, uydur uydurabildiğin kadar... Bu lafların disipline son derece mugayir büyük bir ahlaksızlık olduğuna şüphe yoktur. İki arkadaş arasında bir dedikodu mahiyetinde bu çeşit tümen tümen lafların ve uydurma sözlerin söylenmesi mümkündür. Buna müsamaha olunabilir. Fakat bir madun, kendi kumandanı aleyhinde mektup, rapor yazamaz. Buna ihbar da denilemez; çünkü ihbar, devlet ve millet aleyhinde bir hıyanetin, bir hırsızlığın, bir cinayetin meydana çıkarılması için yapılabilir. Halid'in bu mektubu tam manasıyla adi bir jurnaldir.

Diğer taraftan, bir Cephe Kumandanı, bir ordunun istifaya mecbur edilmiş Erkan-ı Harp Reisi'ne kendi Ordu Kumandanı olan bir general aleyhinde sualler sormaya ve onun ulu orta kendi kumandanı aleyhinde hezeyanlarda bulunmasına müsaade edemez. İsmet Paşa'nın, Halit'ten jurnal alıp, bunu, Mustafa Kemal

Paşa'ya gondermesi ise, Halid'in hareketinden daha bayağı bir ahlâksızlıktır. Keza, İsmet Paşa'nın, Halid'e kendi Ordu Kumandanı aleyhinde sualler sorması, adeta madunları, mafevkleri aleyhinde iftira tertibine ve jurnal vermeye teşvik demektir. Halid'in, intikam almak için söylediği hezeyanları bir kalb mahzuziyeti ile dinleyen İsmet Paşa, bunları bir mektup halinde kendisine bildirmesini tenbih etmiş ve taabı dimağiden şikayet eden ve basur memelerinden ata binemeyen yarbaya tebdilhava verdireceği yerde hemen münhal fırka kumandanlıklarından birini tevcih etmiş. Yarbay Halid, yeni fırkasının başına gidince, İsmet Paşa'nın gizlice istediği mektubu veya jurnali yazıp ona göndermiş ve İsmet Paşa da hemen mal bulmuş mağribi gibi, bu jurnali Çankaya'ya takdim etmiş; Garp Cephesi Kumandanlığı'ndan sonraki hayatında da jurnalcilik ve hafiyelik ile pek meşgul olduğu ve memlekette Abdülhamit idaresinden beter bir hafiyelik devri açtığı herkesçe malumdur.

Halid'in bu mektubu veya jurnali ile benim aleyhime Mustafa Kemal Paşa'yı tahrik etmek ve bir gün azlimi temin eyleyerek rakibi zannettiği adamı yok etmek maksadını güttüğü ve bu şeytanet ile jurnali hemen Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği izaha muhtaç değildir. Bu işte jurnalin verilmesi, teşvik ile istenilip Başkumandan'a gönderilmesi, bu jurnale kıymet verilip "Nutuk" kitabına dercedilmesi gibi üç safha dikkate şayandır. Bunlardan başka bir de, güya bir suç delili gibi bu jurnalin mahkemelere tevdiî, sıkılmazlığını da Garp Cephesi Kumandanlığı yapmıştır. Gerek İstiklâl Mahkemesi ve gerek Divanıharp, bu jurnali de tetkik etmiş ve ileri sürülen hezeyanlarda bir hakikat zerresi

veya suç emaresi görülmemiş ve bu hususta cezaî hiçbir hüküm verilmemiştir.

Birkaç gün sonra Garp Cephesi Kumandanlığı'ndan şu şifre geldi:

Birinci Ordu Kumandanlığı'na
Akşehir'den: 9/1/1922

Birinci Ordu Erkân-ı Harbiye Riyaseti için, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti, 41. Fırka Kumandanı Kenan, Dersaadet'ten bugünlerde İnebolu'ya muvaseletine intizar olunan Miralay Emir, yahut Antep Kumandanı Miralay Hayri Beylerden birisinin teemmül edildiğini iş'ar buyurmaktadır. Bu babdaki mütalâa-i devletlerinin iş'arını rica ederim.

İmza
Garp Cephesi Kumandanı
İsmet

Bu istifsara, bir gün sonra:

"Kenan Bey'in üç seneden beri fiilen fırka kumandanlığı yaparak gerek Harb-i Umumi'de ve gerek mütareke devrinde hüsn-ü hizmet etmiş bulunması hasebiyle Kolordu Kumandanlığına namzet olması lâzımdır. Bunun için fırkada kalıp iktidar ve liyakatini izhar için yeni fırsatlara nail olması münasiptir.. Hayri Bey bu işe elverişli değildir. Bu sebeplerle Miralay Emir Bey'i tercih ederim" şeklinde cevap verdim.

Kenan Bey, benim Irak'ta ve Birinci İran seferinde Onüçüncü Kolordu'da kurmaybaşkanım idi. Kendisini aynı zamanda talebe iken Harp Akademisi'nden de ta-

nır idim. 1918 senesinde Altıncı Ordu Kumandanı olduğum zamanda Ordu Kurmaybaşkanlığı için bana teklif edilmişti. Onu o zaman aynı maksat ile Beşinci Fırka Kumandanı yaptırmıştım. Bu defa da terakkisine engel olmak istemedim. Emin Bey'e gelince, bu arkadaşı hem mektepten, hem Onbirinci Kolordu'dan tanır idim. 1915 senesinde, Kafkas Cephesi'nde, Onbirinci Kolordu Kumandanlık vekaletine tayin edildiğim zaman kendisini bu kolorduda kurmaybaşkanı bulmuştum. Bir müddet beraber çalıştık. Kendisinden ve hizmetinden memnun idim. Vazifesini müdrik ve çalışkan idi. Ancak şanslarımız uymamıştı; tifüsten yatan Kolordu Kumandanı Miralay Abdülkerim Bey, çabuk iyi olarak, tekrar Kolordu'nun başına geldi. Ben de, 1915 yaz muharebeleri için Moskoflara karşı bu kolorduyu büyük bir dikkat ve hevesle hazırlar iken ve Tortum taraflariyle Pasin Ovası arasında karşılıklı yardımlar için plânlar düşünür iken bu vazifeden ayrılıp Hasankale'ye dönmüştüm. Şimdi, yedi sene sonra aynı Emin Bey, Birinci Ordu'da benim kurmaybaşkanım olursa, acaba aynı şanssızlık tekerrür eder mi? diye şeytan aklıma bir şüphe getirdi. Böyle mistik şeylere itikat ve itimadım olmamakla beraber bir neşesizlik ve huzursuzluk hasıl oldu; fakat ne yapalım? Başka kimse teklif etmiyorlar... Onun Anadolu'ya gelmesine de ben şefaat etmiştim.

Bu Emin Bey hakkında bir ay evvel şöyle bir şifre almıştım:

Birinci Ordu Kumandanlığı'na
Zata mahsustur.
Garp Cephesi'nden: 3/12/1337 (1921)

Dersaadet'te Erkân-ı Harbiye-i Umumiye İstihbarat Şubesi Müdüriyetinde bulunan Topçudan Miralay Emir Bey'in Anadolu'ya gelmek arzusunda bulunduğu bildirilmektedir. Miri mumaileyhin celb veya ademi celbi hususunda bir mütalâa-i devletleri varsa iş'ar buyurulmasını rica ederim.

Muamelât-ı Zatiye 10756 numaralıdır.

İmza
Garp Cephesi Kumandanı
İsmet

Buna şu cevabı vermiştim:

Garp Cephesi Kumandanlığı'na
Zata mahsustur.
Çay'dan: 3/12/1337 (1921)

Muamelat-i Zatiye 10756 numaralı şifre cevabıdır.

Emin Bey iyi bir fırka kumandanı ve Ordu Erkan-ı Harp Reisi olabilir. Onbirinci Kolordu Kumandan Vekili iken mumaileyh Erkan-ı Harp Reisi idi. Celbinin mucibi fayda olacağını arzederim efendim. Yaverlik bir no ile.

İmza
Birinci Ordu Kumandanı
Ali İhsan

Evvelce böyle yazmış olduğum için, şimdi mistik bir şüphe ile, hayır, bu, bana uğurlu gelmedi. İstemem diyemez idim. Fakat kafir şeytanın aklıma getirdiği bu ihtimal, altı ay sonra tahakkuk etti. Ben Birinci Ordu

Kumandanlığı'ndan azlolundum. İşin fenası İstiklal Mahkemelerine ve Divanıharplere bile verildim. Bu teşebbüslerde bir netice hasıl olamayınca, rakiplerim aleyhimde fena sicil vererek idari bir karar ile ve hem de Malta'dan cefa arkadaşım olan Rauf Orbay'ın Başvekil bulunduğu bir kabine tarafından, o zaman Milli Müdafaa Vekili bulunan General Kâzım Özalp'ın teklifi üzerine, 41 yaşında tekaüde sevkolundum. Bu âkıbet hasıl olunca:

- Hay Allah kahretsin seni kâfir şeytan... Şu hadiseleri gör de, gel bakalım, mistik olma, diye kendi kendime, acı teessürler içinde, zorla gülmüştüm.

Bu işlerde, şüphe yok ki, Emin Bey'in bir kusuru ve tesiri yoktu. Fakat kör tesadüf... Tekaüt edildikten sonra, bir gün, İstanbul'da ahbaplarımdan biri bana demişti ki:

- Acaba seni çekemeyen, senden ürken veya sana kızgın olup kin besleyen adamlar, seni henüz 41 yaşında ordu kumandanı iken 1923 senesinde tekaüd edecekleri yerde orduda diğer bir hizmette, Milli Müdafaa işlerinde daha pasif bir işe tayin edemezler mi idi! Zaman, kinleri teskin edince hizmetinden tekrar istifade imkânı muhafaza edilemez miydi? Rauf Bey'in bu işi böyle bir neticeye bağlaması lâzım gelmez mi idi?..

O zaman arada sırada yakın arkadaşlarımla görüşürken, bu türlü hasbihaller yapardık. Bir gün eski bir arkadaş demiş idi ki:

- Dua et ki idam hükmü vererek ipe çekmediler. Ne isterlerse yaptıkları bir devirde bu facia, pekâlâ mümkün idi; ne olacak! Yaşın dolunca, netice yine tekaüd olmak değil mi? Şimdiden ticarete atıl, yazıhane aç; serbest hayat daha iyidir.

Hatta bir gün Mustafa Kemal'in başyaveri ve daha sonra Bozöyük Mebusu merhum Salih Bey bile, şöyle bir tavsiye yapmıştı:

- Paşa, dua et ki yaşıyorsun. Cenabı Hakk'a hamdedip bir köşede rahatına bak; bu dünya mihnete değmez..

Aynı mütalâayı, o zamanlar iyi görüştüğüm ve Malta yoldaşımız, Hüseyin Cahit bile, Tanin gazetesi idaresindeki odasında görüşürken bana söylemişti; ve ilâve etmişti:

- Paşa sesini çıkarma, yok ederler ha!.. Ali Şükrü vakasını hatırdan çıkarma!

12 Şubat 1922 tarihinde Miralay Emir Bey Çay'a gelerek Ordu Kurmaybaşkanlığını deruhde etti. Şu suretle, Halit Bey'in istifasından beş hafta sonra halefi işe başlamış oluyordu.

Ordu Karargahı'nın kurmaybaşkansız bulunduğu zamanda, bir gün sabahleyin, karargâh şubelerini dolaşırken istihbarat şubemize tahsis edilmiş olan köy odalarından birinde birisinin hâlâ yatmakta olduğunu gördüm. Şube Müdürü Yüzbaşı Faruk Bey'e (Eski Atina Ataşamiliteri Faruk Mirgün) kim olduğunu sordum:

- Necip Ali Bey; dedi. Akşam çok çalıştı. Geç yatmış olacak; mütalâasiyle madûnunun kabahatini örtmek istedi. Bu gürültü arasında Necip Ali (Küçükağa) uyanıp seyyar karyolasında doğruldu. Mahcup bir tavırla başını önüne eğmişti. Bu mahcubiyet karşısında Faruk'un himayesini hoş gördüm:

- Sabahleyin erken davranılmasını isterim; demekle iktifa ettim. Necip Ali merhum o zaman yedek subay olarak mülâzim rütbesiyle karargahımızda çalışıyordu.

Sonra politikaya atılarak mebus ve Halk Partisi'nin meşhur Necip Alisi olmuş ve İstiklâl Mahkemelerinde savcılık yapmıştır? Karargahımızın üçüncü şubesinde de yine yedeksubay olarak Konyalı Hulki Bey hukuk işleriyle meşguldü. O da terhis edilince Halk Partisi'nin mebusluğunu yapmıştır. Kurmaybaşkanlığımızdan istifa etmiş olan Kastamonulu Halit Bey de Halk Partisi'ne intisap ederek ikinci devre (dönem) de Kastamonu mebusu tayin olunmuştu.

SİNAN TEKELİOĞLU (SİNAN PAŞA)

Bugünlerde Sinan Tekelioğlu, ordudan ayrılması münasebetiyle Çay'daki karargahıma geldi ve elimi öperek veda etti. Bu eski talebemle bir saat kadar görüştüm; ne yapacağını sordum ve Adana cephesindeki müdafaalar hakkında kendisinden izahat istedim.

- Şimdilik Millî Müdafaa emrinde Konya'ya gidip orada emir bekliyeceğim; bir yere tayin etmezler ise, yeni seçimlerde Adana'dan mebus seçilmeye çalışacağım. Oranın halkı beni çok sever; dedi ve Çukurova'nın müdafaa işlerini anlattı:

- Ben Kayseri'de jandarma yüzbaşısı idim.. Fransızlar Adana'yı mütarekede işgal etmişlerdi. Fakat Ege mıntıkası Yunanlılara İngilizler tarafından peşkeş yapılınca Fransızlar da Kilikya'yı tamamiyle ellerine geçirip orada müstemleke idaresi kurmak hülyasına kapıldılar. 1919 Nisan'ında süratle Kilikya'nın bütün şehirlerini ve köylerini işgale ve türlü türlü zulümler yapmaya başladılar.

Mustafa Kemal Paşa henüz İstanbul'da idi. Mayıs başında işler daha fenalaştı. Fransızların Torosları aş-

maları ihtimali de belirdi. Ben, artık tahammül edemedim. Her tarafta Müdafaa-i Hukuk faaliyetleri artmıştı; bu arada ben de Fransızları Toros geçitlerinde durdurmak üzere bölüğümü alarak Pozantı'ya gitmeye kendiliğimden karar verdim. Mayıs'ın ilk haftasında Fransızlara Toros geçitlerinde ateş açarak onları tevkif ettim. Halkın heyecanı arttı. Müdafaa-i Hukuk'tan yardım istedim. Kayseri, Niğde ve civarlarından milis teşkilâtı ve mukavemet kuvvetleri hazırlamaya çalıştım. Kilikya ovasından Kayseri ve Ulukışla istikametinden gelen bütün yolları ve geçitleri tuttuk. Fransızların zülumleri karşısında Kilikya'dan kaçıp Torosların gerisine iltica eden köylülerin gençleriyle mühim kuvvetler vücuda getirdim. Nihayet müdafaadan taarruza geçerek her tarafta ilerlemeye ve Fransızları baskına uğratarak imhaya başladık. Yirminci Kolordu Kumandanı Ali Fuad Paşa, Kayseri'ye geldiği zaman, bu cephedeki mukavemet kuvvetlerimizin kumandanlığı için benim tayin edilmekliğimi isteyen halkın arzusunu kabul etti; "Tekelioğlu Sinan" ünvaniyle bu kumandanlığı yaptım. Daha sonra, düşmana karşı tesir için halk bana "Sinan Paşa" lâkabını taktı. İstanbul beni âsi telâkki ederek askerlikten tard emrini verdi. Böyle şeylere kim kulak asar; biz işimize devam ettik.

Benden başka,Topçu Binbaşısı Kemal Bey (Kozan oğlu Doğan) adıyla ve Yüzbaşı Osman Bey de (Aydın oğlu Tufan) adıyla Çukurova'nın şimalı şarkisindeki dağlarda Fransızlar ile çarpışıyorlardı. Bu hareketleri tevhid için daha sonra hepimizi o civardaki İkinci Kolordu Kumandanı Miralay Selahattin Adil Bey'in kumandası altına verdiler.

41. Fırka Kumandanı Kaymakam Nuri (Conker)

Bey de fırkasiyle Pozantı'ye getirildi. Fransızlarla çok uğraştık ve onlara çok kayıplar verdirdik. Adeta Adana şehrinden dışarı çıkamaz oldular.Asaf Kılınç Ali de Maraş ve Gaziantep taraflarına gelerek buraları Fransızlardan kurtardı. Sakarya Muharebesi için İkinci Kolordu ile 41. Fırka Ankara taraflarına çağırılınca Kilikya Cephesi Kumandanlığını bana verdiler. Sakarya muzafferiyetinden sonra Fransızlar bizim ile mütareke yapıp uyuşmak cihetini iltizam ettiler; tekmil Kilikya'yı, Adana ve Maraş şehirleriyle beraber terketmeye muvafakat ettiler; bu suretle Fransızlarla sulh aktolundu.

ORDU SIHHİYE REİSİ YÜZÜNDEN İSMET PAŞA İLE YENİ BİR MÜNAKAŞA

31/12/1921'de Garp Cephesi'nden 28/12/1921'de yazılmış bir tahrirat gelmişti. 6 Aralık'ta bizim Ordu Sıhhiye Reisi Yarbay Doktor Hulusi Bey'in teklifiyle bir telgraf imzalamış ve bazı ilâçların azlığı veya yokluğu hasebiyle Cephe Kumandanlığı'ndan ilaç istemiştik; bu telgrafımıza tam 22 gün sonra verilen bu tahriri cevapta yine şiddetli bir muahaze yapılmış idi. Ne için açık telgrafla şu ilaçlar yok demişiz? Buna kızmışlar ve cevaben "Yok denilen şeylerden kafi miktarda olduğu ve ihtiyacat hakkında yazılacak telgrafların mübalağasız ve velvelesiz olarak hakikati bildirmesine ehemmiyeti mahsusa atfolunması" tebliğ ediliyordu. Hiç şüphe yok ki bu son fıkra İsmet Paşa tarafından müsveddeye ilâve edilmiş olacak... Esasen bizim Ordu Sıhhiye Reisi Hulusi Bey'le (Sıhhiye Vekili Hulûsi Atalaş), Cephe Sıhhiye Reisi Süleyman Emin Bey'in arası

açık idi. Daha Birinci Ordu Karargâhı teşkil edilirken, Kocaeli Grubu Başhekimi Kaymakam Asaf Bey isminde yaşlı ve sönük birisini sırf himaye ederek Miralay olsun diye Birinci Ordu Sıhhiye Reisliği'ne tayin ediyorlardı. Diğer taraftan Müdafaa-i Millîye, Sabık Dokuzuncu Ordu Sıhhiye Reisi ve Tıbbiye Mektebi Müdürü Kaymakam Hulûsi Bey'i tayin etmişti. Her ikisi hakkında malûmat topladım. Hulûsi Bey'i tercih etmekliğim lâzım geldi. Bilhassa eski Sıhhiye Reisim Abdülkadir Bey (Abdülkadir Noyan) Hulûsi Bey'i methetmişti. Cephe Karargâhı'nda bu işlerle meşgul olurken hangisini tercih edeceğimi sormuşlardı. Ben de:

- Ordu Sıhhiye Reisi, bence, Erkân-ı Harbiye Reisi kadar mühimdir. Bir yandan malûmat ve iktidar ile ordudaki genç doktorlar üzerinde ilmî otorite ve nüfuz gösterecek kudrete malik olmalı; diğer taraftan bedeni ve dimağı faaliyetiyle ordu sıhhiye işlerini lâyıkiyle tedvir edip koşmalı ve takip etmeli. Ben 1914'de Kafkas Cephesi'nde tifüs salgınında iktidarsız başhekimlerin orduda ne kadar zayiata sebep olduklarını gördüm. Tevfik Salim Bey'i bu işin başına koyunca az zamanda zayiatın önünü almıştık. Bu sebeple teklif edilen iki Sıhhiye Reisi'nden hangisi muktedir, dinç ve faal ise onun tayin edilmesini rica ederim, cevabını vermiştim.

Buna rağmen, Cephe Sıhhiye Reisi Süleyman Emin Bey, Cephe Kurmay Başkaniyle anlaşarak İsmet Paşa'ya Asaf Bey'i kabul ettirmişler; bu işte aynı zamanda Müdafaa-i Milliye Vekili Refet Paşa'nın da nüfuzunu kırmak düşüncesi rol oynamış. Bir gün Bolvadin'e, Asaf Bey'in geldiğini görünce; kendisini çağırıp karşıma oturttum; uzun boylu isticvap ederek ilmi ve

askeri hayatını, nerelerde ne zaman hizmet ettiğini sordum; hiçbir ecnebi lisana vakıf olmadığını, mektepten çıkınca Yanya'da, Yemen'de vesair yerlerde dolaşarak köhne bir tabip haline geldiğini anlayınca bu zatın benim maiyetimde Birinci Ordu Sıhhiye Reisliği'ni yapamayacağını İsmet Paşa'ya yazdım.

21/10/1921'de Cephe Kumandanı Bolvadin'e geldiği zaman meseleyi şahsen kendisine tekrar açtım. Acı izahat verdim. Nihayet iknaya muvaffak oldum; evvelce Dokuzuncu Ordu Sıhhiye Reisliği'ni iyi yapmış ve ilm-ü irfanı taze ve kuvvetli Hulusi Bey'i kabul ettirdim.

İsmet Paşa, ilk önce, Müdafaa-i Milliye'nin arzusu yerine geliyor diye hayli mukavemet göstererek teklifimi kolayca kabul etmek istememişti. O zaman kendimizi ileri sürdüm. Bizden yaşça ve hatta rütbece kıdemli generaller var iken neden bize ordu kumandanlığı verildi? Aynı mantık Sıhhiye Reisliği'ne de tatbik olunmalıdır, deyince ısrarımı kabul etmeyi zaruri bulmuştu. Bu suretle Asaf Bey geri çevrilerek Hulusi Bey tercih edildi diye gerek Cephe Kurmay Başkanı Kütahyalı Asım Bey, gerek Cephe Sıhhiye Reisi Süleyman Emin Bey kızmışlar ve fırsat buldukça Hulusi Bey'i kötülemek ve bu meyanda beni de hırpalamak yolunu tutmuşlardı. Bu defa ilâç talebi üzerine çirkin bir ihtar gelince, Hulûsi Bey'i çağırarak izahat istedim. İlâçlar hakkında mufassal izahat verdi; haklı buldum. Bunun üzerine Cephe'ye hemen etraflı ve vesikalara müstenit cevap hazırlayıp bana getirmesini söyledim; hazırlanan müsveddeyi okuyup tasvip ettim; imzalıyarak 4/1/1922'de Cephe'ye gönderdik; ilaçların miktariyle hasta mevcudunu mukayese ederek bunla-

rın ihtiyaca asla kafi olmadığı ve ilaç bittikten sonra ilaç talebinin idare hükmüne ve tedavi prensiplerine uygun olmadığını izah ederek velvele ve mübalağa adine seza bir şey yapılmadığını arzettik. Buna karşı 13/1/1922'de Garp Cephesi'nden gelen cevapta İsmet Paşa "Birinci telgrafın velveleden âzâde olmadığı kanaatini muhafaza ediyorum" ihtarını tekrar etmiştir. Bu dar kafalı ve lâf anlamayan, inatçı bir adamla böyle üçüncü derecede işler için mücadeleyi mânasız bulduğumdan cevabın altına hıfzı işaretini koyarak susmayı tercih ettim.

Bu işin tuhaf yeri, bu münakaşadan sonra şu suretle garip bir şekilde tecelli etti:

Ocak ayının son günlerinde Milli Müdafaa Vekâleti'nde Sıhhiye Reisliği inhilâl etmiş ve en kıdemli askeri tabib olarak Garp Cephesi Sıhhiye Reisi Albay Süleyman Emin Bey, yeni Milli Müdafaa Vekili Kâzım Paşa tarafından, Mirlivalığa, (Tuğgeneralliğe) yükseltilerek Sahra Sıhhiye Müfettişi Umumiliği'ne tayin olunmuş. Garp Cephesi Kumandanı da, her nasılsa vukua gelmiş olan münakaşaları dikkate almayarak Birinci Ordu'nun evvelce beğenmediği ve kıdemsiz bulduğu Sıhhiye Reisi Yarbay Hulusi Bey'i Cephe Sıhhiye Reisliği'ne ve Birinci Kolordu Sertabibi Kaymakam İsmail Hakkı Bey'i de Birinci Ordu Sıhhiye Reisliği'ne tayin ve 5/2/1922 tarih ve 4/1657 numaralı şifre ile bize tebliğ etmiş, ben bu esnada Dinar taraflarında teftişte idim. 7 Şubat gecesi Çay'a gelince bu şifreyi buldum. 7 Şubat Pazar sabahı Hulusi Bey'i çağırdım:

- Eh! Allah versin! dedim; İsmet Paşa ile yıldızınız ne çabuk barıştı?

Hulusi Bey, iri gözlüklerinin altında göz bebekleri-

ni büyülterek, hayret ifade eden bir tavırla ve hafifçe gülerek:

- Ne oldu Paşa Hazretleri? Yine bir tekdir mi var? cevabını verdi.

- Hayır efendim, ne tekdiri?.. Süleyman Emin Bey, Paşa olmuş ve Umum Sıhhiye Reisliği'ne tayin olunmuş; sizi de sevgiliniz İsmet Paşa Hazretleri, evvelce Ordu Sıhhiye Reisliği'ne bile lâyık görmezken, herhalde bir ilham-ı Rabbani mahsulü olsa gerek, Cephe Sıhhiye Reisliği'ne istiyor; diyerek gelen telgrafı kendisine uzattım. Hulûsi Bey, okudu; bir daha okudu; tekrar okudu. Nihayet:

- Allah! Allah! dedi. Uzaktan darbelerine tahammül edemezken şimdi her gün nasıl, acı muameleleri karşısında sabredebileceğim. Müsaade buyurursanız, kabul etmeyeceğim. Ben şimdi yerimden ve ordumuzun değerli ve her şeyi büyük bir nüfuz-u nazarla tetkik ve idare eden kumandanından son derecede memnunum. İstirham ederim, beni bu saadetten mahrum etmeyiniz. Süleyman Emin Bey'i de, İsmet Paşa, yeni Milli Müdafaa Vekili'ne tavsiye etmiştir.

Güldüm; ve:

- Teşekkür ederim; hakkımda beslediğiniz samimi fikirlere; fakat Cephe Sıhhiye Reisliği sizin için bir yükselmedir. Yarın albay olursunuz. İyi düşününüz; dedim ve biraz durdum.

- Hayır, Paşam, istemem; ne Arab'ın yüzü, ne Şam'ın şekeri, dedi.

- Acele etmeyiniz; cevabını verdim. Siz bu telgrafı alınız; Erkân-ı Harp Reisi Vekili'ne gösterip kayıt ettirdikten sonra 24 saat düşününüz; ve yarınki kafa ile Cephe'nin bu emrine cevap müsveddesi yazarak bana

getiriniz.

- Peki efendim; diyerek ayrıldı.

Ben maiyetimle, üst kumandanlar hakkında bu çeşit görüşmeler yapmayı pek sevmem. Fakat ilâç münakaşası bizi birbirimize daha sıkı bağladığından ve bu esnada bizim ısrarlı cevaplarımıza, bizzat Cephe Kumandanı sebep olmuş olduğundan yukarıdaki latifeyi yapmakta bir mahzur görmemiştim. Cephe Sıhhiye Reisliği'ni hüsn-ü ifa edemeyen bir zatın Milli Müdafaa'da sıhhiye işlerini büsbütün çıkmaza sokmaması için Allah'tan Ordu'ya acımasını diledim.

Bir gün sonra, Hulusi Bey hazırladığı müsveddeyi getirdi; gözden geçirdim. Son sözünüz bu mu? dedim. Evet; cevabını verdi. Ben de kabul ederek müsveddeyi imza ettim. Cepheye şu cevabı verdik:

Garp Cephesi Kumandanlığı'na
Birinci Ordu Sıhhiye Reisliği
Sayı: 623
Çay'dan: 7/2/1922

5/2/1338 tarih ve 4/1657 sayılı tele cevaptır:

1- Birinci Kolordu Sertabibi Kaymakam İsmail Hakkı Bey Antalya'da bulunan ailesini yerleştirmek üzere mezunen Antalya'ya izam kılınmış olması hasebiyle avdeti zamana mütevakkıftır. Bundan başka Kolordusunun umuru sıhhiyesini bile îfâde kâfî liyakat gösteremediğinden Ordu umuru sıhhiyesini hüsnü idare edemeyecektir. Emraz-ı sariyenin icrayi ahkâm ettiği şu sırada, Ordu'nun, velevki muvakkat bir zaman için olsa da, Sıhhiye Reissiz bırakılmaması zımnında Hulûsi Bey'in derhal izam edilemeyeceği zaruridir.

2- Cephe Sıhhiye Riyaseti'nin istilzam ettiği mânevî ve maddî mesuliyeti deruhde ederek ifay-i vazifedeki muvaffakiyet için gerek kumanda makamatının ve gerek âmir-i sıhhî makamatının emniyet ve itimad-ı tammına mazhariyet, muvaffakiyet de en büyük zıman olacağı ve halbuki, Birinci Ordu Sıhhiye Reisi Hulusi Bey, şimdiye kadar cereyan etmiş muamelâtta bu emniyet ve itimadı kazanamadıktan maada, maruzat ve teklifleri mübalağa ve velveleye atfedilmiş ve erkamın belagati ile vaki izahatı da, hakkında beslenen kanaati değiştirememiş olduğundan, pek mühim olan Cephe Sıhhiye Riyaseti vazifesini nezdi devletlerinde kabulden affını istirham ile, Ordu'ya daha büyük hizmet etmiş olacağı kanaatindedir.

Vazife-i hazırasında ibkasını ve yahut da umur-u idarede istihdam edilmemek üzere, herhangi bir hastahanenin Emraz-ı Sâriye şube tababetine nakl-i memuriyetini istirham etmekte olduğu;

3- Cephe Sıhhiye Riyaseti için Dördüncü Kolordu Sertabip Vekili Fahri ve Dinar Menzil Mıntıka Sertabip Vekili Fehim Beylerin şayan-ı takdim bulunduğu maruzdur.

İmza
Birinci Ordu Kumandanı
Ali İhsan

İsmet Paşa bu cevaptan pek memnun olmamış olsa gerektir. Fakat, Hulusi Bey'in kendi arzusunun yazılmış olduğuna kanaat ederek bize çatmak ve "Evvelâ emrin yapılması, badehu itiraz" şeklinde bir ihtar yapmak cihetine sapmadı; lakin, Hulusi Bey'i tekrar istemekte ısrar etti. Biz de bu defa emre itaat etmek mec-

buriyetinde kaldık.

Hulusi Bey, Cephe Karargahı'na gittikten sonra, İsmet Paşa'nın Başvekil bulunduğu bir zamanda, yapılan seçimlerde Halk Partisi Mebusu ve daha sonra, İsmet Paşa Kabinesi'nde "Hulusi Atalaş" ünvaniyle Sıhhiye Vekili tayin olundu.

Bu hadiseler de gösterir ki, Hulusi Bey meselesinde de onu değil, beni üzmek ve tekdir etmek arzusu, İsmet Paşa'nın kafasında hâkim idi. Evvelce Birinci Ordu Sıhhiye Reisliği'ne lâyık görmediği Yarbay Hulusi Bey'i, sonra daha yüksek makamlara getirmek ve Sıhhiye Vekili yapmak, hayli garip bir harekettir.

O zaman haber aldığımıza göre, Ankara'da Sahra Sıhhiye Müfettiş-i Umumiliği için İstanbul'dan Miralay Doktor Tevfik Salim Bey celbedilmiş ise de bu vazife için Tevfik Salim Bey'in yaptığı teklifler Mustafa Kemal Paşa tarafından kabul olunmamış. Tevfik Salim Bey'e Cephe Sıhhiye Reisliği teklif edilmiş. O da Cephe Kumandaniyle çalışamayacağını bildirmiş; bir hastahanede hekimlik etmeyi tercih etmiş. Tevfik Salim Bey'in Sahra Sıhhiye Müfettişliği'ne tayin olunmaması hasebiyle Süleyman Emin Bey'e bu vazife verilmiş...

İkinci Ordu Kumandanı Yakup Şevki Paşa, üç aydanberi cephe'de bulunan İkinci Kolordu'yu başka bir kolordu ile değiştirmek ve geride İkinci Kolordu'nun talim ve terbiyesine itina etmek için Cephe Kumandanı'na müracaat etmiş; 4/1/1922 Pazartesi günü İsmet Paşa Bolvadin'e gelerek İkinci Ordu Kumandanı ile görüşmüş. "Sad" taarruz hareketini yapamayacağını anlamış olan İsmet Paşa, benim kumandam altında büyücek kuvvetler bulundurmaya artık lüzum görmemiş;

bu sebeple İkinci Ordu'nun teklifini kabul etmiş! İkinci Kolordu Dördüncü Kolordu ile değiştirilecek; fakat bu kolordu, Dördüncünün yerine bize verilmeyecek; Garp Cephesi'nin ihtiyatını teşkil edecek. Ertesi gün, 5/1/1922'de Birinci ve Dördüncü Kolorduların kumandanlarını da çağırarak Cephe Kumandanı ile birlikte hep beraber Sekizinci Fırka'nın cephesine gittik. Orada yüksekçe bir tepeye çıktık. Mevziin umumi vaziyetini ve yeni yapılan tahkimatı gözden geçirdik. Bu esnada İsmet Paşa, Sekizinci Fırka'nın müdafaa mıntıkasiyle beraber Birinci Ordu'nun emrine verileceğini, fakat buna mukabil Dördüncü Kolordu'nun İkinci Kolordu'ya tebdil edeceğini ve bu kolordunun Cephe ihtiyatını teşkil eyleyeceğini söyledi. Geri alınacak İkinci Kolordu'nun Dördüncünün yerine bizim emrimize verilmesini ve yine cephe ihtiyatı olarak kullanılmasını teklif ettim ise de kabul etmedi. Maksadını sezdiğim cihetle ısrar etmedim. Tarassut ettiğimiz tepeye hayvanlar ile çıkmış idik; avdette otomobillerin yanına geldiğimiz zaman bunların harekete hazır olmaları için biraz beklemek lâzım geldi. Bu esnada, Cephe Kumandanı İsmet Paşa'nın, Dördüncü Kolordu Kumandanı Miralay Kemaleddin Sami Bey'in koluna girerek ağız ağıza hususi konuşmakta olduklarını gördüm. Pek uzun süren bu hususi muhavere dikkatimi çektiğinden sabrım tükenerek manalı bir surette İsmet Paşa'ya baktım; ne demek istediğimi derhal anlayan Cephe Kumandanı, suni bir riyakârlık ile "Paşacığım, erkanıharpler hakkında fikrini soruyorum" diyerek işi kapatmak istedi. Acı acı gülerek kafamı çevirdim. Acaba, Halit Bey'in Birinci Ordu Erkan-ı Harp Reisliği'nden istifası meselesi mi gizli dedikodunun zemini olmuştu?

Ordunun kumandanı mevcut ve hazır iken, onu bırakıp bir kolordu kumandanı ile, ayrı bir tarafta hususi, fiskos etmek, ancak gizli iş karıştıran, müfsit tabiatli insanların harcıdır. Kolordu Kumandanı'na sorulacak bir şey, Ordunun Kumandanı'ndan gizli olamaz. Böyle bir sual ve cevap, ancak Ordu Kumandanı'nın yanında Kolordu Kumandanı'nı çağırıp açıkça konuşmakla olabilir. Aynı tarzda uygunsuz bir hale, Üçüncü Kafkas Fırkası'nı teftiş ederken de rastgelmiştim. Bu teftiş esnasında yine İsmet Paşa, Ordu, Kolordu ve Fırka Kumandanlarını bir tarafa bırakarak Alay Kumandanı Atıf Bey'in koltuğuna girmiş ve ayrı bir tarafta hususi görüşmüş idi.

Bir mafevk kumandan, her zabite iltifat edebilir; fakat bu iltifat, veya latife ve cemile, orada hazır bulunan diğer üst kumandanların muvacehesinde, herkes işitecek surette yapılır ise makul olur. Aksi takdirde askerlik ve disiplinine ve idare hikmetine hiç yakışmayan, bir saygısızlık veya şımarıklık doğuran bir kışkırtıcılık olur. Birçok kumandanların hazır bulunduğu bir toplulukta ancak en yüksek makamda bulunan kumandan ile ikinci derecede bulunan kumandan arasında gizli konuşma olabilir; çünkü bu konuşma, daha küçük kumadanlardan gizli tutulması lâzımgelen bir işe dair olabilir; diğer kumandanlar, kendilerinin âmiri olan iki yüksek kumandanın gizli konuşmalarını gayet tabii görürler. Meselâ burada Cephe ve Ordu Kumandanları gizlice konuşabilirlerdi, diğer Kolordu, Fırka ve Alay Kumandanları da bunu hiçbir suretle fena tefsir edemezlerdi...

9/1/1922 Cumartesi günü yeni bir Cephe Emri aldık:

Birinci Ordu Kumandanlığı'na
Cephe Emri - Numara - 78
Akşehir'den: 9/1/1338

1- 8 Kanunuevvel'de Bursa'ya geldiği haber alınan üç Yunan alayının, filhakika geldiğini ve numaralarını teyid edecek malumat alınamamıştır. Düşmanın Onbeşinci ve Yedinci Fırkalarının şimale hareketi hakkında da yeni haberler yoktur. Yedinci Yunan Fırkası'ndan 16/12/1337'de Sinir köyünde yakalanan bir esir Dördüncü Fırka'dan bazı kıtaatı Afyon'da gördüğünü ifade etmiştir. Bu keyfiyet de teyide muhtaçtır.

2- Üçüncü Kolordu, Birinci Suvarı Fırkası'nı tebdil etmek üzere bir tabur piyade, bir suvari bölüğü ve bir topcu takımı ihzar edecektir. Tebdil için ayrıca emir verilecektir.

3- Dördüncü Kolordu, İkinci Ordu Emri'ne verilmiştir. Bu kolordunun Birinci Kolordu emrinde bulunan vesait-i nakliyesi iade edilecektir.

4- Sekizinci Fırka ve halen bu fırkanın müdafaa etmekte olduğu mıntıka Birinci Ordu'ya raptolunmuştur.

5- Birinci ve İkinci Ordular arasında yeni hattı fasıl:

Cepheden Eber Gölüne kadar Akarçay deresi - Çay - Kireçli dere - Sultan Dağı hattı bâlâsı hattıdır.

Çay mevkii Birinci Ordu'ya aittir. 77 Numaralı Cephe Emri'nde tasrih olunduğu veçhile Akşehir civarında Ortaköy, Karabulak, Maarifli, Bermendi, Kürdköy nam kariyeler İkinci Ordu tarafından işgal olunmayacaktır. Çay mevziinin ihzarı Birinci Ordu tarafından işgal olunmayacaktır. Çay mevziinin ihzarı Birinci

Ordu'ya aittir. Akşehir Gölüyle, Hoyran Gölü arasındaki mevziin Sultan Dağı şarkındaki kısmı İkinci Ordu; garbindeki kısmı Birinci Ordu kıtaatı tarafından malûm olmalıdır.

6- Cephede bulunan İkinci Kolordu ve Sekizinci Fırkanın ordular tarafından tedricen tebdilleri lâzımdır.

7- Elyevm İkinci Ordu'nun yeni mıntıkası haricinde Onbirinci Fırka Çay şarkına alınmadan beray-i tebdil Kolordu mıntıkasına harekat edecek ve İkinci Kolordu'dan bunun yerine gelecek Fırka Çay şarkına ikame olunacaktır. İkinci Kolordu'nun bu fırkası ledelicap Birinci Ordu'yu takviye edecek en yakın fırka olduğundan ordular arasındaki hududa yakın ve takviyeye âmâde olması lâzımdır.

8- Birinci ve İkinci Ordulara evvelâ telefon ve aynı zamanda tahriren, Üçüncü Kolordu'ya ve Kocaeli Grubu Kumandanlığı'na ve beray-i malûmat Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'ne şifreli telgrafla 9/1/1338 saat 10 evvelde yazılmıştır.

İmza
Garp Cephesi Kumandanı
İsmet

Biz de bu Cephe Emri'ni dikkate alarak 7 Numaralı Ordu Emrini aynı günde yazıp Birinci Ordu emrindeki birliklere tebliğ eyledik. Bu emirde Cephe emrindekilere ilâve olarak:

Sekizinci Fırka'yı Birinci Kolordu'ya bağladığını; bu fırkanın 12/1/1922'den itibaren 57. Fırka ile tebdilini, 15. Fırka'nın da Ordu ihtiyatı olarak Ordu Emrine verildiğini bildirdim.

Garp Cephesi Kumandanı, birkaç gün sonra 14/10/1922'de 79 numaralı yeni bir Cephe Emri'yle Birinci Suvari Fırkası'nın Üçüncü Kolordu'dan tertip edilen müfreze ile tebdilini, Fırka'nın Akşehir şarkında tayin edilen köylere gelip yerleşmesini ve Cephe Emrine girmesini tebliğ eyledi.

11/1/1922 akşamı Cephe'den gelen bir şifrede:

"Düşmanın ilkbaharda daha evvel davranarak taarruz etmesi varid-i hatırdır. Bu maksatla düşmanın nasıl ve nerelerden taarruz edeceği ve bizim ne suretle mukabele etmemiz münasip olacağı" Ordulardan sorulmakta ve 25 Kanunusani'ye kadar cevap istenilmektedir. Bu şifrede, Garp Cephesi Kumandanı endişesini saklamak gayretine düşmüş ise de bunun sezilmesi güç bir şey değildir. Son zamanlarda İsmet Paşa, bizim taarruz etmemiz hakkındaki mülahazaları bir tarafa bırakarak mütemadiyen "Düşman taarruz edecek; taarruz ederse nasıl mukabele edelim" endişesine saplanmış görünüyordu.

11/1/1922 tarihli şifre bu endişeyi tamamen meydana koymuş ve İsmet Paşa'nın mukabil tedbirler aramakta ve muhtelif fikirler arasında bocalamakta olduğunu göstermiştir. Bu maksatla Ordu Kumandanları'nın fikrini sorduğu anlaşılmaktadır.

16/1/1922 tarihinde bir gün evvel yazılmış şu tebliği aldık:

Birinci Ordu Kumandanlığı'na
15/1/1922

İstanbul menabiinden verilen ve Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'nden bildirilen malumat berveçhi

âtidir:

"Yunan ordusu, bu defaki taarruzunda Konya istikametini takip edecek ve şimendifer hattının işgaliyle Antalya ve Adana'dan vaki olacak nakliyatı zaptedecekmiş; taarruz esnasında Yunan filosu Antalya ve Mersin'i topa tutacak ve aynı zamanda kuvvetli bir kol Bursa'dan Gemlik tarikiyle Adapazarı üzerine yürüyecekmiş. Konya'nın işgalinden sonra, buradaki kuvvet şimale doğru hareket edecek ve aynı zamanda Cepheden de taarruz edilecekmiş. İstanbul'da İngiliz ve Yunan istihbaratı teşriki faaliyete başlamış."

Ordulara ve Cephe emrindeki Kolordulara istihbaratın 406 nosiyledir.

İmza
Garp Cephesi Kumamdanı
İsmet

Bu şifreyi okuyunca:

- Hoppala! dedim. Maşallah! Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Fevzi Paşa da manasız tebliğlere başladı; bu şifrede bahsolunan haberlere aklı başında, salim ve isabetli düşünen bir kumandan nasıl inanabilir? Haberin hepsi, yukarıdan aşağı okununca, bu saçmaları, sırf para almak için, İstanbul'da kafasız bir muhbirin uydurduğuna kolayca hüküm olunabilir. Yunan ordusu hangi kuvvetleriyle bu haberde bahsolunan ve muhtelif istikametlerde yelpazevari yayılan sevkulceyş taarruzlarını yapacak? Karşısında sanki hiçbir Türk kuvveti yokmuş gibi kolaylıkla Konya istikametinde taarruz edip Konya şimendiferini ele geçirecek; diğer bir kuvvetli kol Bursa'dan Adapazarı istikametinde ilerleyecek. Konya zaptolunacak; bundan sonra Kon-

ya'yı zapteden Yunan kuvvetleri şimale doğru Hayman'a ovasından ilerleyecek; aynı zamanda başka kuvvetler de Cephe'den taarruz edecekler; şu halde demek oluyor ki, Cephe'den Ankara istikametinde taarruz ile beraber Konya ve Adapazarı üzerinden Türk ordularının iki kanadı da çevrilip kuşatılacak! Oh! Oh! Oh! Ne mükemmel plân!

Bu planı hayalhanesinde kim uydurmuş? Bereket versin ki Yunan kumandanları bu kadar ahmak değildirler. Sakarya'da geçirmiş oldukları acı tecrübeyi unutmamışlardır. Şimdi böyle saçmaları, düşman hakkında istihsal edilmiş malumat diye, hangi budala veya para koparmak isteyen hangi kurnaz tilki İstanbul'dan bizim Genelkurmay Başkanımıza bildirmek cesaretini gösteriyor?

Genelkurmay Başkanımızın böyle deli saçmalarına inanacağını zannetmiyorum. Ancak hiçbir mütalâa dermeyan etmeden Genelkurmay İstihbarat Dairesi'nin bu saçmaları Fevzi Paşa'ya imza ettirip Cephe Kumandanlığı'na ve orasının da, endişelerine uygun görüldüğü için, aynı suretle hiçbir mütalâa dermeyan etmeden ve "bu haberler tetkike ve teyide muhtaçtır" gibi kısa bir şey bile söylemeden İsmet Paşa'ya imza ettirip Ordu Kumandanlıkları'na göndermelerine şaşmamak kabil değil... Bu haberi, istihbarat şubeleri, aralarında birbirlerine tebliğ etseydiler, belki hoş görülürdü. Fakat kendi kumandanlarını ikna ederek onlara imza ettirip madun makamlara tebliğ ettirmek hayret edilecek bir hoppalıktı. Böyle saçma bir haberi kendi orduma mensup kumandanlara bildirmeyi münasip değil, belki zararlı gördüm. Ordumda, uyandırdığım; ihyasına ve idamesine aylardan beri çalıştığım ta-

arruz fikirlerini baltalayacak böyle deli saçmalariyle madun kumandanlarımızın zihinlerini karıştırmak istemedim.

Fakat işin tuhaf tarafı, Genelkurmay Başkanlığı'nın gönderdiği bu haberden sonra, İsmet Paşa tamamiyle soldan geri dönüş yaptı. Artık aşikâr bir surette düşmanın böyle bir taarruz yapacağına inanarak fiilen müdafaa tedbirlerine başladı; İsmet Paşa'nın bu kanaatı 1922 Ağustos'unda yapılan umumî taarruza kadar devam etmiştir. Hattâ rivayetlere inanmak lâzımgelirse, bu umumi taarruz kararından evvel Mustafa Kemal Paşa, Akşehir'de Garp Cephesi Karargahı'nda İsmet Paşa ile Ordu Kumandanlarını vesaireyi toplayarak umumi bir istişare yaparken ve kumandanlara taarruz hakkında fikirlerini sorarken, İsmet Paşa ile Yakup Şevki Paşa böyle bir taarruzun aleyhinde bulunarak ordularımızın bu taarruzu başarıya vardıracak bir halde ve kudrette olmadıklarını iddia etmişler... Ben o zaman Konya'da mazul olarak oturduğum için bu toplantıda bulunmadığım cihetle kendi müşahedem yoktur.

Taarruz aleyhinde iddialarda bulunulduğunu sonradan gerek Mustafa Kemal Paşa ve gerek Fevzi Paşa açıklamışlardır. Fakat işin içinde belki İsmet Paşa bulunduğundan dolayı, isim zikrolunmamıştır.

Mustafa Kemal Paşa, kendisini bayağı bir emirber gibi kullandığından dolayı, İsmet Paşa'yı daima, yanlış kararlarında ve fena hareketlerinde himaye etmeyi münasip görmüştür. O, ileride, Cumhuriyeti ilan etmek, hilâfeti ilga eylemek, birçok içtimai ıslahat ve inkılaplar yapmak tasavvurlarını beslediği için kendisine kayıtsız ve şartsız alet olacak böyle bir adamı elde

bulundurmak zaruretini takdir etmiş ve onu hiçbir vesile ile küçük düşürmeyerek kabahatlerini daima örtbas etmiştir. Bu düşüncesinde, Mustafa Kemal, başka uşak ruhlu ve sadık bir yardımcı bulamadığından dolayı, haklı görünür. Fakat inkılapları tamamladıktan sonra, o da artık İsmet Paşa'nın uygunsuz hareketlerine dayanamayarak, ölümünden bir sene evvel, onu, eski sadık yardımcısını, paçavra gibi, tutup atmış ve Celal Bayar'ı Başvekil yapmıştır; bunun için, Mustafa Kemal Paşa'nın gerek "Nutuk" kitabında ve gerek ondan evvel ve sonra, inkılaplar devam ettiği müddetçe, İsmet Paşa hakkında maslahat icabı söylediği sözleri hoş görmek ve fakat hiçbir zamanda hukuki bir kıymeti haiz, doğru bir müşahede ve hüküm gibi telâkki etmeyerek, demokrasi devrinde, "Nutuk"dan deliller göstermemek lâzımdır. Aksi takdirde, Mustafa Kemal Paşa'nın, İsmet Paşa'yı son zamanda idare başından ayırıp evinde oturmaya mecbur etmesi yanlış bir hareket olur idi. Böyle hadiselerde, daima en son vakalara ve hükümlere kıymet vermek içtimai ilimler ve felsefe kaidelerindendir.

1951 senesinde, İstanbul gazetelerinde Mustafa Kemal ve İsmet Paşalar hakkında hayli mütalâalar ve müşahedeler neşrolunmuştur. Bunlardan ikisi pek dikkate şayandır: Tek Parti rejiminde, Mustafa Kemal'in akşam sofralarında ve sohbetlerinde daima bulunmuş olan nedimlerinden iki kişi, Kılınç Ali ve Falih Rıfkı tarafından yapılan neşriyat ibret ile okunabilir.

Bunlardan Kılınç Ali, kendi arzusiyle, İstiklal Mücadelesinin ilk senesi sonlarında Anadolu'ya gitmiş ve o zamana kadar tanımadığı Mustafa Kemal Paşa'ya Amasya'da müracaat ile görüşmüş ve nihayet Gazian-

tep ve Maraş taraflarında Fransızların istilâ hareketlerine karşı bir mukavemet cephesi kurup idare etmek için o taraflara gönderilmiştir.

Maraş ve Gaziantep müdafaalarında muvaffak olan ve şöhret alan Kılınç Ali, Mustafa Kemal tarafından Yozgat isyanını bastırmaya da memur edilmiş ve burada da muvaffak olduktan sonra, Ankara'ya dönerek Mustafa Kemal Paşa'nın nedimi olmuş; bu esnada bir çok tarihi hadiselerde müşahit olarak bulunmuş ve dikkate şayan birçok vakaları ve muhavereleri gözleriyle görüp kulaklariyle işitmiştir. Bu sebeple Kılınç Ali'nin müşahedelerine, kendi şahsi mütalâalarını ve Nutuk'tan aldığı pasajları bir tarafa bırakarak, tarihi bir delil gibi bakmak icabeder. Ancak Kılınç Ali, İsmet Paşa'nın aleyhinde birçok müşahedelerini açıklarken kendisinin İsmet Paşa'yı son zamanlarda sevmediğine dikkat etmek ve bu sebeple İsmet Paşa hakkında ifşa ettiği sırların yalan veya tahrif edilmiş olduğunu zannetmek güçtür. Diğer taraftan bu kitabın neşri tarihine kadar, Kılınç Ali'nin ifşalarından sonra aylar geçtiği halde, İsmet Paşa, ufak bir tekzip ile olsun hakikati tavzih eylememiş ve sadece; "Bunları görmedim ve okumadım" cevabını vermekle iktifa eylemiştir.

Kılınç Ali'nin İsmet hakkındaki müşahedelerinden ve duyduğu şeylerden İstiklâl Harbi'ne ait olanların bir kısmını daha evvel hülâsa olarak yazmıştık.

Falih Rıfkı'ya gelince, gençliğinden beri sergüzeşt peşinde koşan bu yazıcı, henüz 20 yaşında genç bir yedeksubay olduğu zaman, Cemal Paşa'nın Mısır'ı fethetmek üzere Şam'a gittiğini görünce bu kafilede, Cemal Paşa'nın gözüne girip karargahında rahat etmeyi ve Mısır fatihinin debdebelerine, saltanatlarına şahit

olarak yedek subaylığını, Cephe'deki eziyetlerden ve tehlikelerden uzak olarak, alayiş içinde ve sosyetelerde eğlencelerle geçirmeyi zihnine koymuş ve kitaplarında kendi diliyle anlattığı veçhile Şam'a gidip Cemal Paşa'ya sokulmuş; emeline muvaffak olmuş ve Cemal Paşa kaçtıktan sonra da "Zeytin Dağı" isimli bir kitabı yazarak velinimetinin aleyhinde bulunmaktan çekinmemiştir; bu meseleler hakkında, zarurî bazı sebepler üzerine, Harp Hatıralarım'ın birinci cildinde epeyce izahat vermiştim.

İstiklâl mücadelesi başladığı zaman, Mustafa Kemal Paşa'ya bu tarzda sokulmayı tehlikeli bulmuş ve Mustafa Kemal'in muvaffak olacağına inanmamış olmalı ki, İstiklal Harbi kat'î zaferle nihayet buluncaya kadar İstanbul'da gazetelere yazı yazmakla vakit geçirmiş; ancak bundan sonra, Ankara'ya gelerek, tıpkı Cemal Paşa'ya yaptığı tarzda, Mustafa Kemal Paşa'ya sokulmuş; ve Çankaya sohbetlerine ve âlemlerine iştirak etmiştir. O esnada yapılacak inkılapları ve hareketleri methetmek için böyle bir yazıcıya ihtiyaç hissedilmiş; Falih Rıfkı'nın bu işlerde kullanılması ve dikte edilecek fikirleri yazdırıp yaymak için "kalemşor" olarak istihdam edilmesi münasip görülmüştür. Eğer Kılınç Ali'ye Çankaya'nın silahşoru denirse, ona da, Ahmet Emin'in tabiriyle "kalemşor"ü demek uygun düşer. Eski devirlerde padişahların saraylarında vak'a nuvisler vardı. Bunlar padişahların arzularına göre onları methetmek üzere vakaları kaydederler ve güya tarih yazarlardı.

Bu kalemşor hakkında, Kılınç Ali Milliyet gazetesinde diyor ki:

Falih Rıfkı, bir gece Atatürk'ün sofrasında Cemal

Paşa hakkında çok laübali sözler sarfetmiş ve İsmet Paşa'ya hitaben siz de dahil olduğunuz halde hepimizi üzmüştü. Bize:

"Dikkat edin; günün birinde bu adam bizim için de aynı tarzda konuşacak ve yazacaktır" buyurmuştunuz.

Falih Rıfkı, Kılınç Ali'nin, bu ifşaatına hiçbir cevap vermedi; fakat İsmet hakkındaki ifşaatın mühim kısımları neşir olunduktan sonra 12/11/1951 tarihli İstanbul ve 13/11/1951 tarihli Ulus gazetelerinde "Uydurmalar" başlığı altında hemen bir makale neşretmiş ve bunda bugünkü efendisi İsmet Paşa'yı yeniden müdafaa gayretini göstermiştir. Hülâsa olarak diyor ki:

"Şimdi de Atatürk'e ait, bir hatıra uyduruculuğu karşısındayız... Ben başbaşa, kendisi ile pek çok defalar konuşmuş olanlardanım. İlk hatıralarını yazdığım vakit, sırası geldikçe, "yazılmamak üzere" bir sürü şeyler de anlatmıştır. En yakın sanılan mahremleri üzerine kendilerinin bilmedikleri nice sözlerini duymuşumdur; fakat insanlara daima değerleri ve hizmetleri kadar ehemmiyet vermiştir. İnsanlar hakkındaki hükmünü, bu insanlardan vazgeçtiği veya onlarla yakın işbirliği ettiği zaman da değiştirmemiştir...

"Atatürk'ün şahıslara verdiği değeri, onlara verdiği hizmet ehemmiyeti ile ölçmelidir. Yanında bulunanlar, yine Atatürk'ün bir şahıs için, herhangi geçici bir sebeple konuşur iken göz kırpmalarını hatırlamalıdırlar. Atatürk ile İnönü münasebetleri büsbütün ayrı bir şeydir. Hakikat odur ki, ayrıldıkları zamana kadar, Atatürk, İnönü kadar, kimseye güvenmemiş, kimseyi onun kadar yakın edinmemiş, hiç kimseye ona inandıklarını emanet etmemiştir. Atatürk ile İnönü birbirlerini tamamlayıcı şahsiyetler idi... Cepheye heyetler

gitmiştir. Heyetler içinde bulunanların bilmedikleri şey, Mustafa Kemal'in İnönü'ye kendileri hakkındaki gizli şifreleridir.

"Yeni Türk tarihinin dönüm noktaları üçtür: 1- Çete rejiminden ordu rejimine geçilmesi, 2- Lozan andlaşmasının yapılması, 3- Cumhuriyetin kurulup inkılâplar rejimine başlanması... Bu üç büyük hadisede Atatürk'ün sağ eli, İnönü'dür.

"Mazinin mesuliyetleri, Atatürk ile İnönü'ye aittir. Mazinin şereflerinden de -rollerine ve hisselerine göre- tarih ikisine de haklarını verecektir. Atatürk'ten yüzlerce defa şu sözü duymuşuzdur:

- Çocuklar, bilseniz, İsmet sayesinde rahat uyuyorum.

"Anlaşmazlıkları, tartışmaları, kurulan bir yeni devletin reisi ve büyük bir hareketin lideri ile yardımcısı arasında pek tabii sayılmak lâzım gelen sürtüşmeler olmuştur. Atatürk, İnönü'yü birtakım hatalara düşmekten korumuştur. İnönü de, Atatürk'ün bir hayli yanılmalarını önlemiştir.

"Serbest Fırka zamanında Atatürk yaşamakta idi. O zamana kadar Atatürk'ü itibardan düşürmek için ona karşı nasıl bir savaş açıldığını biliyoruz. Bugün bu savaş İnönü'ye karşı açılmıştır."

Hatıra uyduruculuğu diyen bu yazıcı, kendisi de birçok hatıralardan bahsettiğine göre, kendisinin ileri sürdüğü bu hatıraların da uydurulmuş olması lâzımgeliyor. Mantık icabı böyedir.

İsmet İnönü'nün dalkavuklarından diğer bir eski mebus da, bu aralık İsmet Paşa'yı müdafaa gayretine düşerek Falih Rıfkı'dan sonra, Ulus'a, sadece malûm "Nutuk"dan bir kaç fıkraya istinaden garip bir müda-

faa yapmaya çalışmıştır. Halbuki, Mustafa Kemal, İsmet hakkındaki fikirlerini söylemiş ve kendisini sadece verdiği emirleri, itirazsız yapan bir kurmaybaşkanı veya gölge bir başvekil olduğu için kullanmış ve fakat nihayet inkılap işleri bitince ve biraz mütalâa serdine kalkınca, 1937'de onu da kirli bir mendil gibi atmıştır; fakat halk nazarında itibardan düşürmemek lâzım olduğu için, evvelce İsmet'i, bir emirber gibi kullandığı müddetçe, onu himaye etmiş ve hatta "Milletin makus talihini yendiniz" diye tarihi hakikatlere aykırı ve Hamdullah Suphi tarafından yazılmış bir telgrafa bile imzasını koymuştur. Bunlar o zamanın politika zaruretleri ve maslahat icapları idi. Hakikatte, İstiklâl Mücadelesi'nin ilk zaferini, Şark Cephesi'nde Kâzım Karabekir kazanmış ve Kars'ı kurtarmıştı. Binaenaleyh bu çeşit politika icaplariyle dolu olan Nutuk'un bazı fırkaları herhangi bir kimse için lehde veya aleyhte delil göstermek palavracılıktan başka bir şey olamaz; bunlar tarihi bir delil veya bir mesnet telâkki edilemezler. Bu dalkavuk eski mebus Nutuk'tan şu fıkraları seçmiştir:

1- 3/10/1919'da Harbiye Nazırı olan Mersinli Cemal Paşa'ya Miralay İsmet Bey'i Harbiye Nezareti Müsteşarlığı'na tayin etmesini tavsiye etmiştim.

2- 22/10/1919'da Amasya'da Bahriye Nazırı Salih Paşa'nın imza etmediği beşinci protokolda sulh konferansına gidecek zevat arasında askeri delege olarak Miralay İsmet Bey'in seçilmesini istemiştim.

3- İsmet Bey, ben Ankara'ya muvasaletten sonra, Ankara'ya yanıma da gelmişti. Beraber çalışıyorduk. Fakat, Cemal Paşa'dan sonra Harbiye Nazırı olan Fevzi Paşa'nın talebi üzerine İstanbul'a göndermiştim...

23/4/1920'de İcra Vekilleri Heyeti kurulur iken Atatürk, Miralay İsmet Bey'in Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'ne tayinini münasip görmüştü... Buna muarız çıkanlara Atatürk'ün cevabı şu olmuştu:

Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti en büyük askeri makamdır. Ondan daha büyük makam Millet Meclisi'dir. Benim bütün arkadaşlar hakkındaki vukufuma ve bitaraflığıma itimat etmek muvafık olur.... İttihad-ı efkâr ve müşareket-i ef'alde kıdem mevzuu bahsolamazdı..

5- İsmet Paşa'nın gerek Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'nde ve gerek bilahare bilfiil Cephe Kumandanlığı'nda gösterdiği liyakat ve fart-ı gayret kendisine tevcih vazifede isabetimi fiilen isbat etmiş bulunduğu için millete karşı, orduya karşı ve tarihe karşı tamamen müsterihim.

İsmet İnönü'yü müdafaa için şu fıkraların tarihi ve hukukî bir kıymeti olup olmadığını okuyanlar takdir etsin...

Bugünkü demokrasi devrinde tarihi hakikatlerin esrar perdesi tedricen açılmaktadır. Esasen senelerce evvel Nutku'nda böyle yazmayı münasip bulmuş olan Mustafa Kemal, 1937'de İsmet Paşa'yı Başvekalet'ten atmakla son doğru hükmünü vermiş ve bizzat kendisi Nutuk'ta maslahat icabı söylediği sözlerin değerini, senelerce sonra, bu suretle meydana koymuştur. Tarihin hükmü lâflara değil, işlere, hadiselere ve tahakkuk eden fiilî neticelere dayanır.

Keza "Milletin makus talihini yendiniz" şeklindeki telgraf için bizzat Hamdullah Suphi Bey'le 1951'de görüştüm. Manisa Milletvekili, bu telgrafı kendisinin yazdığını ve Mustafa Kemal'e bir fırsat bularak imza-

latmış olduğunu bana söylemiş ve hattâ bu hususta bir yazı da neşretmiş olduğunu ilâve eylemiştir.

REFET PAŞA'NIN İSTİFASI

15/1/1922'de Garp Cephesi, Müdafaa-i Milliye Vekili Refet Paşa'nın şu telgrafını tebliğ eyledi:

"Ahval-i sıhhiyem sebebiyle Müdafaa-i Milliye Vekaleti'nden affıma Büyük Millet Meclisi'nden istirhama mecbur kaldım. Tekmil silah arkadaşlarıma hürmet ve muhabbetlerimi teyid ederim."

İmza
Müdafaa-i Milliye Vekili
Refet

Birkaç gün evvel, Başkumandan ile Refet Paşa arasında ihtilaf bulunduğu ve hattâ Merkez Ordusu Kumandanı Nureddin Paşa hakkında büyük suallere kızarak "Ben Başkumandan'ın kuyruğu değilim" diye Meclis'te bağırdığı duyulmuştu. Bu defa da Vekiller Heyeti'nin vazife ve mesuliyeti hakkındaki kanun lâyihası münasebetiyle Büyük Millet Meclisi'nde vuku bulan münakaşalar esnasında Mustafa Kemal Paşa ile Refet Paşa muhalif fikirlerde bulunmuşlar; Mustafa Kemal Paşa kızarak: "Ben Meclis Riyaseti'nden de Başkumandanlıktan da, hepsinden istifa ediyorum" diye bağırmış; bunun üzerine Refet Paşa kürsüye çıkarak mütebessim ve sakin bir çehre ile:

- Arada bir ihtilaf var. Herkes fikrinde ve içtihadında hürdür. İhtilaf-ı efkâr olunca ikimizden birisinin çekilmesi lâzım. Ben, kendi çekilmekliğimi vatanım

için faydalı addettiğim cihetle Milli Müdafaa Vekilliği'nden istifa ediyorum; demiş. Ve bu suretle Milli Müdafaa Vekilliğini bırakmış. Ankara'dan gelenlerden hadise bu suretle şüyu buldu.

Refet Paşa'nın yerine Üçüncü Kolordu Kumandanı Köprülülü Kâzım Paşa (Kâzım Özalp) Milli Müdafaa Vekilliği için Mustafa Kemal Paşa tarafından münasip görülmüş ve Büyük Millet Meclisi de bu teklifi 17/1/1922 de kabul ile Kazım Paşa'yı Milli Müdafaa Vekili yapmıştır. Bu suretle bu defa hem Başkumandan'a ve hem İsmet Paşa'ya ne derlerse peki efendim diyecek bir Milli Müdafaa Vekili iş başına getirilmiş oldu.

Refet Paşa ile Mustafa Kemal Paşa arasındaki ihtilafda İsmet Paşa'nın oynadığı rol meçhuldür. Yalnız, bizim Ordu Karargahı'nın teşkilinde Garp Cephesi Kumandanı'nın, Milli Müdafaa Vekaletince tayin edilen şahısları bize vermemek hususunda rol oynadığını evvelce izah etmiştim. Bu esnada İsmet Paşa, Mustafa Kemal Paşa'ya bazı şeyler yazarak veya telefon ile söyleyerek Refet Paşa aleyhinde, Başkumandan'ın kafasını şişirmş olabilir. Diğer taraftan menzil ihzaratında Garp Cephesi'nin elbette birçok talepleri olmuştur; belki bu esnada da "Refet Paşa kasten müşkülat çıkarıyor" tarzında şikayetler yapılmış bulunabilir.

Ben bu haberleri duyunca kendi kendime:

- Eyvah! dedim. Bir emirber yetişmiyor gibi, acaba ikinci bir emirber daha mı başımıza çıktı. Allah encamını hayır ede...

Kâzım Paşa'dan boş kalan Üçüncü Kolordu Kumandanlığı'na Miralay Arif Bey tayin olundu.

MAAŞLARDA MÜSAVAT KAİDESİNE RİAYET EDİLMEDİĞİNDEN ŞİKAYET VE TEHDİT

18/2/1922 tarihinde İkinci Ordu'dan gelen bir tahrirata leffen imzasız bir mektup bana gönderilmiş; bu imzasız mektup karlı siperlerden "Cephe Zabitanı" imzasiyle yazılmış bir mektup imiş; bu mektup bizim eski Ordu Erkan-ı Harp Reisimiz Kaymakam Halit Bey'e gönderilmiş; o da şöyle bir mektup ile bu işi muameleye koymuş:

Dördüncü Kolordu Kumandanlığı'na
Zata mahsustur. 16/2/1922

Bugün namıma postadan çıkan bir mektubun zarfını açtığım zaman 23/1/1922 tarihinde Cephe Zabitanı imzasiyle yazılmış ve mahalli irsal olarak "Karlı Siperlerden" tabiri kullanılmış bir mektup çıktı. Zarfı ve mektubu takdim ediyorum. Zarfın üzeri Birinci Ordu Erkan-ı Karp Reisi bulunduğuma nazaran yazılmış ve Sahra Postası, adresi tashih ederek göndermiş ise de mektuptaki Paşa Hazretleri hitabını görünce vasıtamla Birinci Ordu Kumandanlığı'na yazıldığı anlaşılmıştır. Zarf üzerinde Şuhut damgası olduğuna nazaran Birinci Ordu emrindeki 57. Fırka zabitanı tarafından yazılmış olması muhtemeldir. Mektubun tarz-ı tahriri pek ziyade calibi dikkat olduğundan makamat-ı aidesine takdim edilmek üzere takdim eylediğim maruzdur.

İmza
Beşinci Kafkas Fırkası Kumandanı
Kaymakam Halit

Dördüncü Kolordu Kumandanı Kemaleddin Sami Bey bir derkenar ile İkinci Ordu Kumandanı'na bu mektubu takdim etmiş. O da bize bir tahrirata leffen göndermiş.

İmzasız mektup aynen şöyle yazılmıştır:

Paşa Hazretleri,
Karlı Siperlerden: 23/1/1922

Eylül'ü, Teşrinievvel'i atlayarak Teşrinisani maaşını aldık. Kanunuevvel ve Sani'yi de atlayıp Şubat'ı alarak yeni senenin Mart'ına dahil olacağımızı ve dört maaşı tedahüle bırakacağımızı anlıyoruz.

Kış günü, buzlu dağların zirvelerindeki siperlerde titreyen ve düşmana göğüs veren; uzun geceleri ışıksız geçiren zabitana ehemmiyet vermeyerek kendileriyle civarlarına maaş veren hükümete ve onun yaşatcağı istikbale itimadımız kalmamıştır. Binaenaleyh müsavatı tesis etmeden vukua gelecek muharebe pek fena netice verecektir. Zira kaffemiz bu hâlât karşısında yeis ve nevmidi ile yaşıyoruz. Bittabi böyle kumanda heyetlerinden vazife beklenilemez; vatan demek kuru topraklar olmayıp içindeki insanlar ve hükümeti demek olduğundan şu halde içindekilere de itimat olunamayınca böyle bir vatan için tabii can verilmez. Bizler defaat ile arzettik ki, istiklal için aç kalmak, parasız kalmak vesaire göze alınmıştır. Lâkin bunlar hep birlikte olmalıdır. Kan dökenlere maaş yok; aileleri rezil ve sefil; geridekilere maaş ve muavenet ve ailelerinin refahı temin olunursa, tabii böyle bir hükümet zeval bulur. Bu vaziyetler, bu cereyan, yani sû-i idare zat-ı devletlerince ve müsebbiplerce malumdur. Arzdan

maksat, zabitanın dahi her şeyi iyi bildiklerini, gördüklerini icra edilen zulmü anladıklarını ve buna artık tahammül edemeyeceklerini ve binnetice tahaddüs edecek şayan-ı esef atinin bütün lanetleri, mesuliyetleri onlara ait olacağını beyan etmektir.

Hükümet para tedarik edemiyorsa, umuma nısıf veya rubu maaş tevzi edebilir. Veyahut bizden cephe zamlarını kaldırdığı gibi gerilerden de seferi zamları lağveder. Bir menzilci, bir şube reisi ve emsali ne için seferi zam alsın, bunlar kalkınca, ne büyük yekünlar zuhur eder.

Varidat-ı memleket azalmış ise, maaşı asillerden de tenzilat yapabilir. Hep bunları biz, seve seve karşılar ve hüsn-ü idare, icabat-ı zaman diye karşılarız; yine bir şartla ki, umuma tatbik edilmiş olsun.

Velhasıl, Paşa Hazretleri, zabitan hükümeti sevmez ise, harp edemez. Hükümetin ise, birinci emeli, kendisini ordu fedakârlarına sevdirmek olmalıdır. Yine bugün kendimizi, rüesanın kurbanları mevkiinde görüyoruz. Hiçbir vakit bunu kabul edemeyiz. Ve bu hal devam edemez. Lütfen müşarün-ileyhimin ikaz buyurulmasını istirham eyleriz; namıdar kumandanımız, Paşamız.

İmza
Cephe Zabitanı

Bu mektubu okuyunca, çok müteessir oldum. Benim orduma mensup bir veya bir kaç zabitin bu mektubu yazıp göndermiş olması ihtimali canımı sıktı; çünkü içinde yazılı elemleri ve dertleri ben ordunun başına geçer geçmez görmüş, sezmiş ve Cephe Kumandanlığı nezdinde mükerrer müracaatlarda bulunmuş-

tum. Bu hususta ordumu tenvir etmek ve derde deva bulmaya uğraştığımı anlatmak için Ordu Emri Yevmilerinde münasip tebliğler yapmış ve müsavatın tesisini talep eylemiştim.

Şimdi, askerlik disiplinine, hususiyle düşman karşısında siperler içinde, bulunanlar tarafından gösterilmesini istediğim dikkat, sükun, basiret, tahammül ve feragat hislerine aykırı olarak böyle şeyler düşünüp bana dert yanmak yüreğimi yaraladı.

Benden istedikleri bekledikleri vazifeyi ben yapıyor idim. Ve sık sık tekrar ve takip ediyordum. Bu hususta zarar görenlerden biri de bendim. Ordu kumandanı olan bana da ayda 145 lira maaş parası verilecek idi. Bu da her ay verilmeyince bizzat ben de sıkıntı çekiyordum. Bunun için bunları bana hatırlatmak lüzumsuz idi. İkaza gelince, disiplinin müsaadesi nisbetinde vazifemi pervasız yapıyordum.

Düşündüm; taşındım. Bu mektubun benim ordu ma mensup bir zabit tarfından yazılmış olmasını iyi hislerim, sağ duygum kabul etmedi; bunun bir şeytanet eseri olarak kasten tertip edilmiş bir mefsedet mektubu olduğuna ve eski Erkan-ı Harp Reisim Halit Bey'e gönderilmesinin de etrafa duyurulması için düşünüldüğüne veya onun bu işte gizli bir parmağı bulunduğuna hükmetmek istedim. Mektubun içindeki fikirler, zaten benim düşünüp tahakkukundan korktuğum fikirler idi.

Bununla beraber süratle tahkikat yaptırmağa baş ladım ve hemen Garp Cepehesi Kumandanlığı'na da şu tahriratı yazdım:

Garp Cephesi Kumandanlığı'na
Yaverlik - Numara - 39
Zata mahsustur.
Çay'dan: 19/2/1922

57. Fırka'ya mensup bir zabit tarafından yazılmış olması muhtemel bir hususi mektup ile buna merbut tahriratların ve derkenarların suretlerini aynen takdım ediyorum. Asıllarını, yazanı aramak için alıkoydum. Eylül ve Teşrinievvel'i atlamak ve diğerlerinin de atlanacağını zannetmek hakkındaki mütalaalar bittabi yanlıştır. Bilakis geri kalanların haklarını daha seri temin içindir. Netekim bu fırkaya Teşrinisani maaşından başka, üç bin lira da ayrıca Eylül'den matlubu olanlara tevzi edilmek üzere verilmiştir ve mütemadiyen de bu müterakim matlubatı tesviye için uğraşılmaktadır. Münderacatına nazar-ı dikkat-i devletlerini celbeder ve müterakim matlubat için bir miktar para itasına müsaade buyurulmasını evvelki mükerrer maruzatıma terdifen arzeylerim efendim.

İmza
Birinci Ordu Kumandanı
Ali İhsan

Garp Cephesi Kumandanı, bir hafta sonra şu cevabı verdi:

Birinci Ordu Kumandanlığı'na
Zata mahsustur. 26/2/1922

Mütedahil maaşat peyderpey tediye edilecektir. Bu

defaki maaş tevziinde de bu husus nazara alındı. Mektubu yazanlar hakkındaki tahkikat neticesinin iş'arını rica ederim.

İmza
Garp Cephesi Kumandanı
İsmet

Bu arada garp Cephesi Kumandanı yarım maaş parası temin ederek göndermiş ve fakat kendi Cephe Karargahı'ndaki ileri gidişi dikkate alarak gönderilen bu yarım maaş parasının Kanunusani aylığına mahsuben tesviye edilmesini emretmiştir. Teşrinisani'den sonra Aralık ayını atlayıp Ocak ayına geçmek, yukarıdaki imzasız mektupta ileri sürülen zanni teyid eylemek olacağı için bu emri tadile uğraştım; fakat İsmet Paşa'ya kabul ettiremedim. Ordu zabitlerinde suizanna meydan vermemek ve yeisin önünü almak için 61 numaralı ve 26/2/1922 tarihli Ordu Emri Yevmisi'nde şu tebliği yapmak mecburiyetini duydum:

Madde 3- Zabitana cephe zammı hariç olarak nısıf ve efrada yirmi beş kuruş hesabiyle maaş tevzi edilmektedir. Bu para Cephe Kumandanlığı'nın 20/12/1338 tarih ve 3596/200 numaralı telgrafnameleri ve arzedilen izahat ve istizan üzerine tekiden gelen 24/2/1338 tarih ve 4253/60 numaralı telgrafnameleri üzerine Kanunusani'ye mahsup edilecek ve Kanunuevvel maaşiyle evvelce tedahüle kalmış olan Teşrinievvel maaşı matlûbat-ı müterakime meyanında hesap ve peyderpey tesviye olunacaktır. Ordu zabitanının Eylül nihayetine kadar matlupları için ayrıca para verilmiş ve bunların ikmali kuvve-i karibeye gelmiş olduğundan Teşrinievvel ve Kanunuevvel matlupları için de

tedricen para verilecektir. Fimabaid zabitan namına maaş verilirken daima zabit vekili ve namzedi ve kıdemli küçük zabitler de nazarı dikkate alınacaktır.

Madde 4- Kıtaat kumandanlarından birinin, eline geçen para ile bazı zabitana Kanunuevvel maaşı verdiği anlaşıldığından kendisi hapsedildi. Ve bu defaki nısıf Kânunuevvel maaşı verilmedi. Hiç bir kıta eline geçen erzak parası vesaire ile umumdan ileri giderek maaş tevzi edemez. Musavat istiyorum ve olacaktır.

İmza
Birinci Ordu Kumandanı
Ali İhsan

İmzasız mektubu kimin yazdığı hakkında yapılan tahkikattan bir netice çıkmadı. 57. Fırka Kumandanı'nı çok sıkıştırdım; fakat netice yok. Nihayet, Fırka Kumandanı 3/3/1922 tarih ve 834 numara ile gönderdiği tahriratta her çeşit çareye tevessül olunduğu halde yazanın kim olduğunun anlaşılamadığını ve tahkikat neticesine göre bunu yazan efendinin fırkasına mensup olmadığını sureti katiyede arzeylediğini bildirdi.

Bu vaziyet karşısında ben de 64 numaralı ve 7/3/1922 tarihli Ordu Emri Yevmisi'nin dördüncü maddesinde şu tebliği yaptım:

4- Gerilerdeki zabitanın sefahat ettikleri ve cepheye nisbetle daha ziyade para aldıkları hakkında umumî bir zan olduğunu anlıyorum. Ordunun kumandasını deruhde ettiğim zaman, bu mesele benim nazarı dikkatimi celbetmiş ve derakap teşebbüsat-ı lazime yapmıştım; ve mütemadiyen de uğraşıyorum. Elyevm bütün mafevk makamların nazarı dikkatini celbetmiş

olan bu mesele için kafi derecede uğraşılıyor. Binaenaleyh artık düşman karşısında vazife-i vataniye ile meşgul olan bizler için buna sarf-ı zihin etmeye lüzum yoktur. Bu mesele bizim için bitmiştir. Bu defaki maaş tevzii görüldü. Badema böyle olacaktır. Yani önden bir miktar para verilmekle beraber geride kalanların müterakim matlûbatı için de ayrıca para verilecektir. Bu iş için orduda benden başka hiç kimsenin meşgul olmasını ve müracaat yapılmasını istemem. Ben, bunu kendime iş edindiğim için, sırası geldikçe teşebbüsat-ı lâzime yaparak halline başlanmış olan meseleyi hüsnü neticeye isal ettireceğim.

İmza
Birinci Ordu Kumandanı
Ali İhsan

İşin garip tarafı, bu kadar hüsnü niyetime rağmen, ordunun mâneviyatını sağlam bulundurmak için feragatle çalışmama mukabil ve bu imzasız mektupta benim hiç bir münasebetim de bulunmadığı halde, bu mesele dahi Garp Cephesi Kumandanı tarafından bir kaç ay sonra azlime sebep olarak gösterilen ithamlar arasına sokulmuş ve İstiklal Mahkemesiyle Divan-ı harb'e tevdi olunan aleyhimdeki iddialar meyanında zikrolunmuştur. 1923 senesinde Divanıharp bunları da tetkik etti; hatta mektubun ve muhaberenin asıllarını benden istedi. Sureti mahususada saklamış olduğum bu vesikaları 15/4/1953 tarihinde İzmir'deki Divanıharp bu iddiada da benim mesuliyetimi mucip bir nokta bulamadı.

24/1/1922 de, İsmet Paşa'nın evvelce istemiş olduğu mütalaaları muhtevî cevabını Garp Cephesi'ne gön-

derdim. İsmet Paşa 11 Ocak'ta gönderdiği 559 numaralı şifrede "Düşmanın ilkbaharda daha evvel davranarak taarruz etmesi ihtimali vardır. Bu maksatla düşmanın nasıl ve nerelerde taarruz edebileceğinin ve bizim ne suretle mukabele etmemiz lâzım geleceğinin 25 Ocak'a kadar Cephe'ye bildirilmesi istemişti. Bundan başka aynı emirde şu sualler de var idi:

1- Her düşman fırkasının taarruzda takip etmesi muhtemel istikamet;

2- Dişmanın taarruzuna karşı her iki ordumuzun vazife, kuvvet ve mıntıkaları ne olabilir?

3- İlkbaharda kati müdafaa için âtideki hatlardan hangisi tercih buyurulmaktadır?

A- Üçüncü Kolordu mıntıkası ile İkinci Kolordu ve Sekizinci Fırka'nın işğal ve tahkim etmekte oldukları cephe;

B- Paşa Dağı-Kürsü Dağı -Efesultan şarkı-Karakuş Dağı;

C- Çoğo - Dirler - Eber Gölü - Çay - Karamik - Karakuş Dağı - Hoyran Gölü;

D- Akşehir Gölü - İshaklı - Çay - Karamik - Karakuş Dağı - Hoyran Gölü;

E- Yukarıki ihtimallere göre Garp Cephesi'nin şimal cenahı ne suretle tahdit veya tesis olunabilir?

Görülüyorki İsmet Paşa, artık taarruz fikrinden vazgeçmiş Ordu Kumandanlarına güya müşavere şeklinde akıl danışıyor ve kendisinin bir türlü karar veremediği müdafaa hatlarını yazarak siz bunların hangisini tercih ediyorsunuz? diye soruyor.

Bu arada, Garp Cephesi müdafaa hattının şimal cenahını geriye doğru kırmak düşüncesini şimdiden ileri sürmek istiyor.

Müteredditve zayıf karakterli bir kumandan, ekseriya başkalarının fikrinden medet umar. Garp Cephesi Kumandanı tamamiyle karar verdiği müdafaada ne yapacağını; hangi hattı tutmak ve müdafaa eylemek münasip olacağını bizlerden öğrenmek istiyor.

Cevabımda ben müdüfaa cihetine katiyyen yanaşmadım; çünkü düşmanın bize taarruz etmesi ihtimalini hiç kabul etmiyordum. Kendi ordularımızı müdafaaya hazırlamak cihetine de asla meyletmedim. Düşmanın taarruzuna karşı, bizim müdafaa değil, bilakis taarruz etmek ile mukabelemizi tercih ettim. Verdiğim vevapta "Bizim için en muvafık hareketin, suret-i umumiyede Afyon'un cenubundan düşmanın sağ cenahına taarruz veya mukâbil taarruz icra etmek olduğunu, müdafaamızın da mukabil taarruz ile yapılması lâzımgeldiğini" bildirdim.

İKİNCİ ORDU KUMANDANI, İSMET PAŞA'YA GÖNDERDİĞİ TAKRİRDE NELER SÖYLÜYOR?

28/1/1922'de İkinci Ordu Kumandanlığı'ndan şu takriri aldım. Esasen Cephe Kumandanlığı'na hitaben yazılmış olan bu takririn bir sureti bize beray-i malûmat gönderilmişti:

Birinci Ordu Kumandanlığı'na
Harekât Şubesi - 450
Zata mahsustur.
Bolvadin: 27/1/1922

1-Yakında, uzakta, büyük ve kati bir muharebe vu-

kuunu hepimiz tasavvur ve tahmin eyliyoruz; ve bu sebeple hep birden hazırlanmağa ve ikmali noksana çalışıyoruz. Gerek müdafaa ve gerekse taarruz nokta-i nazarlarından yapılması lâzım gelen işleri düşünmeğe, bulmağa, ifa eylemeğe gayret ediyoruz. Taraf-ı devletlerinden de eşkal-i muhtelifde taarruz ve müdafaa halleri zaman zaman tasavvur buyurularak ordulara icabat-ı emir ve istihzarat ve icraatı tekid buyurulmakta idi.

2- Fakat, fikir ve hesabat-ı acizaneme göre, şu hepimiz tarafından gösterilen mesai ve çırpınmalar maksadı temin edemedi; ve edemiyor. Çünkü meselenin esasına ve ruhuna girişilemiyor. Ve buna temas edilen noktalarda da yarım tedbirler ile iktifa olunuyor; ve bir çok can alacak mevad da eksik kalıyor. Şöyle ki: Taarruzî olsun, tedafüî olsun, netice-i katiyeli bir meydan muharebesi vermek için başlıca elzem olan şeyler:

A- Düşmana adeden tefevvuk ve hiç olmazsa müsavat;

B- Düşmana silahça tefevvuk veya müsavat;

C- Kafi cephane;

D- Hareket kabiliyetini muhafaza için kâfi vesait-i nakliye;

E- Tahaddüs edebilecek muhtelif vaziyetlere göre imkân-ı iaşe;

F- Uzun devam etmesi muhtemel olan büyük bir muharebeye ve manevralara askerin tahammül edebilmesi için melbusat ve techizat noksanını ikmal;

G- Tahaddüs edecek muhtelif vaziyetlerde her türlü ihtiyacatı tatmine kafi bir menzil şebekesi;

H- Zabitan noksanını ikmal; talim ve terbiyeyi tezyid;

İ- Her an ve herhangi bir taraftan zuhur edecek bir meydan muharebesine âzamî kuvvet sevkine müsait bir vazülceyşdir.

3. Şu dokuz madde ve esastan henüz hiçbiri tamam ve kâfî değildir. Eğer bu hal ile netice-i katiyeli ciddî ve katî bir muharebeye girmek göze aldırılıyorsa, pekâlâ; şu halde devam edilebilir. Fakat ne maksat ve ne netice intizar ve ümit olunduğunu sormak, bilmek lâzım geliyor. Malûmu devletleridir ki, aynı nevakıs ve belki daha fazla ihtiyacat içinde ve zarurî olarak Birinci ve İkinci İnönü ve badehu Eskişehir ve badehu Sakarya muharebeleri kabul edilmiş ve oldukça birer mühim netice de istihsal kılınmış ise de tam mânâsiyle düşman mağlûp edilememiş ve netice-i katiye kazanılamamış; bu da bir hali tabiî ve bir kaidei katiyedir. Düşmanı tamam mağlûp edebilmek ve netice-i harbî kazanmak için bâlâda maruz dokuz şartın vücudu ve husulü lâzımdır; veyahut siyasî ve mânevî nagihanî bir tebeddül-ü azîmin vukuu lâzımdır.

Eğer, sabık dört muharebeden birinde veyahut hepsinde dahi düşman tamam mağlûp edilmiş denilebilecek olursa, bu, doğru olamayacaktır; çünkü, bugün, o düşman yine karşımızda ve yine aynı kuvvet ve kudrette ve belki daha fazla bir mevcudiyettedir.

Düşmanın tamam mağlûbiyeti, o mağlûbiyeti bizzat kendisinin his ve itiraf ve tasdik etmesi demektir.

4- Sakarya muharebesi hitam bulalı tamam dört aydır. Yeni büyük bir muharebenin vukuuna da ya bir gün yahut âzamî bir buçuk ay vardır. Eğer ihtihzaratımızın ve ikmal nevakısımızın derece ve sürati, geçen dört mah gibi olacaksa, bir buçuk ay içinde pek az tekemmül edebileceğiz. Şeraiti matlûbayı istihsal eyliye-

ceğiz. Eğer bu şerait tahtında büyük ve netice-i katiyeli bir muharebe göze aldırılamıyorsa, o halde maksat ve hedefi ve plânı ve vaziyeti umumiyemizi tebdil ve her türlü tertibatımızı yeni maksat ve hedefimize göre serian ittihaz eylemek lâzım gelir. Çünkü düşmanla şu temas halimizde bir defa büyük bir müsademeye yakalanırsak; pek çabuk ve pek ucuz kendimizi kurtaramayız; belki Eskişehir muharebesi şeklinde ve belki ondan daha fena şekilde bir âkıbete düşeriz.

5- İkinci maddede maruz dokuz şartın mevcut olmadığı ve bir kısmının da pek aşağı derecede olduğu tasdik buyurulacağına eminim. Bu babda tafsilâttan sarfı nazar ederek icabederse bizzat arz ve tafsil edebileceğimi vaadeylerim.

İşbu şeraitin süratle ve ciddiyetle ve esaslı bir surette istihsal ve ikmali fikri âcizaneme göre tedabiri âtiye ile kabildir:

A Şartı: 1 - Muallem ikmal efradı celb ve kıtaata tevzi;

2- Bazı teşkilât-ı taliye ve müfrez kıtaatı lagiv ile esas kadroları takviye,

B Şartı: 1 - Fazla taliye ve müfrez kıtaatı lagiv ile esas kadroları takviye;

2- Bazı teşkilatı taliyeiyi ve müfrez kıtaatı lagiv ile eslihasını esas kadrolara tevzi;

C Şartı: 1- Tüfenk başına 210 fişenk, top başına 200 mermi itibariyle İkinci Ordu'nun noksanı halen sülüsten fazladır, evvela bunu ikmal;

2- Bu miktar nisbetler büyük bir muharebe için hiç bir şeydir. Tüfenk cephanesini yarım misli daha, makineli cephanesini bir misli daha, top cephanesini de bir misli daha tezyid etmek;

3- Bu tezayüd miktarları kadar da yakın menzil anbarlarına idhar ve ihzar eylemek;

D Şartı: 1- Daha mümkün olan mikdar vesait-i nakliye gerilerden celbetmek;

2- Birçok teşkilat-ı taliye ve kıtaat-ı müstakile ve müfrezeyi lağvedip vesaitini diğerlerine taksim eylemek;

3- Beş suvari fırkası ve üç müstakil alayı ve on sekiz fırka suvari bölüğü ve takriben on kadar cephe ve ordular ve kolordular suvari bölükleri vesaire, pek büyük bir hayvan yekûnunu bel-ü sarfetmekte olduğundan bunlardan da imkân nisbetinde tasarruf eylemek,

4-Öküz ve manda hayvanatını kamilen ordulardan geriye atıp yerlerine seri ve kabil-i istimal vesait vermek;

E Şartı: 1 - Dinar menzil şebekesinin ancak hususî ve mıntıkavi bir kıymet ve hizmeti var;

2- "Çay - Konya" Yegâne bir tek umumî menzil hattı cesim bir ordu için ve büyük bir muharebe için hem gayr-i kâfi ve hem tehlikelidir.

3- Bu hatta ilâveten "Bolvadin - Aziziye - Sivrihisar - Ankara", "Akşehir - Polatlı - Ankara", "Bolvadin - Yeniköy - Piribeyli..." hatlarında menzil teşkilâtı tesis ve küşad eylemek;

4- Bu yeni hatlara her cins ve kâfi vesait ita ve her ihtiyaçla memlû anbarlar ihzar eylemek;

F Şartı: 1 - Melbusat ve techizat için bir söz söyle meye hacet yoktur. Yerli menabie müracaatla kısmen tedarik ve telâfisi mümkündür zannederim;

2- Matara, fişenk torbası, ekmek torbası, semer, yular, torba, çul... vesaire dahi şediden ve pek çok lâzımdır. Mevcut menabii dahiliyeden süratle tedariki mümkündür.

G Şartı: 1- Zabit noksanının ikmali gerilerden, İstanbul'dan, hıdemat-ı tâliyeden, müfrez bazı kıtaların lâğvinden istifade ile kabildir.

2- Talim ve terbiye için çalışılmaktadır.

H Şartı: 1 - Kuvay-i umumiyemiz 500 kilometrelik ve kısm-ı küllîlerimiz 250 kilometrelik bir cephe üzerindedir; gerçi düşman da böyledir; fakat onun şimendiferleri mevcut, vesaiti boldur. Her an her bir iş ve hareketi beraber icraya başlasak, en az bir misli zaman kaybedeceğiz.

2- Kocaeli ve Eskişehir cephelerinde her türlü ve her şekil muharebeye kâfi ne terkedeceksek şimdiden onları terk ile mütebaki bir şeyler artacaksa, onları kısmı küllilerimize yanaştırmalıyız.

3- Sandıklı ovasının daha garbinden tâ Adalar Denizi'ne kadar olan sahada da hadd-i asgari bir kuvvet terk ile mütebakisini şimdiden kısm-ı küllilerimize yanaştırmalıyız.

4- Suvari fırkalarımızın her şekil muharebeye karşı en iyi mıntıkai istihdamı sağ cenahımızdır. Bunların şimdiden böye münasip bir vaziyete icrai lâzımdır.

5- Iztırarî veya ihtiyarî bir ricat halinde ordıuların Sultan Dağları'nın şimal ve cenubuna parçalanmaması ve cenuba Bahr-i Sefit sahillerine kâmilen veya kısmen atılmaması ve "Çay - Akşehir" dar boğazında sıkışmaması ve tıkanmaması için de vaziyet-i umumiyede tadilât lâzım gelmektedir.

6- Garp Cephesi Kumandanlığı'na ve beray-i malûmat Birinci Ordu Kumandanlığı'na arzedilmiştir.

İmza
İkinci Ordu Kumandanı
Şevki

Yakup Şevki Paşa'nın bu raporunu okuyunca kendi kendime:

-Nihayet o da harp vaziyetimizdeki kusurlara ve kötülüklere dikkati çekmek mecburiyetini hissetmiş; dedim. "Ali İhsan Paşa geldi bizim yaptıklarımızı beğenmiyor; boyuna kritik ediyor" diyenler, bu defa, aynı şikayetleri İkinci Ordu Kumandanı'nın da yaptığını görünce acaba ibret ve insaf ile düşunüp hak vereceklermi ?

Bu rapordaki şikayetlerin ve kusurların hemen hepsi, bizim, şimdiye kadar, her vesileden istifade ederek tekrar tekrar ileri sürdüğümüz şeylerdir. Biz yalnız dertlere çare olarak bu kadar akıl öğretmeğe girişmemiştik. Garp Cephesi Kumandanı ile aramız iyi olmadığından bizim çare diye ileri süreceğimiz şeyleri kasten kabul etmeyip reddeceğine ve inadına yapmıyacağına kanaatım vardı.

Yakup Şevki Paşa'nın raporunda ileri sürdüğü bazı şeylerde aynı fikirde değil idim; mesalâ:

1- Vukubulacak bir muharebede kazanmak için sade maddi kuvvetlere ehemmiyet vermiş, maneviyat ve sevk ve idere üstünlüğünü dikkate almamıştır.

2- İleri sürdüğü dokuz şart, radikal ve harp prensiplerine uygun ve klasik şartlardır. Bunlar doğru ve haklıdır. Raporun üçüncü maddesindeki mütalaalar da doğrudur. Ancak dördüncü maddede "yeni büyük bir muharebenin vukuuna da azami bir buçuk ay vardır." tahmini kabul olunamaz. Çünkü düşman taarruz etmezse, biz de bugünkü pasif durumda kalır isek değil bir buçuk ay, bir buçuk sene bile geçer. "Bir buçuk ay" deyince Mart'ın on beşine kadar düşmanın taarruz edeceğine inanmış olmak lâzım; çünkü bizim o zamana

kadar noksanlarımızın dörtte birini bile ikmal edemiyeceğimiz aşikardır. Bunu kendisi de kabul etmiştir. Halbuki, düşmanın taarruz edeceğine inanmak ve bunu kabul etmek için düşmana, kendisinde bulunmayan bir kabiliyet ve kudret atfeylemek ecabeder.

Benim görüşüme göre, düşmanda ne bir taarruz niyeti ve ne de böyle bir kabiliyet ve kudret var idi. Düşman hatları gerisine göndermiş olduğumuz muhtelif ajanlarımızın ve tebdil kıyafet etmiş keşif zabitlerimizin verdikleri heberler, düşmanda hiçbir taarruz niyeti ve hazırlığı sezmediklerini, düşman askerleninin ümitsizlik içinde sulhu beklediklerini bildiriyorlardı.

3- Dertlere çare ve tedbir olarak gösterilen fikirlerin bir kısmı, şimdiye kadar görüp arzettiğimiz şeylerdi. Yalnız muallem ikmal efradı celbi hakkındaki fikir tatbik kabiliyetini haiz değil idi. Çünkü seferberlik halinde idik; tekmil mükellefler silah altına çağırılmış idi. Yeniden muallem ikmal efradı nereden celbolunacaktı? Acemi efradı gerilerde talimgâhlarda talim ve terbiye edip muallem olarak orduya vermek maksadı düşünülmüş ise, bu düşünce doğru olmakla beraber, bu hususta çok geç kalınmış idi. Talimgahlar tasisiyle erleri oralarda yetiştirebilmek için şimdi aylarca beklemek lâzım idi. Bu işin muntazam ordu tesisine karar verdiği zamanlarda yani en geç 1920 senesi yaz aylarında tertip ve tanzimi icabederdi. Piyade ve topçu cephanesinin İkinci Orduda dahi hâlâ ikmal olunamadığı bu rapordan anlaşılıyordu.

Fırka, Kolordu ve Ordu Kumandanları emrindeki birer suvari bölüğünü almak doğru olamazdı. Yakın keşif ve emniyet için bunlar lâzım idi. Yanlız suvari fırkalarını ve mustakil suvari alaylarını tensik zaruri

idi.

4-Raporda teklif edilen menzil hatları esasen mevcut idi. Fakat bunları ıslah ve nakliye vasıtalarını tezyid eylemek icabediyordu.

5- Suvari fırkalarının gerek taarruz ve gerek müdafaa için en iyi istihdam yeri olarak sağ cenahın gösterilmesi hiç doğru değil idi. İzmir'e doğru giden düşman ricat hattı ve ikmal yolu, bizim sol cenahımızın ilerisinde idi. Bu hattın ve yolun kesilmesi suvarilerin vazifesi idi.

6- Melbusat, techizat vesaire noksanlarının ikmali için raporda yerli menbalardan istifade teklifi doğru olmakla beraber bu işleri vazife edinip takip edecek ve yaptıracak baş yok idi. Ne Garp Cephesi Kumandanı ne Genelkurmay Başkanı ve ne Millî Müdâfaa Vekili bu işi yapabiliyordu. Kumanda işleri ile ve siyasi vazifeler ile uğraşmak vakit ve imkân bırakmıyordu. Husûsiyle Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa, aynı zamanda İcra Vekilleri Heyeti Başkanı idi.

Bugünlerde İcra Vekilleri Heyeti şu zatlardan mürekkep idi:

İcra Vekilleri Heyeti Reisi ve Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reis Vekili Fevzi Paşa,

Şer'iye Vekili: Fehmi Efendi

Müdafaa-i Milliye Vekili: Refet Paşa (Sonra Kazım Paşa)

Adliye Vekili: Refik Şevket Bey (Refik Şevket İnce)

Dahiliye Vekili: Ali Fethi Bey

Hariciye Vekili: Yusuf Kemal Bey

Maliye Vekili: Hasan Hüsnü Bey

Maarif Vekili: Vehbi Bey (Sonra Hamdullah Suphi Bey)

Nafia Vekili: Hüseyin Rauf Bey (Sonra Ömer Lütfi

Bey)

İktisat Vekili: Mahmut Celâl Bey (Celâl Bayar)

Sıhhiye Vekili: Doktor Refik Bey.

Fevzi Paşa'nın İcra Vekilleri Heyet-i Reisi olması, harp işleri için faydalı idi ama, mübarek zat, üzerine almış olduğu işlerin hepsiyle layiki derecede meşgul olamıyor idi.

Benim fikrimce bir Menzil Müfettiş-i Umumîliği ihdas ederek ikmal işleri hakkında kolayca mütealaa serd ve teklif etmiş olan Yakup Şevki Paşa'ya bu vazifeyi vermek, "Haydi bakalım; söylemek ve teklif etmek kolay; yap da görelim" demek pek muvafık olur idi. Merhum bu işin pek ehli idi. Ancak yüksek vazifeler, politika menfaatleri ve icapları dikkate alınarak tevzi olunduğundan Yakup Şevki Paşa'ya böyle bir vazife vermek, taarruza hazırlanan Garp Cephesi ordularının menzillerini islah ettirmek, düzene ve faaliyete sokmak cihetini kimse düşünmemiştir.

Birinci Ordu'nun son gelen 21/1/1922 tarihli kuvve-i umumiye cedvellerini tetkik ettim:

Birinci Ordu'ya bağlı birlikler: 130 subay, 1245 er, 202 tüfenk, 21730 fişenk, 8 top, 1385 Mermi, 6435 hayvan.

Birinci Kolordu: 1000 subay, 21724 er, 10100 tüfenk, 2.099 136 fişenk, 34 top, 4894 mermi, 6435 hayvan.

Beşinci Kolordu (Üç suvari fırkasiyle): 470 subay, 8613 er, 4716 tüfenk, 455.849 fişenk, 6 top, 1044 mermi, 8225 hayvan.

Ondördüncü Piyade Fırkası: 196 subay, 5879 er, 3316 tüfenk, 575.432 fişenk, 9 top, 1201 mermi, 1270 hayvan.

Altıncı Piyade Fırkası: 3_3 subay, 8040 er, 3990 tüfenk, 681.802 fişenk, 10 top, 2200 mermi, 3049 hayvan.

Onbeşinci Piyade Fırkası: 293 subay, 6194 er, 3161 tüfenk, 672.137 fişenk, 10 top, 1043 mermi, 1553 hayvan.

Tekmil Ordu yekûnu: 2412 subay, 51.965 er, 25.485 tüfenk, 4.506.086 fişenk, 77 top, 11.676 mermi, 21.460 hayvan.

Bir ay evvelki mevcutlarla bu mevcutlar arasında hemen hiçbir artış yoktur; tufenk başına, fişenk mevcudu hâlâ ikiyüze varmamıştır. Top başına mermi adedi ancak 150'dir. Ondordüncü ve Onbeşinci Piyade Fırkalarında bu miktar da yoktur. Yalnız Altıncı Fırka'da top başına 220 mermi vardır. "Sad" hareketi için ilk önce cephane noksanının ikmali ileri sürülmüş iken Garp Cephesi Kumandanlığı, aradan üç aya yakın vakit geçtiği halde henüz birlikler nezdindeki cephane mevcudunu, tesbit ettiği miktara yükseltememiştir. Bu hususta en büyük amil, cephaneyi taşıyacak nakliye vasıtalarının temin edilmemiş olmasıdır.

29/1/1922'de Sekizinci Piyade Fırkası'nı teftiş ettim. Birinci hattan geriye alınmış alan bu fırka, çok berbat bir halde idi. Kumandanı Albay Kâzım Bey'in dikkatini çektim, bu fena durumun iki haftaya kadar düzeltmesini talep ettim. O zaman yine teftiş edeceğimi söyledim.

31/1/1922'de gelen 80 Numaralı Cephe Emri'nde:

Düşmanın Eskişehir ve Afyon civarındaki kuvvetlerini takviye ve suvari fırkasını da Elvanlar civarına sevkettiği zikrolunduktan sonra, Beşinci Kolordu'nun iki suvari fırkasının geriye alınması ve bunun için "Yalvaç - Karaağaç - Beyşehri" mıntıkasında tetkikat icrası ve 15. Piyade Fırkası'nın da Dinar'dan Çay'a doğru Karadilli mıntıkasına nakli için ihzaratın tesriî tebliğ olunmaktadır.

Bu suretle Cephe Kumandanlığı'nın nevi şahsına mahsus garip Cephe Emirlerinden biri daha elimize

gelmiş oldu. Bu emirde bir hareket veya bir muharebe vazifesi verilmiyor. Sadece iki suvari fırkasiyle bir piyade fırkasının yakında gönderilecekleri yerler için keşif ve hazırlık yapılması isteniyor. Bu iş, yalnız Birinci Ordu Kumandanlığı'nı ilgilendiren hususî bir keşif ve hazırlık işidir. Bunu yaptırmak için tekmil Cephe'ye şamil, bir 80 Numaralı Cephe Emri neşir ve tebliğ olunur mu?

Bu emirde göze çarpan bir nokta varsa o da düşmanın Eskişehir ve Afyon tarafına ehemmiyet verdiğini, kuvvetlerini arttırdığını ileri sürerek ordu ve kolordu kumandanlarını şimdiden düşmana karşı müdafaa fikrine alıştırmaktır. İşte kendi vehmimizle inisiyativi kaybettik; düşman Afyon ve Eskişehir tarafına kuvvet getirdi diye, biz de Dinar tarafındaki kuvvetlerimizi şimale doğru çekmek endişesine düştük. Halbuki, birkaç gün evvel düşmanın Dinar'a taarruz edeceği düşüncesiyle sol cenahta tedbirler almış ve 15. Piyede Fırkası'nı, iaşe mülahazasiyle de olsa, Dinar tarafına yaklaştırmıştık.

Bir sağa, bir sola bocalıyoruz; düşmanda, Cephe'nin vehmettiği hareketleri biz sezmemiş olduğumuzdan, Cephe'nin vehmini boş yere maiyet kumandanlarına bildirmedim. Yalnız yeni konak yarlerinin keşfini icap edenlere tebliğ eyledim. Birinci Ordu'da uyandırmağa çalıştığım taarruz fikrini kaybettirmek istemiyordum. Diğer taraftan Garp Cephesi Kumandanlığı'nın yavaş yavaş Beşinci Kolordu'yu da tamamiyle elimizden almağı kurmuş olduğu, bu emirden meydena çıkıyordu.

Birkaç gün evvel yeniden dinar tarafına gidip Beşinci Kolordu'yu ve 14. Piyade Fırkası'nı teftiş etmeğe

karar vermiştim. Bu kararımı bozmıyarak 1/2/1922 sabahı Çay'dan hareketle öğle vakti Dinar civarındaki 15. Piyade Fırkası'nı teftiş ettim;Bu fırkada da bir sönüklük var. Kumandanı Yarbay Naci Bey'e ziyade dikkatle çalışmalarını tenbih ettim. Beklediğim terakkiyi göremediğimi söyledim. Akşam üzeri Dinar'a vardım. Dinar Menzil Mıntıka Müfettişliği, mükerrer müracaatlarım üzerine Birinci Ordu emrine verilmiş olduğundan bu menzilin işlerini adamakıllı kantrol ettim. Ertesi günü yine bu menzil ile meşgul oldum. Akşama doğru trenle Apa'da bulunan Beşinci Kolordu Karargahı'na gittim.

Üç Şubatta Beşinci Kolordu İkinci ve Ondördüncü Suvari Fırkaları arasında karşılıklı bir kolordu manevrası yaptırdım. Uzun boylu bir tenkid icrasından sonra fırkalara bir resmi geçit yaptırdım. Ve gece geç vakit trenle Dinar'a döndüm.

4 Şubat Perşembe günü otomobil ile Dinar'dan hareket ettim; Sandıklı cenubunda Altıncı ve Onbeşinci Piyade Fırkalarına karşılıklı bir manevra yaptırdım. Şiddetli bir yağmur, bugün bizi çok iz'aç etti. Fakat vazifemize devam ettik. Gece geç vakit Dinar'a döndüm.

5 Şubat'ta Dinar'dan hareketle Burdur ve Isparta'daki menzil müesseselerini ve hastahaneleri teftiş ettim. Geceleyin Eğridir'e geldim. Bu hastahanelerden birinde Rasih Hoca'yı (Rasih Kaplan) münasebetsiz bir hastalıktan tedavi altında görmüştüm.

6 Şubat Cumartesi sabahı Eğridir Menzil müesseselerini tetkik ettim; öğle vakti romörkör ile gölden Kaşıkara iskelesine geçtim. Oradaki menzil tesislerini gözden geçirdikten sonra hayvanla Akarim'e ve oradan da araba ile gece yarısı Çay'a gittim.

Isparta'da Kızılay Hastahanesi'ni görmüştüm.

Operatör Mim Kemal Bey'in idaresinde bulunan bu hastahane cidden iftihar edilecek bir tertip içinde kurulmuş, hazırlanmış ve bizim "Sad" hareketine başladığımız zaman gelecek yaralılarımızı beklemekte idi.

8 Şubat Pazartesi günü Garp Cephesi Kumandanlığı'na son yaptığım teftişler hakkında uzun bir rapor gönderdim. Bu raporda, suvari fırkalarının bir aylık çalışma neticesinde evvelkinden epeyce farklı bir hale gelmiş olduklarını, genç zabitlerde çalışma hevesinin arttığını, hatta manevradan sonra yapmış olduğum ve bir saat süren tenkidlerimde not tutanların bulunduğunu gördüğümü, piyade fırkalarında da terakki ve inkişaf eserlerinin göze çarptığını, Dinar menzilinin ne suretle düzelmesi mümkün olduğunu ve şimdilik yaptırdığım ilk islahatı yazdım. Diğer bir raporla Garp Cephesi'nin 80 Numaralı Cephe Emri'ne cevabımı bildirdim.

Karaağaç Yalvaç havalisinde kafi erzak kalmadığını, iki suvari fırkası için ancak bir aylık ekmeklik ve 17 günlük yem bulunduğunu, Beyşehri'nin Konya Vilayetine bağlı olduğunu, binaenaleyh bu kadar az bir yiyecek ve yem için suvari fırkalarını bu kadar uzak ve sapa bir yere nakletmenin fayda temin etmiyeceğini, eğer harp vaziyeti dolayısiyle suvarilerin geri alınması mutlaka lâzım ise, o zaman suvari kolordusunun doğrudan doğruya Ilgın tarafına celbedilmesini ve Onbeşinci Fırka'nın da iaşe sebepleriyle ancak Şubat nihayetinde Karadilli tarafına getirilebileceğini Garp Cephesi Kumandanlığı'na bildirdim.

Beşinci Cildin Sonu